

8612
A-18

СВЯТИЙ
АВГУСТИН

СПОВІДЬ

СВЯТИЙ АВГУСТИН

СПОВІДЬ

Переклад з латини
ЮРІЯ МУШАКА

Видання третє

НБ ПНУС

750294

Київ
ОСНОВИ
1999

Частина I

Похвальна молитва

Автобіографічний твір Святого Августина (354-430), християнського теолога й церковного діяча, родоначальника християнської філософії історії, видатного представника західної патристики. Християнський неоплатонізм Августина, пануючи майже десять століть, справив величезний вплив на розвиток західноєвропейської філософії та суспільно-політичне життя.

Для широкого кола читачів.

Післямова *Сергія Здіорука*

Художнє оформлення
Павла Машкова

Перекладено за виданнями:
Saint Augustin. Confessions.
Société d'Eclitlon "Les belles lettres".
Tome I, 1933; Tome II, 1926.
95, boulevard Raspail, Paris.

1. "Великий еси, Господи, і достойний безконечної хвали"; "велика могутність Твоя, і немає міри премудрості Твоїй"¹.

І величати хоче Тебе людина, маленька частинка створіння Твого, людина, що носить із собою смертність свою, що носить із собою свідоцтво гріха свого і доказ, що Ти, Господи, "опираєшся гордим"².

Та одначе величати Тебе хоче людина — маленька частинка створіння Твого.

Це ж Ти спонукаєш нас шукати радощів у Твоїх похвалах, бо ж Ти створив нас для Себе, і серце наше не супокійне, доки спочине в Тобі.

Дай мені, Господи, знати й розуміти, чи найперше треба волати до Тебе, чи величати Тебе, чи найперше треба пізнати Тебе, чи волати до Тебе. Але хто ж волає до Тебе, не знаючи Тебе? Бо ж той, хто не знає Тебе, може волати до когось іншого, замість до Тебе. А може, радше волають до Тебе, щоб пізнати Тебе?

"Але ж як волатимуть до Того, у Кого не увірили?" І "як увірять, коли немає проповідника?"³

"І величатимуть Господа ті, що шукають Його. Бо ті, що шукають Його, знайдуть"⁴, а ті, що знайдуть, прославлятимуть Його.

Нехай же я, Господи, шукаю Тебе, волаючи, і волаю до Тебе, вірую в Тебе! Бо Ти заповіданий нам. Волає до Тебе, Господи, віра моя, яку Ти дав мені, якою Ти надихнув мене через людяність Сина Твого, через посередництво проповідника Твого⁵.

Государственный национальный университет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інв. № 750294

- © Юрій Мушак.
Український переклад, 1996.
- © Сергій Здіорук.
Післямова, 1996.
- © Павло Машков.
Художнє оформлення, 1996.

ISBN 966-500-035-7

¹ Пс. 145, 3; 147, 5. V (Тут і далі примітки перекладача).

² Рим. V, 12. I Петр. V, 5. Як. IV, 6.

³ Рим. X, 14.

⁴ Пс. 22, 27. Пор.: Мт. VII, 7.

⁵ Пор.: Рим. X, 14—15. Цей проповідник — це, без сумніву, святий Амвросій, головний справник навернення Августина. У творі "Проти Пелагіанця Юліана" Августин каже, що шанує Амвросія, як батька. Пор.: Сповідь, V, 13; Лист, 147, 23, 52. Натяк на Амвросія змішав Августин з парафразою розд. X Послання до римлян.

Частина II

Бог є в людині — людина в Бозі

2. Одначе як волатиму до Бога мого, Бога й Господа мого? Бо ж, волаючи до Нього, я мовби прохатиму, щоб Він увійшов у мене. І яке ж місце є в мені, в яке міг би увійти в мене Бог мій? Куди ж міг би увійти Бог у мене, Бог, що створив небо й землю? Чи ж можливо, Господи Боже мій, щоб я мав щось, що вмістило б Тебе? Чи обіймають Тебе “небо й земля”¹, що Ти їх створив, і в лоні яких Ти створив і мене? Чи, може, з того, що існує, виходить, що все суще охоплює Тебе? Та якщо і я існую, то чому ж благаю Тебе, щоб Ти вступив у мене, у мене, що не існував би, коли б Тебе не було в мені? Бо нема мене ще в підземеллі, а Ти й там є, бо “хоча б я зійшов і до Пекла, то й там знайшов би Тебе”².

Отже, я не існував би, Боже мій, не існував би взагалі, якщо б Тебе не було в мені. Або, скоріше, я б не існував, коли б я не був у Тобі, “з Якого, через Якого і в Якому — усе”³. Так, так, Господи, так воно є. Куди ж волаю до Тебе, коли я сам у Тобі? Або звідкіля ввійшов би Ти в мене? Бо куди ж я б мав відійти поза небо й землю, щоб звідтіля вступив у мене Бог мій, що сказав: “Це я виповнюю небо й землю”.

Частина III

Бог усюди цілий і нічим не обмежений

3. Чи ж охоплюють Тебе небо й земля, оскільки Ти виповнюєш їх? А може, Ти їх виповнюєш, але ще лишається якась маленька частинка Твоєї істоти, тому що вони не охоплюють Тебе всього? А де ж Ти виливаєш те, що лишилося з Твоєї істоти після виповнення неба й землі? А може, Ти не потребуєш, щоби будь-що містило Тебе, Тебе, що охоплюєш усе, тому що те, що Ти виповнюєш, Ти виповнюєш, вміщаючи в собі? Бо не посудини, повні Тебе, надають Тобі стійкості; адже, хоча б вони й розбилися, Ти не виливаєшся. А коли Ти розливаєшся понад нами, то Ти не падаєш на землю, а нас підймаєш угору; Ти не розсіваєшся, а нас громадиш. Але чи те все, що Ти виповнюєш, Ти виповнюєш цілою своєю істотою? Чи, може, тому, що ті всі речі не можуть охопити Тебе цілого, охоплюють тільки частинку Тебе, і ту саму частинку охоплюють одночасно всі? Чи, може, кожна річ охоплює якусь відповідну

¹ 1 М. I, 1.

² Пс. 139, 8.

³ Рим. XI, 36.

частинку, більші охоплюють більші, а менші охоплюють менші? Та чи ж є в Тобі якась частинка більша, а якась частинка менша? Чи, може, Ти всюди цілий, і ніяка річ не охоплює Тебе всього?

Частина IV

Невимовна велич Бога

4. Хто ж Ти, Боже мій? Хто Ти, питаюся, як не Господь Бог? Бо “хто ж Бог, окрім Господа? Або хто скеля, крім нашого Бога?”¹

О найвищий, найліпший, наймогутніший, всемогучий, наймилоствивіший і найсправедливіший, найбільш укритий і всюди присутній, найгарніший і найсильніший, сталий і непохитний, незмінний і такий, що все змінює, ніколи не новий, ніколи не старий, той, хто все відновлює; Ти той, що “до старості приводить гордих, а вони не знають цього”²; той, хто завжди діяльний і хто завжди відпочиває; той, хто збирає скарби, не потребуючи нічого; хто носить, виповнює, охороняє, творить і годує, dokonує, шукає, хоча Тобі нічогосінько не бракує! Ти любиш, але без запалу; Твоя ревність без неспокою; Твій жаль без терпіння; Твій гнів спокійний; Ти змінюєш свої діла, але не постанови. Приймаєш, що знайдеш, хоча Ти не втратив; Ти ніколи не вбогий, але радієш зиском; ніколи не скупар, але стягаєш лихву. Тобі дають більше, ніж Тобі належить, щоб Ти став боржником. Але хто ж має що-небудь, що не було б Твоє? Ти віддаєш борги, хоча нічого не втрачаєш³. І що ж ми сказали, Боже мій, моє життя, моя свята солодкосте, або що може сказати хтось, коли говорить про Тебе, бо хоча він і говорить, та він німий!

Частина V

*Августин хоче очистити мешкання серця,
щоб пожертвувати його Богові*

5. Хто ж дасть мені відпочити в Тобі? Хто ж зробить так, щоб Ти ввійшов у моє серце й напоїв його, аби я забув свої гріхи і обняв Тебе, єдине моє добро?

Чим Ти є для мене? Змилосоєрдя наді мною, щоб я міг говорити. Чим же є я сам для Тебе, що Ти наказуєш мені любити Тебе, а коли б я цього не робив, Ти б сердився на мене й загрожував мені безмірними нещастями? Та чи не було б великим нещастям уже те, що я не любив би Тебе? Ох! Скажи мені, Господи Боже мій, у милосерді

¹ Пс. 18, 32.

² Пор.: Єр. VII, 27. Йов. IX, 5.

³ Пор.: I Кор. IV, 7.

Твоїм, чим Ти є для мене. “Скажи душі моїй: “Я спасіння твоє”¹. Скажи так, нехай почую це! Ось вуха серця мого перед Тобою, Господи. Відчини їх і ”скажи душі моїй: “Я спасіння твоє”. Я побіжу за цим голосом і обхоплю Тебе. Не закривай передо мною лица Свого, нехай умру — не щоб умерти, а щоб споглядати його!”²

6. Затісне мешкання моєї душі, щоб Ти міг увійти туди: розшир його. Якщо воно хилиється до занепаду — віднови його. Деякі речі в ньому могли б уразити Твій зір: признаюся і знаю це. Але ж хто очистить його? До кого ж іншого, як не до Тебе, волатиму: “Очисти мене, Господи, від таємних гріхів моїх, і збережи від чужих раба Твого. Вірю, ось тому й говорю”³. Господи, Ти знаєш! Чи ж не оповів я Тобі проти себе самого гріхів моїх, Боже мій, і “чи Ти не простив мені безбожності серця мого?” “Не суперничаю в судженнях з Тобою”, який еси правдою⁴; і я не хочу обманювати самого себе, щоб “моя незаконність не брехала проти себе”. Ні, я ж не суперничаю в судженнях із Тобою, бо “якщо Ти, Господи, розважиш наші незаконності, хто ж у силі встояти?”⁵

Частина VI

Дитячий вік.

Господні дари для маленької дитини

7. Однак дозволь мені, Господи, говорити перед лицем милосердя Твого, мені — землі й попелу⁶; однак дозволь говорити мені, адже я звертаюся до Твого милосердя, а не до людини, яка б насміхалася з мене. Може, й Ти смієшся з мене; але, обернувшись до мене, змилосердишся наді мною⁷. Бо що ж такого я хочу сказати, Господи, як не те, що я не знаю, звідкіля я сюди прийшов, у це, так би мовити, смертне життя, чи, радше, в живу смерть? Я не знаю. І прийняли мене втішання милосердя Твого, як це я чув від батьків тіла мого⁸, з якого і в яке Ти оформив мене в даний час, бо я сам не пам'ятаю того.

Отже, розрадила мене насолода людського молока. Але ж ні моя мати, ні пестунка не сповнювали ним своїх грудей; це Ти, Господи, через них давав мені поживу першого дитинства за Твоїм устроєм

¹ Пс. 35, 3.

² Пор.: 2 М. XXXIII, 20. Пс. 143, 7.

³ Пс. 19, 13—14.

⁴ Пс. 32, 5. Йов. IX, 3.

⁵ Пс. 130, 3.

⁶ Пор.: 1 М. XVIII, 27.

⁷ Пор.: Єр. XII, 15.

⁸ Пор.: Пс. 94, 19.

і за Твоїми багатствами, розподіленими аж до самих основ. Ти дав мені також те, що я не бажав більше, ніж Ти мені давав, і що мої годувальниці хотіли мені давати те, що Ти давав їм. Бо вони через схильність і любов до мене готові були давати мені те, чого мали досхочу завдяки Тобі. Бо їхнє добро було моїм добром, бо приходило від них до мене, воно не походило від них, але через них. Бо від Тебе, Боже, походить усяке добро, і від Бога мого все спасіння моє. Лише згодом я пізнав це, коли Ти кликав мене через ті самі дари, що їх розділяєш всередині й назовні. Бо я тоді вмів тільки ссати, заспокоюватися тільки приемним, плакати, коли моєму тілу щось долягало, — а більше нічого.

8. Згодом я вже почав усміхатися; спершу у сні, а згодом і наяву. Те все оповіли мені пізніше про мене, і я повірив у це, бо бачимо те саме і в інших дітей, а я тих дрібниць з дитячих років не пам'ятаю. Аж ось поволеньки я почав спостерігати, де я був, а свою волю хотів виявити тим, хто міг її виконати. Та дарма. Мої бажання були в мені, а ті, хто міг їх виконати, — поза мною. І вони ніяким чином не могли ввійти в мою душу. І так я ручками й ніжками та криком давав знаки, подібні до моїх бажань, не багато, а скільки міг і скільки здужав, однак ці знаки не відповідали дійсності. І коли не вволювали моєї волі чи то через нерозуміння, чи зі страху, щоб мені не завдати прикрості, я обурювався на старших за їх непослух і за те, що вони, вільні, не хотіли стати моїми рабами; я мстився за них своїм плачем. І я переконався, що такі всі діти, яких я мав нагоду пізнати, і що я сам теж був таким; і це все відкрили мені ті несвідомі немовлята краще, ніж досвідчені в тому мої годувальниці.

І ось уже давно вмерло моє дитинство, а я живу. Але Ти, Господи, Ти живеш завжди, й нічогісінько не вмирає в Тобі, тому що перед початком віків і перед тим усім, що можна назвати попереднім, Ти існуєш; Ти Бог і Господь усього, що Ти створив; і в Тобі містяться причини всього, що проминає, і незмінний почин усього, що змінюється, і вічні закони дочасних і не забутих розумом речей. Скажи мені, Боже мій, скажи мені, покірному благальникові своєму, скажи, милостивий, нужденному рабові своєму, скажи мені, чи не настав мій дитячий вік після якоїсь померлої вже пори мого життя? Чи, може, це була та пора, що я провів її в лоні матері? Бо і про це мені вже дещо сказали, і я сам бачив вагітних жінок. Але що було перед тим, солодкосте моя, Боже мій? Чи я вже існував де-небудь та яким-небудь? Бо я не маю нікого, хто міг би мені це сказати; не могли мені сказати цього ні батько, ні мати, ні досвід інших, ані моя власна пам'ять. Може, Ти смієшся з мене, що я питаю Тебе про це, і велиш мені хвалити та величати Тебе за те, що знаю?

10. Величаю Тебе, Господи неба й землі¹, і віддаю Тобі поклін за почин мого життя і за мій дитячий вік, чого я не пам'ятаю: але Ти дав змогу людині подумуватися з інших про себе, а також багато вірити про себе свідченням простих жінок. Бо я вже тоді був і жив, і вже при кінці мого дитячого віку я шукав знаків, щоб ними дати зрозуміти іншим свої почування. Звідкіля ж така істота могла б узяти життя, як не від Тебе, Господи? Чи ж може бути хто-небудь творцем самого себе? Чи ж є якесь інше джерело, звідкіля пліло б життя й буття до нас, поза тим, з якого Ти створюєш нас, Господи, Ти, для кого життя й буття — це одне й те саме, тому що найвище буття й найвище життя — це те саме?

Ти найвища Істота і Ти не змінюєшся; у Тобі не проминає сьогоднішній день, а проте в Тобі він кінчається, тому що все те в Тобі, бо те все не мало б шляхів переходу, коли б Ти не вмщав його. А тому, що “Твої літа не мають кінця”², Твої літа — це вічне сьогодні; як багато наших днів і днів наших батьків перейшло через Твоє сьогодні; з нього взяли вони свою міру та спосіб свого буття! І промине ще багато днів, і візьме з нього також міру та спосіб свого буття. А Ти завжди Той Самий, “Ти Той Самий”³; і все завтрашнє й майбутнє — це те сьогодні, яке Ти робиш, а все вчорашнє й минуле — це сьогодні, яке Ти зробив.

Та чому мене обходить те, що хтось не розуміє цього? Нехай і він радіє й говорить: “Що це за таємниця?”⁴ Нехай теж радіє так само, і нехай воліє знайти Тебе, не шукаючи, ніж, шукаючи, не знайти!

Частина VII

Чи дитина в колісці не має гріха?

11. Вислухай мене, Боже! Горе людським гріхам! І людина говорить це, а Ти виявляєш милосердя до неї, бо Ти створив її, а гріха не створив у ній. Хто ж пригадає мені гріхи дитинства мого? “Бо ніхто не чистий від гріхів перед лицем Твоїм, навіть маленька дитина, що жила на землі тільки один день”⁵. Хто ж пригадає їх мені? Може, яка-небудь маленька дитина, у якій бачу те, чого сам не пам'ятаю про себе?

То які ж були тоді гріхи мої? Може, я грішив тим, що жадібно і з плачем горнувся до грудей? Бо коли б я робив так сьогодні і з такою жадобою кидався не до материних грудей, а на поживу, відпо-

¹ Пор.: Мт. XI, 25.

² Пс. 102, 28.

³ Пс. 102, 28.

⁴ 2 М. XVI, 15.

⁵ Пор.: Йов. XIV, 5.

відну для мого віку, то зовсім слушно мене б висміяли і зганили. Однак тоді я робив так, що треба було мене ганити, а що я був ще неспроможний зрозуміти догану, то ні звичай, ні розум не дозволяли ганити мене. Виростаючи, ми викорінюємо й відкидаємо від себе нетерплячки дитячих років, і я ще ніколи не бачив нікого, хто б свідомо відкидав добро, щоб очистити зло. А може, на той час і воно було добром: серед плачів просити того, що могло мені зашкодити; дуже сердитися на вільних і незалежних людей, на старших віком, на своїх батьків і на інших розумніших осіб, що не слухали моїх найменших вередвань і забаганок, намагатися дошкулити їм биттям за те, що вони не слухали моїх наказів, які можна було виконати хіба що мені на шкоду?

Отже, безсиля дитячих членів — це невинність дітей, а не їхня душа! Я мав нагоду бачити й оглядати заздрісну дитину. Вона ще не говорила, а вже, бліда, понурим поглядом дивилася на молочного брата. Хто ж не знає цього? Матері й пестунки кажуть, що вони вміють заклинати це лихо, не знаю, яким чином. Хіба й це невинність, що при такому багатому джерелі материнського молока не можна стерпіти молочного брата, який так дуже потребує молока і який цією єдиною поживою підтримує своє життя? Але цим помилкам поблажливо потурають не тому, що вони мал або незначні, а тому, що з роками вони зникнуть. І це єдиний доказ. Але тих самих вчинків не можна стерпіти без обурення, запримітивши їх у дорослих.

12. Отже, Ти, Господи Боже мій, що дав маленькій дитині разом із життям і тіло, і яке так наділив — ми це бачимо — відчуттями, так уладнав усі його члени, оздобив формами; і задля його цілісності й неушкодженості вклав у нього всілякі прагнення живої істоти і прагнення бути неушкодженим, Ти наказуєш мені величати Тебе за ті дари і “сповідувати Тебе й величати у псалмах ім'я Твоє, о Найвищий”¹. Бо ти Бог всемогучий і добрий, хоча б Ти був зробив тільки те одне, чого ніхто інший, крім тебе, не може зробити, тільки Ти, єдиний, від якого походить усяка міра, о Найгарніший, що формуєш усе й порядкуєш усім за своїм Заповітом.

Тому я той вік, Господи, у якому я себе не пам'ятаю, уявив собі, вірячи іншим та на підставі спостережень за маленькими дітьми, і ці міркування, зрештою, цілком правдоподібні, соромлюся відносити до мого життя, що його переживаю в цьому віці. Бо щодо темряви мого забуття, то вона дорівнює тій, яку я провів у лоні своєї матері. Але якщо “я почався у беззаконні”, і коли “у гріхах кормила мене мати в лоні своєму”², де ж, отже, прошу Тебе, мій Боже, де я був, Господи, я, раб Твій, де й коли я був невинний? Але я вже поминаю той час. Бо й що ж може мене єднати з ним, коли я не знаходжу в собі найменших його слідів?

¹ Пс. 92, 2.

² Пс. 51, 7.

Частина VIII

Хлоп'ячий вік. Як дитина вчиться говорити

13. Хіба неправда, що, переходячи до цього мого віку, я переходив з віку дитячого до хлоп'ячого? Чи, може, радше хлоп'ячий вік сам увійшов у мене й настав після дитячого? Але дитячий вік не відійшов, бо й куди б він міг відійти? А однак його вже не стало. Бо я вже не був немовлятком, що не вмів говорити, а хлопчиною, що розмовляє. І я пам'ятаю це; а як я навчився говорити, про це дізнався пізніше. Це не був результат науки, яку я отримав від старших, які постачали б мене словами за усталеним порядком так, як трохи згодом показували мені літери абетки, а я навчився сам, завдяки здібностям, що Ти їх дав мені, Боже мій, коли я намагався квилінням, різними криками й різними рухами виявити назовні почування з тією метою, щоб усі слухали моєї волі; а однак мені не вдавалося виявити ані того всього, що я хотів, ані всім тим, кому хотів. Я ловив слова своєю пам'яттю, коли старші називали якусь річ і вимовлене слово підкреслювали рухом у бік тієї речі; я спостерігав це й запам'ятовував, що старші називають так ті предмети, які хотіли показати. А їх бажання виявлялося рухами тіла, цією природною мовою всіх народів, що виразом обличчя, морганням очей, рухами інших членів тіла, звуком голосу виявляють почування душі відносно того, чого просять, що мають, що відкидають або хочуть обминути. Отже, я поволеньки почав розуміти слова, які вживалися на своїх місцях у різних фразах і які я часто чув, я почав розуміти, які предмети вони позначають, а коли мої уста вже вмівли вимовляти ті слова, тоді за їх допомогою я висловлював свої бажання. Таким чином, разом із своїм оточенням, серед якого я жив, я дійшов до спільного засвоєння тих знаків, виразників моєї волі, й увійшов у бурхливий вир людського товариства, залежний від волі батьків та думки старших.

Частина IX

*Виховання. Журба і терпіння Августина у школі.
Нелюдяні вчителі*

14. Боже, мій Боже, яких нещастя і підступних обманів я зазнав тоді! Мені, у тому ще дитячому віці, не радили нічого, хіба що жити, як належить, слухатися своїх учителів, щоб блиснути у світі, і відзначитися красномовністю, що підійме мій авторитет в очах людей і сприятиме брехливому багатству! Згодом послали мене до школи, щоб я навчився абетки, а я, безталанний, не знав, яку користь матиму з цього. А однак мене карали різками, коли я вия-

вився лінивим до науки. Бо старші дуже хвалили такий спосіб навчання. Наші предки підготували нам такий тернистий шлях, яким ми мусимо йти і на якому завжди ще більші труднощі стелитимуться під ноги Адамовим синам¹.

Однак ми, Господи, знайшли людей, що молилися Тобі, й навчилися від них, тільки розуміючи Тебе, скільки могли, що Ти хтось великий, що Ти спроможний, не показуючись нашим чуттям, вислухати й допомогти нам. І я вже хлопчиною благав Тебе, Тебе, "Обороно і Пристановище моє"², і, щоб Тебе закликати, я розривав пута своєї мови і, ще мала дитина, ревно молився Тобі, щоб мене не сікли в школі різками! А коли Ти для мого добра не вислуховував мене, старші особи, і навіть мої батьки, які не бажали, щоб зі мною скоїлося щось зле, сміялися з моїх різок і з мого великого й болючого горя.

15. Чи є, Господи, якесь так високо поставлене серце, серце, з'єднане такою сильною любов'ю з Тобою (бо нерозум і безглуздя деколи доходять до такого самого наслідку), отже, чи є хтось, що з того святого єднання з Тобою черпає стільки сили, щоб байдужим оком міг дивитися на диби, залізні кліщі та інші подібні знаряддя тортур, знаряддя, аби уникнути яких, усі у великій тривозі шлють свої благання до Тебе у всіх сторонах світу? Чи є хтось такий, що любив би тих, хто сіє такий страх, хтось такий, як мої батьки, що сміялися з березової каші, якою мої вчителі знущалися наді мною — учнем?

Бо наскільки я боявся вчителів, наскільки благав Тебе врятувати мене від них, а все-таки й грішив не таким як слід писанням, читанням і роздумуванням над своєю працею, як того вимагали від мене. І не бракувало мені, Господи, ні пам'яті, ні таланту, бо, як на мій вік, Ти щедро обдарував мене ними. Але я любив гру й забаву, і за те карали мене ті, хто, видима річ, самі теж так поводитись. Але забави старших називають "заняттям", а коли так само поводитись діти, то старші карають їх за це, і ніхто не змилюється ні над дітьми, ні над старшими, ні над одними й другими разом. Хіба що якийсь славний знавець справ похвалить те, що мені перепало березової каші, бо ж я, малий хлопчина, грався м'ячем, а ця гра відволікала мене від швидкого вивчення уроку, який мав мене підготувати до шкідливої гри в дозрілому віці. Та чи інакше робив той, хто сік мене різками? Коли ж у незначному диспуті хтось з його вчених товаришів брав над ним верх, то чи не ставав він від цього ще злостивіший і заздрісний, ніж я, коли мене перемагав хтось із моїх товаришів у гри?

¹ Пор.: 1 М. III, 16. Єр. XXXII, 19.

² Пс. 18, 3; 94, 22; 91, 2.

Частина X

Любов до ігрищ

16. А однак я грішив, Господи Боже мій, Владико і Творче всієї природи, за винятком гріхів, якими відаєш тільки Ти, Господи Боже мій, я грішив, поводячись усупереч наказам своїх батьків і своїх учителів. Я міг згодом, у майбутньому, добре користуватися знаннями, до яких заохочували мене, без огляду на те, з якою метою вони це робили. Бо тут не вибір чогось кращого був причиною мого непослуху, а тільки нахил до гуляння; я любив горді перемоги на змаганнях; любив загадані байки, що лоскотали мої вуха, аби вони палахкотіли ще жадібнішим вогнем; така цікавість щодня дедалі більше й більше жевріла в моїх очах і тягнула мене до видовищ, до ігор старших. Однак ті, хто влаштовує їх, через своє марнославство так вибиваються понад інших, що прагнуть, аби і їхні діти могли робити те саме; а однак вони дозволяють давати дітям березової каші, якщо такі видовища відривають дітей від науки, завдяки якій (як того бажають батьки), діти дійдуть колись своєї черги влаштовувати ігрища! Господи, глянь милостивим оком на це безсилля, спаси нас, хто вже волає до Тебе, напоум також тих, які ще не волають до Тебе, щоб вони волали до Тебе, аби Ти врятував їх¹.

Частина XI

Перші впливи християнства.

Недуга. Августин домагається хрещення

17. Я ще хлопчиною чув, як говорили щось про вічне життя, обіцяне через ласку Господа Бога нашого, що сходить аж до нашої пихи. І вже хрестили мене знаками його Хреста та приправляли його сіллю зараз по виході з лона матері, яка поклала на Тебе такі великі надії. Ти бачив, Господи, як за мого хлоп'ячого віку одного дня несподівано почалася в мене сильна судома шлунка, що супроводилася тяжкою гарячкою, я вже однією ногою був на тому світі, Ти бачив, Боже мій, бо Ти вже тоді був моїм сторожем-охоронцем², Ти бачив, з яким душевним зворушенням і з якою вірою я домагався від своєї побожної матері й матері всіх, від Твоєї Церкви, щоб мене хрестили Хрестом Твоїм, Боже і Господи мій.

І стрепенулася мати тіла мого, мати, чисте серце якої родило з тим більшою любов'ю моє вічне спасіння у вірі Твоїй; вона хутко подбала про те, щоб я прийняв Спасенні Тайни і обмився водою,

¹ Пс. 7, 2; 119, 21.

² Пор.: 1 М. XXVIII, 15. Йов. VII, 20.

визнаючи Тебе, Господи Ісусе, на відпущення гріхів моїх, коли несподівано я видужав. І так відклали моє очищення, немовби було кінчене, щоб я й далі каявся у гріхах, коли залишуся в живих. Очевидно, що після хресної купелі була б більша й небезпечніша відповідальність за бруд гріхів.

Отже, я вже вірив, вірила мати моя й цілий дім, за винятком єдиного батька, хоча він не переміг у мені права на материну побожність і не відтягнув мене від віри у Христа, у якого сам ще не вірив. Бо моя мати пристрасно бажала, щоб радше Ти, ніж він, був батьком для мене, Боже мій, а Ти помагав їй потягнути за Собою свого чоловіка, якому вона, незважаючи на свою моральну перевагу, завжди корилася¹, бо, втім, також слухала Тебе, тому що Ти наказав такий послух.

18. Скажи мені, Боже мій, я б хотів знати (чи це також Твоя воля?), з якою метою відклали моє хрещення? Чи це для мого добра попустили віжки гріхам, чи не попустили їх зовсім? Звідкіля ж ще й нині такі фрази щодо цього чи того доходять до моїх вух: "Облиш його, хай робить, він ще не хрещений!" Але ж, коли йдеться про спасіння тіла, ми не кажемо: "Облиш, хай більше ятрить свої рани, адже він ще не вилікуваний!" Отже, наскільки краще було б для мене швидше вилікуватися, і щоб я сам і мої найближчі завзято подбали про те, аби вмістити мою душу, скріплену Твоїм спасінням, під певною опікою Того, хто дав би ту опіку. Так, це було б краще. Але скільки бурхливих хвиль спокус зависло б наді мною по завершенні хлоп'ячого віку, найкраще знала мати моя і вже радше воліла доручити тим хвилям глину моєї істоти, що могла знову віднайти свою форму, ніж цей готовий святий образ².

Частина XII

Шкільні примуси.

Бог обернув це на користь

19. Однак у цей період дитячого віку, коли за мене побоювалися менше, ніж у юнацькому, я не любив науки й ненавидів, коли мене змушували до неї, та все одно мене змушували, і це виходило мені на користь, бо ж я сам нічогосінького доброго не робив і не навчився б нічого, коли б мене не примушували. Бо ніхто всупереч своїй волі не робить добре, навіть якщо те, що він робить, справді добре. Так і ті, хто мене змушував, самі не робили добра, але добро приходило до мене завдяки Тобі, Боже мій. Бо вони не зважали на те, що я використаю набуті під примусом знання лише на те, щоб

¹ Пор.: Еф. V, 22.

² Пор.: 1 М. I, 27. (Див. також: Сповідь, XIII, 12–13).

задовольнити ненаситні похоті багатой нужди й ганебной слави. Однак Ти, Господи, хто “знає кількість нашого волосся”¹, Ти обернув на мою користь помилки тих, хто змушував мене до науки, а те, що я не хотів учитися, — цю мою помилку Ти обернув на мою кару, на яку я сповна заслужив, — я, такий малий хлопчина, а вже такий великий грішник! І так затих, що не чинили добре; Ти робив добро для мене і за мої власні гріхи справедливо винагороджував мене. Ти так велів, і так воно є, що кожен не доведений до ладу дух стає карою для самого себе.

Частина XIII

Поетичні байки

20. Але з яких причин я ненавидів грецьку мову, що її вчили мене вже від молодих років? Я ще й сьогодні не здаю собі добре справи з того. Бо я дуже полюбив латину, не ту латину, якої вчать перші вчителі, але ту, якої навчають так звані “граматики”. Бо ті перші основи, де вчать писати, читати й рахувати, я вважав не менш ненависними за греку. Звідкіля ж походила ця відраза, як не з гріхів і марноти життя? “Я був тілом, я був вітром, що проминає й ніколи не повертає”². А однак ті початкові науки, завдяки яким ставалося й сталося в мені те, що я ще й сьогодні здатен читати все написане, що тільки трапиться під руки, і пишу те, що захочу, були кращі, оскільки були практичніші за ті, які змушували мене запам’ятовувати блукання якогось там Енея, забуваючи про свої власні помилки, і оплакувати смерть Дідони, бо вона заподіяла собі смерть із любові, і при цьому я в своєму найбільшому горі не мав слів для себе й умирав серед таких наук далеко від Тебе, мій Боже, моє Життя!

21. Бо чи є щось жалюгідніше від нещасливця, який не милосердиться над самим собою й оплакує смерть Дідони, спричинену любов’ю до Енея, а не плаче над своєю власною смертю, що її спричинила нестача любові до Тебе, Боже, Світло серця мого, “хлібе внутрішній уст душі моєї”³, Сило, що запліднюєш мій розум і лоно думки моєї?

Я не любив Тебе і “вдалині від Тебе вів розпусне життя”⁴, а серед тієї розпусти я чув, як із усіх боків лунали оклики: “Славно! Браво!”⁵, бо приятель цього світу — це розпуста, невіра в Тебе.

¹ Мт. X, 30.

² Пс. 78, 39.

³ Ів. VI, 35; 48; 59.

⁴ Пс. 73, 27.

⁵ Пс. 40, 16.

“Славно! Браво!” — вигукують, щоб пробудити людський стид у того, хто вагався б так чинити. А я не плакав над тим, а плакав над Діданою, що “згинула і з мечем у руці виконала найгірше рішення”¹, я й сам шукав найгірших речей Твого сотворіння і покинув Тебе, — я, земля, що вертає в землю. А коли б мені забороняли читати це, я б страждав, що не читаю того, над чим міг би страждати. І таке безглуздя вважають за благородніше й корисніше знання від того, завдяки якому я навчився читати й писати!

22. Але тепер нехай обізветься в моїй душі Бог мій, а Правда Твоя нехай скаже мені: “Не так воно! Не так воно!” Навпаки, початкова наука краща, бо ось я готовий радше забути блукання Енея та всі подібні оповідання, ніж забути писати й читати. Правда, перед порогами шкіл граматиків висять завіси², але це символ не так престижу таємниць, яких там навчають, а більше містерій, помилки яких ті завіси закривають. Хай не кричать на мене ті, кого я вже не боюся тепер, коли сповідую Тебе, Боже мій, про те, чого бажає душа моя, коли я відпочиваю, засуджуючи негідні шляхи мої³, щоб полюбити Твої чесні шляхи; нехай не ремствують на мене продавці або покупці літератури. Бо коли б я поставив їм запитання: “Чи правда, що каже Вергілій, ніби Еней прибув колись до Карфагена?” — то менш учені скажуть, що не знають, а більш учені навіть твердитимуть, що це неправда. Але коли б я запитав їх, як пишеться ім’я Еней, то всі ті, хто навчився цього, дадуть мені правильну відповідь, згідно з постановою і домовленістю, за якою люди встановили між собою значення певних знаків. Так само, коли б я запитав когось, що було б більшою шкодою для його життя: чи забути читати й писати, чи ті поетичні байки, то хто ж міг би завагатися з відповіддю?

Отже, я грішив уже хлопчиною, коли більше цінував ту марноту, ніж корисні речі, чи, радше, перше любив, а друге — ненавидів. “Один і один — два, два і два — чотири”, — це була ненависна мені пісенька вже тоді, коли мене захоплювала така уява марноти: дерев’яний кінь, повний озброєних вояків, пожежа Трої, “тінь самої Креуси”⁴.

¹ Вергілій. Енеїда, VI, 457.

² Звичай цей і сьогодні поширений у східних народів та на півдні: вхід до приміщення закривають завіси чи плетінки з очерету. Це символ літератури.

³ Єр. XVIII, 11.

⁴ Вергілій. Енеїда, II, 772.

Частина XIV

*Причини ненависті Августина
до грецької мови й літератури*

23. То чому ж я ненавидів грецьку літературу, хоч вона оспівувала ту саму історію? Бо й Гомер теж уміє снувати такі самі байки, і так чудово все вигадує, а однак для мене, в моєму хлоп'ячому віці, він був гіркий, і я міркую, що так само для грецьких хлопців нудний Вергілій, якщо їх так само силують вивчати його, як мене силували вивчати Гомера. Видима річ, труднощі, так, труднощі вивчення основ чужої мови немовби скроплювали жовчю всі солодощі грецьких казок. Я не знав ні одного словечка по-грецькому, але мені загрожували суворими та страшними карами, щоб я вчився. Бо я колись, ще хлопчиною, не знав нітрохи латини, однак завдяки своїй праці навчився їй без жодного страху й без жодної муки, серед пестощів няньок, серед жартів і веселощів мого оточення, що сміялося з мене й бавилося з мною. І я справді завчив латинські слова без погроз з боку тих, хто наполягав, і без покарань, бо моє серце вже само змушувало мене висловлювати свої думки, а цього я б не в силі був зробити, коли б не навчився відповідної кількості слів, і то не від тих, хто мене вчив, а від тих, хто розмовляв біля мене. Між ними і я сам висловлював свої думки. З цього стає ясним, що кращою спонукою в навчанні є вільна цікавість, а не силування, до якого завжди приєднується страх. А це силування завдяки Твоїм правам, Боже мій, сповільнює одушевлення цікавості. Так, завдяки Твоїм правам, що від різок учителів аж до тортур мучеників уміють давати відповідну кількість цілющої гірчиці, щоб прикликати нас до Тебе від згубної принади, яка відвернула нас від Тебе.

Частина XV

*Августин бажає присвятити Богові те,
чого навчився в школі*

24. Вислухай, Господи, благання моє¹: нехай не слабне душа моя під суворою дисципліною Твоєю, і нехай я не перестану визнавати милосердя Твоє, яким Ти вирвав мене з усіх згубних манівців моїх. Будь для мене солодший за всі розкоші, за якими я ганявся. Хай полюблю Тебе з глибини серця свого, хай усією душею обійму й поцілую руку Твою, вбережи мене від усіх спокус аж до останнього дня мого життя. Бо ось Ти, Господи, “Цар мій і Бог мій”!²

¹ Пс. 61, 2.

² Пс. 5, 2. Пор.: I Кор. I, 8.

На послуги Тобі хай буде присвячене все корисне, чого я навчився у хлоп'ячому віці; чи я говорю, пишу, читаю, чи лічу, все те нехай служить Тобі, бо в той час, коли я вчився марних речей, Ти суворо карав мене; Ти простив мені всі грішні радощі, яких я навчився в тих марних речах. Правда, я навчився там багатьох корисних слів, але ж їх можна було навчитися також і в менш пустих речах, і цей шлях певний, і ним повинні йти діти.

Частина XVI

*Августин засуджує міфологію
як предмет науки*

25. Горе ж тобі, ріко людських звичаїв! Хто ж опиратиметься тобі? Коли ж ти нарешті висохнеш? Як довго ще нестимеш на своїх хвилях синів Єви в безкрає й жахливе море, яке важко переплисти навіть тим, що пливуть на Хресті? Хіба ж я, кого теж несуть твої хвилі, не читав історії про Зевса, громовержця й перелюбника? Хоча правда, що він не міг робити одночасно одного й другого, але байку придумали для того, щоб мати привід наслідувати справжнє перелюбство, де вигадані громи відігравали б роль звідника.

Бо хто ж із учителів, убраних у пенулу¹, може байдуже слухати слів людини з тієї самої, що й він, глини, яка б явно говорила: “Це вигадав Гомер, а людські хиби переніс на богів; та я волів би, щоб він божеську велич переніс був на людей”?²

Скоріш уже можна було б сказати: “Так, Гомер вигадав ті байки, але так, що злочинців наділив божественністю, аби гидоту не вважати за гидоту, і щоб здавалося, що ті, хто поповнює їх зграї, наслідують не злочинців, а небесних богів”.

26. І все ж таки, пекельна ріко! Кидаються коміть головою у твої хвилі людські діти з грішми для плати за те, щоб навчитися тут таких речей! І яка ж це велична урочистість, коли те все діється прилюдно, на форумі, на очах у Прав, що визначають учителям державну винагороду, крім гонорару від самих учнів! А ти б'єшся об скелі своїх берегів, ревеш і гомониш: “Тут осягають розумом значення слів, тут навчаються красномовства, найбільш потрібного при переконуванні й розвиванні своїх думок”. Ми, отже, не знали б таких слів, як “золотий дощ, лоно, обман, небозвід” і тому подібних, що використовуються в тім розділі Теренція, якби поет не вивів на сцену юнака-гультая, що за приклад розпусти взяв собі Зевса, побачивши настінний малюнок, на якому був зображений Зевс саме в ту хвилину, коли він, за старим переказом, пускав

¹ Пенула — тісний плащ без рукавів для праці та від дощу.

² Цицерон. Туск. I, 26.

золотий дощ у лоно Данаї, щоб таким чином звести її. Тож юнак під прикриттям божеської Науки спонукає себе до розкоші: “Що ж це за Бог! Той, що найвищим громом потрясає небозвід. А я, нужденний смертник, мав би не робити цього? Так, я це зробив, та ще й охоче!”

Це неправда, ні, це неправда, що завдяки такій неморальності легше затаюються ці слова. Але правда, що ці слова додають сміливості для такої ненормальності. Я не засуджую самих слів, бо це вибрані й дорожочинні посудини, але засуджую вино розпусти, що його подавали нам у них п'яні вчителі. А коли ми не хотіли його пити, нас сікли різками, і не можна було звернутися до якогось тверезого судді. А однак я, Боже мій, що перед Твоїм лицем уже спокійно можу роздумувати про минуле, я дуже радо вчився того всього; я, нещасливий, радів тому всьому, і саме тому називали мене юнаком, що подає великі надії.

Частина XVII

*Зразки завдань тієї школи,
де Августин відзначався своїми здібностями.
Августин засуджує навчання молоді літератури*

27. Дозволь мені, Боже мій, сказати дещо і про свої духовні здібності, які я завдячую Тобі. А серед якого божевілля вони марнувалися! Давали мені, наприклад, завдання, що цілком порушувало мій душевний спокій чи то внаслідок похвали, чи сорому від догани, чи страху перед різками. Йшлося тут про те, щоб скласти скаргу Юнони, передати її гнів і страждання від того, що вона не може “відвернути від Італії царя Гевкрів”¹. А я ж добре знав, що Юнона ніколи не виголошувала такої скарги. Але нас змушували блукати слідами поетичних казок і формулювати прозою те, що поети сказали віршем. А найбільші похвали збирав той, кому щастило, відповідно до ваги особи, яку він представляв, висловити гнів і страждання і прикрасити свої думки відповідно підібраними зворотами. І навіщо це мені здалося, о правдиве Життя, о Боже мій? Нащо так плескали за мої виступи перед багатьма шкільними ровесниками? Чи ж це все не було тільки димом і вітром? Чи ж не було чогось іншого, в чому б я вправляв свій хист і мову? Твої похвали, проголошені в Письмі Твоєму, могли стати підпорою серця слабенького однолітка. І тоді не понесли б його вітри пустоти на ганебну здобич птахам². Бо не одним лиш способом складають жертву ангелам-злочинцям.

¹ Вергілій. Енеїда, I, 38.

² Тобто злим духам.

Частина XVIII

*Моральна журба,
викликана пустим красномовством*

28. І що ж дивного, що я так поринув у цей вир марноти і що далеко від Тебе, Боже мій, ішов у товариство? Мені ставили за вірець людей, які червоніли, коли в оповіданні про їхні вчинки їх ловили на якомусь варваризмі або граматично неправильному слові. Але коли вони широко і не без прикрас оповідали про свою розпусту бездоганними й гарно складеними словами, тоді вони пишалися з того, що їх хвалили!

Ти бачиш це, Господи, і Ти мовчиш, “терпеливий, сповнений милосердя і правди”¹. Але чи ж завжди мовчатимеш? Ось тепер вириваєш із найглибшої безодні душу², яка шукає Тебе, яка спрагла Твоїх розкошів, душу, що волає до Тебе: “Я шукав лица Твого; лица Твого, Господи, і знову шукатиму”³. Бо далека людина від лица Твого в присмерку пристрастей. Бо не ногами і не віддаллю в просторі віддаляється від Тебе людина або повертається до Тебе. А може, цей молодший Твій син у притчі⁴ придбав собі коней, віз чи корабель? Чи, може, він відлетів на видимих крилах або подолав ту дорогу своїми ногами, щоб у далекому краю промарнувати те, що Ти дав йому на відході, — солодкий із Тебе батько тому, що Ти обдарував його, а ще солодшим став, коли він голодранцем повернувся додому? Ні, жити у пристрастнім засліпленні — це жити у присмерку пристрасті, а це те саме, що жити далеко від лица Твого.

29. Поглянь, Господи Боже мій, поглянь терпеливо, адже Ти дивишся так завжди, он як старанно зберігають людські діти правила абетки та складів, що їх одержали від попередніх мовців, і як занедбують споконвічні права, права вічного спасіння, одержані від Тебе! Діється це так, неначе б людям подобався менше той, хто, вивчаючи й запам'ятовуючи старі, утерті правила граматики, вимовляв без придику в першому складі “ominem” замість “hominem”, ніж той, хто, всупереч Твоєму Заповітові, ненавидів би людину, хоч сам він людина. Або немовби хтось вважав певного ворога шкідливішим за ненависть, якою горить до нього; чи немовби хтось, переслідуючи ближнього, міг більше зашкодити йому, ніж лютим завзяттям своєму власному серцю. І напевно знання письма не вкорінилось у нас глибше за ту виписану в серці свідомість, що забороняє нам робити іншому те, чого ми самі не хотіли б зазнати на собі.

¹ Пс. 103, 8; 86, 15.

² Пс. 86, 13.

³ Пс. 42, 3; 27, 8.

⁴ Пор.: Лк. XV, 11–32.

Який же таємничий Ти, що живеш у мовчанні на висотах небес, Боже Єдиний, Великий, що невтомним правом розсіваєш караючу сліпоту над недозволеними похотями!

А тим часом людина шукає розголосу вимови; перед суддею, у присутності багатьох людей, у найлютішому гніві вона наступає на свого ворога і пильно стережеться, щоб не зробити мовної помилки, а не дбає про те, щоб своєю божевільною жадобою не усунути людини з товариства наших ближніх.

Частина XIX

*Згубний вплив такого виховання
на душу Августина*

30. Ось школа гарних звичаїв, на порозі яких лежав тоді я, безталанний хлопчина. І тут, на цій арені, практикувалися такі змагання, що я більше остерігався вживати варваризми, ніж, уживши їх, не заздрити своїм товаришам, що вони цього не зробили. Кажу Тобі це, Боже мій, і визнаю слабі сторони, за які мене хвалили ті, подобатися яким було для мене тоді тим самим, що жити чесним життям. Бо ж я не бачив пащі ганьби, “у яку вкинули мене далеко від очей Твоїх”

Бо й що ж могло бути гидкіше за мене в очах Твоїх! Хіба ж я не дійшов до того, що подобався навіть таким людям, оскільки незліченними обманами ошукував і свого вихователя, і вчителів, і своїх батьків, а все через свою любов до забав, дурних комедій, через свою непогамовну жадобу наслідувати те все? Я вдавався також до крадіжок з льоху і столу своїх батьків, чи то з ненаситності, чи тому, щоб могли дати щось хлопцям, які так само, як і я, кохалися в таких забавах, але відпродавали їх мені. І мене також у тих забавах охоплювала така марна жадоба піднятися над ними, що, коли я відчував себе переможеним, здобував перемогу підступом. Чи було щось, чого б я не міг стерпіти і що мене обурювало б так, як тоді, коли я ловив когось на негідному вчинку, саме на такому, як і мій? Зате, коли ловили мене й докоряли мені, то я скоріше волів битися навкулачки, ніж поступитися.

Чи ж це просто хлоп'яча невинність? Ні, Господи, ні! Дозволь мені сказати це, Боже мій! Бо це, власне, те, що від вихователів і вчителів, горішків, м'ячів і горобців згодом переходить до наставників і владарів золота, посіlostей і невірників; все це взагалі передається від молодшого до старшого віку, як після прутиків ідуть більші покарання.

Отже, це лише символ низької покори, зображений у ніжній хлоп'ячій постаті, що Ти похвалив, Царю наш, тоді, коли сказав дітям: “Таким належить Царство Небесне”¹.

Частина XX

*Августин дякує Богові
за фізичні й інтелектуальні дари*

31. А однак, Господи, Тобі, Всевишньому, найкращому Творцеві та Владиці Всесвіту, Богові моему, я складав би сердечну подяку навіть тоді, коли б Ти не дозволив мені переступити дитячого віку. Бо я навіть тоді існував, я жив, відчував і журився тим, як зберегти цілість мого існування, образ тайної єдності, з якої я взяв своє буття. Завдяки внутрішньому відчуженню я стояв на сторожі досконалості своїх органів чуття, і навіть у найменших своїх думках, що склалися в мене про найменші речі, я радив, коли знаходив правду. Я не хотів, щоб мене вводили в оману, моя пам'ять була сильніша, моє красномовство було вже вироблене, приязнь приманювала мене, я оминав страждання, приниження й незнання. Що ж у такої істоти, якою я був тоді, не гідне подиву й похвали? А все те — дари Бога мого. Він дав мені їх, а не я сам; і все те добро, й усе те становить моє “я”. Отже, добрий Той, хто створив мене, Він Сам — Моє Добро, і я співаю Йому похвальну пісню за всі ті блага, завдяки яким жив я, той самий хлопчина.

Бо я згрішив тим, що не в Ньому Самому, а у творах Його, у собі самому та в інших шукав розкоші, величі та правди. Так я зазнав страждань, хвилювання, допустився помилок. Дякую Тобі, моя Насолодо, Честе моя, моя Віро, Боже мій, дякую Тобі за Твої дари. Але Ти збережи їх для мене, бо таким чином збережеш мене; і збільшиться й удосконалиться те, що Ти дав мені; і я сам буду з Тобою, бо саме Ти дав мені це буття.

¹ Пс. 31, 23.

¹ Мт. XIX, 14.

Частина I

Юнацький вік. Перші збурення

1. Хочу пригадати всі свої давні мерзотні вчинки й тілесне зіпсуття душі моєї не тому, що я їх люблю, а тому, що я люблю Тебе, Боже мій. Роблю це з любові до Твоєї любові; долаю в думках усі ганебні шляхи в гірких споминах своїх, щоб скуштувати Твоїх солодощів, необманна Насолодо, Насолодо блаженна й певна, що вбираєш у себе мою істоту, розсипану й розбиту на дрібненькі частинки, істоту, яка, відвернена від Твоєї єдності, розпорошилася на тисячі марнот. Бо колись, у моему юнацькому віці, я загорівся бажанням насититися пекельними розкошами й не вагався виростати у здичавінні серед зрадливих і темних любощів; і “злянула й зів'яла врода моя”, і я став гниллю у Твоїх очах тоді, коли я знаходив утіху в самолюбстві й намагався сподобатися людям.

Частина II

*Августин обвинувачує своє розпусне життя
сімнадцятирічного юнака*

2. І що ж манило мене, як не те, щоб самому полюбити і щоб мене полюбили? Та у взаємовідносинах душі з душею я не зберігав тієї межі, на якій є світлий поріг приязні. І здіймалися випари з багнистої похоті тіла мого й бурхливої течії чоловічої зрілості. Вони хмарою вкривали й затемнювали моє серце так, що я вже не вмів відрізнити солодких чарів кохання від темряви похіпливості. Одне й друге, змішане разом, кипіло в мені, й штовхало нестійку молодість на карколомні манівці пристрастей, і занурювало в крутіж огидних злочинів. І затяжів надо мною Твій гнів, і я не знав про це. Мене оглушив брязкіт кайданів моєї смертності; так я покутував за гордість своєї душі. І я щораз більше віддалявся від Тебе, а Ти дозволяв це. Я купався в уподобанні до своєї розпусти, розливавсь в ній і гайнував свої молоді сили, а Ти мовчав. Ой, пізня моя Радосте! Тоді Ти мовчав, а я все більше й більше віддалявся від Тебе, до того ж сів пусте насіння, що не родило нічого, крім болю. Я був гордий у своєму приниженні, а нудьга не давала мені спокою.

3. Хто ж міг би тоді покерувати моїм горем? Хто міг би обернути на користь суетну принаду, яку побуджувала в мені кожна новина?

Хто ж міг би встановити межі моїм розкошам так, щоб у них розбивалися бурхливі хвилі моєї молодості аж до подружнього ложа,

доки б зовсім не заспокоїлися і не знайшли своєї природної мети в народжуванні на світ потомства? Такі правила Твого Заповіту, Господи, що створюєш і надаєш вигляду нашим поколінням, призначеним на смерть; Ти лагідною рукою вмієш викорчовувати терня¹, якого немає у Твоїм раю. Бо близька від нас всемогутність Твоя, навіть тоді, коли ми самі далеко від Тебе. Але, правда, коли б я уважніше слухав голосу, що гримів із Твоїх хмар: “Та горе по тілу матимуть такі; я ж вас шаджу”, або оце: “Добре чоловікові не доторкатися до жодної жінки”, “Нежонатий журиться про Господне, як догодити Господеві, а зв'язаний подружніми узами думає про світове, як приподобитися жінці”², — коли б я уважніше слухав тих слів, “скопець із любові до Царства небесного”³, я щасливий чекав би Твоїх обіймів!

4. А я, безталанний, у бурхливості своїх пристрастей, кинувся за хвилями свого внутрішнього гону, а вони підхопили мене й понесли далеко від Тебе, і я порушив усі Твої закони, але не втік від Твого бича. Бо якому ж смертному вдасться таке? Адже Ти завжди був біля мене. Ти милостивий у суворості своїй, і Ти розливав гіркоту найбільшого обурення над усіма моїми нездоленними втіхами, щоб я таким чином шукав радощів без неприємностей.

І де ж я міг їх знайти скоріше, ніж у Тобі, Господи. Так, у Тобі, бо “Ти посилаєш нам страждання задля науки”, Ти завдаєш рани, щоб вилікувати їх, Ти вбиваєш нас, щоб ми не вмирили далеко від Тебе!⁴

Де ж я був тоді і як довго в шістнадцять років блукав на вигнанні далеко від розкошів дому Твого (а я віддався блуканню всією душею) — як довго тривало це божевілля розгнужаної пристрасті, на яку людська безсоромність дала повний дозвіл і яку заборонив Твій Заповіт? І ніхто з моїх не подбав про те, щоб подружжям рятувати мене з цієї руїни: їх єдиною турботою було те, щоб я навчився виголошувати найкращі промови й умів переконувати мистецтвом слова.

¹ Пор.: 1 М. III, 18. Мт. XXII, 30.

² I Кор. VII, 28; I, 32—33.

³ Пор.: Мт. XIX, 12.

⁴ Пор.: 5 М. XXXII, 39.

Частина III

Часи неробства й празникування.
Материнські поради та вказівки

5. І дійсно, того року настала перерва в моїх студіях. Відкликали мене із сусіднього містечка Мадаври¹, де я вже жив, щоб присвятити себе літературі й риториці. Батьки почали готувати засоби, потрібні для мого тривалого перебування в Карфагені. Мій батько керувався при цьому більше своєю честолюбністю, ніж заможністю, бо ж він був дуже скромним громадянином містечка Тагасті.

І кому ж я це оповідаю? Авжеж, не Тобі, Боже мій, але, звертаючись до Тебе, звертаюся до людського роду, до того роду, з якого сам походжу, хоча б навіть до тих дуже небагатьох, до чийх рук можуть потрапити ці сторінки. І з якою ж метою? З тією, очевидно, щоб я сам і кожен, хто їх читатиме, задумався над тим, з якої глибокої безодні доводиться волати до Тебе². І що ж ближче до Твоїх уст, як не покірне серце, як не життя, що спирається на тривкі основи віри?³

Хто ж не підносив тоді мого батька до небес за те, що він понад свій майновий стан стягався з останнього на все, що тільки було потрібне синові під час його навчання? Бо дуже багато громадян, набагато заможніших за батька, не здобувалися на таку посвяту для своїх дітей. А тим часом той самий батько зовсім не дбав про те, яким я виростаю перед Тобою та чи зберіг я свою чистоту; він старався тільки, щоб я був промовцем, і то помітним, чи радше самітним, бо моя душа лежала перелогом, недоторкнута Твоїм лемешем, Боже, що єси єдиним правдивим і добрим Паном Твоєї рідлі, тобто серця мого!

6. Але вже в шістнадцять років я через нестачу коштів був змушений перервати свої студії. Вільний від будь-якої школи, я жив разом з батьками. І саме тоді вибувало над моєю головою терня пристрастей, а не було руки, щоб викорчувала його. Навпаки, коли мій батько побачив мене в лазні і помітив ознаки статевої зрілості та молодечого неспокою, в які я був убраний, зрадив чимало, начеб уже на тій підставі міг сподіватися внуків, і своєю радістю поділився з матір'ю; зрадив він тим захватом, у якому цей світ забув про Тебе, про свого Творця, і замість Тебе полюбив Твоє створіння⁴, задурманений невидимим вином згубної волі, що звертається тільки до

¹ Мадавра — містечко в Нумідії, приблизно за 24 км від Тагасті, тепер Мадауруч. Тагаста — тепер Сук-Аграс.

² Пор.: Пс. 130, 1.

³ Пор.: Ав. II, 4. Рим. I, 17. Євр. X, 38.

⁴ Пор.: Рим. I, 25.

низьких речей. Але вже в серці моєї матері Ти почав будувати Святиню Свою, ставлячи підвалини святого Свого мешкання. А мій батько — він тільки катехумен¹, і то лише від недавнього часу. І зраділа моя мати побожним страхом і тремтінням², і хоч я ще не був вірний, однак вона лякалася крутих шляхів, якими ходять ті, що повернулися до Тебе плечима, а не обличчям³.

7. Горе мені! І я маю відвагу говорити, що Ти мовчав, Боже мій, тоді, коли я все більше й більше віддалявся від Тебе? Чи ж справді Ти мовчав тоді щодо мене? А чий ж, як не Твої, були слова, що їх Ти часто вкладав, повторюючи, у мої вуха через мою матір, вірну рабу Твою? Але жодне слівце не знайшло стежки до мого серця, а я не став коритися Тобі. А мати прагнула того: пригадую собі, як вона нищечком, дуже зворушена, жадала від мене, щоб я не віддавався розпусті, і передусім, щоб я остерігався зводити чужих жінок⁴. Та я вважав це за жіночі перестороги й соромився їх слухати. А тим часом вони походили від Тебе, а я не знав того. Я думав, що Ти мовчиш, а говорить та, устами якої Ти промовляв до мене. І в ній я знехтував Тебе, я, її син, “син раби Твоєї і Твій раб”⁵. Але я не знав про це і в засліпленні летів сторч головою у прірву так, що вже соромився своїх однолітків, вважаючи себе за меншого злочинця, ніж вони, бо чув, як вони вихвалялися своїми сороміцькими вчинками тим більше, чим більшими безчесниками були. І мені подобалося поводитись так само, як вони, і не тільки задля втіхи, а й заради слави. Але що ж заслуговує на догану, як не негідний вчинок? А я, щоб оминати догану, ставав ще більшим грішником, а коли вже забракло мені негідного вчинку, яким я міг би зрівнятися з найбільшими розпусниками, тоді я вигадав, що зробив такий вчинок. Я тим більше боявся наразитися на погорду, чим більше був невинний, боявся, щоб мене не вважали настільки гіршим, наскільки я був чистішим.

8. Ось із якими товаришами я вештався по майданах “Вавилону”⁶ й валявся в його багнюці, як у цинамоні й дорогоцінних пахощах⁷. А щоб я глибше застряг у тому багні, невидимий ворог топтав мене ногами і зводив мене тому, що я давав себе зводити! Бо мати тіла мого, що вже втекла “з того Вавилону”⁸, але ще перебувала в його

¹ Катехумен (той, що готується до хрещення) одержував вступне освячення покладанням рук, намащенням і куштуванням солі. Службу Богу він слухав тільки до проповіді (“Оглашенні”).

² Пор.: II Кор. VIII, 5.

³ Єр. II, 27.

⁴ Перелюбство Церква суворо карала й не давала відпущення гріха.

⁵ Пс. 116, 16.

⁶ Тут Вавилон — синонім розпусного життя, “зіпсуте місто”.

⁷ Пор.: Пс. IV, 14.

⁸ Єр. LI, 6.

околицях, намовляючи мене до чистоти, надавала великого значення намірам свого чоловіка загнuzдати мої пристрасті подружніми узами, бо відчувала, яким би згубним і небезпечним у майбутньому було те, чого не можна було вирізати до живого; вона зі страху не подбала про те, щоб подружні пута не знівечили надії, яку покладали на мене; не тієї надії на майбутнє життя, що її покладала мати на Тебе, а надії на літературну освіту, і обоє батьків гаряче бажали, щоб я добув ті знання. Мій батько бажав цього тому, що майже зовсім не думав про Тебе, а тільки снував собі задуми щодо мене, а моя мати тому, що думала, ніби ця традиційна освіта не лише не завдасть мені шкоди, а навпаки, стане засобом, який допоможе мені прийти до Тебе.

Так я уявляю собі це тепер, коли пригадую характер своїх батьків. Мало того, мені попустили віжки до забав більше, ніж на це дозволяла поміркована суворість. Мені дозволяли потопати у пристрасті до тисяч розкошів. А над ними всіма здіймалася густа мла, що закривала перед моїми очима, Боже мій, погідний блиск Твоєї правди, і, так би мовити, “з моєї власної субстанції виступала беззаконність моя”.

Частина IV

Радощі з капостей. Історія однієї крадіжки

9. Адже Твоє право, Господи, карає злочинство, право, викарбуване в серцях людей, право, якого не знищить навіть саме безправ'я. Бо який крадій байдуже стерпить іншого крадія? Який багач пробачить злодієві, що краде, змушений до того злиднями? О! Як я хотів красти, і крав без жодної потреби, тільки з браку почуття справедливості та з пересичення беззаконністю. Бо я крав те, чого сам мав доскоchu та ще й далеко кращої якості. Я не хотів користуватися тими предметами, які намагався красти, я впивався самою крадіжкою, спокушуваний гріхом.

По сусідству з нашою винницею росла груша, що вгиналася під тягарем грушок, які нікого не манили ані красою, ані смаком. Ми пішли з цілою ватагою молодих злодійчуків, щоб її обтрясти й пограбувати серед темної ночі (свої забави, згідно з нашим огидним звичаєм, ми завершували пізно вночі на площі). Ми набрали там велику кількість грушок не для наших бенкетів, а для того, щоб віддати їх свиням. А коли ми навіть їли їх, то все наше задоволення походило з того, що це нам було заборонено.

Ось моє серце, Боже, ось це серце, над яким Ти змилосердився, — у найглибшій безодні. Ось це серце, нехай воно скаже Тобі, чого воно там шукало, щоб я був злий без особистої користі, а моя

злоба не мала жодної іншої причини поза самою злобою. Вона була гидка, а я її любив; я любив свою власну погибель; любив своє каліцтво; не предмет, що був її причиною, а сам свій вчинок. Я його таки любив! Мерзенна та душа, яка відривається від Твоєї підпори, щоб перетворитися на руїну, а в ганьбі не бажав нічого іншого, як самої ганьби.

Частина V

Які причини негідних вчинків

10. Правда, що принада міститься в гарних речах, золоті, сріблі й інших. Приємність тілесного дотику пов'язується з добром предметів. Навіть земні почесті та змога наказувати й володіти мають свій час; і правда те, що звідси походить жадоба помсти. А однак для осягнення цих розбіжностей не треба віддалятися від Тебе, Господи, і не треба сходити зі шляху Твоїх заповідей. І те життя, яке ми проводимо тут, також по-своєму принадне через певну міру своєї краси й гармонії з усією земною красою. Приязнь між людьми — це солодкий вузол, що з'єднує багато душ в одну. Усі ці речі та їм подібні дають нам привід грішити, коли через непоміркувану схильність до нищих благ ми покидаємо найкраще й найвеличніше добро, Тебе, Господи Боже наш, Твою правду та Твої заповіді. Бо й ці земні речі мають також свій чар, але не такий, як мій Бог, Творець Всесвіту, бо “правий муж знаходить у Нім Самім радощі; Він Сам — це розкіш у серцях праведників”¹.

11. Отже, коли ми питаємо, яка була причина нищого вчинку, то звичайно годі відповісти на це запитання, доки не з'ясується, що нею була жадоба осягнути трохи з тих благ, які ми назвали нижчими, або страх перед їх утратою. Бо вони гарні й достойні, хоча супроти вищих благ, тих, що дають щастя, вони низькі й зрадливі. Хтось когось убив. Чому він це зробив? Забавив жінки або майна того, кого вбив; або хотів його пограбувати, щоб мати з чого жити; або зі страху, що сам може зазнати чогось подібного; або, зневажений, спалахнув жадобою помсти. Але чи міг убити без причини, заради самої втіхи від убивства? Хто ж би повірив у це? Бо сказано і про таку людину, яка мала ознаки божевілля й жорстокості і яка без жодного мотиву любила бути злою й жорстокою. Однак історик² подає тут таку причину: “Щоб з безділля не зледащала його рука або розум”. Чому ж це так? Чому? Очевидно, тому, щоб невиспущими вправами у злочинах міг стати паном Риму, осягнути почесті, владу й маєток, звільнитися від страху перед законами

¹ Пс. 64, 11.

² Салюстій. Катіліна, 16, 3.

й позбутися клопотів, у які кинули його майнові нестатки, та звільнитися від свідомості злочинів. Отже, і сам Катіліна не любив своїх злочинів, тільки мету, через яку допускався їх.

Частина VI

*Августин у своїх вчинках
бажав тільки зла задля самого зла*

12. Горе! Що ж я, безталанний, полюбив у тобі, крадіжко моя, нічний вчинку в шістнадцять років мого життя? Ти не був гарний тому, що був крадіжем. Хіба ж ти справді якась реальна річ, щоб я так звертався до Тебе? Гарні були ті плоди, які ми крали, тому що Ти їх створив, Ти — незрівнянна Красо, Творче Всесвіту, Боже Милостивий, Боже — Добро найвище і моє справжнє Добро. Так, гарні були ті грушки, але ж не їх ждала моя душа. Я мав доскоху кращик; а ті я зірвав тільки на те, щоб їх украсти. Бо заледве я їх зірвав, як тут-таки порозкидав, з'їдаючи з них тільки своє беззаконня, що смакувало мені поміж утіх. А коли навіть якась частинка дісталася до моїх уст, то присмаком був мій злочин.

І тепер, Господи Боже мій, дошукуюсь, що мене звабило до тієї крадіжки. Вона ж не мала в собі жодної краси; не кажу вже про красу, що в справедливості й розсудливості, не згадую й тієї, що в людському розумі та в пам'яті, у відчуттях, в одухотвореному житті; не говорю й про ту красу, якою пишються зорі зі своїм небосхилом, і земля, і море, сповнені живими тваринами, що родяться замість тих, які вмирають, ані про таку недосконалу красу й чисту облуду, що ними обманюють нас гріхи.

13. Бо гордість також наслідує велич, але Ти, єдиний мій Боже, здійсмаєшся понад усім буттям. Чого ж шукає честолюбство? Почестей, слави, а тим часом Тобі єдиному довіку належать усі почесті й слава. А суворість могутності хоче, щоб її боялися, але ж кого треба боятися, як не Тебе єдиного, Боже? Коли, де, куди, через кого щось могло б бути відірване або вирване з Твоєї могутності? І метою пестошів свавільних коханців є любов, але нема ніяких пестошів більших за Твою любов, і нема жодного кохання більшого за Твою правду, таку гарну, що опромінює все. Здається, що цікавість намагається здобути знання, але Ти, Ти, Всевишній, досконало знаєш усе! І навіть саме незнання й глупота криються під іменем простоти й невинності. А чи є щось простіше за Тебе? Що ж невинніше за Тебе, коли грішникам шкодять їх власні вчинки? Лінощі немовби шукають відпочинку; але який відпочинок може бути певний не в Господа, а деінде? Пиха хоче називатися ситістю й достатком; а в дійсності Ти повнота й невичерпне джерело солодощів. Марнотратство намагається прийняти форму щедрості; але

це ж Ти найщедріше розподіляєш усі свої блага. Захланність хоче посідати дуже багато, а Ти посідаєш усе. Заздрість побивається за першістю, а хто ж є понад Тебе? Гнів шукає помсти, а хто ж мститься справедливіше від Тебе? Або хто розлучить Тебе з тим, кого Ти любиш? Де ж можна знайти стійку безпеку, як не в Тебе? Сум чахне через утрату того, чим раділа захланність, бо не хотів би, щоб у нього можна було відібрати що-небудь так, як не можна відібрати в Тебе.

14. Так перелюбствує душа, коли відвертається від Тебе й шукає поза Тобою того, чого не знайде чистого й без домішки, хіба що повернеться до Тебе. Єхидно наслідують Тебе ті, хто віддаляється від Тебе, і ті, які піднімаються до Тебе. Але, наслідуючи Тебе на такий лад, вони доводять, що Ти Творець Всесвіту, і саме тому не можна зовсім відступитися від Тебе.

Що ж, отже, я полюбив у тій крадіжці? І в чому я наслідував Господа мого, але підступно й лукаво? Чи було мені приємно від того, що я підступно порушив Твої заповіді, бо не міг порушити їх силою? Чи ж я не був рабом, чи ж не наслідував урізаної волі, роблячи безкарно те, що мені не було дозволене, у похмурій пародії Твоєї Всеможності? Ось раб, що втік від свого пана й шукає тіні. О тліне, о потворнонсте життя, о безодне смерті! Те, що мені було недозволене, подобалося мені лише тому, що воно було недозволене?¹

Частина VII

*Августин пригадує свої гріхи без страху.
Він вірить, що Бог простив їх йому*

15. “Як же я віддячу Господеві”² адже, хоч моя пам'ять і пригадує всі ті речі, та душа моя зовсім не відчуває страху? Хочу полубити Тебе, Господи, хочу подякувати Тобі, хочу прославляти ім'я Твоє, тому що Ти відпустив мені такі численні й погані і такі грішні мої вчинки³. Твоїй ласці і Твоєму милосердю я приписую те, що Ти розтопив мої гріхи, як лід. Твоїй ласці приписую також усі ті гріхи, яких я не допустився. Бо чи було щось, чого б я не міг зробити, я, хто полюбив злочин безкорисливо, тільки заради самого злочину?

Ти, Господи, простив мені те все, і я визнаю це. Ти простив мені ті гріхи, що їх я зробив самохіть, як і ті, що їх я уникнув завдяки Тобі. Бо хто ж із людей, що роздумують над своїм безсиллям, відважиться приписати своїй силі власну чистоту та невинність,

¹ Пор.: Овідій. Мистецтво кохання, II, 19, 3.

² Пс. 116, 12.

³ Пор.: Пс. 54, 8.

щоб менше любити Тебе, начебто він менше потребував Твого милосердя, завдяки якому Ти відпускаєш гріхи тим, хто навернувся до Тебе? Бо той, хто покликаний Тобою, хто пішов за Твоїм голосом і уникнув тих гріхів, про які читає тут, у моїх спогадах і сповіданнях, нехай не сміється з мене, що мене вилікував з недуги той самий Лікар, який призначив йому не хворіти або радше менше хворіти. Але саме тому нехай настільки ж, ба, навіть ще більше, любить Тебе, бачачи, що Той Самий, хто вилікував мене від смертельної недуги моїх гріхів, уберіг його від такої самої страшної недуги.

Частина VIII

Психологічний аналіз радощів співвини

16. Ох! Яка ж користь мені, безталанному, з тих гріхів¹, на згадку про які я паленію й тепер, а передусім з тієї крадіжки, у якій я не любив нічого, крім самої крадіжки? Вона була нічим, але тим самим зробила мене ще нещаснішим. А проте я сам не вчинив би так, бо тепер добре пригадую собі тодішній стан моєї душі. Я сам напевно не зробив би цього. Я полюбив там і товариство тих, з ким робив це. Отже, я не полюбив нічого іншого, як тільки сам крадіж, нічого іншого, оскільки і те інше є нічим².

Як же було в дійсності? Хто ж міг повчити мене, як не Той, що просвіщає моє серце й проганяє з нього темряву?

Але з якої причини мені тепер спадає на думку досліджувати це, дискутувати й розважати?

Коли б я полюбив ті вкрадені плоди і коли б хотів їх споживати, я б міг сам, якщо б того мені вистачало, вчинити те беззаконня для свого задоволення і не заохочував би своїх товаришів поласувати. Та оскільки в самих плодах я не знаходив ніякої радості, я знаходив її у самому вчинку, в самому гріху, якого допустився разом із товаришами.

Частина IX

Наслідки поганого товариства

17. Як же збагнути цей душевний стан? Бо справді він був дуже гидкий, і тим гірше, що він тоді опанував мене. Але ж у чому саме він полягав? “Хто ж може зрозуміти гріхи?”³

Це був сміх, який, так би мовити, лоскотав наше серце на саму згадку, що ми ошукали тих, хто не сподівався того від нас і не хотів навіть припускати таке.

Чому ж я знаходив таку велику втіху в тому вчинку, якого я не зробив самостійно? Чи, може, тому, що ніхто легко не сміється, коли він сам? Правда, що в такому випадку сміятися нелегко, однак і самотніх, відокремлених людей без будь-чєї присутності розбирає сміх, коли щось смішне спаде їм на думку. Щодо мене, то я сам не допустився б тієї крадіжки. Цілком певно, що не допустився б! О Боже мій! Ось перед Тобою живий спогад моєї душі. Я сам не допустився б цього вчинку, в якому подобалася не річ, яку я крав, а сама крадіжка. Коли б я був сам, то я не вбачав би в тому жодної приємності і не зробив би цього. О вельми неприязна Приязне! Неспостережна звабнице розуму, жадобо шкодити, що виникла з забави й жартів та пожадання заповідати іншому шкоду! Без найменшого прагнення власної користі чи помсти. Досить того, що хтось скаже: “Ходімо! Зробім це!” — і сором бути сором’язливим!

Частина X

У Богові всяке добро

18. Хто ж розв’яже цей дуже тугий і заплутаний вузол? Він мерзенний. Я не хочу думати над ним, не хочу більше дивитися на нього! Прагну Тебе, Справедливосте й Невинносте, гарна й велична Твоїм сльивом і незглибимою насолодою². У Тобі безко-нечний світ і несхвильоване життя. Хто входить у Тебе, “входить у радощі Господа свого”³, і не боїтиметься, а почуватиметься як-найкраще в Найвищому Добрі. Я був далеко відплив від Тебе. Я заблукав, Боже мій, задалеко відбився від Твоєї постійної підпори в своєму молодечому житті і сам для себе став “країною нужди”⁴.

¹ Оксиморон.

² Пс. 18, 13.

³ Мт. XXV, 21.

⁴ Лк. XV, 14.

¹ Рим. VI, 21.

² Пор.: Еккл. II, 10.

³ Пор.: Йов. X, 15. Пс. 19, 13.

Частина I

Августин у Карфагені. Жадоба почуттів

1. Я прибув до Карфагена. З усіх боків довкруги мене кипів пекельний казан гидких любовіщів. Я ще не кохався, а вже любив кохати. Я був жадібний кохання аж до глибини моєї істоти, я ненавидів себе за те, що я ще ним не наситився. Я шукав предметів для свого кохання, я любив кохати; я ненавидів спокійне життя і шлях без пасток. Моє серце завмирало з нестачі внутрішньої поживи, з нестачі Тебе Самого, Боже мій; але я не відчував цього голоду; я не жадав зіпсованої поживи не тому, що був насичений нею, а тому, що чим більше мені її недоставало, тим більше я відчував її несмак. Ось чому моя душа була хвора і зболена¹, поривалася назовні, прагнучи, щоб її, нещасну, роз'ятрювало все чуттєве.

Але коли б ті реальні речі не мали душі, то їх ніяк не можна було б любити.

Кохати й бути коханим було приємніше мені тоді, коли я міг посідати й тіла коханої. Отже, я занечищував джерело приязні брудом похотей; її чистоту я заслоняв пекельною хмарою сластолюбства. А все-таки я, мерзотник і безчесник, у своїй надмірній пустоті, любив показуватися на очі одягнений і причепурений повеликосвітському. Я кинувся стрімголов у кохання, прагнучи, щоб і воно мене пригорнуло. Боже мій, Милосердя моє, якою жовчу Ти окропив мені ті солодощі в доброті Своїй!

Мене кохали! Я прийшов таємниче до спокуси змислових розкошів і з радістю заплутався у згубні сіті, щоб мене згодом бичували розпалені залізні різки заздрості, страху, гніву і чварів.

Частина II

*Пристрасть до театральних вистав.**Суть драматичних розваг*

2. Захоплювали мене театральні вистави, сповнені образами моїх нещастя, які були сухим паливом для мого внутрішнього вогню. Що ж воно таке, що людина виявляє жаль, побачивши сумні й трагічні пригоди, яких сама не хотіла б пережити? А глядач цієї вистави хоче відчувати цей біль, і саме цей біль дає йому втіху. Отже, що ж це, як не жалюгідне божевілля? Бо наше зворушення

тим більше, чим менше ми вилікувалися від таких почуттів. Тому, коли ми страждаємо самі, то звичайно називаємо це нещастям, коли ж співчуваємо іншим, — милосердям.

Але яке ж співчуття у сценічних вигадках? Тут не кличуть глядача на допомогу іншому. Ні, його тільки запрошують до участі в стражданні. Глядач тим сердечніше ставиться до автора тих вигадок, чим сильніший біль, якого автор йому завдав. І коли ці образи людських нещастя, чи то з історії, чи з уяви, показано так, що глядач не відчуває болю, то він відходить з погордою і критикує побачене. Коли ж він сам зазнав страждань, то лишається там, захоплений і повністю вдоволений.

3. Отже, слези і страждання — це емоції, які ми любимо. Правда, кожна людина любить радість. Ніхто не хоче бути нещасливим, але похваляє співчуття. А оскільки співчуття тісно пов'язане зі стражданням, то чи не лише з цієї єдиної причини люди люблять страждання? Приязнь — це джерело співчуття. Але куди ж воно йде? Куди пливе? Чому впадає в струмінь киплячої смоли у величезній вогненній пащі мерзенних пристрастей, у яких воно само змінюється й перетворюється, добровільно скинене і позбавлене своєї небесної ясності?

Чи треба, отже, гордувати співчуттям? Ні! Не раз можна любити страждання. Але стережися нечистоти, душе моя, під опікою Бога мого. “Бога батьків наших, достойного похвали й прославлення навек-віків”¹. Стережися нечистоти! Бо ще й я не замкнувся від милосердя, але в театрі я ділився радістю з закоханими тоді, коли вони насолоджувалися одне одним у безсоромності, хоча це було не що інше, як вигадка і сценічна гра. Коли ж вони втрачали себе взаємно, я, співчуваючи, сумував, і ті різні зворушення були мені приємні. Сьогодні ж я більше жалую того, хто радіє в ганьбі, ніж того, хто уявляє собі, що він дуже нещасливий, бо втратив нужденне щастя.

Таке співчуття правдивіше, але в ньому страждання не дає втіхи. Оплакувати нещасливого — значить виконувати обов'язок любові до ближнього, але краще було б не мати нагоди оплакувати, коли хтось справді милосердний. І коли б навіть була й зловмисна зичливість (що, зрештою, неможливе), то той, хто співчуває щиро й сердечно, міг би бажати, щоб існували нещасливі, аби він міг змилосердитися над ними. Страждання можна похвалити тільки в деяких випадках, але ніколи не можна любити його. Бо так Ти, Господи Боже, що любиш душі, Ти виявляєш милосердя незрівнянно частіше й щиріше, ніж ми, тому що ніяка рана страждання не торкнулася Тебе. “Але хто ж із людей здатний до цього?”²

¹ Пор.: Йов. II, 7–8.

¹ Дан. III, 52.

² II Кор. II, 16.

4. А я, безталанний, любив болісні зворушення й шукав нагоди, щоб відчуті їх. Бачачи нещастя інших, вигадані нещастя суто комедіантського життя, я захоплювався грою комедіантів, і мені більше подобалася така гра, яка вибивала з очей сльози. І що ж у цьому дивного? Нещасна вівця, що вдбилася вд Твого стада, вівця, що не терпить Твого нагляду, чи я не стягав на себе огидної прокази? Звідси й походила моя любов до страждань. Не тих страждань, що проникали б до глибини душі, бо я сам не хотів зазнавати того, що спостерігав з приємністю, а таких, які я відчував у вигаданих сценах. Тільки вони лоскотали мені тіло. І так, як це діється, коли хтось удряпнеться нігтем, та подрапина не викликала в мене нічого, хіба тільки запалення, пухлину, нагноєння та бридкий гній. Таке було моє Життя, але хіба ж це життя, Боже мій!

Частина III

Августин-студент. "Руїнники".

Розгнузданість Августина в Карфагені

5. І розпростерло наді мною здалека крила свої милосердя Твоє. У яку ж неморальність я поринув тоді! Я покинув Тебе й пішов за святотатською цікавістю, що повела мене на саме дно безвір'я, на облудну службу демонам, яким "я приносив у жертву"¹ свої переступи.

А твій бич не переставав мене шмагати. Чи ж я не відважився також під час урочистого Твого Богослужіння, у мурах Твоєї Церкви, бажаги плодів смерті² й обмірковувати способи, за допомогою яких я міг би їх придбати? І зтяжіла наді мною рука Твоя, але не сумірно до моєї вини, Боже мій, безконечне Милосердя моє, Захисте мій перед страшними небезпеками, серед яких я блував бундючно, з піднесеною вгору головою, завжди щораз далі від Тебе, бо я любив свої, а не Твої шляхи, я любив свою волю, волю раба-втікача.

6. І ці студії, що їх називали почесними, мали також свій вихід на форум судових процесів. Я сподівався відзначитися там, де успіш вимірюють брехнею. Таке вже засліплення людей; вони ще й пишаються своєю сліпотою! І я вже верховодив тоді у риторичній школі. Радість моя переходила в гордість, я бундючився через це верхоглядство. Однак я був більше поміркований від інших, Господи, Ти знаєш це, тож я утримувався від "геройських подвигів", що їх допускалися так звані "руїнники" (таку зловісну й диявольську назву вважали за знак доброї поведінки), серед яких я жив.

¹ 5 М. XXXII, 17.

² Рим. VII, 5.

У своїй власній безсоромності я соромився, що я не такий, як вони; зрештою, я спілкувався з ними, а деколи навіть втішався їхнім товариством. Однак я завжди сахався від їхніх вчинків, тобто від їхньої "розгульності", з якою вони зухвало нападали на просту сором'язливість недосвідчених. Вони глузуванням і кпинами виводили їх із рівноваги, щоб тільки наситити свою злобну радість. Але хіба є щось ближче до вчинків демонів? Чи можна для таких людей знайти кращу назву, ніж "руїнники"? Але їх самих скоріше "зруйнували" й непомітно кинули на поталу зіпсуття обманливі духи, що глузували собі з них і зводили їх у тому самому, у чому вони залюбки висміювали і обманювали інших!

Частина IV

Перші інтелектуальні потяги.

"Гортенсій"

7. Ось у такому товаристві я в тому, ще нестійкому віці, студіював підручники красномовства. Я забажав відзначитися в ньому, маючи перед собою шкідливу й легковажну мету — скуштувати розкошів людської марноти. Ідучи таким уторованим шляхом студій, я натрапив на книжку якогось Цицерона, що його мову всі подивляють більше, ніж його духовний політ. Зміст цієї книжки — це захочення до філософії. Вона називається "Гортенсій"¹. І ця книжка повністю змінила мої почування. Вона звернула до Тебе, Господи, молитви мої й мої благання і зовсім змінила мої мрії й бажання. І раптом змаліли в моїх очах пусті сподівання, і я з неймовірним вогнем у серці забажав безсмертної премудрості. Я вже почав підійматися, щоб повернутися до Тебе². Не для того, щоб вигострити язик, не для цієї єдиної науки, яку я мав вивчити за гроші, що їх посилала мені мати (мені вже пішов тоді дев'ятнадцятий рік, а два роки тому помер мій батько). Ні, не для того, щоб вигострити свій язик я зайнявся читанням цієї книжки, і те, що зворушувало мене, — це саме її зміст, а не форма та спосіб викладу.

8. Ох! Як я горів, мій Боже, як я прагнув злетіти до Тебе від земних справ. І я не знав, чого Ти хочеш від мене. "Бо в Тобі міститься премудрість"³. Але любов до мудрості називається по-грецькому "філософія", і цією любов'ю запалила мене та книжка. Однак бувають люди, що послуговуються філософією для обману

¹ Діалог, з якого збереглися тільки уривки в Лактанція й Августина. Цицерон відповідає тут на критику філософії, яку виповідав Гортенсій. Діалог цей — величний гімн на честь філософії. Написав його Цицерон 45 р. до н.е.

² Пор.: Лк. XV, 18—20.

³ Йов. XII, 13, 16.

інших, і тим великим, принадним і почесним іменем вони прикрашають і заквітчують свої помилки. І майже всіх претендентів на мудрість свого віку й попередніх століть автор “Гортенсія” згадує, й знайомить нас із ними, даючи доказ цілющої перестороги, що її Твій дух об’явив через Твого вірного побожного раба: “Бережіться, щоб вас хтось не ошукав філософією й підступною оманюю за переказами людей, за правилами цього світу, а не за Христом, бо в Ньому Єдиному вся повнота тілесного Божества”. І я в той час, Ти знаєш це, Світлосте мого серця, не знав ще цих слів Апостола, тільки одне радувало мене в цьому заохоченні, а саме те, що мене спонукало, запалювало, поривало до любові, до того, щоб шукати, набувати, посідати і прив’язувати себе цілою істотою не до тієї чи тієї філософської системи, а до самої мудрості, хоч би якою вона була.

Одне тільки охолоджувало мій вогненний запал: там не було імені Христа. Бо це Ім’я, згідно з Твоїм милосердям, Господи, Ім’я мого Спасителя, Твого Сина, я всотав своїм ніжним дитячим серцем з молоком матері¹. Воно запало в саму його глибину, і без цього імені вже жодна книжка, — хоча б це був і найкращий літературний твір, якнайкраще викінчений, найправдивіший, — не змогла б мене повністю захопити.

Частина V

Обман Августина при читанні Біблії

9. Отож я вирішив звернути свій розум на студювання Святого Письма, щоб побачити, чим воно є. І ось що я побачив: деякі речі неприступні пізнанню гордих, вони не відкриваються навіть дітям. На самому початку вони видаються низенькими, але відповідно до поступу в науці зростають до величі; а на кожному кроці завіса таємниці. Тоді я ще не знав, яким чином переступити цей вхід, або схилити голову і пристосуватися до цього поступу. Те, що я думаю сказати, зовсім не в’яжеться з моїми думками, які я відчував тоді, коли заглибився в те Письмо. Ця книга здавалася мені негідною в порівнянні з величчю Цицерона, бо моя пиха гордувала її простотою, а гострість розуму не сягала її глибин. А в дійсності вона відзначалася тим, що зростала разом з маленькими. Але я обурювався на те, щоб бути маленьким, і, надутий пихою, сам собі здавався справді великим.

Частина VI

Августин і маніхейство¹.

Те, що спочатку манило й притягало

10. Так я потрапив поміж пихатих і нищих людей, надмірно відданих справам тіла й велемовних, їх уста закривали диявольські сіті² й клей, що складався з суміші складів Твого імені, й імені Господа Нашого Ісуса Христа, і Духа Святого, Розрадника нашого³. Ці імена не сходили з їхніх уст, але вони були тільки пустим звуком і шелестом їхнього язика, а їхньому серцю не доставало правди⁴. Вони завжди казали: “Правда, правда” — і раз у раз говорили мені про неї, але тієї правди вони ніколи не мали. Вони говорили брехню не тільки про Тебе, який справді єси Правдою, а й про елементи цього світу — твору Твого. І хоч у тому обсязі філософи натрапляють на правду, та я все-таки повинен був їх оминати з любові до Тебе, Батьку мій, Добро найвище, Красо всіх красот!

Правдо! Правдо! Скільки разів зітхав я до Тебе з глибин моєї душі. Тоді, коли вони так часто й такими різними способами оповідали мені про Тебе, а те все було тільки пустим звуком у їхніх устах, у їхніх незліченних і величезних творах! Це були тільки таці, на яких подавали моїй голодній душі Тебе. Замість Тебе подавали сонце й місяць — архітвори Твоїх рук, але тільки твори, а не Тебе Самого, і то не найкращі з Твоїх творів. Бо Твої духовні твори куди величніші за тілесні, осяяні променями, які вони розсипають по небесах.

Але я був голодний і спраглий не тих Твоїх найсвітліших творів, а Тебе самого, Тебе, Правдо, у якій нема ні змін, ні навіть тіні перемін⁵. А крім того, на тих самих тацях підносили мені блискучі картини уяви. Уже краще було б звернути свою любов до сонця, адже воно принаймні правдиве для очей, ніж до тієї брехні, яка за допомогою очей обманювала душу. Але я приймав те все, вірячи, що приймаю Тебе. Я живився тим, хоча, правда, не дуже тим ласував, бо не було в устах моїх смаку Твоєї дійсності, і Ти не був також тим пустим привидом уяви. Ті картини не підтримували мене, навпаки, ще більше виснажували. Пожива у сні звичайно дуже подібна до поживи наяву, але ті, що сплять, не живляться нею, бо вони ж сплять. Ті таці зовсім не були схожі на Тебе, Правдо, яка ось тепер промовила до мене, тому що то були тілесні твори уяви, тілесні облуди, що не мають дійсності тих правдивих

¹ Маніхейці — еретична секта християн. Маніхейство — вчення перса Мані (215—276) про боротьбу двох принципів: світла і тьми, добра і зла.

² I Тим. III, 7; VI, 9.

³ Ів. XIV, 16, 26.

⁴ II Тим. III, 7.

⁵ Як. I, 17.

¹ Пс. 28, 7.

небесних або земних тіл, які ми бачимо нашими очима. Ми бачимо їх так само, як бачать їх тварини й крилаті птахи. І те, що ми бачимо, все ж певніше, ніж те, що ми собі уявляємо. І навпаки, ми більше наближаємось до дійсності, коли тільки уявляємо ті небесні або земні тіла, ніж коли на їх основі доходимо до висновку про інші тіла, більші, нескінченні тіла, що взагалі не існують. Такими маревами я живився тоді, а насправді ніколи не був нагодованим.

А Ти, Любове моя, на яку спирається моє безсилля, щоб набратися сил, Ти не ті тіла, які ми бачимо, хоча вони на небі, ані ті, яких ми не бачимо там угорі, бо Ти їх створив, але не зараховуєш їх до своїх найвищих творів. Який же Ти далекий від примар моєї уяви, від привидів тіл, що взагалі не існують! Реальнішими за привиди є наше уявлення тих, хто справді існує, а ще реальнішими за ті уявлення є самі тіла, однак і вони не є Тобою! Але Ти — не душа, що оживляє тіло, — Ти життя тіл, краще й певніше за самі тіла. Ти — це життя душі, життя всякого життя! Ти Сам оживляєш Себе і не змінюєшся, Ти життя моєї душі!

11. Де ж Ти був тоді, на якій віддалі? А я блукав далеко від Тебе і був позбавлений навіть тієї половини, якою годував колись свиней¹. Ох, у скільки разів казки граматиків і поетів кращі за ті омани!

Так вірш або поема “Летюча Медея”, напевно, корисніші, ніж п’ять різнобарвних, мінливих елементів², щоб побороти п’ять печер темноти, печер, які взагалі не існують, а вбивають того, хто вірить у них. Бо з вірша й поеми я можу одержати правдиву поживу. Коли б я навіть декламував “Летючу Медею”, то сам цей епізод я вважав би неправдивим, а коли б почув, що хтось декламує, то не повірив би в це. Горе мені! Якими сходінками я скотився на дно прірви? Я, страждаючи і знесилюючись від нестачі правди, шукав Тебе, Боже мій (сповідаю це Тобі, бо Ти змилюсердився наді мною тоді, коли я ще не зізнався Тобі в цьому), шукав Тебе не засобами свого розуму, завдяки якому Ти зволив поставити нас над тваринами, а своїми тілесними чуттями! Але Ти був у мені глибший за найглибші таємниці моєї душі і вищий за найвищі її злети. Отже, я натрапив на ту зухвалу й позбавлену розуму жінку, що її виводить Соломон у загадках, яка сиділа на стільці перед своїм домом і казала: “Їжте залюбки таємний хліб і пийте солодку крадену воду”. Вона підвела мене тому, що знайшла мене надворі під доглядом тіла мого. Я переживував тільки те, що споживав за його допомогою.

¹ Пор.: Лк. XV, 16.

² П’ять елементів — це дим, тьма, вітер, вода, вогонь. (Пор.: Августин. Про ереси, 46).

Частина VII

Августин пояснює, чому аргументи маніхейців переконували його, хоч їм бракувало здорового глузду

12. Бо я навіть не припускав, що та дійсність справді існує, й, наче від уколу шпильки, схилився до того, щоб підтакувати дурнуватим ошуканцям, коли вони питали мене, звідки береться зло, чи Бог обмежений тілесною формою, чи він має волосся й нігті і чи треба вважати за правих тих людей, які одночасно мають багато жінок, убивають людей і приносять у жертву тварин. Я не вмів тоді відповісти на ці запитання, і моє незнання ще більше непокоїло мене, я відвертався від правди, переконаний, що йду до неї, оскільки я не знав, що зло — це не що інше, як позбавлення добра, позбавлення, поза яким уже взагалі нічого немає. І чи міг я знати це, я, чий зір спинявся тільки на тому, що існує для очей, тобто на тілі, а зір душі не сягав поза примари уяви?

Я не знав, що Бог — це дух, який не має таких вимірів, як довжина й ширина, що його істота зовсім не має маси, бо кожна маса у своїй частині завжди менша за цілість¹; а хоч би вона була нескінченна, та все-таки у визначеній своїй меншій частині вона обмежена певним простором; вона вся не є всюди так, як дух, як Бог. Я не мав найменшого уявлення, що це є в нас і що згідно з цим ми існуємо, бо ж сказано у Святому Письмі, що ми створені “за образом Божим”².

13. І я не знав тієї справжньої внутрішньої справедливості, яка не видає своїх присудів на підставі звичаїв, а лише найсправедливішим законом Всемогутнього Бога, за яким формуються звичаї країн і днів, і який завжди й усюди залишається тим самим і не змінюється ні в просторі, ні в часі. Це закон, за яким справедливи були Авраам, Ісаак, Яків, Мойсей і Давид, і всіх цих людей прославляли уста Бога. Однак недосвідчені засудили їх як несправедливих, бо вони судять “за звичаєм людського суду”³, міряють звичаї всього людського роду міркою свого обмеженого досвіду.

Це те саме, що хтось, хто не має уявлення про обладунок та призначення його окремих частин, хотів би накрити голову наголінниками, а шолом узутти на ноги, та ще при тому й нарікав би, що вони не зовсім придатні для цього. Або якщо б хтось того дня, коли торг пополудні заборонений, сердився, що не може виставити на продаж своїх товарів, бо вранці ж було дозволено торгувати. Так само, коли б хтось побачив, що в якомусь домі певний невілник

¹ Цю думку вперше висловив Гесіод (700 р. до н.е.).

² 1 М. I, 27.

³ 1 Кор. IV, 3.

доторкається до тих предметів, до яких не повинен доторкатися невірник, що прислугує при питві. Або коли б хтось обурювався, що за стайнею діється те, що не дозволене в їдальні, або ж коли б хтось нарікав на те, що в одній оселі і в одній і тій же родині не скрізь і не всі мають однакові права. Так само у своїй наївності обурюються ті, хто почув, що в давні віки вільно було робити те, чого тепер не можна, обурюються вони й тому, що Бог одним доручив одне, а іншим щось інше, залежно від обставин і часу, хоч як одні, так і другі підпорядковуються тій самій справедливості.

Вони не бачать того, що в тієї самої людини того самого дня й у тому самому домі те, що личить одному членові, не личить іншому. І те, що віддавна було дозволене, за годину вже не дозволене, і те, що припустимо в одному куті, у другому, який тут же біля нього, заборонене, навіть заслуговує кари. Чи ж справді справедливність така різнорідна й змінна? Ні, але біг часу, яким вона володіє й керує, не завжди рівномірний, і цілком слушно, бо це ж час. А люди, земне життя яких коротке, не вміють узгодити у своїх думках відношення речей, минулих століть та інших народів, бо ті часи вже далеко відбігли від досвіду цих людей, від тих відношень, які вони знають з власного досвіду. Тим-то в тому самому тілі, або того самого дня, у тім самім домі можна легко бачити те, що належить якомусь членові, якійсь порі дня, якомусь місцю чи якійсь особі. Так само в одному випадку вони обурюються, а в іншому погоджуються.

14. А я не знав тоді цієї правди, не звертав на це жодної уваги. Це впадало мені в очі звідусіль, а я не бачив цього. Адже ж тоді, коли я декламував вірші, мені не дозволяли вживати довільної стопи й на довільному місці; а різні метри вимагали різних стіп, і навіть той самий вірш не допускав усюди тієї самої стопи. Отже, й саме мистецтво читання віршів, яке керувало й моєю декламацією, не мало одних правил для "тут", а інших для "там": воно утворювало одну систему, що обіймала все. І я зовсім не бачив того, як справедливність, що їй підкорилися чесні й святі люди, досконало поєднає в собі всі видані нею накази, вона не змінює їх в основах, не розподіляє й не приписує одночасно всього всім епохам, а зберігає для кожної епохи властиві їй права. У своєму засліпленні я ганив побожних Отців¹, які не тільки жили за правами свого часу, згідно з Божим розпорядком, за Його натхненням, а й проповідували майбутнє на основі одкровення, що його послав їм Бог.

¹ Святих патріархів.

Частина VIII

Сталі та змінні складушки моралі

15. Отже, чи могли бути колись час або місце, де було б несправедливо "любити Бога всім своїм серцем, усією своєю душею, всією своєю думкою", а "ближнього свого як себе самого"?¹ Тож усі ганебні вчинки, що суперечать природі, треба завжди засуджувати й карати на кожному кроці, такі, наприклад, як учинки мешканців Содому. Бо коли б навіть усі народи наслідували Содом, то їх провина була б та сама, на основі Божого права, права, що не створило людей на те, аби вони так жили між собою. Адже це порушення самої єдності, яка повинна бути поміж нами й Богом, коли ми єхидністю розпусного життя оскверняємо ту саму натуру, творцем якої є Він.

Щодо ганебних учинків, скерованих проти звичаїв, то їх треба оминати, беручи до уваги різноманітність звичаїв, і не можна допустити, щоб угоду, яку склали між собою звичаї або права якоїсь держави чи якогось народу, порушувала примха якогось громадянина чи чужинця. Бо кожна частина, яка не узгоджується з цілістю, гидка. Але коли Бог накаже щось, що порушувало б звичаї чи угоду якихось людей, то хоча б цього ніколи не робили в тому місці, треба це виконати, а якщо занедбали — поновити. Цар має право в тій державі, у якій панує, видати якесь розпорядження, якого ніхто перед ним ані він сам ще не видавав, і підкорення тому розпорядженню не суперечить суспільним засадам цієї держави, ба, більше, сам непослух був би порушенням прав, бо послух своїм володарям — це загальна умова людського суспільства. А наскільки ж більше в усіх розпорядженнях треба без сумніву і вагання підкорятися Богові, Володареві всього Всесвіту! Бо як у ієрархії людської суспільності вища влада поставлена над нижчою, щоб та їй корилася, так само Бог стоїть понад усім.

16. Те саме бачимо у злодіяннях, де важливим чинником є намір шкодити іншому чи то зневагою, чи кривдою. Один і другий випадок походить або з жадоби помсти (як це буває між затягненими ворогами), або з наміру досягнути якусь надмірну користь (у тому випадку, коли розбійник нападає на подорожнього), або з наміру оминати зло (коли винуватець боїться того, кому заподіяв лихо), або з заздрості (коли нещасливий заздрить щасливому, або коли щасливий боїться, щоб йому не дорівнявся хтось інший, або страждає від того, що хтось дорівнявся йому), або ж із самої втіхи з чужого горя (наприклад, коли глядачі спостерігають бій гладіаторів, або коли хтось висміює своїх ближніх).

¹ Мр. XII, 30—31. Мт. XXII, 37—39.

Ось такі головні основи неморальності, живе коріння яких у жадобі панувати, споглядати й відчувати, чи то тільки в одному з тих пожадань, чи у двох, чи в усіх трьох разом. Жити в такому грісі, значить грішити проти трьох і сімох заповідей, проти десятиструнної псалтирі¹ — Твого Декалога, о Боже, найвищий і найсолодший. Але ж якого переступу можна допуститися супроти Тебе, коли Ти нетлінний? Який злочин можна звернути проти Тебе, коли Тобі нічим не можна зашкодити? Ти насправді караєш лише за ті гріхи, яких люди допустилися супроти себе самих, бо коли вони навіть супроти Тебе вчинять якийсь гріх, то це буде безбожним учинком супроти своєї власної душі, а їх неморальність “обманює сама себе”, псуючи й нівечачи свою створену й уладнану Тобою природу чи то непоміркованим уживанням дозволених речей, чи пристрасною жадобою того, що заборонене “для вжитку, який суперечить природі”². Вони грішать також, бунтуючись проти Тебе думками й словами³, “пружи проти Твого рожна” або руйнуючи основи людської суспільності, радіють, нахабні, створюючи свої партії, окремі організації, залежно від того, чи це їм подобається. А це настає тоді, коли ми покидаємо Тебе, джерело життя, що єси єдиний і правдивий Творець і Володар Всесвіту, і коли в нашій гордості, що не знає нічого, крім себе, ми любимо частину цілості як оманливу цілість. І тоді в низькій покорі повертаємось до Тебе, а Ти очищаєш нас від поганих звичок. Ти лагідніший до гріхів тих, хто визнає їх, Ти вислуховуєш жалібні благання рабів у кайданах⁴, увільняєш нас від оковів, які ми самі викували на себе, коли не підносимо вже проти Тебе роги⁵ облудної свободи наживати надмірне багатство або втрачати все, тому що ми більше любимо своє особисте “я”, ніж Тебе, найвище Добро.

Частина ІХ

*Бог судить діла людини по-своєму,
а люди по-своєму*

17. Але між переступами, й злочинами, й таким численним беззаконням є також гріхи тих, хто стоїть на шляху поступу. Добрі судді ганяють їх, з одного боку, з погляду Права досконалості, а з другого — хвалять їх за те, що вони обіцяють принести плоди, як зелень заповідяє жниво. Є також деякі вчинки, схожі на переступи або злочини,

¹ Пор.: Пс. 144, 9.

² Рим. I, 26.

³ Пор.: Дії IX, 5.

⁴ Пор.: Пс. 79, 9; 102, 21.

⁵ Пс. 75, 5—6.

але вони не є гріхами, тому що вони не кривдять ні Тебе, Господа Бога нашого, ні суспільства. Наприклад, хтось прагне придбати певні речі для задоволення життєвих потреб чи такі, що придатні за певних обставин, а ми не знаємо, чи в такому випадку відсутня жадоба збагачення. Або коли законна влада призначає кару з наміром виправлення, а ми не знаємо, чи вона при цьому не відчуває якоїсь злісної радості від шкоди іншому.

Отже, дуже багато вчинків може в очах людей заслуговувати на догану, але Твоє свідчення схвалює їх; і знов-таки, чимало інших вчинків люди схвалюють, а Твоє свідчення засуджує. А це тому, що часто на перший погляд вчинки дуже різняться між собою, а самі наміри винуватих, а також часові обставини нам невідомі. Та коли Ти раптом наказуєш щось незвичайне й несподіване, то хоча б колись Ти, було, й заборонив це, і хоча б поки що тримав у таємниці причину свого наказу, хоча б він і суперечив суспільним умовам якоїсь людської групи, то хіба хтось міг би сумніватися в тому, що треба Тобі коритися? Бо нема справедливішого суспільства від того, що підкоряється. Але блаженні ті, хто знає, що Ти їм видав наказ! Бо всі вчинки рабів Твоїх прямують до того, щоб виконати все, чого вимагає сьогодення або що передбачає прийдешність.

Частина Х

Маячіння маніхейців

18. А я у своєму невігластві висміював тих святих рабів Твоїх і Твоїх пророків. І що ж я чинив, висміюючи їх, як не готував Тебе до висміяння мене самого? Поволеньки й непомітно я дійшов до такого безглуздя, що вірив, ніби тоді, коли зривають фігу, то й вона сама і її мати — дерево — плачуть молочними сльозами¹; а коли б якийсь святий з'їв ту фігу — очевидно, зірвану не з його вини, а з вини когось іншого, — і перетравив її у своєму шлунку, то (на думку маніхейців) у зігнаннях під час своєї молитви або відригуючи, він видихав би назовні ангелів, ба навіть частинки Бога, і ті частинки найвищого й правдивого Бога назавжди залишилися б в ув'язненні, якщо б святі обранці² не звільнили їх своїми зубами й шлунком.

Безталанний! Я вірив, що треба бути милосерднішим до плодів землі, ніж до людей, для яких ті плоди родяться. Бо коли б якийсь

¹ Так учили маніхейці. (Пор.: Августин. Про ересі, 46).

² Маніхейська церква складалася зі слухачів і обранців. На чолі її стояв князь, відтак дванадцять майстрів і сімдесят єпископів, настановлених магістрами, відтак священники, іменовані єпископами, і, нарешті, дякони.

не-маніхейць попросив у мене чогось, аби вгамувати свій голод, то мені б здавалося, що, давши йому той шматочок, я вже тим самим засудив його на кару смерті.

Частина XI

Сон Моніки

19. А Ти з висоти простягнув мені руку свою, Ти витяг душу мою з темряви безодні¹ тоді, коли моя мати, вірна раба Твоя, молячись, оплакувала мене перед Тобою ревнішими сльозами, ніж плачуть матері над мертвим тілом своїх синів. Бо вона силою духу віри своєї, що її одержала від Тебе, бачила мою смерть, а Ти вислухав її й не погордував сльозами, що рясно лилися з її очей і скроплювали землю під очима всюди, де тільки вона молилася. Так, Ти вислухав її. Бо звідкіля ж міг узятися той сон, яким Ти втішав її так, що вона погодилася жити разом і їсти за тим самим столом, що й я? Бо протягом якогось часу вона відмовлялася від цього, знеохочена відразу до хули, яку нашіптувала мені моя розпуста². Приснилося їй, сумній і прибитій горем, що вона стоїть на дерев'яній кладці, а до неї наближається якийсь променистий, веселий юнак і усміхається до неї. Коли ж він запитав її про причину смутку й щоденних сліз, то зробив це для того, щоб повчити її, як то звичайно буває в подібних випадках, а не щоб дізнатися про щось від неї. Вона відповіла йому, що плаче над моею погибеллю³. Він сказав їй, щоб вона заспокоїлася, й попросив її пильно придивитися довкола, і тоді вона побачить, що там, де була вона, перебуваю і я. Коли вона придивилася, то побачила, що я стою біля неї на тій самій кладці⁴.

Звідкіля міг узятися такий сон, як не від Тебе, Боже добрий і Всемогутній, що приклав еси вухо до її серця⁵, що так дбаєш про кожного з нас, немовби Ти дбав не про нього одного, а про всіх разом так, як про кожного зокрема.

20. А звідкіля ж це взялося? Коли вона повіла мені про своє видіння, я намагався пояснити їй це таким чином, що вона без сумніву сама стане колись тим, ким я вже був⁶. Але вона одразу

¹ Пор.: Пс. 144, 7; 86, 13.

² З твору "Проти академіків" виходить, що Августин жив якийсь час у Тагасті, у свого приятеля Романіана, аж до того часу, доки Моніка не погодилася жити з ним.

³ Пор.: Плач I, 2.

⁴ Кладка — тут у значенні: засада, правило.

⁵ Пор.: Пс. 10, 17.

⁶ Тобто прийде до маніхейців.

і без найменшого вагання відповіла: "Ні, бо мені не сказано: ти сама будеш також там, де він, — а там, де ти сама, буде й він".

Сповідую це Тобі, Господи, і я це вже казав не раз, якщо мої спогади не підводять мене. Я тоді дуже зворушився відповіддю, яку Ти дав мені устами моєї дбайливої матері, і її байдужістю на мій обман, на моє буцімто правдиве пояснення, її хуткістю, яка допомагала їй помітити те, що слід, і чого я не помічав, доки вона мені не сказала. Так, мене зворушило все те більше, ніж сам сон, що так заздалегідь передрік цій побожній жінці, щоб утішити її в теперішній журбі.

Бо проминуло ще майже дев'ять років, протягом яких я валявся у "глибокім багні"¹, у темряві облуди! Я частенько намагався підвестися, але щоразу далі й далі погрузав у багні, тоді як ця чиста, побожна і твереза вдова, така, як ті, яких Ти любиш, уже більш охоча до сподівань, але не менше й до плачів та ридань, не переставала в сльозах кожної години заступатися за мене перед Тобою у своїх молитвах; і її молитви "поставали перед лицем Твоїм"², однак Ти ще дозволяв мені скочуватися далі й борсатися у тій темряві.

Частина XII

Єпископ передрікає навернення Августина

21. На той час Ти дав мені іншу відповідь, яку я пригадую собі. Бо багато речей я замовчую тому, що поспішаю до тих, хто мене більше квапить висповідатися перед Тобою, а багатьох речей я вже собі й не пригадую.

Так, Ти дав мені другу відповідь через свого душпастиря, якогось єпископа, що виховався в Церкві й вишколився на Твоєму Святому Письмі. Моя мати попросила його, щоб він був ласкавий поговорити зі мною й переконати мене в хибності моїх поглядів, відучити мене від зла й вернути на добру путь, бо вона не проминала будь-якої нагоди, якщо тільки знаходила когось відповідного, хто міг би мене напутити. Єпископ відповів їй, і то, як я дізнався пізніше, цілком слушно. Він відповів, що тепер мене ще важко переконати, бо я налитався тієї нової ересі, а деякими підступними запитаннями, як це вона йому вже сказала, вивів уже з рівноваги багатьох недосвідчених людей.

"Але ж, — додав він, — облиш його таким, яким він є³, тільки молися за нього Господеві, а він сам читанням відкриє всю помил-

¹ Пс. 69, 3.

² Пс. 88, 3.

³ Тобто маніхейцем.

ковість і безбожність тієї науки”. Пізніше єпископ сказав, що його мати, яку також обманули маніхейці, віддала його ще маленьким до них, і розповів, як він не тільки прочитав усі їхні твори, а й попереписував, і як згодом сам усвідомив собі, без жодного переконання, що треба залишити цю секту, і він залишив її.

Його розповідь не переконала мою матір, і вона ще настійніше, заливаючись рясними сльозами, почала благати, щоб він поговорив зі мною. Тоді єпископ розсердився і сказав: “Відійди, облиш мене! Якщо це правда, що ти живеш, то неможливо, щоб міг згинуть син таких сліз, як твої!” І у своїх частих розмовах зі мною моя мати завжди повторювала, що вона прийняла ці слова так, начеб це був голос із неба.

Частина I

На манівцях.

Дев'ять років у тенетах маніхейства

1. Протягом дев'яти років — від дев'ятнадцятого аж до двадцять восьмого року життя, мене зводили з пуття і я сам зводив, мене обманювали і я обманював, відданий на поталу своїх різноманітних пристрастей; мене зводили з пуття чи то вищою, так званою “вільною” освітою, чи то потай, під оманливим прикриттям релігії: я був там гордий, там забобонний, а всюди пустий. З одного боку, я ганявся за оманною гучною слави, аж до оплесків у театрі, на поетичних конкурсах, на змаганнях за вінець із сіна¹, на хлоп'ячих ігрищах та в непогамовних пристрастях. Але з другого боку — я шукав, як очиститись від того бруду. Я давав поживу тим, кого називали “обранцями”, “святими”, щоб вони в роботі свого шлунка виробляли з неї ангелів і богів для мого спасіння. Я ганявся за цим і займався такими речами разом із своїми приятелями, яких звів з пуття так само, як і себе.

Хай насміхаються з мене у своєму зухвальстві ті, кого Ти ще не поверг і не зламав задля їх власного спасіння. Боже мій, а я, я все-таки хочу визнати всі свої ганебні вчинки, славлячи Тебе². Дозволь мені, благаю Тебе, заново переглянути й відновити в пам'яті всі манівці колишнього блукання і принести Тобі вогненну жертву радості³. Бо хто ж я сам без Тебе, як не провідник, що веде у прірву? Хто ж я й у хвилину щастя, як не істота, яка підкріплюється Тобою⁴, хто ніколи не псується? Що ж таке людина, будь-яка людина, оскільки вона людина? Але нехай насміхаються з нас сильні й могутні, а ми, кволі й безпомічні⁵, сповідаємося перед Тобою.

¹ Презирлива назва нагороди переможця на конкурсах. Переможця прикрашали вінком із квітів.

² Пс. 106, 47.

³ Пс. 50, 14.

⁴ Пс. 9, 3. Ів. VI, 27.

⁵ Пс. 74, 21.

Частина II

*Добра віра, якої навчає Августин.
Августин навіть у безпутстві зберігає порядність.
Відраза Августина до магичних практик*

2. У ті роки, коли я вивчав мистецтво красномовства, я піддався пристрасті й почав продавати мистецтво перемагати словами. Тому я волів, Ти знаєш це, Господи, набирати добрих учнів, саме таких, яких називають “добрими учнями”, і саме їх без підступу навчав мистецтва підступу; правда, не такого, щоб за його допомогою вони могли колись занапастити невинну голову, а щоб могли колись урятувати голову винуватця. А Ти, Боже, Ти здалека бачив мене, що падав на слизькому шляху. Ти побачив серед клубів диму іскорку¹ тієї доброї віри, яку я виявляв у своїх лекціях для “улюбленців суєти”, шукачів брехні², — я, що дорівнював їм у всьому.

У ті часи я жив з однією не зв’язаною зі мною “законним” шлюбом жінкою, яку знайшов мені нерозум палкою пристрасті. Я знав тільки її одну і дотримував вірності ложа, але не переставав вимірювати віддалі між розумним подружнім обов’язком, метою якого є плоди життя, і згодою плотської любові, коли також народжуються діти, але проти волі батьків, хоча, раз вони вже народжені, то ми зобов’язані любити їх.

3. Пригадую собі також і те, як я хотів домогтися літературної нагороди на драматургічному конкурсі. Не пам’ятаю вже, який ворожбит запитав мене, скільки б я заплатив йому за здобуття перемоги, та я з огидою й відразою до таких ганебних дій відповів, що коли б навіть ішлося про вінець із щирого вічнотривкого золота, я б не дозволив, щоб моя перемога була здобута за рахунок життя бодай однієї мушки³. Бо він хотів убивати й приносити в жертву тварин, гадаючи, що такою жертвою демонам забезпечить мені перемогу. Але й тут спонукала мене згордувати цим золотом не чистота, яку любив Ти, Боже серця мого. Бо я не вмів любити Тебе⁴, я, що не міг ні про що думати, хіба що про зовнішній блиск. А душа, що з тугою рветься до такої омани, чи ж не “випає вітрів”⁵? Я, очевидно, не хотів, щоб через мене приносили жертву демонам, але у своїй забобонності приносив їм у жертву самого себе. Бо хіба “випасати вітри” це не те ж саме, що пасти тих духів, які в нашому блуді знаходять для себе глумливу втіху?

¹ Пор.: Мт. XII, 20.

² Пс. 4, 3.

³ Ворожбит — “haruspex” — убивав тварину й приносив у жертву демонам.

⁴ Пс. 73, 27.

⁵ Ос. XII, 2.

Частина III

*Августин зізнається,
що цікавився астрологією*

4. Тому-то я майже не переставав радитися з тими облудниками, яких звать математиками¹, бо в них при віщуванні немає ніяких жертвоприношень ані жодних благальних молитов до якогось духа. Одначе справжня християнська побожність послідовно відкидає й осуджує їхні дії.

Благо є сповідатися Тобі, Господи, і ректи: “Змилосьердья наді мною, вилікуй душу мою, бо я згрішив проти Тебе”², і, замість зловживати Твоєю терпеливістю й дозволяти собі грішити, треба пригадати собі слова Вчителя: “Ось одужав еси; не гріши більше, щоб тобі не стало гірше”³.

А вони намагаються всієї тій спасенній пересторозі завдати смертельного удару, кажучи: “Це з неба приходить причина гріха, опертися якій несила”; або ж: “Це зробила Венера, або Сатурн, або Марс”. Очевидно, все тут спрямоване на те, щоб зняти з людини відповідальність за її гріхи — з людини, що не є нічим іншим, як тільки тілом, кров’ю й гордовитим порохом, — і всю ту відповідальність звалити на Творця, на Керманича Неба й Зір. Бо хто ж Він, як не Ти, Бог наш, Солодощі й Джерело справедливості, Ти, що “кожному відплачуєш по ділах його”⁴ й не погордуєш “серцем скрушним і смиренным”⁵?

5. Жив у той час один чоловік, що відзначався великою кмітливістю, найбільший знавець лікарської справи⁶, якою заслужив собі великої слави. Це він, як проконсул, а не як лікар, власноручно поклав на мою бідну голову вінець перемоги на змаганнях. Але Ти виліковуєш від цієї недуги, Ти “що опираєшся гордим, а смиренным даєш благодать”⁷. Хіба, зрештою, Ти перестав бути коло мене через цього старця? Чи Ти вже занехаяв лікування моєї душі?

Я вже заприятелював з ним і дуже пильно та з великим захопленням прислухався до його промов, бо в них не було вишуканої краси слів, а зате його жива думка робила їх милими, сповненими величної поваги. Коли я в розмові з ним зізнався, що заглибився у книги астрологів, він лагідно й по-батьківськи порадив мені облишити їх і не марнувати на пусті дурниці часу та праці, що можуть

¹ “Математиками” називали астрологів, що передрікали долю людей і звірів.

² Пс. 41, 5. Пор.: Пс. 9, 2; 92, 2.

³ Ів. V, 14.

⁴ Мт. XVI, 27. Рим. II, 6.

⁵ Пс. 51, 19.

⁶ Йдеться про Віндікіана, відомого лікаря за часів Валентиніана I.

⁷ І Петр. V, 5. Як. IV, 6.

придатися на щось корисніше. Він признався мені, що колись у молодості й сам так було заглибився в астрологію, що навіть носився з думкою, що вона є його покликанням на ціле життя. Бо якщо він зрозумів Гіппократа¹, то так само був би в силі зрозуміти й цю науку. А покинув він її, щоб присвятити себе медицині, не з якої іншої причини, як тільки з переконання, що астрологія — це обман, а що він був серйозною людиною, то не хотів жити коштом обману своїх ближніх. “Ти ж, — додав він, — щоб зайняти становище в суспільстві, держишся риторики; а цю обманну науку студюєш з цікавості й замилювання, а не для того, щоб вижити. Отже, ти тим більше маєш повірити в те, що я тобі сказав, бо я ґрунтовно, в поті чола простудював це мистецтво, яким думав заробляти собі на хліб у майбутньому”.

Але тоді я запитав його, у чому ж саме причина і як воно стається, що численні віщування астрологів збуваються так точно. Він відповів мені, як умів. Це, мовляв, лише розсіяна у природі випадковість. Бо коли хтось, шукаючи поради, випадково знайде на першій сторінці в якогось поета², що співає про щось цілком інше та з іншим наміром, один рядок, який дивно пов’язується з його питанням, то не треба цьому дивуватися. “Не слід дивуватися й тоді, — казав він, — коли на основі інстинкту, що приходить згори, людська душа, несвідома того, що в ній відбувається, суто випадково, а не за обдуманим методом, обізнана якимось словом, що відповідає ділам і вчинкам того, хто запитує”.

6. Ось така була пересторога, яку Ти дав мені від нього, чи, радше, через нього, визначивши при цьому моїй пам’яті напрям моїх пізніших особистих дослідів. Бо в той час ані він, ані мій найдорожчий Небрідій³, юнак вельми доброго серця й бездоганних звичаїв, що висміював усе те мистецтво віщування, не зуміли переконати мене, щоб я облишив ту науку. Бо тоді найбільше впливала на мою душу велика повага до авторів астрологічних творів. До того ж я ще не знайшов тоді незаперечного доказу, який би зробив для мене ясним і безсумнівним факт, що точні віщування астрологів — то звичайні випадковості, а не результати наукових дослідів тих, хто спостерігає за зірками.

¹ Славний грецький лікар V ст. до н.е., автор відомих афоризмів, напр.: “Мистецтво довге — життя коротке”.

² Це так звана “стіхомантя” — ворожба з рядків. Для неї користувалися переважно Вергілієм.

³ Небрідій з-під Карфагена (Сповідь, VI, 10), приятель Августина, подався з ним до Мілана й там помер по хрещенні. Сам католик, навернув усю свою родину до цієї віри.

Частина IV

Пісня дружби. Смерть Августинового приятеля. Безмежний біль Августина

7. У ті часи, коли я тільки розпочав своє навчання в рідному містечку, я знайшов собі друга, свого ровесника (він так само, як і я, був у розквіті молодості), а спільні студії робили його для мене дуже дорогим. Він з дитячих років ріс разом зі мною, ми разом ходили до школи й разом гралися. Але тоді він ще не був для мене таким другом, яким став пізніше. Зрештою, навіть пізніше наша дружба не була справжньою, бо справжньої дружби немає, хіба лише тоді, коли Ти міцно з’єднуєш із собою людей, зв’язаних з Тобою любов’ю, розлитою в наших серцях через даного нам Духа Святого¹. Однак ця дружба, підсилювана й величезним запалом до однакових студій, була для нас солодкою. Я навіть відтягнув його від правдивої віри (якої, зрештою, цей юнак не дотримувався щиро й не переймався нею до глибини серця), щоб кинути його у згубні тенета забобонів, через які плакала наді мною моя мати. І вже від тієї хвилини його думки мандрували слід у слід з моїми по блудних манівцях, а моє серце вже не могло обійтися без нього. Аж ось Ти, що переслідуєш тих, хто віддаляється від Тебе, “о Боже помсти”², а одночасно й джерело милосердя, Ти, що дивним способом навертаєш нас до Себе, саме Ти забрав його з цього світу, коли ця дружба, солодша для мене за всі солодощі мого власного життя, тривала заледве один рік.

8. Чи є хтось, хто міг би порохувати всі Твої похвали³, яких кожен зазнав від Тебе? Що ж Ти зробив тоді, Боже мій, і які незбагненні глибини присудів Твоїх?⁴ Бо коли мого друга палив вогонь гарячки, і він довго лежав непритомний, купаючись у смертельному поту, і коли його стан уже був безнадійний, його, непритомного, охрестили. Я не брав цього за зле, тому що був свято переконаний, що його душа скоріше збереже ідеї, прищеплені мною, ніж те, що зробили з його тілом, коли він лежав непритомний. Але сталося зовсім інакше. Хворий видужав. А я не відступався від нього, так сильно ми були прив’язані один до одного. І я одразу ж, як тільки зміг з ним поговорити, — а зміг відразу, як тільки він здужав говорити, — спробував при ньому висміяти все те, думаючи, що й він висміюватиме своє хрещення, яке прийняв без найменшої співучасті думки.

¹ Рим. V, 5.

² Пс. 94, 1.

³ Пс. 106, 2.

⁴ Пс. 36, 7.

Але він уже знав, що прийняв хрещення, і відсахнувся від мене, як від ворога, і з дивною й несподіваною свободою остеріг мене, що коли я хочу й далі жити з ним у приязні, то мушу перестати говорити з ним на такі теми. Я остовпів, змішався і здушив у собі всі почування, щоб тільки дати йому спокій, доки він не видужає й не буде знову в такому стані, що я зможу з ним зробити те, що захочу. Але він вирвався з-під божевільного впливу, щоб зберегтися в Тебе, мені на втіху: через декілька днів, під час моєї відсутності, в нього знову почалася сильна гарячка, і він помер.

9. Біль від втрати затьмарив чорною хмарою моє серце¹. Хоч би на що я глянув, Господи, я бачив смерть. Моя батьківщина була для мене карою смерті, а батьківський дім якоюсь дивною пусткою. Все те, чим я з ним ділився, без нього стало для мене безмежним стражданням. Мої очі шукали його всюди, але не знаходили. Я зненавидів усе, бо всюди недоставало його, і ніщо не могло мені сказати: “Ось він прийде!”, як це було за його життя. Я сам для себе став великою загадкою: я запитував свою душу, чому вона сумна і чому вона так дуже хвилює мене, а вона не вміла мені нічого відповісти. А коли я говорив: “Надіюся на Бога”², — вона не зважала на те. І цілком слушно, тому що реальніша і краща була та людина, яку вона так гаряче полюбила і втратила, ніж омана, у яку я велів їй вірити. Лише сльози осолоджували мій біль, і вони зайняли місце мого друга в солодошах мого серця.

Частина V

Тайни сліз

10. І нині, Господи, все те вже проминуло; час вигоїв мої рани. Чи міг би я, наблизивши до уст Твоїх вуха серця мого, почути від Тебе, — а Ти ж є Правда, — чому сльози солодкі в нещасті? Чи Ти, хоча всюди присутній, відкинув далеко від себе наше горе?

Чи Ти залишаєшся сам у Собі, коли тим часом ми кинуті на поталу досвідів життя? Але ж, якби наш плач не доходив до вух Твоїх, нам не залишилося б ні крихітки надії. Тож звідки береться те, що плач, ридання, зітхання й голосіння ми зриваємо як солодкі плоди з гіркого дерева життя? Чи нам солодкою є сама надія на те, що ти нас вислухаєш? Так, ця причина криється в наших благаннях, у глибині яких закладена віра, що вони дійдуть до Тебе. Але чи була вона також у стражданні за втраченою істотою і в риданнях, що душили мене тоді?

¹ Пор.: Плач V, 17.

² Пор.: Пс. 42, 6, 12; 43, 5.

Я не сподівався більше побачити його живим; я не благав того у своїх сльозах. Я вдоволявся тільки плачем і риданням, бо я був нещасливий і втратив радість свою. А може, й самі гіркі сльози видаються нам солодкими тільки внаслідок несмаку й пересити від давно звіданих розваг, і ми доти відчуваємо їх солодкість, доки триває несмак — відраза?

Частина VI

Після втрати друга життя для Августина стало неприємним

11. Але навіщо говорити про все це? Не пора вже тепер ставити такі питання, а пора сповідатися Тобі. Я був нещасний. Кожна душа, прикута любов'ю до земних речей, нещасна. Коли вона їх втрачає, у ній все розривається. Щойно тоді відчуває вона своє горе, яке вже й перед цією втратою робить її нещасною. Такий був тоді мій душевний стан: я плакав гіркими сльозами і серед тієї гіркоти відпочивав¹. Так, з цього погляду я був нещасний, а все-таки це болісне життя було мені миліше за мого друга. Хоч я й радий був би змінити його, однак не хотів би втратити його скоріше, ніж друга. Я не знаю, чи я б погодився вмерти за нього, як розказують про Ореста й Пілада² (якщо це не вигадки), які не вагалися одночасно вмерти один за одного, тому що не жити разом здавалося їм гірше від самої смерті. Але в мені пробудилося почуття, не знаю, як його назвати, цілком відмінне від того: сильна нехті до життя поєднувалася в моєму серці зі страхом перед смертю³.

Я свято переконаний, що чим більше я любив друга, тим більше ненавидів смерть і боявся її, бо вона забрала його в мене, я боявся її, як найлютішого ворога, і мені здавалося, що вона несподівано поглине всіх людей, якщо вона здужала забрати його. Я був саме такий, так пригадую собі.

Ось моє серце, Боже мій! Ось його таємниця! Дивись, я добре розумію, Надіє моя, що Ти очищаєш мене від бруду таких почуттів, звертаючи очі мої до Тебе й вириваючи “з тенет ноги мої”⁴. Бо я дивувався, що інші смертні ще живуть, коли той, кого я полюбив як такого, що ніколи не повинен був умерти, помер. І я ще більше дивувався, що він помер, а я живу, я, хто був другою частиною його самого. Хтось влучно сказав про свого приятеля “половина моєї душі”⁵. Так, я відчував те, що моя і його душа були однією

¹ Йов. III, 20.

² Трагедія Евріпіда “Іфігенія в Тавриді”.

³ Мішані почування. Пор.: Катул, 85, 1,

⁴ Пс. 25, 15.

⁵ Пор.: Гораций. Пісні, I, 3, 8.

душею у двох тілах. Ось чому мені остогидло життя. Я, зведений до половини самого себе, не хотів жити. Можливо, я тільки тому боявся смерті, щоб не вмер увесь той, кого я полюбив цілим серцем!

Частина VII

Від їзд до Карфагена

12. О божевілля, що не вмієш любити людей, як людей! Нерозумна людино, яка з обуренням переносить людську долю! Так, я тоді заслужив на таке ім'я. Я палав вогнем, зітхав, ридав, божеволів і не знав ні спочинку, ні розваги. Я носив розпанахану й закрявавлену свою душу, яка вже не хотіла, щоб я її носив, і я сам не знав, де мав її подіти¹. Вона не знаходила відпочинку ні в чарівних гаях, ні в забавах і співах, ні на запашних лугах, ні на пишних бенкетах, ні в розкошах м'якої постелі, ні, нарешті, у книжках та в поезії. Усе остогидло мені, навіть саме світло дня. Усе, що не було тим, чим був він, видавалося мені нестерпним і осоружним, крім стогону й сліз. Бо тільки в них я знаходив крихітку заспокоєння. А коли я відривав від них свою душу, я відчував, як мене пригнічує безмірний тягар мого серця. А треба було звернути свою душу до Тебе, Господи, щоб Ти вилікував її. Я знав це, але й не хотів, і не мав сили, бо ж думав про Тебе, що Ти не являєш собою нічого реального й постійного. Бо не Ти, а пуста омана і мій блуд були богом моїм. А коли я навіть намагався залишити там свою душу, щоб вона спочила, вона котилася з порожнечі й знову падала на мене. І я сам для себе залишався місцем нещастя, де я не міг ні лишитися, ні вибратися звідтіля. Бо куди ж могло втекти моє серце від мого серця? У яку далеч я міг утекти сам від себе? Де ж я міг сховатися перед своєю власною погонею? Однак я втік від своєї батьківщини. Бо мої очі менше шукали його там, де не звикли його бачити. І так я з міста Тагасті прибув до Карфагена.

Частина VIII

Час — найкращий лікар і розрадник

13. Години не проходять безслідно по наших почуттях. Вони вершать у нашій душі дивні дива. Ось вони приходили й відходили день за днем²; а приходючи й відходячи, вливали в мене інші сподівання, інші спогади; поволеньки гоїлись душевні рани в міру того, як мої давні розваги почали витісняти мій біль. Правда, його місце

займали не інші страждання, а лишень причини інших страждань. Бо чому ж цей біль так легко прошив мене аж до самого нутра моєї істоти, як не тому, що я розпростер свою душу на піску, полюбивши істоту, приречену на смерть, ніби вона ніколи не мала вмерти?

Що мене найбільше підтримувало й оживляло — то це слова розради інших приятелів, з якими я любив те, що любив, замість любити Тебе¹: це була одна велика вигадка, безмежна брехня, зрадливий чар якої псував нашу душу, що її з'їдала жадою цікавості почути все. Міг навіть умерти хтось із моїх приятелів, але для мене ця вигадка — байка — не вмирала. А мали мої приятелі ще й інші принади, які надмірно поривали й манили моє серце. Це були розмови, сміх, взаємно доброзичлива послушливість, спільне читання гарних книжок, товариські жарти і взаємна повага; деколи навіть розбіжність поглядів, але без гніву, так, як це буває в людини, що лишається наодинці з собою, і саме ці, дуже нечисленні, незгоди укорінювали ще більшу згоду й однастайність. А згода означала вчитися один в одного, зі смутком чекати відсутніх і з радістю вітати тих, хто приходить. Це ті ознаки, які зринають у серцях тих, що пов'язані взаємною любов'ю, ознаки, що виявляються назовні устами, язиком, очима й тисячними дружніми рухами. Все це зливало наші душі воедино, запалювало одним вогнем і з багатьох душ утворювало одну.

Частина IX

Блаженний, хто друга любить в Бозі

14. Оце те, що ми любимо в друзях, а любимо ми до такої міри, що наше сумління почуває себе винним, коли ми не любимо того, хто любить нас, і коли за любов не відплачуємо любов'ю, не вимагаючи від улюбленої істоти нічого, крім доказів сердечних почуттів. Звідси й та жалоба по смерті якогось приятеля, ця темрява страждань, ці солодощі, що перемінюються на гіркоту для серця, яке заливається сльозами, а з утрати життя тих, хто вмирає, приходить марево смерті для тих, що ще живуть. Блаженний, хто любить Тебе, хто друга свого любить у Тобі, а ворога свого з любові до Тебе!² Бо лише той єдиний не втрачає жодної дорогої істоти, хто любить усіх у Тім, кого не можна втратити. А хто ж це, як не Бог наш, Бог, що "створив небо й землю"³ і сповнює їх, тому що, сповняючи їх, створив їх. Ніхто не втрачає Тебе, хіба тільки

¹ П Тим. IV, 3.

² Пор.: Мт. V, 44.

³ 1 М. I, 1; II, 1.

¹ Пор.: Пс. 25, 1.

² Пс. 61, 9; 96, 2.

той, хто покидає Тебе. А куди йде, куди тікає той, хто покидає Тебе, як не до Твого гніву від Твоєї лагідності. Бо ж у якій своїй карі він не знайде Твого закону? Бо “Закон Твій — це правда, а Правда — це Ти”¹.

Частина X

Проблема краси. Перші праці Августина.

Уподобання до створених речей,

хоча б вони були не знати які гарні, — це обман душі

15. Боже чеснот, “приверни нас до Себе, покажи нам лице своє, і ми будемо спасенні”². Так, хоч би в який бік звернулася людська душа, всюди вона знаходить біль, бо він є всюди, за винятком Тебе, цей біль постійно наявний у найкращих речах поза Тобою й поза собою. Але навіть найкращі речі не існували б, коли б вони не походили від Тебе. Вони народжуються й гинуть, а народжуючись, починають буття; вони ростуть, щоб дійти своєї досконалості, а коли вже осягнуть її, старіють і вмирають. Однак не все доходить старості, але все доходить смерті. Отже, коли народжуються і прямують до буття, то чим скоріше ростуть, щоб дійти до розквіту буття, то тим скоріше поспішають до небуття. Така їхня доля, така роль, яку Ти їм визначив, тому що вони лише частина речей, які ніколи не існують одночасно, але через послідовність свого зникання й появи утворюють цілість, частина якої — це вони самі. Подібно утворюється і наша мова завдяки послідовності вимовлюваних звуків. Вона б не могла стати однією цілістю, коли б кожне слово, що вже раз виконало своє звукове завдання, не зникало, поступившись місцем іншому.

Нехай же за цю красу прославляє Тебе душа моя³, Боже, Творче Всесвіту, але нехай не дасть впійматися на гачок плотської любові! Бо вони йдуть, куди йшли, — до небуття, і шматують нашу душу згубною жадобою, тому що вона сама хоче існувати й любити відпочивати серед улюблених нею речей. Але серед тих речей вона не знаходить місця, де б могла спочити, тому що вони не постійні, а перебувають у невпинному русі. А хто ж міг би наздогнати їх за допомогою органів чуття? Хто зумів би охопити їх навіть тоді, коли вони тут? Чуття тілесне повільне саме тому, що воно тілесне. І він сам себе обмежує: воно достатнє для того, для чого створене, але недостатнє для того, щоб затримати все те, що швидко минає від призначеного початку до призначеного кінця. Бо у слові Твоєму, яким Ти їх створив, вони чують таке веління: “звідси й досі”.

¹ Пс. 119, 142. Ів. XIV, 17.

² Пс. 80, 4.

³ Пор.: Пс. 146, 2.

Частина XI

Створіння змінюються, незмінний тільки Бог

16. Не будь пустою, душе моя, не дозволяй, щоб вухо духа твого оглухло від гулу твоєї пустоти. Послухай також і ти: Слово саме кличе тебе повернутися; то є місце спочинку, якого ніщо не зможе порушити там, де любов не знає того, щоб її покинули, якщо не покине сама. Дивись, ось ці речі вже відходять, поступаються місцем для інших, а з усіх їхніх частинок утворюється цілість, хоч і яка маленька. “А я, чи я також відходжу кудись?” — запитує Слово Бога. Закріпи в ньому оселю свою, доручи йому з довірою все, що тільки маєш від нього, душе моя, принаймні тепер, коли ти виснажена обманами. З довір'ям доручи Правді все, що маєш від Правди, і нічого ніколи не втрапиш: зацвіте заново одряхління твоє, й вилікуються все виснаження й утома твоя¹; усі елементи, що гинуть, зміцняться, відновляться і, зібрані до купи, приляжуть до Тебе; вони вже не потягнуть тебе за собою туди, куди самі захочуть, а залишаться з тобою в постійному вигляді, біля Бога, що вічно постійний і вічно триває².

17. Чому ж ти оминаєш правильний шлях і йдеш за своїм власним тілом? Тільки обернися, і нехай твоє тіло йде за тобою! Бо всі враження, які відчуваєш за його допомогою, — це лише окремі частинки, самої ж цілості, до якої належать ці частинки, ти не знаєш, однак вони захоплюють тебе. Але коли б твої органи чуття були в силі охопити цілість, коли б вони на покару тобі не були зосереджені лише на одній частинці цілості, ти бажала б тоді, аби все, що належить до цієї миті, проминуло, й щоб тим більше подобалася тобі вся цілість. Бо й ті слова, які ми вимовляємо, ти чуєш за допомогою того самого органу чуття. Ти, певна річ, не хочеш, щоб склади стояли на місці, а щоб швиденько переміщалися, аби дати місце іншим, аби ти таким чином могла почути цілість.

Так, завжди цілістю є те, з чого складається щось одне, але разом з тим не є цілістю те, з чого складається (щось одне): нас більше захоплює цілість, аніж поодинокі частини, якщо б їх можна було сприймати у цілості. Але багато ліпший за цілість Той, хто ту цілість створив, наш Бог, — і Він не проминає тому, що ніщо не настає по Нім.

¹ Пс. 103, 3.

² Пор.: Пс. 102, 13; 27.

Частина XII

Правдиве щастя тільки в Бога

18. Коли тобі подобаються тіла, душе моя, то, дивлячись на них, прославляй Бога, зверни свою любов на їх Творця, щоб ти не стала немила Йому в тих речах, які тобі подобаються. Якщо тобі подобаються душі, люби їх у Бозі, тому що вони також змінні й непостійні, хіба лише тоді, коли закріплені в Ньому, і лише тому не пішли на свою загибель. Отже, люби їх у Ньому, привертай до нього ті душі, які тільки зможеш, і кажи їм: “Любим Його. Це ж Він створив оце все, і Сам Він недалеко”¹. Бо Він створив душі не на те, щоб пізніше покинути їх; вони ведуть свій початок від Нього, вони містяться в Ньому. Дивись, Він там, де відчують смак правди. Він на самому дні серця, але серце пішло на манівці далеко від Нього². Верніться, злочинці, до серця свого і прив'яжіть до Того, хто вас створив. Станьте біля Нього і матимете сталість свою, відпочиньте в Ньому і там знайдете свій спокій. Куди йдете на тернистий шлях? Куди йдете?

Добро, яке ви любите, походить від Нього, але воно недобре й неприємне, якщо не належить до Нього. Воно стане гірке, і цілком слушно, бо несправедливо, покинувши Бога, любити те, що походить від Нього. І навщо ж знову раз у раз тинятися по важких і сповнених перепоном шляхах?³ Бо нема спочинку там, де ви шукаєте його. Шукайте, чого шукаєте, але його нема там, де ви шукаєте. Ви шукаєте блаженного життя в околиці смерті. Його там нема! Бо як же може бути блаженне життя там, де взагалі нема життя?

19. І зійшов Він Сам до нас. Він наше життя, Він узяв на Себе нашу смерть, він убив її надмірністю свого власного життя. Голосом грому кричав Він до нас, щоб ми вернулися туди, до Нього, до тієї тайної святині, звідкіля Він прийшов до нас, до першого місця в дівочому лоні, де одружилася з ним людська природа, наше смертне тіло, щоб лишитися назавжди смертним, і звідкіля, “як жених, що, вийшовши зі своєї подружньої спальні, стрибав від радості, мов велетень, щоб перебігти свій шлях”⁴. Бо Він не гаявся, а побіг, закликаючи нас своїми словами, своїми вчинками, своєю смертю, своїм життям, своїм сходом до пекла, своїм вознесенням, так, він кричав до нас, щоб ми вернулися до Нього. І Він зник нам з очей, щоб ми, вийшовши в наше власне серце, могли знайти Його там. Бо Він відійшов, та ось Він тут⁵. Він не хотів надовше лишатися

¹ Пор.: Дії XVII, 27.

² Іс. 46, 8.

³ Пор.: Мудр. V, 7. Пор.: Ів. VI, 33; 41.

⁴ Пс. 19, 6.

⁵ Пор.: Мт. XXIV, 23.

з нами, але й не облишив нас. Бо Він відійшов туди, звідки не віддалиться вже ніколи, бо “Він створив цей світ”, і Він “був у тім світі, і Він прийшов на цей світ, щоб спасти грішників”. Йому сповідається душа моя, і Він викикує її тому, що вона згрішила проти Нього¹. О сини людські, доки ж ви триматимете такий тягар у серці?² Життя зійшло до Вас, то невже ж ви не хочете піднятися вгору і жити? Але куди ж піднесетеся, коли ви вже на висоті, і ви “звернули проти Неба уста свої”?³ Зійдіть, щоб піднятися вгору, щоб підійти аж до самого Бога, бо ви впали, піднімаючись проти Бога. Скажи їм це, душе моя, щоб вони плакали “в долині плачу”⁴, а відтак потягни їх із собою до Бога, тому що, коли ти говориш, палаючи вогнем любові, ти говориш їм це з натхнення Духа Божого.

Частина XIII

Августина цікавить проблема краси.

“Гарне і пригоже”

20. Тоді я ще не знав того всього; я любив красу нижчого ряду й ішов у прірву. Я так говорив своїм приятелям: “Хіба ми любимо щось, крім краси? Отже, що ж красиве? Що то таке, що нас манить і притягає до речей, які ми любимо? Коли б вони не мали принади й гарного вигляду, то ніяким чином не манили б нас до себе”. Я спостерігав і бачив, що, по-перше, тіла мають красу, як результат гармонії цілості, а по-друге, — пригожість, як наслідок досконалої згоди з іншими речами, так само як частина тіла гармує з цілістю, до якої належить, як взуття — з ногою тощо. Такі рефлексії виникали в моїй голові з глибини мого серця, і я написав розвідку під назвою “Гарне і пригоже”, здається, у двох чи трьох книгах. Ти знаєш це, Боже мій, а я вже точно не пригадую. Я вже їх навіть не маю, — вони загубилися, сам не знаю як.

Частина XIV

*Розвідка, присвячена Гіерію,
яким Августин захопився до нестями*

21. Але що ж спонукало мене, Господи Боже мій, присвятити ці книги Гіерію, римському ораторові? Я не знав його особисто, але я полюбив цю людину за її розголос у науці, за тих кілька слів,

¹ Ів. I, 10. I Тим. I, 15. Пс. 41, 5.

² Пс. 4, 3.

³ Пс. 73, 9.

⁴ Пс. 84, 7.

що я почув від неї. Вони сподобалися мені. Але ще більше він вабив мене тим, що його вподобали собі й захоплено вихваляли інші за те, що, будучи сірійшем, вихованим спочатку на грецькому красномовстві, він згодом сягнув дивовижної чистоти і в латинському красномовстві. Крім того, він мав дуже глибокі знання з предметів філософського характеру. Отак хвалять людину й люблять, навіть коли вона відсутня. Та чи переходить ця любов з уст того, хто хвалить, до серця того, хто слухає? Ніколи у світі, — але захоплення одного займається від захоплення іншого. Тому й люблять того, кого хвалять, якщо вірять у повну щирість того, хто хвалить, тобто коли він хвалить з любові.

22. Так само і я любив тоді людей, наслідуючи схильність до них інших людей, а не Твою, Боже мій, у якій ніхто не розчарується. Але чому ж хвалять не так, як хвалять славного візника, мисливця, що користується великою прихильністю публіки, а в цілком іншому тоні, серйозніше, так, що я й сам хотів би, щоб мене так хвалили. Отже, я не хотів, щоб мене хвалили й любили так, як акторів, хоч я сам любив їх. Я вже волів би бути невідомим, ніж мати такий розголос, волів би вже навіть ненависть, ніж таку симпатію. Отже, яким чином у тій самій душі існують схильності до таких різних і протилежних симпатій? Як же це діється, що я люблю в іншій людині ту здібність, якої я б не відкинув і не відіпхнув би від себе навіть тоді, коли б ненавидів? Хіба ж ми, один і другий, — не люди? Так любить гарного коня той, хто не хотів би стати тим самим конем, якщо б навіть міг стати. Але не можна цього сказати про комедіанта, що має таку саму природу, як і ми. Отже, я люблю в людині те, чим гідую сам, хоч я також людина? Що ж це за глибінь — людина! Ти, Господи, знаєш навіть кількість її волосся, і жодна з волосин не втрачена для Тебе; але все-таки легше порухувати волосся¹, ніж почування людини та хвилювання її серця.

23. А цей ритор належав до тієї категорії людей, яких я любив так, що й сам гаряче бажав стати таким самим. І я блукав у своїй гордості й хвилювався “від усякого вітру”²; але Ти в найглибшій своїй таїні кермував мною. Звідки ж я знаю це, як можу з такою впевненістю визнати Тобі, що я полюбив його більше через любов тих, хто його хвалив, ніж за самі прикмети, за які вони його хвалили? Бо коли б замість похвали ті самі люди критикували його, оповідаючи про нього те саме, але в дусі осуду й погорди, я б не загорівся до нього такою любов’ю й таким захопленням, і тоді, цілком певно, ні обставини не були б інші, ні сама людина, змінилася б тільки симпатія моїх співрозмовників. Дивись, яка квалість, що за безсилля душі, яка не має ще міцної опори у Правді! Куди

повіє подув мови з грудей тих, хто впевнений у своєму знанні, туди вона й злігає і обертається, вона вирує й знову повертає до давнього, а світло для неї затьмарюється, і вона вже більше не розпізнає правди. Аж гульк — правда перед нами.

І для мене було справою не малої ваги, чи справді така видатна людина захоче ознайомитися з моїми працями та з моїм стилем. А коли б він ще й похвалив їх, то мій ентузіазм щодо цього подвоївся б, а в іншому випадку зранив би моє серце, пусте серце, позбавлене сталості, яку даєш Ти.

А однак те “Гарне і пригоже”, та розвідка, яку я присвятив йому, займала мої думки й мої роздуми. Я сам подивляв її, хоч не було нікого, хто б похвалив її разом зі мною.

Частина XV

*Кілька зауважень щодо змісту розправи “Гарне і пригоже”.
Розум Августина, затемнений тілесними образами,
не міг збагнути духовних істот*

24. Але я ще не вмів побачити глибокої суті Твоїх високих ідей у Твоєму мистецтві, о Всемогутній, що Сам-Один твориш чудеса¹. “Мій дух перебігав тільки по тілесних формах. Я визначав гарне як те, що подобається саме собою”, а пригожим назвав те, що “подобається своєю відповідністю для іншої речі”. Цю різницю я показував на прикладах, почерпнутих із світу тіл. Звідси я перейшов до природи духа, але через своє упередження до духовних справ не міг тут спостерегти правди. Величний блиск правди бив мені в очі; однак я відвертав свою трепетну думку від нетілесних речей у бік ліній, постави, барв, тобто вимірних величин, тому що нічого з того я не міг бачити у своїй душі. Я думав, що не можу бачити своєї душі. І так, як у чесноті я любив спокій, у переступі ненавидів розлад душі. Мені здавалося, що в першому випадку я бачу єдність, а в другому — розлад. І мені здавалося, що в цій єдності має свій осідок розумна душа, суть Правди й Найвищого Добра, і водночас у цім розладі ірраціонального життя я помічав через якусь жалюгідну помилку (сам не знаю яку) субстанцію як суть найвищого Зла, що було не тільки субстанцією, а й справжнім життям, яке, однак, походить не від Тебе, Боже мій, від кого походить усе².

Я назвав її “монадою”³, як духовний первень без статі, а ту іншу “діодою”⁴, так само, як гнів у переступах, а плотськість у розпус-

¹ Пс. 72, 18; 136, 4.

² Пор.: 1 Кор. VIII, 6. (Див. також: Августин. Про ересь, 46).

³ Одиниця, проста сутність.

⁴ Роздвоєння, двійня.

¹ Пор.: Мт. X, 30.

² Еф. IV, 14.

ному житті. І я сам не знав, що я говорив. Бо тоді я ще не знав і не навчився, що зло — це ніяка не субстанція, і що сам наш розум — ніяке не найвище й незмінне добро.

25. Бо так само, як роблять злочин тоді, коли моральне зворушення — джерело поштовху до дії — стає злим, нагальним і несамовитим, так само, як дають втягтися в розпусту, коли душа не накладає вже пут на нахили до розпалювання тілесної похоті, так і помилки та фальшиві переконання оскверняють життя, коли сама раціональна думка зла. А моя думка була тоді злою.

Я не знав, що її мало освітити інше світло, аби вона стала учасницею Правди, тому що вона сама — це не суть правди. “Це ти, Господи, даєш світло лампаді моїй, Ти прояснюватимеш, Боже мій, темряву мою”¹, а “ми всі отримали від Твоїх щедрот”², бо “Ти правдиве світло, що просвічує кожну людину, яка приходить на цей світ”³, у Тобі “немає ні зміни, ні хвилинного затьмарення”⁴.

26. Але я намагався піднятися до Тебе, а Ти відтрючував мене, щоб я пізнав смак смерті, бо “Ти опираєшся гордим”⁵. Бо що ж може бути гордовитішим за мене, хто у своєму крайньому божевіллі твердив, що він у своїй істоті той самий, що й Ти?⁶ Але хоч я був предметом зміни, я сам був свідомий того, що саме з тієї причини я старався ставати щоразу мудрішим, щоб із гіршого стати кращим, але все-таки вважав за краще бути переконаним, що Ти також змінний, ніж міркувати, що я сам не той, що Ти⁷. Ось чому Ти відтрючував мене й опирався моїй упертій чванькуватості. Я у своїй уяві створював тілесні постаті; і я, сам тілесний, засуджував тіло; я, “дух-блудник”, ще не навертався до Тебе⁸, а блукаючи манівцями, зайшов у таке, що не існує ні в мені, ні в Тобі, ні у світі тіл.

Ця уява — то не була Твоя правда, яку Ти створив для мене. Її створила моя пустота на зразок тих самих тіл, і я говорив маленьким вірним сповідникам Твоїм, а своїм співгромадянам, від яких я був далеко відігнаний, хоч і не помічав цього, я говорив, я верз їм у своєму безглузді: “Чому ж блудить душа, якщо її створив Бог?” Але я не хотів, щоб мені відповідали: “Чому ж, отже, блудить Бог?” І я вже волів твердити, що Твоя незмінна істота блудить з необхідності, ніж визнати, що моя змінна істота самохіть пішла на манівці й блукає, бо така їй кара.

¹ Пс. 18, 29.

² Ів. I, 16.

³ Ів. I, 9.

⁴ Як. I, 17.

⁵ I Петр. V, 5.

⁶ Ів. VIII, 52. (Див. також: Августин. Про дві душі, I, 1).

⁷ Пор.: Августин. Про ереси, 46.

⁸ Пс. 78, 39.

27. Коли я написав цю розвідку, мені було десь близько двадцяти шести чи двадцяти семи років. Мій розум був зайнятий розмислами над усіма матеріальними фікціями, гомін яких гудів у вухах мого серця. Я спрямовував їх, солодка Правдо, у бік Твоєї внутрішньої мелодії. Коли я роздумував над “Гарним і пригожим”, я хотів випростатися перед Тобою, слухати Тебе й “радуватися radoщами через голос жениха”¹; але я не міг зробити цього, бо голос блуду мого відтягав мене, і я під тягарем своєї гордості летів сторч головою у прірву. Бо Ти “не давав слухові моєму ні веселості, ні радості”, а кості мої не “раділи” й не були ще “смирненні”².

Частина XVI

Проникливий розум Августина:

без сторонньої допомоги він розуміє категорії Арістотеля.

Однак Арістотелева книжка завадила йому по-справжньому осягнути поняття Бога

28. І навіть ж здалося мені те, що десь біля двадцятого року життя потрапила мені до рук та книжка Арістотеля, яку називають “Десять категорій”³, і я, прочитавши її сам, зрозумів її. При слові “категорії” уста карфагенського ритора, мого вчителя, і інших, що вважали себе за вчених, пихато надувалися, коли вони його вимовляли. Тим-то і я, схилившись над категоріями, жадібно поглинав їх, неначе щось величне й божеське. А пізніше я розмовляв про них з тими, хто казав, що ледве зрозумів цей твір, незважаючи на допомогу найславніших учителів, які пояснювали його не лише словами, а й за допомогою відповідних фігур, що їх рисували на піску; ті вчителі не могли мене нічого навчити, крім того, що я й сам пізнав із лектури.

І мені здавалося, що ця розвідка досить ясно говорить про субстанції, пояснює їх і те, що в них міститься, наприклад, якою є людина, її постать, кількість ніг, її споріднення — чий це брат або де він оселився після народження, чи він стоїть, чи сидить, чи взутий, чи озброєний, діяльний чи підлягає якійсь дії, і всі ті незліченні подробиці, які містяться в тих десяти наведених для прикладу “родах”, або ті, що в незліченній кількості містяться в самому роді субстанції.

29. Навіщо ж здалося мені те все? Я виніс із того хіба що шкоду, бо думав, що тих десять категорій охоплюють все, що тільки існує;

¹ Ів. III, 29.

² Пс. 51, 10.

³ Ця праця Арістотеля в латинському перекладі Вікторіна була основою навчання логіки на Заході.

я намагався осягнути Тебе, Боже мій, Тебе, що є напрочуд простий і незмінний, ніби Ти підлягав своїй величі і своїй красі. Я бачив їх у Тобі, як у тілі, а тим часом Ти Сам — це Твоя велич і Твоя краса. І навпаки, тіло це ані велике, ані гарне вже тому, що воно тіло. І воно зберегло б і надалі свою тілесну істоту, хоча б і меншу за величиною й красою. Те все, що я думав про Тебе, — це був обман, а не правда. Це були фікції мого горя, а не тривкі основи Твоєї блаженності. Бо Ти так наказав, і Твій наказ сповнювався в мені так, що земля родила мені терня й будяки, і я в поті чола добував мій хліб¹.

30. І яку ж користь я мав з того, що сам прочитав і зрозумів усі, які тільки міг, книжки з обсягу наук, званих “вільними”². Я найнужденніший раб злих похотей! Я насолоджувався їх читанням, але не розумів того, звідки походить те все, що було в них правдиве й певне. Я обернувся спиною до світла, а лице звернув на освітлені предмети, тим-то очі мої, хоч і бачили освітлені предмети, самі не сприймали променів світла. Усе те, чого я навчився без великих зусиль і без учителя, чи то з риторики й діалектики, чи з геометрії, музики й арифметики, — то завдяки Тобі, Ти знаєш це, Господи Боже мій, бо швидкість розуміння й розумування — це Твій дар³. Однак за це я не складав Тобі дяки. Тим-то мої знання обернулися не на мою користь, а на мою згубу, бо я гаряче бажав затримати при собі крашу частину своєї спадщини замість того, щоб “зберігати свої сили при Тобі”⁴. Я “пішов у чужий край”⁵, щоб прогайнувати її вдалині від Тебе у примхах повійниць-похотей. Бо який же хосен мав я з корисної речі, якщо я погано користувався нею? Я ж навіть не помічав того, які величезні труднощі створювали ті науки найздібнішим і найпильнішим учням. А коли я постарався викласти їм ті науки зрозуміло, то найрозумнішим із них виявився той, хто встигав стежити за моїми поясненнями.

31. І що ж допомогло мені, коли я думав, що Ти, Господи, Ти, Правдо, є світле й безмежне тіло, а я сам тільки частинка цього тіла? Що за єхидність! Однак я був такий! Я не червонію, Боже мій, коли зізнаюся Тобі, бо милосердя Твоє наді мною, я не соромлюся називати Ім'я Твоє, я, хто колись не соромився перед людьми свого богохульства і свого гавкання на Тебе⁶. Чим ще допомогла мені моя кмітливість, завдяки якій я без допомоги якогось учителя розбирався в найзаплутаніших творах, коли тим часом у тій науці,

¹ 1 М., III, 18—19.

² Граматика, діалектика, риторика, геометрія, арифметика, астрономія, музика.

³ Пс. 69, 6; 54, 8.

⁴ Пор.: Пс. 59, 10.

⁵ Пор.: Лк. XV, 13.

⁶ Пор.: Пс. 107, 8.

що стосується мого спасіння, я потопає у гидоті ганебних, свято-татських помилок? Та хіба великої шкоди завдає Твоїм пташатам їх далеко тупіший розум, якщо вони завжди при Тобі, захищені у гніздечку Твоєї Церкви¹, чекаючи, доки вб'ються в пір'я й доки розвинуться в них крильця любові від поживи здорової віри?

О Господи Боже наш, дозволь нам надіятись “під покровом крил Твоїх”², “заслоняй нас і неси нас”. Ти носитимеш нас, Ти носитимеш нас, таких маленьких, “аж до сивого волосся”³, бо наша сила тільки з Тобою. Якщо ж її обмежимо лише до себе самих, то це вже буде не сила, а безсилля. Усе наше добро завжди живе в Тобі, а ми стали єхидними тому, що відвернулися від Тебе й зійшли з правдивого шляху. Ми повернемося знову до Тебе, Господи, щоб не провалитися під землю. Наше добро в Тобі без найменшої втрати, бо Ти Сам — наше добро. Не боїмося того, що не матимемо куди повернутися, відійшовши звідти, бо під час нашої відсутності не завалиться наш дім, тобто вічність Твоя!

¹ Пор.: Пс. 84, 4.

² Пс. 17, 8; 63, 8.

³ Іс. 46, 4.

Частина I

Розчарування Августина в маніхействі.

Августин спонукає душу хвалити й любити Бога

1. Прийми принос сподівань моїх, що його жертвує Тобі послужливість язика мого. Ти його освітив і захопив визнавати ім'я Твоє. "Оздорови всі кості мої", і нехай скажуть вони: "Господи, хто ж подібний до Тебе?"¹ Бо той, що сповідається перед Тобою, зовсім не повідомляє Тебе про те, що діється в ньому; його серце щільно замкнене, Твоє ж око проникає його наскрізь, а людська закам'янілість не відштовхує руки Твоєї, бо Ти вмієш пом'якшити її, коли Тобі сподобається, — чи то у своєму милосерді, чи то у своїй помсті, — і "ніхто не скриється перед жаром Твоїм"².

Але нехай прославляє Тебе душа моя, щоб любити Тебе; нехай сповідує Тобі діла милосердя Твого, щоб прославляти Тебе³. Усі створіння Твої не перебивають і не замовчують похвал Твоїх⁴: усякий дух прославляє Тебе устами тих, хто звертається до Тебе, жива чи мертва природа — устами тих, що дивляться на неї; нехай прокинеться наша душа від отупіння свого, нехай здійметься вгору до Тебе, беручи собі за точку опори діла Твої, і нехай злетить аж до Тебе, Творця всієї краси⁵. І саме тут відпочинок і справжня сила.

Частина II

Грішник даремно оминає Бога

2. Нехай відходять і нехай утікають далеко від Тебе⁶ неспокійні й схибні. Однак Ти бачиш їх і проникаєш зором їхню тінь. Дивись: усе довкола них у повній красі, навіть із ними все прекрасне, тільки вони самі гидкі⁷. Та яке зло можуть вони заподіяти Тобі? Або чим осквернили вони Царство Твоє від висот небес аж до останніх меж землі, Царство справедливе й непорочне? Бо куди ж утекли вони, тікаючи далеко від лица Твого? Чи є десь хоч одне місце, де б Ти

¹ Пор.: Пс. 54, 8; 7, 3; 35, 10.

² Пс. 19, 7.

³ Пор.: Пс. 119, 175; 146, 2.

⁴ Пор.: Пс. 107, 8.

⁵ Пор.: Августин. Правда релігія, XXIV, 45.

⁶ Пор.: Пс. 139, 7.

⁷ Пор.: Августин. Царство Боже, XI, 23: "Всесвіт з грішниками — це неначе картина з тінями".

не міг їх знайти? Якщо втекли, то тільки тому, щоб не бачити, що Ти їх бачиш, але, осліплені, наштовхнулися на Тебе, бо Ти не покидаєш жодної створеної Тобою істоти¹; так, у своїй неправості вони натрапили на Тебе, щоб зазнати справедливої кари. Вони хотіли втекти від лагідності Твоєї, а натрапили на справедливість Твою. Видима річ, вони не знали того, що Ти всюди, що ніяке місце не охоплює Тебе, і що Ти єдиний присутній навіть біля тих, хто заблукав далеко від Тебе. Нехай повернуться обличчям до Тебе і нехай шукають Тебе, тому що Ти не покидаєш своїх створінь так, як вони покинули свого Творця². Нехай самі навернуться обличчям і нехай шукають Тебе. І ось Ти вже в їхніх серцях, у серцях тих, що сповідаються Тобі, що падають до ніг Твоїх, що плачуть на лоні Твоєму після тернистих шляхів. А Ти з доброти осушуєш їхні сльози, і вони плачуть ще дужче, але радіють серед сліз³ тому, що саме Ти, Господи, а не якась людина з тіла і крові, саме Ти, Господи, що їх створив, покріплюєш і втішаєш їх. Але де ж я сам був тоді, коли шукав Тебе? Ти стояв переді мною, а я відійшов навіть сам від себе і вже більше не знаходив себе, а тим більше Тебе!

Частина III

Прибуття Фавста до Карфагена.

Дівінація і плями людського знання.

Вади маніхейства з наукового погляду

3. Говоритиму в присутності Бога мого про той дев'ятнадцятий рік життя. Уже прибув тоді до Карфагена якийсь маніхейський єпископ, на ім'я Фавст, великі "тенета диявола"⁴, що в них потрапило чимало людей, яких зачарувала його солодка красномовність. Хоч і я хвалив його бесіди, але все-таки вмів розпізнати, де там правда, яку так жадібно хотів пізнати. Менше уваги я звертав на посуд бесіди, а більше на страву знання, яку такий прославлений так високо оцінений своїми Фавст подавав як поживу для моєї душі. Бо його широка слава як найбільшого знавця вищих наук і як найосвіченішого в ділянці так званих вільних мистецтв дійшла до мене ще раніше.

А що я вже раніше читав багато творів різних філософів і докладно запам'ятав їх системи, то деякі з їхніх поглядів порівнював із довжелезними вигадками маніхейців. Вірогіднішими видавались мені думки тих, хто був спроможний збагнути "будову світу", хоч вони

¹ Пор.: Мудр. XI, 25.

² Мудр. V, 7.

³ Пор.: Об. VII, 17; XXI, 4.

⁴ I Гим. III, 7.

й не знайшли там Його Творця¹. Бо Ти великий, Господи, лише на смиренних Ти звертаєш свій погляд, а гордих не хочеш знати, хіба тільки здалека², і не наближаєшся до них, хіба що до скрушених сердець³, і горді не знайдуть Тебе, хоча б у своїй допитливості й зуміли обрахувати зорі й пісок, зміряти небесні простори й дослідити шлях зірок.

4. Бо вони досліджують ці таємниці своїм розумом і своєю геніальністю, яку Ти дав їм; вони вже дуже багато відкрили, уже чимало років наперед заповіли затемнення сонця й місяця, визначили день, годину і ступінь затемнення; їх обчислення не підвели їх, а їхні передбачення збулися. І вони записали відкриті ними закони, і ті закони читають ще й сьогодні, і вони служать для визначення наперед, у якому році, і в якому місяці року, в який день місяця, о котрій годині дня, у якій частині круга затемниться місяць чи сонце і сповниться те, що було провіщено. Звідси подив і приголомшення тих, хто не знає цього, і радощі та гордість тих, що це відкрили. Вони в безбожній гордості віддаляються й відриваються від Твого безконечного світла; вони провіщають наперед затемнення сонця, а не здають собі справи з того, що це затемнення вже тепер у них самих. Бо вони не досліджують з побожністю того, звідки походить їхня геніальність, що дозволяє їм досліджувати й робити відкриття. І хоч вони добре усвідомлюють собі, що це Ти створив їх, однак самі не віддаються Тобі, бо не прагнуть, щоб Ти зберіг те, що Ти створив; не приносять себе в жертву Тобі, немовби це вони самі створили себе; вони не ріжуть, як “птицю”, своєї гордині, не вбивають, “як морських риб”⁴, своєї цікавості, що велить їм “перебігати таємні шляхи безодні”, ані своїх розкошів, як “польові отари”, щоб Ти, Господи, Ти — вогонь, що все з’їдає⁵, спалив їхні дочасні турботи, а їх самих воскресив для вічного життя!

5. Але вони не знають “шляху”⁶, не знають Слова Твого, яким Ти створив усе те, що вони обчислюють, і чуття, що ними бачать вони те все, що обчислюють, і розум, завдяки якому вони все те обчислюють. “А премудрості Твоїї немає міри”⁷. А сам Твій Син Єдинородний “став для нас премудрістю, праведністю й святістю”⁸; Він зарахував себе до нас і заплатив данину кесареві⁹. Вони не знають

того шляху, яким могли б піднятися від себе до Нього, а через Нього здійснитися до Нього.

Вони не знають цього шляху. Їм здається, що вони знялися вгору аж до зір і що вони самі такі ж блискучі, як зорі. І ось вони повергнуті на землю, і затьмарилося їх божевільне серце¹. Вони говорять дуже багато правди про створіння, але не шукають побожно Правди Творця тих створінь і тому не знаходять Його; а коли знайдуть, то, розпізнавши Бога, “не величають Його як Бога”, не складають Йому подяки; вони розсипаються “в марноті своїх думок; проголошують себе мудрецами” і приписують собі те, що належить Тобі, а це спонукає їх у ехидному засліпленні приписувати Тобі те, що властиве їм: вони обтяжують Тебе своєю брехнею, Тебе, що є Правдою; “вони перемінюють хвалу нетлінного Бога на подобу й образ тлінної людини, птахів, чотириногих і вужів”, і “Правду Твою перемінюють на брехню”, вони величають і служать “радше створінню, ніж самому Творцеві”².

6. Однак я запам'ятовував собі деякі дуже влучні висновки, які вони робили з дослідів над створеним світом, я обгрунтував їх раціональними поясненнями за допомогою рахунку, послідовності часів і наочного підтвердження зір. Усі ті дані я порівнював із поясненнями маніхейця, що дуже багато й божевільно писав на цю тему, але я не знаходив там обгрунтування ні повороту сонця, ні зрівняння дня з ніччю, ні затемнення, ні взагалі жодних явищ, які я вивчав у світській філософії³. Але там силували мене “вірити”; однак ця віра ніяк не узгоджувалася з методичним рахунком, що підтверджував би досвід моїх очей; вона була цілком інша.

Частина IV

Блаженний, хто знає Бога

7. Господи, Боже правди⁴, чи вже досить знати ці речі, щоб подобатися Тобі? Бо нещаслива та людина, яка спізнала все те, але не знає Тебе, а блаженна та, що знає Тебе, хоча б навіть не знала того! Коли ж хтось знає й Тебе, й усе те, то він щасливіший не від того, а все його щастя в Тобі єдиним, і Тобі він його завдячує, коли, знаючи Тебе, прославляє Тебе за те, чим Ти є, і дякує Тобі⁵, і не розпоршується в своїх суєтних думках. “Хіба ж не більшої поваги заслуговує той, хто має дерево і дякує Тобі за нього, за пожиток, який

¹ Рим. I, 21.

² Рим. I, 21—25.

³ Пор. полеміку Августина з маніхейцем Феліксом (Patr. Lat. XLII, 525).

⁴ Пс. 31, 6.

⁵ Пор.: Рим. I, 21.

¹ Пор.: Мудр. XIII, 9. (Августин має на увазі стародавніх філософів).

² Пс. 138, 6.

³ Пор.: Пс. 34, 19.

⁴ Пор.: Пс. 8, 8.

⁵ Пор.: 5 М. IV, 24. Євр. XII, 29.

⁶ Пор.: Ів. XIV, 6.

⁷ Пс. 147, 5.

⁸ I Кор. I, 30.

⁹ Пор.: Мт. XXII, 21.

воно йому приносить, хоч сам не знає, скільки ліктів воно заввишки і якої ширини його крона, ніж той, хто вимірює його висоту, рахує всі його галузки, а сам його не має і не любить його Творця?" Так само і з вірним Твоїм: увесь світ скарбів належить йому, і він, "не маючи нічого, посідає все"¹, коли прив'яжеться до Тебе, кому підкоряється все. І хоча б він навіть не знав кругообігів Великої Ведмедиці, то божевіллям було б сумніватися, що його заслуги з будь-якого погляду більш, ніж заслуги того, хто міряє небо, рахує зорі, важить первні, а занедбує Тебе, хто уклав усе те за мірою, кількістю і вагою².

Частина V

Брехня маніхейця щодо науки про природу

8. Але хто ж просив якогось там маніхейця, щоб він писав і про ті речі, не знаючи яких, можна навчитися побожності? Бо Ти сказав людині: "Страх Господній — це для тебе справжня премудрість"³, а він міг не мати цієї побожності, хоча б і вивчив глибоко всі науки, але він не знав і тих речей, а мав нахабство навчати їх; видима річ, що він не міг знати побожної мудрості. Бо розголошування тієї світської мудрості, хоча б вона була й загальновідома, — це ж суєта, а побожність — це звеличування Тебе. Маніхейець, зовсім далекий від цих принципів, так багато говорив про ті питання, що справжні знавці тієї справи, перемигши його, ясно показали, на що він буде здатний, коли мова зайде про складніші речі. Та він зовсім не хотів, щоб його низько цинили, і навіть намагався переконати, що Святий Дух, Розрадник і Збагачувач Твоїх вірних, перебуває в ньому у власній особі, у всій повноті своєї величі. І так декілька разів його впіймали на промахах брехні в його твердженнях про небо, зорі, про кругообіг сонця й місяця. І хоча все те не стосується релігійної доктрини, та все одно понад усім вивершувалась його зухвала безбожність, тому що, поєднуючи свою брехню з божевільною гордістю, він проповідував те, чого не знав, і намагався довести, що все те походить від нього, немовби від якоїсь божеської особи.

9. Коли я часом почую, що той чи інший брат в Ісусі Христі не знає порядку таких питань і у своїй мові змішує одне з одним, то я терпляче вислуховую його погляди. На мою думку, йому не завдасть ніякої шкоди те, що він випадково не знає положення, стану і природи створених речей у матеріальному порядку, якщо він тільки про Тебе, Господи, Творче Всесвіту⁴, має таке уявлення,

яке слід мати. Це завдало б йому шкоди, коли б він уявляв собі, що ці питання стосуються самої суті науки про побожність, і якщо б відважувався вперто твердити те, чого не знає. Але навіть таке безсилля знаходить у колісці віри руки материнської любові, так що молода людина не виростає "на досконалу людину" й перестає хвилюватися від будь-якого вітру науки.

А коли б у тих питаннях хтось як учений, як порадник, як провідник, як начальник зухвало намагався б примусити своїх учнів, котрі йдуть за ним, вважати, що вони не йдуть за абиякою людиною, а за Святим Духом Твоїм, то хто ж не був би переконаний, що таке божевілля заслуговує тільки на прокляття й найбільшу погорду?

А однак я ще тоді не був упевнений, що й на основі його науки не можна пояснити зміни тривання днів і ночей, змінної гри самих ночі й дня, мерехтіння зір та інших подібних явищ, які я пізнав із якоїсь там лектури. А коли б навіть таке пояснення було можливе, то я б усе-таки не був би впевнений щодо самої суті речей, однак його серйозність ставив би вище, ніж основу своєї віри, з огляду на його святість, у яку я вірив.

Частина VI

Августин і Фавст. Солодка бесіда Фавста й незнання вільних наук

10. За тих майже дев'ять років, коли своїм блудним розумом я прислухався до маніхейців, я з гарячою тугою чекав приходу цього Фавста. Мої одновірці, з якими звела мене доля і які не вміли дати мені відповіді на поставлені мною питання, тільки вихваляли Фавста як людину, з приходом якої не стане вже ніяких труднощів, а після розмови з ним я магіму дуже докладні пояснення на ці й навіть ще трудніші питання, якщо тільки випадково запитаю про щось. Нарешті він приїхав! Я пізнав у ньому людину дуже ввічливу й милу в розмові, він набагато приємніше говорив про ті самі речі, про які звикли говорити й маніхейці. Але як міг угамувати мою спрагу цей підчаший, що з найкращими манерами подавав мені дорогоцінні чаші? Я вже мав повні вуха подібних історій, його розповіді не здавалися мені кращими, хоч були краще виголошені, і я не вимірював їх правди їхньою красномовністю, більше того, я не знаходив у Фавста мудрості, хоч він мав гарну поставу й чарівну вимову. Але ті, хто його мені так хвалив, не були добрими знавцями, і якщо він навіть видавався їм розсудливим і мудрим, то лише тому, що їх зачаровувала його бесіда.

Я пізнав також іншу категорію людей, які підозрюють навіть саму правду і не хочуть дуже прив'язуватися до неї, коли її проголошують

¹ Пор.: II Кор. VI, 10.

² Мудр. XI, 20.

³ Йов. XXVIII, 28.

⁴ II Мак. I, 24.

багатою, барвистою мовою¹. Але Ти вже навчив мене дивними й таємними способами, Боже мій, і якщо я вірю, то лише тому, що Ти навчив мене, і ця наука правдива, і немає іншого вчителя правди, крім Тебе, правди, яка променилася б у будь-якому місці чи з будь-якого боку. Отже, уже від Тебе я навчився, що не слід уважати щось за правду тільки тому, що воно гарно виголошене, ані, навпаки, за обман тому, що з уст співбесідника плывуть немилозвучні слова; і не мусить бути правдою те, що сказане без пишномовності, ні обманом те, що виголошене барвистим стилем. Про мудрість і глупоту можна сказати те саме, що й про корисні та шкідливі справи, про барвистий чи кострубатий стиль те, що й про вишуканий і череп'яний посуд: можна так само подавати страви одного і другого роду.

11. Я довго з нетерпінням чекав людини, яку б зацікавило пристрасне пожвавлення, що його Фавст при висловлюванні своїх думок уносив до розмови щасливим добором слів, які пливли з його уст з надзвичайною легкістю. Так, він зачарував мене, я звеличував його і разом з іншими цінував його дуже високо. Врятувало мене те, що в колі слухачів я не міг звіритися йому, поділитися з ним тими питаннями, що так мучили мене, щиро поговорити з ним, аби ми вислухали один одного і один одному відповіли. Нарешті трапилась мені нагода; я використав її разом з приятелями тоді, коли розмова перейшла у вільну гутірку. Я поставив йому кілька запитань, які мене дуже непокоїли, і переконався, що він не має уявлення про вільні науки, крім одної граматики, та й ту він знав поверхово. Він прочитав кілька промов Цицерона, якусь децицію з розвідок Сенеки, кілька уривків поезії й декілька розправ своєї секти, написаних прегарною, соковитою латинню. Але щоденні вправи в красномовстві дозволили йому осягнути справжно гнучкість слова, що набирало більше чару та зрадливого обману завдяки тому, що він умів користуватися своїм талантом і природною принадністю. Чи ж не так воно, Господи, як я це показую у своїх спогадах, Господи Боже мій, судде мого сумління? Відкриваю серце моє і пам'ять мою перед Тобою, що провадив мене тоді незбагненними таємницями Провидіння Твого² і привертав мій погляд до моїх ганебних вчинків, аби я побачив і зненавидів їх.

Частина VII

*Знеохочений незнанням Фавста,
Августин відрікається від маніхейців.*

Перші кроки навернення

12. Коли ж у тій ділянці, у якій він, як я гадав, стоїть вище від інших, виявився справжнім невігласом, я втратив надію на те, що він зможе дати мені пояснення тих питань, які непокоїли мене. Правда, він міг їх зовсім не знати, але посідати правду побожності, якщо б він не був маніхейцем. Бо маніхейські книги сповнені безконечних вигадок про небо й зорі, про сонце й місяць. Я вже перестав вірити в те, що Фавст зможе, порівнявши математичні докази, які я колись вичитав, із доказами маніхейських книг, довести, що маніхейські книги більшу слушність мають або принаймні дорівнюють тим, у яких наведено математичні докази.

Я виклав йому всі мої сумніви під час відпочинку й бесіди, але він розсудливо й скромно відмовився взяти на себе цей тягар. Він знав, що не розуміється на тих справах, і не соромився признатися в тому. Бо він сам не належав до тих балакунів, яких я так багато мусив вислухати і які намагалися навчити мене чогось, але нічогосінько не вміли сказати. Цей принаймні мав політ, хоч і не звернений до Тебе¹, однак і не надто засліплений у самім собі. З кожного погляду, він був свідомий свого невігластва і не хотів нерозважною розмовою дозволити загнати себе у глухий кут, звідки не було б ні виходу, ні вороття. І саме тому він ще більше мені подобався. Бо краща скромність щирої душі, яка не вдає, ніби знає щось більше від того знання, за яким я гнався. І я бачив його таким у всіх важких і заплутаних питаннях.

13. Так погас мій запал, з яким я студював твори маніхейця. Я щораз більше й більше втрачав надію й на інших учених, коли вже той, що був найвідоміший між ними, виявився неуком у тих численних питаннях, що так непокоїли мене, але все-таки я став часто бувати з ним через його запал до літератури, якої я вже тоді, як ритор у Карфагені, навчав молодь. Я читав разом з ним твори, про які він чув і був цікавий їх пізнати, або ті, що, на мою думку, відповідали його духу та здібностям. Зрештою, усі мої захоплення, з якими я вирішив домогтися успіхів у цій секті, розвіялися, як тільки я пізнав цю людину. Правда, я не хотів поривати з ними зовсім, а тільки рад-нерад тимчасово, з браку чогось кращого, вирішив лишитися там, куди кинувся в засліпленні, доки випадково нове світло не освітить мені якогось кращого вибору.

¹ Християнські письменники гордилися барвистим стилем.

² Пор.: Пс. 50, 1.

¹ Пор.: Пс. 78, 37. Дії VIII, 21.

Отак цей Фавст, що для багатьох людей став “сильцем смерті”¹, почав мимохідь і несвідомо попускати ті сіті, в які я було заплутався. Бо руки Твої, Боже мій, у тайні Провидіння Твого не полишали моєї душі. А маги моя і вдень, і вночі зі скривавленим серцем заради мене складала Тобі жертву своїх сліз. І Ти керував мною “предивним способом”. Так, це Ти вчинив, Боже мій, бо Господь керує “кроками людини” і “спрямовує шляхи її”². Звідки могло б прийти для нас спасіння, коли б Твоя рука не оживляла того, що вона створила?

Частина VIII

Августин у Римі.

Причини його від'їзду. Журба Моніки

14. Наслідком Твого керування мною було й те, що я піддався намовам податися до Рима й радше там навчати того, чого я навчав у Карфагені. Сповідуючись Тобі, не обмину й того, звідки взялося це рішення, бо в тім також глибінь тайн Твоїх, а милосердя Твое завжди нам у поміч, його треба розуміти і звеличувати.

Я вирішив податися до Рима не тому, що приятелі, які мені це радили, обіцяли мені більші зиски й почесі, хоча й такі аргументи промовляли мені до серця, але головною і майже єдиною причиною було те, що мене запевняли, ніби в Римі студенти більше дотримуються норм порядності, оскільки там існують суворі норми дисципліни й порядку. Немає там також випадків, щоб студенти вривалися юрбою до класу учителя, в якого вони не студіюють; без дозволу вчителя їх не впускають туди ні в якому разі. У Карфагені ж, навпаки, самоволя студентів гідка й розгнудана. Вони безсоромно вриваються в класи і, наче божевільні, порушують порядок, встановлений учителем для добра своїх учнів. Вони припускаються тисяч безсоромних учинків із неймовірною тупоумністю, за що, відповідно до закону, їх слід було б карати, коли б їх не захищала традиція. Однак та сама традиція відкриває їх нужденну мораль, тому що вони вважають за дозволене те, що завжди буде заборонене Твоїм споконвічним правом; вони уявляють собі, що роблять це безкарно, а тим часом саме їх заслплення — це кара для них, і вони страждають незрівнянно більше, ніж самі завдають страждань іншим. Отже, під час моїх студій я не хотів засвоювати таких звичаїв, а під час учительовання мусив терпеливо зносити чужі; саме тому я мав велике бажання податись туди, де, як запевняли люди, що знали тамтешні стосунки, такі вчинки були неприпустимі. А в

дійсності це Ти, “надіє моя й доле моя на землі живих”¹, це Ти, щоб схилити мене до зміни побуту для добра й спасіння моєї душі, Ти дав відчути мені це жало в Карфагені, щоб віддалити мене від нього, й запропонував Рим, змалювуючи його принадами фарбами, щоб він притягував мене; і все це Ти робив за посередництвом людей, які захоплювались мертвим життям, людей, що припускалися тут божевільних вчинків, а там обіцяли мені груші на вербі. А Ти, щоб спрямувати “кроки мої”², Ти таємно послуговувався їх ехидністю і моєю власною. Бо з одного боку, ті, хто порушував мій спокій, були заслплені ганебною несамовитістю, з другого, ті, хто пропонував мені зайняти інше становище, мали тільки земні помисли³, а я, що в Карфагені проклинав справжнє нещастя, у Римі знову погнався за оманливим щастям.

15. Але Ти знав, Боже мій, чому я покинув Карфаген і подався до Рима, але не сказав цього ні мені, ні моїй матері. Вона ревно оплакувала мій від'їзд і супроводжувала мене аж до моря. Вона міцно вхопилася за мене, щоб або утримати мене, або поїхати зі мною. Але я збив її з пантелику, вигадавши, що не могу покинути товариша, який чекає попутного вітру, щоб відплисти. Я збрехав матері, і то якій матері! І я вирвався. Але Твое милосердя пробачило мені й це. Воно, незважаючи на те, що я був повний огидного бруду, врятувало мене й від морських хвиль, аби лиш увести мене в воду ласки Твоєї, щоб, обмитого в ній, мене висушили потоки сліз із материних очей, які щодня і щоночі зрошували за мене землю під її обличчям. Вона відмовлялася вертатися без мене. Я насилу вмовив її, щоб вона провела цю ніч у каплиці, присвяченій блаженному Кіпріянові, тут-таки, біля нашого корабля. Однак тієї ж ночі я тайкома вирушив у дорогу, а вона тим часом залишилася сама з молитвами і сльозами.

Про що ж благала вона Тебе в таких сльозах, Боже мій, як не про те, щоб Ти не дозволив мені відплисти в море? Ти з глибоким розмислом вислухав суть її благань, але не подбав про те, про що вона тоді благала Тебе, щоб Ти зробив зі мною те, про що вона благала Тебе кожного дня.

Повіяв вітер, нап'яв наші вітрила, і зразу ж зник із наших очей берег, де наступного дня вранці божеволіла з розпуки моя мати, сповняючи вуха Твої тугою й голосінням, але Ти не журився тим, бо Ти скористався принадою похотей, щоб покласти край моїм похотям і щоб тілесна печаль моєї матері зазнала справедливого покарання бичем терпіння. Бо вона любила, як усі матері, щоб я був біля неї, любила навіть далеко більше, ніж багато з них; вона

¹ Пс. 18, 6.

² Пс. 37, 23.

¹ Пс. 142, 6.

² Пс. 40, 3.

³ Пор.: Фил. III, 19.

не знала того, скільки втїх Ти готуєш для неї моєю відсутністю. Вона зовсім не здогадувалася про те; ось чому вона плакала й голосила, а ті страшні муки викривали в нїй спадковість Єви¹, тому що вона в болях шукала того, кого в болях породила. Не без звинувачень на мій обман і мою жорстокість вона почала знову молитися Тобі за мене і повернулася до своїх щоденних занять, а тим часом тривала моя подорож до Рима.

Частина ІХ

Августин занедужує.

Материні молитви виліковують його з недуги

16. Аж ось склалося так, що досягнув мене тут бич тілесної недуги. Я вже збирався в дорогу до пекла², обтяжений всіма переступами, які скоїв проти Тебе, проти себе самого і проти інших численними й тяжкими гріхами, що обтяжували пута ще первородного гріха, через який ми вмираємо “в Адамі”³. Бо Ти ні одного з них не відпустив мені в Ісусі Христі; Ісус своєю мукою на хресті⁴ ще не розвіяв тоді неприязні, яка виникла між Тобою і мною через гріхи мої. Бо як же міг Він відкупити їх на хресті, що, за моїм тодішнім переконанням, був тільки витвором уяви? І, як обманом здавалася мені смерть його тіла, так правдивою була смерть моєї душі; і так, як правдивою була смерть Його тіла, так обманним було життя моєї душі, що не вірила в те⁵.

Тим часом гарячка посилювалась; я танув, наближався мій кінець. Бо й куди ж би я пішов, коли б залишив тоді цей світ, як не у вогонь, як не на муки, гідні моїх переступів, по правді заповіді Твого?⁶ Усього того не знала мати моя, але, хоч була далеко, молилася за мене. І Ти був усюди там, де був я, Ти милосердився наді мною; Ти повернув мені здоров'я тіла, хоча ще не вилікувалося окаанне серце мое.

Бо навіть у такій великій небезпеці я зовсім не бажав хрещення Твого. У хлоп'ячому віці я був кращий, бо тоді я домагався від побожності моєї матері того, про що я вже раз згадав у своїй⁷ сповіді. Але я зріс на ганьбу собі, і в своєму божевільні насміхався з цілющих засобів Твого лікування, та, незважаючи на це, Ти не

¹ Пор.: 1М. III, 16.

² Пор.: Йов. VII, 9.

³ Пор.: I Кор. XV, 22.

⁴ Пор.: Еф. II, 16.

⁵ Маніхейці не вірили в дійсність людської природи в Христі, а тим самим не вірили в його смерть на хресті.

⁶ Мт. XXV, 41.

⁷ Див.: Кн. 1, част. XI, гл. 17.

допустив, щоб я вмирав подвійною смертю¹. Коли б такий удар зранив серце моєї матері, то воно б не вилікувалося вже ніколи. Бо я не в силі навіть висловити того почуття, що його мала вона до мене, а її болісні побоювання при намаганні відродити мене духовно були далеко більші за ті болі, яких вона зазнала при моєму народженні².

17. Ні, я не можу уявити собі, яким чином могла б вона вилікуватися, коли б моя смерть серед таких обставин прошила серце її любові. Куди ж пішли б її численні благання, які вона безперестанку помножувала? Нікуди, тільки до Тебе, до Тебе Єдиного. Але чи справді Ти, Боже милосердя, погордував би “смиреним і журним”³ серцем чистої, поміркованої вдови, що завжди щедрою рукою роздавала милостиню, слухалася, й підкорялася святим Твоїм, і жодного дня не забула скласти приносу на жертovníку Твоїм; двічі на день, уранці і ввечері, ходила до Церкви Твоєї не на пусті плитки та старечі жіночі балачки, а для того, щоб вислухати слова Твої і щоб Ти вислухав її благання? Чи ж Ти погордував би її сльозами, у яких вона просила в Тебе не золота, не срібла, не марного добра, що проминає, а спасіння душі свого сина? Це ж Ти своєю ласкою зробив її такою; чи ж міг би Ти погордувати нею й відмовити їй у своїй допомозі? Ні, ні, Господи; навпаки, Ти Сам був при ній, Ти вислуховував її, Ти робив усе за тим порядком, етапи якого Ти встановив наперед. Я навіть не можу припустити того, щоб Ти міг ошукувати її в її видіннях, у тих відповідях, про які я вже згадавав (але не про всі), і які вона зберегла у своєму серці та являла Тобі в постійних молитвах своїх як власноручні підписи руки Твоєї⁴. Бо милосердя Твоє залишиться у віках⁵, тому Ти Сам погоджуєшся на те, що через Свої обцяння Сам стаєш боржником тих, кому відпускаєш усі їхні борги!

Частина Х

Взаємини Августина

з маніхейцями в Римі. Спокуси скептицизму.

Причини розриву з маніхейством

18. Отже, Ти вилікував мене від тієї недуги; Ти врятував сина “раби Твоєї”⁶, поки що лише тіло його, щоб мати нагоду подбати про його краще й певніше спасіння.

¹ “Подвійна смерть” — це смерть тіла й душі.

² Пор.: Гал. IV, 19.

³ Пс. 51, 19.

⁴ Пор.: Кол. II, 14.

⁵ Пс. 118, 1; 138, 8.

⁶ Пс. 116, 16.

Я спілкувався тоді в Римі з псевдосвятими брехунами, а не тільки з їхніми “слухачами”, до яких належав і хазяїн дому, де я занедужав і вилікувався, а також і з тими, кого називають “обранцями”.

Бо досі мені здавалося, що грішимо не ми, грішить у нас якась чужа натура, сам не знаю яка. Це дуже відповідало моїй гордості, що я сам поза гріхом, і якщо я навіть учинив якесь зло, то не потребував признаватися у провині перед Тобою, щоб одержати від Тебе оздоровлення моєї душі, яка “згрішила перед Тобою”¹. Я дуже любив виправдовувати себе, а обвинувачувати щось інше, сам не знаю що, воно ніби було в мені, але не було мною. А в дійсності тим усім був я сам, а моя безбожність роздвоїла мене проти мене самого, і це був той невиліковний гріх, що чим менше я вважав себе за грішника, Всемогутній Боже², тим більше моя окаянна неморальність бажала, щоб Ти вчинив погром у мені на мою погибель, а не переміг мене задля мого спасіння.

Бо Ти не поставив “сторожі перед устами моїми, ні дверей стриманості довкруги губ моїх”³, щоб моє серце не прихилилося до слів неправоти, аби знаходити виправдання гріхів своїх за прикладом тих, що творять беззаконня. Ось тому я й далі водився з їхніми “обранцями”, хоч уже й почав утрачати надію, що досягну хоч якихось успіхів у цій помилковій науці. А що я не знаходив нічого кращого, то вирішив задовольнитися й тим, але вже без запалу і байдуже.

19. Бо спало мені на думку й те, що філософи, яких звали академіками⁴, були мудріші за інших, адже вони вважали, що в усьому треба сумніватися, і висунули твердження, що людина не може зрозуміти ні крихітки правди. Отож і я, йдучи за думкою загалу, вважав, що вони про ті речі мають чітке уявлення: тоді я ще не докопався до їхніх справжніх намірів.

Я вже зовсім відверто відраджував свого хазяїна від надмірної віри, з якою він, як я зауважив, прив’язувався до казок, що ними переповнені Книги маніхейців. Незважаючи на це, я жив із ними у тіснішій приязні, ніж з іншими людьми, які ще не перейнялися цією ерессю. Я вже не захищав її з таким запалом, як раніше; однак моя приязнь із ними — чимало їх ховалося в Римі — не додавала мені запалу зникати щось інше, тим більше, що я вже не сподівався знайти у Твоїй Церкві, Господи неба і землі, Творче Всесвіту видимого й невидимого, ту правду, від якої вони відвернули мене⁵. Мені здавалася гидкою віра в те, що Ти маєш вигляд

¹ Пс. 41, 5.

² 1 М, XVII, 1.

³ Пор.: Пс. 141, 3.

⁴ Представники “Нової Академії”, школи Аркесілая (375—240 до н.с.), Карнеада (219—129), Клейтомаха (175—110), Філона з Ларкси (148—80). Дуже можливо, що системи академіків Августин знав тільки з твору Ціцерона “Academica”.

⁵ Пс. 107, 4. Пор.: Кол. I, 16.

людського тіла і зовнішні лінії, схожі на наші члени! Тому-то скільки разів я хотів думати про Бога мого, але не міг нічого уявити собі, крім тілесної маси, бо в моїх очах не могло існувати нічого, що не було б нею. Це була основна і майже єдина причина моєї беззастережної помилки.

20. Це було також причиною того, що я вірив, ніби існує також якась субстанція зла, бридка й неформлена маса, чи то дуже скупчена (її називали землею)¹, чи то дуже розріджена й ніжна, неначе тіло повітря, у якому їхня уява бачила духа зла, що тиняється по цій землі². А тому, що моя побожність, хоча й дуже слабо освічена, змушувала мене вірити, що добрий Бог ніяк не міг створити злої природи, я виставив проти себе дві ворожі маси, одна й друга були безконечні, але розміри злої були менші, а доброї більші; і саме з цієї згубної скверни випливали для мене й інші окаянності. Бо коли моя душа намагалася навернутися на католицьку віру, щось відпихало мене від неї, тому що ідея, яку я виробив собі про католицьку віру, ще не була досконалою. Мені здавалося побожнішим вірити в те, що Ти необмежений не з усіх боків, Боже, — Ти, перед ким я визнаю милосердя Твоє до мене, — а тільки з того одного боку, де маса зла протиставляється Тобі (але тут треба було визнати, що Ти обмежений), тобто не міркувати, що Ти обмежений з усіх боків виглядом людського тіла. І кращим здавалося мені вірити, що Ти не створив зла (зло видавалося мені в моєму неугті не просто субстанцією, а субстанцією тілесною, бо духа я не міг уявити собі, хіба тільки як дуже ніжне тіло, що тим більше розпростирається у просторі), ніж міркувати, що природа зла, такого, як, собі уявляв, походить від Тебе. Я думав, що й наш Спаситель, Твій Єдинородний Син, вилонився для нашого спасіння зі світлої маси тіла Твого; і більше щодо Нього я не вірив ні в що, хіба тільки в те, що підсовувала мені моя дурна уява. Я думав, що така натура не могла народитися з Діви Марії без тілесного єднання. Але як це єднання, яке я собі символічно змальовував в уяві, відбулося без заплямування, — я не уявляв. Отже, я намагався вірити в його втілення, боячись, щоб не мусив повірити в тілесне заплямування. Сьогодні, коли Твої одухотворені сповідники читатимуть цю мою “Сповідь”, вони сердечно і поблажливо сміятимуться з мене, але ж я був такий.

¹ Маніхейці.

² Питання, звідки походить зло, було головним предметом метафізичних спекуляцій упродовж перших сторіч н.с.

Частина XI

*Слабкі аргументи маніхейців
проти Святого Письма.*

Зв'язки Августина з католицькими мужами

21. Досі критика, яку маніхейці звертали проти Твого Письма, здавалася мені незаперечною. Все-таки я хотів інколи обговорювати деталі з якимось визначним знавцем того Письма, щоб переконатися, що він думає про них. Бо вже якийсь Елпідій виголошував публічні доповіді, виступав у диспутах проти тих самих маніхейців, і вже в Карфагені його слова зробили на мене деяке враження, бо він наводив такі цитати із Святого Письма, що нелегко було їх заперечити. Аргументи маніхейців здавались мені також слабкими, зрештою, вони не любили формулювати їх публічно, тільки наводили їх тайкома. На їх думку, Святе Письмо Нового Заповіту було підроблене, сам не знаю ким, аби прищепити єврейський закон християнській вірі. Зрештою, вони самі не показували жодних неспідроблених примірників. Але я вмів створювати тільки матеріальні образи, а це були передусім ті “маси”, що пригнічували мене, тримали немов спаралізованого; і я, пригнічений, задихався під їхнім тягарем і даремно намагався вдихнути в себе прозоре й чисте повітря Твоєї правди¹.

Частина XII

*Августинові починають не подобатися
римські студенти за їхні вибрики*

22. Отже, я з запалом розпочав ту діяльність, для якої приїхав до Рима, тобто навчати риторики. Спочатку я збирав учнів у себе вдома, і через них і завдяки їм почав давати пізнавати себе.

Аж ось дізнаюся, що в Римі діються речі, яких би я був не стерпів у Африці. Бо, як казати правду, мене запевняли, що вибрики, притаманні тамтешній зіпсованій молоді, тут були невідомі. Але буває й таке, додавали, що учні, аби не платити гонорару своєму вчителю, змовляються і всією громадою переходять до іншого вчителя без огляду на будь-яку віру й справедливість, а тільки з любові до гроша.

І моє серце почало їх ненавидіти, хоч це не була ще “повна ненависть”², бо я ненавидів їх більше з упередження, щоб самому

не зазнавати чогось із їхнього боку, ніж за те, що вони заподіювали іншим.

А такі люди справді безчесні. Вони ведуть розпусне життя “далеко від Тебе”¹, вони хапаються за минуше, що є іграшкою часу, ловлять брудний зиск, який каляє їхні руки; вони хочуть охопити той світ, що проминає; не звертають уваги на Тебе, хто завжди триває, й закликає їх повернутися до Тебе, і прощає повії — людській душі, коли вона до Тебе повертається. Я ще й нині ненавиджу таких людей за їх скверну, за їх моральне звихнення, хоч і люблю їх за те, що вони хочуть виправитися, аби вище грошей поставити знання, яке вони добувають, а вище знання Тебе, Боже, що є Правдою, невичерпним джерелом усякого певного Добра і пречистим спокоєм. Але тоді я вважав за краще не терпіти їхньої скверни з огляду на моє власне добро, ніж намагатися, щоб вони навернулися до Тебе.

Частина XIII

*Августин у Мілані.
Зустріч із святим Амвросієм*

23. І як тільки місто Мілан звернулося до префекта Рима, щоб він вистарався для нього вчителя риторики, обіцяючи при цьому навіть зробити це на державний кошт, я заходився коло того, щоб за допомогою тих самих приятелів, задурманених маніхейським безумством, самому зайняти це становище. Я йшов туди, щоб розстатися з ними, але ні вони, ні я не знали цього. Я виголосив пробну промову перед Симмахом, тодішнім префектом міста. Вона припала йому до вподоби, і він послав мене до Мілана.

Зразу ж після приїзду я пішов відвідати єпископа Амвросія, відомого на весь світ як найкраща душа і Твій побожний раб. А його палка проповідь розподіляла щедро між Твоїм народом “щедру субстанцію пшениці Твоєї”, “радощі оливи Твоєї”², та “тверезого сп'яніння” вина Твого.

У моїй несвідомості провадила мене до нього рука Твоя, щоб він мене, вже свідомого, завів до Тебе. Цей раб Божий прийняв мене по-батьківськи і зрадів моему приходові зі широю любов'ю ближнього, справді гідною єпископа.

І я полюбив його, спочатку не як учителя правди (я вже втратив усяку надію знайти такого у Твоїй Церкві), але як прихильну до мене людину. Я дуже пильно прислухався до його проповідей для народу, не тому, зрештою, що вони мені подобалися, а щоб упев-

¹ Пс. 119, 77.

² Пор.: Пс. 138, 22.

¹ Пс. 73, 27.

² Пор.: Пс. 81, 17; 147, 14; 45, 8.

нитися, чи його красномовність стоїть на такій висоті, про яку казали люди, і чи він стоїть вище чи нижче від своєї слави. Затаївши дух, я прислухався до його слів, але без зацікавлення і з погордою до його провідної думки; але солодощі його проповідей чарували мене. Вони відзначалися більшою вченістю, ніж проповіді Фавста, але спосіб їх виголошення був менш розрахований на те, щоб розвеселити й зачарувати. Що ж до самої провідної думки, то нема жодного порівняння: коли той блукав манівцями брехні, цей учив найздоровішої науки спасіння. Однак спасіння було далеко від таких грішників¹, яким я був тоді. Та все ж таки я поволеньки й несвідомо наближався до нього.

Частина XIV

Під впливом Америкосія

Августин відривається від маніхейства і стає "оглашеним"

24. Я бо не дуже дбав про те, щоб ознайомитися з тією правдою, якої він учив, а лише хотів пізнати форму його проповіді. Я вже втратив надію, що шлях до Тебе навстіж відкритий перед людиною, тож мені залишилася тільки ця одна пуста журба. Бо завжди разом з самими фразами, які я любив, вривалися до моєї душі глибокі думки, на які я не звертав уваги. Я не мав сили їх розділити. І тоді, коли я відкривав своє серце, щоб прийняти красномовні слова, туди одночасно вкрадалася, хоч і поступово, правда, яку вони несли з собою.

Спочатку я зауважив, що можна залишати його твердження, а католицька віра могла б спростувати без найменших зусиль всю критику з боку маніхейців, критику, що колись здавалася мені непереборною. Мене найбільше вражало те, що я не раз і не два чув, як він дотепно тлумачив суперечливі й темні місця Старого Заповіту², дослівне пояснення якого заганяло мене в могилу³. А коли я вислухав ще більше розділів із тих книг, духовне значення яких він пояснював, я вже почав засуджувати своє знеохочення, принаймні те моє переконання, що взагалі неможливо протиставитися тим, хто проклинає і висміює Право і Пророків.

Однак я ще не думав, що мені треба звернути на католицький шлях, оскільки він міг мати своїх учених і красномовних захисників, які зуміли б спростувати всі закиди за допомогою численних аргументів, не думав я й засуджувати свого становища, в якому я вже опинився, бо ж сили захисту вирівнювалися. Адже католицька

Церква зовсім не скидалася на переможену, але ще й не стала переможницею.

25. Тоді я справді до краю напружив свій розум, щоб знайти незатерті аргументи, за допомогою яких можна було б подолати переконання маніхейців. Коли б мій розум міг уявити собі духовну субстанцію, він зразу ж розбив би всі ці вигадки й вимів би їх із моєї уяви. Але марно. Однак щодо зовнішнього світу, цієї природи, царства, що доступне нашим чуттям, то мої міркування й порівняння веліли мені шукати значно більше правдоподібності в поглядах більшості філософів.

Так, сумніваючись у всьому, ідучи за принципом академіків (таким, як його назагал усі розуміли), хвилюючись і невпевнено метаючись то сюди, то туди, я вирішив покинути маніхейців, вважаючи, що в такому стані нерішучості я не повинен далі лишатися в цій секті, яку я вже цинив менше, ніж деякі філософські школи. Однак тим філософам, які не знали спасенного імені Христа, я рішуче відмовився довірити лікування недуги моєї душі.

Отже, я вирішив залишатися катехуменом у католицькій Церкві, тій Церкві, яку припоручили мені мій батько і моя мати, доти, доки не засяє якимсь певніше світло, куди б я міг спрямувати свої кроки.

¹ Пс. 119, 155.

² Пор.: II Кор. III, 6.

³ Красномовність Амвросія згадує Августин у "Розмовах наодинці", II, 24.

Частина I

*Відновлення антикатолицьких упереджень Августина
Моральний стан Августина,
у якому знайшла його мати Моніка у Мілані*

1. Надіє моя від перших хвиль молодості моєї, де ж Ти була і куди відійшла Ти від мене? ¹ Чи ж не Ти створила мене, чи ж не Ти відрізняла мене від чотириногих і зробила розумнішим за птахів небесних? І я блукав у темряві й на слизькій дорозі, шукав Тебе поза собою, але не знаходив Бога серця мого; я вгруз у “морську безодню” ² і втратив віру й надію, що знайду колись правду.

І прийшла мати моя, щоб наздогнати мене; вона, сильна своєю побожністю, йшла за мною по суходолу й по морю, від Тебе беручи впевненість при всіх небезпеках. У грізні хвили переїзду вона підносила дух у самих моряків, які звичайно потішають на морі подорожніх новаків, коли ті занепокоються; вона обіцяла морякам, що щасливо прийдуть до своєї мети, тому що Ти обіцяв їй це у видінні.

І вона знайшла мене у грізній небезпеці: я втратив усю надію віднайти правду! Коли ж я сказав їй, що я вже не маніхеець, але ще й не християнин-католик, вона не підскочила з радості від цієї звістки, як від якоїсь новини. Вона лише заспокоїлася трохи щодо мого нещастя, яке змушувало її оплакувати мене перед Тобою, як небіжчика, якого Ти мав воскресити. Вона показувала мене Тобі на морях думок своїх, щоб Ти сказав синові вдови: “Юначе, кажу тобі: встань!” ³, і щоб він ожив і знову почав говорити, і щоб Ти віддав його матері його! І серце її зовсім не зацмело від раптової втіхи, коли вона дізналася, що вже в такій великій мірі сповнилося те, про що у сльозах благала вона Тебе щодня. Правда, я ще не дійшов був до правди, але зате вже вирвався з обіймів оманної брехні. Ба, більше, вона впевнена, що Ти даєш ще й те, чого мені недостає, бо Ти обіцяв їй цілість; вона, преспокійна, із сповненням віри серцем, відповідала мені, що вона впевнена в тому, що пообіцяв їй Ісус Христос: заки вона переселиться з цього світу, побачить мене вірним католиком. Ось що вона сказала мені. Але перед Тобою, Джерело милосердя, вона подвоїла свої благання і свої сльози, щоб Ти прискорив свою допомогу і освітлив мою темряву ⁴.

З яким запалом бігла вона до церкви, щоб нахилитися над устами Амвросія, немов “над джерелом, що тече в життя вічне!” ¹. Вона любила цього мужа, як Ангела Божого ², вона дізналася, що це він за той час вивів мене на той шлях, довів мене до того хвилювання непевності, через яке (вона непохитно вірила в це) я перейду від недуги до здоров'я, переступивши через гіршу небезпеку — кризу, як її називають лікарі.

Частина II

*Моніка, щоб повинитися перед Амвросієм,
без вагання жертує деякими своїми побожними практиками*

2. Так, коли вона принесла на могили святих ³, як вона звикла це робити в Африці, каші, хліба й чистого вина, двірник відкинув ці дари. Коли ж вона дізналася, що єпископ забороняє це, вона з такою побожністю і так слухняно виконала його наказ, що я сам здивувався, як вона так легко стала радше позивачкою за свої власні звичаї, ніж відповідачкою за його єпископську заборону. Бо не налягло на її душу похмілля, а любов до вина не жалила її так, як багатьох чоловіків і жінок, які перед похвалою тверезості відчують таку саму огиду, як пияки перед склянкою води. Але вона, коли принесла кошик із стравами, призначеними для куштування й розподілу, то для прикладу іншим не брала більше однієї чарки вина, розведеного до смаку її тверезого піднебіння; а коли мала вшанувати таким чином більше могил небіжчиків, то брала з собою ту саму маленьку чарочку і клала на кожній могилі. І цим вином, змішаним з водою та вже й розігрітим, ділилася маленькими ковтками з присутніми вірними, бо вона шукала в тому побожності, а не власної розкоші.

І з того часу, коли вона дізналася, що цей преславний проповідник, цей учитель побожності заборонив ці практики навіть тим, хто виконував їх по-тверезому, аби не давати нагоди п'яницям напиватися, а також тому, що такі “поминки” дуже схожі на поганські забобони, вона з щирого серця утрималася від того і замість кошика, повного земних овочів, навчилася носити на могили мучеників серце, повне найгарячіших молитов: тим, хто терпів нестатки, давала, що могла, бажаючи бодай таким чином причаститися до тіла

¹ Ів. IV, 14.

² Пор.: Гал. IV, 10—14.

³ Опис поминок, чи задушних днів, у “Календарі” Овідія, II, 533 та ін. Це похоронне свято починалося 13 лютого, близько 6 години, і тривало до 21 години. Це були рештки поганських свят у християн, щоб заспокоїти душі родичів.

¹ Пор.: Пс. 71, 5; 10, 1.

² Пор.: Пс. 35, 6; 73, 26; 68, 23.

³ Лк. VII, 14.

⁴ Пор.: Пс. 7, 11; 18, 29.

Господнього, тому що, наслідуючи Його Страсті, мученики принесли в жертву свою мученицьку смерть¹ і були увінчані.

Однак мені здається, Господи Боже мій, бо так розуміє серце моє перед лицем Твоїм, що моя мати, мабуть, не могла б так легко відмовитись від свого звичаю, коли б це наказав хтось, кого б вона не любила так, як Амвросія. Вона так сердечно любила його з огляду на моє спасіння, а він її за її таке побожне життя, за її сердечний запал, з яким робила вона всі діла свої і ходила щодня до церкви². І так частенько, зустрівшись десь зі мною, він не міг нахвалитися нею і називав мене щасливим, бо маю таку матір. Але він не знав, якого сина має вона в мені, сина, що сумнівався в усьому і вже не мав надії знайти шлях життя!³

Частина III

Августин зволікає з тим, щоб порозумітися з Амвросієм.

Публічна наука Амвросія

висвітлює Августині чимало спірних питань

3. Я ще не зіграв у молитвах своїх до Тебе, щоб Ти прийшов на допомогу мені. Мій розум із наугою звернувся до досліджень і загорівся до дискусії. Самого ж Амвросія я вважав щасливою людиною в очах світу, бо ж достойні особи високо шанували його. Лише його безшлюбність видавалася мені важкою. Але які надії леліав він у своїй душі, які бої зводив із спокусами, що налягали на його власну велич, скільки розради знаходив він у своєму опорі, скільки радощів смаку зазнавав він тоді, коли споживав Твій хліб своїми тайними устами, що були в його серці, про все те я не мав найменшого уявлення.

Так само й він не знав моїх хвилювань, ані тієї прірви моєї небезпеки. І я не мав змоги запитати його про те, що хотів, і так, як хотів; юрба відвідувачів, яким він допомагав у клопотах, викрадала в мене аудієнцію й розмову. А коли він не займався ними, то ту коротеньку хвилинку часу використовував або для підкріплення свого тіла необхідною поживою, або свого духу — літературою.

А коли він читав, то його очі перебігали по сторінках, а думка заглиблювалася в їх суть; але його голос і мова відпочивали. І не раз, коли я там опинявся, — бо доступ до нього нікому не був заборонений і не було звичаю повідомляти його, хто прийшов, — я бачив, як він читав мовчки і ніколи інакше. Я чекав, довго сидючи мовчки (бо хто ж би відважився порушити таку глибоку увагу?), а

потім відходив, догадавшись, що не пора накидатися йому в такий коротенький проміжок часу, який він використовував для скріплення свого розуму і коли така велика навала чужих інтересів дозволила йому хвилинку спочити. Можливо, він остерігався читати вголос, боячись, щоб уважний і кмітливий слухач не змусив його давати пояснення щодо деяких темних розділів, і щоб він не був змушений дискутувати з ним над якимись труднішими питаннями і таким чином витратити більшу частину часу, призначену на твори, які він вирішив простудіювати: хоча й необхідність берегти голос, що так легко вичерпувався, могла бути слушною причиною тихого читання. Та хоч би які були його погляди на цю справу, вони в такої людини, як він, могли бути тільки слухними.

4. Одне лиш певне: я не мав нагоди запитати так, як хотів, про Твоє святе віщування, що оселилося в його серці, за винятком того, що він міг дуже коротко вислухати. Я в гарячковому сум'ятті чекав вільної хвилини, щоб відкрити перед ним своє серце, але не міг знайти такої хвилини. Я не пропустив жодного дня Господнього¹, щоб не послухати, як він прекрасно пояснював людям “слово правди”², і щораз більше й більше укріплювався, переконувався, що він міг би розплутати всі вузли єхидних наклепів, що їх зводили мої обманщики³ на Святе Письмо.

Коли ж я зрозумів, що слова “За образом Божим створив Бог людину”⁴ Твої духовні сини не пояснювали таким чином, як вони повинні були б вірити або уявляти собі Тебе, обмеженого формами людського тіла, і хоч я не мав ані крихітки ясного уявлення щодо того, якою може бути духовна субстанція, та все-таки я червонів з радості на саму думку, що протягом стількох років брехав не на католицьку віру, а лише на обмани, що їх викликала тілесна уява. Моя легковажність і безбожність полягала власне в тому, що, замість дошукуватись правди, я висловлював самі звинувачення. Ти Найвищий, Найближчий, Найпотаємніший, Найпроявніший, Ти, що не маєш одних членів більших від інших, Ти, що цілий всюди, й немає Тебе в жодному місці, Ти, що не маєш нічогосінько спільного з нашою тілесною статтю, однак Ти створив людину “за образом своїм і подобою своєю”, і, глянь, людина від голови аж до стіп — у певному місці.

¹ Неділі.

² II Тим. II, 15.

³ Маніхейці.

⁴ I М. IX, 6.

¹ Пс. 68, 21.

² Пор.: Рим. XII, 11. Дії XVIII, 25.

³ Пс. 16, 11. Дії II, 28.

Частина IV

*Під впливом проповідей Амвросія
Августин розуміє науку Церкви*

5. Бо коли я не знав, яким чином людина є Твоїм образом, я повинен був постукаєти в двері й дізнатися, у чому суть цієї віри, а не виступати безсоромно проти цього, начеб воно було так, як я міркував. Тож тим сильніше гризло моє серце жадання прибитися нарешті до якогось певного берега, тим більше я соромився того, що так довго дозволяв зводити і обманювати себе обіцянкою правди і що через хлоп'ячі помилки та свою зарозумілість плів стільки нісенітниць, начеб вони були непохитною правдою. Бо аж згодом з'ясувалося, що всі ті твердження були помилкові. Мені вже стало ясно, що вони непевні, а я ще недавно вважав їх певними, коли висував сліпі обвинувачення проти Твоєї католицької Церкви. Хоча мені й не довели переконливо того, що Твоя Церква вчила правди, але в усякому разі вона не вчила того, що я так завзято засуджував.

Звідси йшла моя гризота, і той поступ, що відбувався в мені, і моя радість, Боже мій, бо я переконався, що єдина Твоя Церква, Тіло Твого Єдинородного Сина¹, у якій мені ще маленькому хлопчику виписнули ім'я Христа, не полюбляла дитячих вигадок, і що ніде у своїй святій науці вона не поміщала Тебе, Творця Всесвіту, у просторі, хоч би найвищому і найрозлогішому, але все-таки обмеженому з усіх боків обрисами людського тіла.

6. Я радів також із того, що давні книги "Законів" і "Пророків" я тепер читатиму вже не тими очима, яким раніше вони видавалися абсурдними, чому я й спростовував думки Твоїх святих; насправді ж Твої святі думали не так, як я їх розумів, тож тепер я залюбки прислухався, як Амвросій частенько повторяв у своїх проповідях до народу: "Буква вбиває, а дух животворить"². Тим-то, розважаючи містичний серпанок, він відкривав символічне значення там, де, здавалося, буква вчить безглуздой науки; він не говорив нічого такого, що б мене ображало, хоч тоді я ще не знав, чи він говорить правду. Я стримував своє серце від прихильності до чого-небудь зі страху перед карколомним безголов'ям, і ця непевність клала мене живцем в могилу. Бо я хотів щодо невидимих речей бути певним так само, як у тому, що сім плюс три дорівнює десяти³. Бо я ще не був таким навісним, щоб думати, що навіть цього (математичного числа) не можна збагнути розумом; однак я хотів бути певним, що

¹ Пор.: Кол. I, 18; 24.

² II Кор. III, 6.

³ Для Августина докази за допомогою геометрії й арифметики особливо вагомі. Пор.: Розмови наодинці, I, 4, 9; Про порядок, II, 19, 50; Вільна воля, II, 8, 20.

знаю правду про всі речі — чи то тілесні, віддалені від моїх чуттів, чи то духовні, яких моя думка ще не вмiла уявити собі без тіла.

Отже, я повинен був вірити, щобвилікуватися, щоб нарешті очистилися очі духа мого і могли звернутися якимось чином до Правди Твоєї¹, вічної і без жодних вад. Але дуже часто буває й так, що той, хто вже раз зіткнувся з поганим лікарем, боїться потім довіритися навіть доброму. Так було й зі здоров'ям моєї душі. Тільки віра моглавилікувати її, але вона зі страху, що її можуть обманути, відмовлялася від такого лікування. Вона опиралася перед вірою, перед тим ліком, що Ти його виготовив своїми руками, й розбризкав поміж недужих по цілому світі, й визначив його найдоцільнішу дію.

Частина V

*Чого не можна зрозуміти,
в те треба вірити*

7. Але відтоді я почав більше цінувати католицьку науку, бо знаходив у ній більше розумної скромності й більше шляхетності, коли вона наказувала мені вірити в те, що взагалі не було доведене (чи тому, що доказ був можливий, але не для всіх, чи тому, що доказ був узагалі неможливий), ніж у маніхейців, які висміювали віру, зухвало обіцяючи знання, а потім веліли вірити в безліч казкових нісенітниць, посилаючись на те, що їх не можна довести².

А потім Ти, Господи, своєю дуже лагідною й дуже милостивою рукою почав поволеньки доторкатися до мого серця і вгамовувати його, і я почав помічати, що вже вірю в безконечність речей, хоч я їх і не бачив, і не був при тому, як вони творилися; наприклад, так багато подій в історії народів, так багато подробиць, що стосувалися тих місцевостей і міст, яких я ніколи не бачив, — усе те, що я приймав на віру від приятелів, лікарів і тисяч інших людей, бо коли б не було такої віри, то ми взагалі не мали б що робити в цьому житті. Хіба ця непохитна віра не впевнює мене остаточно в тому, від яких батьків я народився? Чи ж я міг би знати це, коли б не вірив у те, що чув і слухав? Ти також переконав мене, що треба картати не тих, хто твердо вірить у Твоє Письмо, прийняте з такою великою повагою в усіх народів, крім невіруючих, що я повинен остерігатися тих, що говорять: "Звідки знаєш, що ці книги були об'явлені людському роду через духа Правдивого Бога, Єдиного, який є сама Правда?" Бо саме в це треба було непохитно вірити тому, що в цій софістичній боротьбі наклепницьких закидів,

¹ Пс. 17, 2.

² Див.: Сповідь, VII, 19, 25.

у цьому конфлікті філософів, творів яких я прочитав так багато, мені не стає сили викоринити в собі за один день віри в те, що Ти існуєш, хоч я ще не знав, чим Ти є, і не сумнівався в тому, що Твоє Провидіння кермує всіма справами людей.

8. Правда, що моя віра в це була то сильнішою, то слабшою; однак я завжди вірив, що Ти існуєш і що турбуєшся про нас, хоч я ще не знав, як треба уявляти Твою натуру або який шлях веде й приводить до Тебе.

Отже, якщо ми не можемо збагнути правди чистим розумом, то наше безсилля потребує підпори Святого Письма, і з того часу я почав вірити, що Ти не міг би надати цьому Письму такої великої ваги в цілому світі, коли б Ти не хотів, щоб через нього вірили в Тебе, щоб через нього шукали Тебе¹.

Бо, почувши задовільні пояснення того, що здавалося мені нісенітницями і що вражало мене звичайно в цьому Письмі, я почав відносити їх до глибини їхніх правдивих тайн. Святе Письмо вида-лося мені тим більш гідним поваги і святої віри саме тому, що воно приступне кожному читачеві, але навіть при найпильнішому науковому розгляді зберігає маєстат своєї тайни. Ясність його мови, скромна простота стилю робить його приступним для всіх, тому воно й може справляти сильний вплив на тих, хто не “легкого серця”, і саме тому воно збрало у своєму ласкаво-милостивому лоні всіх людей, але не дозволило всім перейти аж до Тебе через вузький отвір, а лише маленькій кількості людей², проте незаперечно більшій, ніж коли б воно не відзначалося таким маєстатом свого значення і коли б не притягало юрби на лоно своєї скромної святості.

Я так міркував, а Ти був біля мене; я зітхав, а Ти вислуховував мене, я хвилювався в сумнівах, а Ти керував мною; я йшов широким світським шляхом³, а Ти не залишав мене.

Частина VI

Безрадність честолюбства. Мрії про щастя. Випадок показує Августинову марноту

9. Я всім серцем бажав почестей, багатства, шлюбу, а Ти сміявся з мене. Ці похоті завдавали мені найбільшого клопоту, а Ти був настільки добротливіший, наскільки менше дозволяв мені знаходити радощі в тому, що не було Тобою. Поглянь на моє серце, Господи, Ти, хто хотів, аби я пригадав собі це й висповідався перед Тобою.

Хай пригорнеться тепер до Тебе душа моя, яку Ти зірвав із цупкого гачка смерті.

Яка нужденна була вона! А Ти ще колов до живого її рану, щоб вона, покинувши все, повернулася до Тебе, який над усім¹ і без якого не було б нічого, — щоб повернулася до Тебе й виликувалася. Який же я був безталанний! І як Ти довів до того, щоб я відчув свою нужденність? Було це того дня, коли я готувався виголосити панегірик на честь Кесаря²; я сподівався виголосити там чисту брехню, а та брехня мала нагородити мене оплесками слухачів, свідомих тієї брехні. І від цього розхвилювалося й забилося моє серце й горіло у вогні думок, що вбивали його.

Аж ось, переходячи якоюсь міланською вулицею, побачив бідного жебрака, який уже, мабуть, підхмелився, бо в найкращому настрої жартував і тішився. Я зітхнув і почав розважати зі своїми приятелями, що йшли зі мною, у яке велике нещастя кидає нас наше власне божевілля. Невже всі ми тоді, ледве тягнучи під жалом похотей тягар безвір'я, який зростав щохвилі, не бажали нічого іншого, як тільки добрести до тієї радісної безжурності, у якій випередив нас цей старець-жебрак і куди ми, мабуть, не дійдемо ніколи? Те, що він уже осягнув завдяки кільком шагам, які вижебрав у переходжих, я б міг назвати радощами хвилинного щастя, — я ж шукав того самого, йдучи до нього тернистими кружними стежками й тисячними шляхами. Немає сумніву, що він не зазнав справжнього щастя, але ж і я у своїх честолюбних починаннях шукав ще оманливішого щастя. У всякому разі, він був сповнений радощів, а я тривоги; він безжурності, а я неспокою. І коли б хтось запитав мене, чи я волів би радіти, чи лякатися, я б відповів: “Радіти”; а коли б мене хтось запитав, чи я волів би стати таким, як цей жебрак, чи лишитися таким, як є, то я вибрав би друге, незважаючи на журбу та тривогу, що з'їдала мене. Що за нахабство! Невже я думав слушно? Я не повинен був цінувати себе вище за нього лише тому, що я був ученіший, бо мої знання не давали мені більшого задоволення, вони були в мене тільки засобом подобатися людям, а не чогось їх навчати. Ось чому Ти “трощив кості мої”³ палицею суворості своєї.

10. Нехай же відійдуть від душі моєї ті, що кажуть їй: “Важливо, хто з чого радіє. Цей жебрак радів з похмілля, а ти хотів радіти зі слави!” Яка ж це слава, Господи? Слава, якої нема в Тобі! Його радість не була справжньою радістю, і так само моя слава не була справжньою славою, вона тільки ще більше тривожила мій душевний спокій. І тієї самої ночі цей жебрак пішов виспатися зі свого

¹ Пор.: Рим. V, 6.

² Пор.: Мт. VII, 14.

³ Пор.: Мт. VII, 13.

¹ Пор.: Рим. IX, 5.

² Пор.: Contra litteras Petilianas, III, 25.

³ Пор.: Пс. 42, 11.

похмілля, а я зі своїм спав і прокидався, лягав спати й уставав з тим самим. А скільки днів, Ти знаєш про це! Так, я згоден з тим, що треба дивитися, хто чим радіє, і радощі надії, що спираються на віру, відрізняються незмірно від цього примарного щастя. Така сама різниця була тоді й між нами. І, напевно, він був щасливіший за мене не тільки тому, що увесь розпливався в радощах, коли мене з'їдала журба, але й тому, що він придбав собі вина за побажання щастя перехожим, тоді як я своєю брехнею шукав пустої слави.

Я сказав багато в такому дусі своїм дорогим друзям. І частенько при такій нагоді я досліджував себе, щоб переконатися, у якому я стані, і знаходив, що в поганому.

Я терпів, а тим часом подвоював своє лихо; а коли мені навіть здавалося, що мене чекає якийсь успіх, я вже не мав бажання простягати до нього рук, бо він випурхував, перш ніж я встигав його вхопити.

Частина VII

Аліпій і Августин

11. Такі були теми моїх меланхолійних розмов з приятелями, що жили подібним життям. Але найбільше й найсердечніше з усіх я розмовляв з Аліпієм¹ і Небрідієм². Аліпій народився в тім самім містечку, що й я; його батьки належали до найзнатніших громадян міста. Він був молодший за мене, був моїм учнем з того часу, коли я почав навчати спершу в Тагасті, а згодом у Карфагені; він дуже любив мене, бо йому здавалося, що я добрий і мудрий. Я ж відплачував йому таким самим почуттям за його великий вроджений нахил до чесності, що зразу ж впадав у вічі, незважаючи на його юнацький вік. Однак паша карфагенських звичаїв з її скаженою жадобою пустих видовищ проковтнула і його, штовхнувши на божевілья циркових ігрищ. У той час, коли він, жалюгідний, валявся там, я викладав у державній школі ритоку; але він ще не приходив на мої лекції через якесь непорозуміння, що виникло між його батьком і мною. Я вже знав його згубну похоть до цирку, і саме це особливо лякало мене, що він змарнує, або, може, вже й змарнував найкращі надії. Але остерегти його й повернути з цього шляху енергійним втручанням я не мав змоги ані в ім'я доброзичливої приязні, ані на підставі прав учителя. Я уявляв собі, що він стосовно мене поділяє погляди батька. Але насправді він

¹ Аліпій, син поважних міщан у Тагасті, слухач Августина в Тагасті й Карфагені. Згодом студював право в Італії. По наверненні став єпископом у рідному місті Тагасті 394/95 р., за кілька літ до того, як Августин теж одержав сан єпископа. Жив із Августином у дружбі до смерті.

² Див.: Сповідь, IV, 4, 6.

не був такий. Тим-то він, незважаючи на волю батька, почав вітатися зі мною, сідав на лавку в моїй аудиторії, слухав якийсь час мої лекції і відходив.

12. Та з часом я зовсім забув про свій намір вплинути на нього, щоб він не марнував таких великих природних здібностей через своє сліпе й пристрасне захоплення пустими іграми. Але Ти, Господи, що тримаєш у руках стерно, яким керуєш усіма створіннями, Ти не забув про Аліпія як про майбутнього раба Святих Твоїх Тайн¹, між синами Твоїми, а щоб його виправлення вважали без найменшого сумніву Твоею справою, Ти використав мене як знаряддя, але я не був свідомий цього.

Бо одного дня, коли я сидів на своєму звичайному місці, а переді мною сиділи мої учні, увійшов Аліпій, привітався зі мною й почав пильно прислухатися до питань, які я обговорював у своєму викладі. Ненароком я мав у руках текст. При поясненні його мені спало на думку дуже вдале порівняння з цирковими іграми, а щоб викласти свою думку дуже образно і ясно, я випустив кілька їдких стріл у бік рабів, облутаних тим божевільям. Ти знаєш, Боже мій², що я в ту хвилину не думав вилікувати Аліпія від цієї зарази. Але він тут-таки прийняв мої закиди на свій рахунок, переконаний, що все те було звернене до нього. Хтось інший розсердився б на мене, але благородний юнак використав це як нагоду розсердитися на себе самого і ще гарячіше полюбити мене.

Бо Ти вже колись сказав, і увів це до Свого Письма: "Вилай мудреця, а він любитиме тебе". Я його не вилаяв, але Ти, що послуговуєшся всіма, незалежно від того, знають вони про те, чи ні, Ти за відомим Тобі порядком, а порядок цей справедливий, Ти зробив з мого серця й мого язика жевріюче вугілля³, щоб випалити до живого всихаючі частини цієї душі⁴, що подавала такі великі надії, і таким чином вилікувати її. Нехай замовчує хвалу Тобі той, хто не вмів зважити милосердя Твого, яке я підтверджую Тобі з глибин серця мого⁵. Справді, коли Аліпій почув це від мене, він вирвався з безодні, у яку залюбки занурювався, знаходячи там дурманну втіху і вже не бачачи світла. Твердою стриманістю він очистив свою душу, відкинувши далеко від себе весь бруд цирку, і більше вже не ступила туди його нога. Потім він зламав упертість свого батька і одержав від нього дозвіл взяти мене собі за вчителя. Той поступився і дав на це свою згоду. Аліпій почав знову ходити на мої лекції і разом зі мною потрапив у сіті маніхейського забобону;

¹ Тобто майбутнього єпископа.

² Пор.: Пс. 69, 6.

³ Єз. I, 13.

⁴ Пс. 107, 4–5.

⁵ Пор.: Пс. 107, 8.

йому подобалася лицемірна стриманість маніхейців, яку він вважав за справжню й щирю, не знаючи того, що під цією стриманістю криється божевілья й обман, на який ловилися вибрані душі, які ще не могли збагнути всіх глибин чесності й дуже легко дозволяли ошукувати себе зовнішнім виглядом того, що було тільки машкарою і удаваною чесністю.

Частина VIII

Яким шляхом прийшло до Аліпія його захоплення театром

13. Дбаючи про світську кар'єру, прагненням до якої заповнили його душу батьки, він ще переді мною виїхав до Рима, щоб студіювати там право, і саме тут опанувала його якась надзвичайна й неймовірна жадоба до ігрищ. Спершу він ставився до тих ігрищ з погордою й відразою, але його приятелі й співучні, вертаючись з обіду, зустріли його ненароком на вулиці і, хоч як уперто він відмовлявся й чинив опір приятельському насилью, затягли його до амфітеатру, де того дня відбувалися криваві й смертельні ігрища. Він сказав їм так: "Ви можете затягти туди моє тіло і посадити його там, та чи ви вірите в те, що змусите мій дух і мої очі віддатися тим ігрищам? Я буду там, але не душею! Таким чином я переможу й вас, і самі ігрища". Почувши це, вони ще завзятіше почали тягти його туди вже з самої цікавості, чи справді він дотримає слова.

А коли вони прийшли до цирку й сяк-так порозсідалися, довкола вже розгорілися несамовиті пристрасті.

Аліпій замкнув двері очей своїх і заборонив своєму серцю брати участь у тих сороміцьких страхіттях. О Боже, коли б він ще загкнуп і вуха! Бо раптом під час змагання серед публіки зчинився страшний крик, що потряс і його. Перемогла його цікавість. Він, нібито готовий будь-що злегковажити те, що там побачить, і вийти переможцем, відкрив очі, і в ту ж мить одержав більшу рану на своїй душі, ніж на тілі той, кого він з таким запалом шукав своїм зором. Його падіння було страшніше за падіння гладіатора, яке викликало такий несамовитий крик. Цей крик удерся до його вух і відкрив його очі, щоб полегшити удар, якого зазнала його душа, радше зухвала, ніж відважна. І виявилася вона тим більше безсилою, що була надто самовпевнена і не покладалася на Тебе. Бо як тільки він побачив ту кров, зразу ж і сам увібрав у себе всю жорстокість ігрищ. Замість того, щоб відвернутися, він уп'явся очима в це видовище. Він черпав звітлія божевілья, хоч сам не помічав цього; він пристрасно розкошував цією ганебною боротьбою й упивався кривавою насолодою. І він уже не був тією самою людиною, яка щойно прийшла сюди; він став уже одним із юрби, з якою він змішався, став справжнім

товаришем тих, хто привів його сюди. Навіщо ж багато говорити? Він придивлявся, кричав, захоплювався і виніс із собою це божевілья, що під'юджувало його не тільки вертатися туди з тими, що його туди затягли, а й випереджати їх і втягати туди інших!

Ось із якої прірви витягла його Твоя всемогутня і наймилостивіша рука; Ти навчив його уповати не на себе самого, а на Тебе¹. Але це сталося набагато пізніше.

Частина IX

Прикра пригода Аліпія

14. Однак і цей досвід залишився в його пам'яті лише як лік на майбутнє. І одного разу знову трапився такий самий випадок. Він і далі студіював у Карфагені й приходив на мої лекції. Якось близько полудня він у задумі походжав по Ринку, готуючись до декламування, у якому вправлялися студенти. Ти допустив до того, що сторожі Ринку затримали його як злодія. А допустив Ти це, на мою думку, тільки задля того, Боже мій, щоб цей юнак, який у майбутньому мав дійти такого високого становища, уже відтоді затямив, як треба остерегатися нерозважливої жорстокості, коли людина має засудити іншу людину у якійсь справі, яку треба пильно розслідувати.

Отже, він сам прогулювався перед Трибуналом зі своєю табличкою й грифелем і не помітив того, що якийсь юнак з-поміж студентів — професійний злодій, що ніс під пахвою сховану сокиру, — підійшов до свинцевого поруччя, яке стирчало високо на Банкірській вулиці, і почав рубати свинцеві пруті. На стук ударів сокири банкіри, що були внизу, зчинили крик і послали людей зловити того, кого тільки там знайдуть. Але злодій, почувши їхні голоси, кинув зі страху своє знаряддя, щоб його не зловили з ним у руках, а сам утік. Аліпій не бачив, як він прийшов, зате побачив, як чимдуж побіг геть. Бажаючи дізнатися про причину цього, Аліпій повернув у той бік, звідки втік злодій, знайшов там сокиру, став і з великого дива задумався. Аж ось надбігають ті, кого послали банкіри, знаходять його самого з тим знаряддям у руках, стук якого й привів їх сюди. Вони скручують його й тягнуть на середину Ринку поміж юрбу мешканців²; вихваляються, що зловили злодія на гарячому і ведуть його, щоб віддати на суд.

15. Але тут мала вже скінчитися його наука. Бо зараз же, Господи, Ти прийшов на допомогу невинному, бо Ти був єдиним свідком його. І коли вже його вели чи то до в'язниці, чи на страту, перейшов їм дорогу якийсь будівничий, що мав найвищий нагляд над будів-

¹ Пор.: Іс. LVII, 13.

² Людей, що мешкали в будинках довкола Ринку.

лями. Сторожі зраділи, що зустріли саме його, бо він завжди підозрював, що речі, які зезали з Ринку, опиняються саме в них: нехай же тепер переконається, хто насправді краде. Однак цей чоловік частенько бачив Аліпія в домі котрогось сенатора, якого він часто відвідував. Він зразу ж упізнав його, узяв за руку, відтягнув у бік від юрби й запитав про причину такого нещастя. Коли ж дізнався, що трапилося, наказав сторожам і юрбі, що, погрожуючи, стояла довкруг, іти за ним. Вони прийшли до дому того юнака, який скоїв злочин. Перед дверима сидів молодий раб, надто малий, щоб розуміти, що може впакувати свого пана в халепу, тож він дуже легко пояснив усе, до того ж він супроводив свого пана на Ринок. Коли Аліпій упізнав його, сказав про те будівничому. Той показав хлопцеві сокиру. “Чия це сокира?” — запитав. “Наша”, — зразу ж відповів хлопець. Йому поставили ще декілька запитань, і він усе розповів.

Так уся провина впала на цей дім, що дуже збентежило юрбу, яка вже тріумфувала над Аліпієм. Майбутній сіяч слова Твого, суддя — третчик¹ багатьох справ у Церкві Твоїй відійшов звідтіля багатший одним досвідом і моральною наукою.

Частина X

Безкорисливість і чистий характер Аліпія.

*Небрідій ділиться сумнівами
з Августиним і Аліпієм*

16. Отже, я знайшов його в Римі. Він щиро прив'язався до мене і, щоб бути при мені, вирушив зі мною до Мілана, сподіваючись знайти якусь посаду, пов'язану з правом, яке він студював. Це було більше бажанням його батьків, ніж його самого. Він уже тричі засідав як лавник при розправах. Усі його товариші дивувалися його безкорисливості, а він ще більше дивувався тим, що золото ставили вище за правоту. Його вдачу випробовували не тільки принадами, а й жалом страху. У Римі він виконував обов'язки асесора князя, міністра фінансів Італії. Жив тоді в Римі дуже впливовий сенатор, якому підкорялося дуже багато людей чи то через його добродійність, чи зі страху. І, як це дуже часто буває серед можновладців, він хотів дозволити собі щось таке (не знаю, що саме), що було б протизаконне. Аліпій виступив проти цього. Той обіцяв йому хабара; Аліпій відповів на це сміхом. Тоді він спробував удатися до погроз, — Аліпій потоптав їх ногами. Усі дивувалися з нечуваної неохитності людини, яка не бажала мати собі за приятеля і не боялася мати за ворога такого можновладця, котрий, як було відомо, міг допомогти або зашкодити тисячею способів. Бо й суддя, дорадником

якого був Аліпій, хоч, може, й волів би не поступитися, та не відмовлявся відверто. Він кивав на Аліпія, мовляв, той не дозволяє йому, бо й справді, коли б він навіть пішов можновладцю на руку, Аліпій не погодився б на це. Тільки любов до літератури мало не спокусила Аліпія: він хотів, щоб йому переписали рукописи за зниженою ціною для судів. Однак він зважив усе по справедливості і дійшов розумних висновків. Він вище цінував справедливість, що забороняла йому робити це, ніж владу. Та це дрібниця, але “хто вірний у малому, вірний і у великому”, і не буде пустим значення слів, що вийшли з уст Правди Твоєї: “Якщо ви в неправдивій мамоні не були вірні, то хто ж вам довірить правдиве майно? І коли ви не були вірні при керуванні чужим майном, хто ж вам дасть Ваше власне?”¹

Таким був цей мій приятель, що так сильно прив'язався до мене, і так само, як я, сумнівався, який спосіб життя ми повинні вибрати.

17. Небрідій також покинув свій рідний край біля Карфагена і сам Карфаген, де бував дуже часто; покинув багаті маєтності свого батька, покинув свій дім, свою матір, що нездужала, щоб іти за ним; він прибув до Мілана з єдиною метою — жити разом зі мною у пристрасній гонитві за правдою й мудрістю.

Палкий і глибокий дослідник умов блаженного життя, найважчих питань, він зітхав так само, як я, вагаючись, хвилювався так само, як я. Ми, троє найспраглиших, що дихали одні на одних своєю власною вбогістю, зверталися до Тебе, щоб Ти у відповідний час дав поживу нашим устами². І в кожній гіркоті, що з волі Твого милосердя йшла за всіма починаннями нашого світського життя, перед нами простягалася темрява, коли ми запитували, кому потрібні наші страждання. Ми оберталися, зітхаючи, й казали: “Скільки ж іще це триватиме?” І ми раз у раз повторювали це запитання, а повторюючи, не залишали старого способу життя, бо не бачили нічого певного, за що могли б ухопитися, покинувши старе.

Частина XI

*Вагання Августина
при виборі способу життя*

18. Щодо мене, то я відчував якесь тривожне сум'яття, коли згадував і обмірковував такий довгий проміжок часу від дев'ятнадцятого року мого життя, тобто від тієї хвилини, коли я почав палати любов'ю до Мудрості і твердо вирішив, що коли її знайду, то зразу ж облишу всі марні надії та божевільні брехні пустих пристрасей³.

¹ Лк. XVI, 10–12.

² Пс. 145, 15.

³ Див.: Сповідь, III, 4 і далі.

¹ Ассор при судді.

Аж ось я вже дійшов до тридцятого року життя і грузну в тому самому болоті, жадібний теперішніх радощів, що завжди тікали від мене й розсипалися, коли я йшов і повторював: “Завтра знайду; очевидно явиться мені, і я більше не випущу його. Ось прийде Фавст і пояснить мені все”. Ой великі мужі, академіки!¹ Хіба ж ми не можемо докласти наших рук до чогось цілком певного, щоб воно покермувало нашим життям? Але ні! Шукаймо ще старанніше, не втрачаймо надії. Ось уже речі, які в церковних книгах здавалися мені нісенітницею, перестали бути для мене такими. Їх можна вже розуміти інакше і достойно пояснювати. Я хочу так довго утверджуватись на тому шаблі, на який поставили мене батьки, коли я ще був хлопчиною, доки не явиться мені ясна правда, без жодної хмаринки. Але де ж шукати її? Амвросій не має часу на розмови; я не маю часу читати. А зрештою, де ж шукати самих книг? Де й коли подбати про них? У кого їх узяти? Визначмо хвилини й розкладімо години для спасіння нашої душі. Згасла велика надія: католицька віра не вчить так, як мені здавалося, і я марно обвинувачував її.

“Учені² вважають, що гріх уявляти собі Бога у людській подобі. А я вагаюся постукати³, щоб мені відкрилася інша правда. Передобідні години належать моїм учням. А що ж я роблю в інші? Чому не використовую їх на ці пошуки? Але коли ж я маю відвідувати високопоставлених друзів, допомога яких мені необхідна? Коли ж маю готувати товар⁴, що його купують у мене студенти? Коли ж я сам маю підкріпляти свої сили й давати необхідний перепочинок від напруження своєму розуму?

19. Та ні! Невже всі вони мали б пропасти? Облишмо цю пусту суету. Присвятимо себе єдиному пошукові правди. Життя нужденне; день смерті невідомий; коли ж вона несподівано підкрадеться до мене, у якому стані я відійду звідси? Де ж я навчуся того, чого не потрапив навчитися тут? Чи ж не чекає мене страшна кара за це нехлюйство? А коли тебе утне смерть, і покладе край усім турботам, і позбавить усякого чуття? Отже, те все також треба дослідити”. Але я далекий від таких гіпотез! Хіба нема на те підстави, нема в тому сенсу, що величний блиск християнської віри розсипав свої промені по цілому світу? Бо божество ніколи не довершило б для нас таких величних справ, коли б зі смертю тіла згасало життя душі. Чому ж я ще гаюся з тим, щоб облишити світські надії й усією душею присвятитися пошукам Бога і блаженного життя?

“Але стривай! І скороминущі блага чарівні, і солодощі їх також непересічні. Не треба легковажити їх блиску, що манить мене до

себе, бо потім соромно буде повертатися. Ось, уже й небагато бракує мені, щоб дійти до якогось почесного становища. І чого ж більшого маю ще бажати в цьому порядку ідей?

Я маю багато впливових друзів. Коли я не прагну домагатися чогось кращого, то можу щонайменше стати президентом трибуналу. Візьму собі жінку, яка має деякий посаг, щоб не збільшувати своїх видатків. І так обмежу свої бажання. Чимало ж визначних і дуже гідних наслідування мужів навіть у шлюбі віддавалося студіям мудрості...”

20. Поки я так говорив собі, а моє серце під подувом таких супротивних вітрів схилялося то в один, то в другий бік, минав час, а я зволікав звернутися до Господа. З дня на день відкладав життя в Тобі, але не відкладав щоденної смерті в самому собі. Люблячи блаженне життя, я боявся його там, де воно справді було; я шукав його і водночас відвертався від нього, бо мені здавалося, що я буду дуже нещасливий, коли не зазнаю жіночих обіймів. А про цілющий лік, що його дає нам Твоє милосердя на вилікування цієї слабості, я не думав, бо ще не пробував його ніколи. Я думав, що стриманість залежить від нашої власної сили, але я зовсім не відчував у собі цієї сили. Я був до такої міри нерозумний, що не знав, що “ніхто, — як каже Святе Письмо, — не може бути стриманим, коли Ти не дав йому бути таким”¹. І напевно Ти дав би мені, коли б я зітханням серця свого стукав до вух Твоїх і коли б із живою вірою поклався на Тебе з усіма своїми турботами.

Частина XII

Питання одруження

21. По правді кажучи, Аліпій утримував мене від одруження: він раз у раз переконував мене, що, коли б я рішився на таке, то ми вже ніяк не змогли б жити разом, як про це здавна мріяли, плакаючи в безтурботному дозвіллі любов до мудрості. Він тоді сам зберігав заради цього цілковиту чистоту, так що аж дивно, бо вже в перші роки своєї молодості зазнав жіночих розкошів. Однак він зовсім не відчував їх смаку, навпаки, каявся, шкодував і брився тим і відтоді жив уже в повній стриманості. Та я опирався йому і наводив як приклад тих, що, хоча й жонаті, плекали мудрість, мали заслуги перед Богом і зберігали ніжне почуття вірної приязні до своїх друзів. Я ж сам був дуже далекий від цієї величі їхнього духу. Я був рабом тілесної гарячки і знаходив смертельні радощі в тому, що тягнув свої кайдани, боявся розірвати їх, але відштовхував від себе слово доброї поради, як руку, що, намагаючись визволити мене, могла роз’ятрити болючу рану.

¹ Мудр. VIII, 21.

¹ Гронія.

² Вчені католицької Церкви.

³ Пор.: Мт. VII, 7.

⁴ Готувати лекцію.

Додаймо до цього ще й те, що змії спокуси¹ звертався через мене до самого Аліпія, обплутував його, послуговуючись моїми словами, щоб розставляти на його шляху солодкі пастки, у яких могли б заплутатися його чесні й вільні ноги.

22. Він дуже дивувався, що я, кого він цінував так високо, дозволив собі спійматися на гачок розкошів. Бо хіба ж я не дійшов аж до того, що в розмовах на цю тему запевняв його, що я, безумовно, не міг би жити без жінки? А щоб захистити себе перед його великим здивуванням, додавав, що існує велика різниця між тими віхами, яких він зазнав похапцем і покрадьки і спомин про які вже майже стерся, а тому легко викликає в нього огиду до них, та розкошами мого любовного зв'язку, у якому я б жив. А коли б той зв'язок закінчився ще й одруженням, то нема чого й дивуватися, що я ніяк не годен погордувати таким життям. Тоді й у нього почало пробуджуватися бажання рішитися, не стільки під впливом принад змальованих мною плотських розкошів, скільки з самої цікавості². Він заявив мені навіть, що хотів би пізнати, як виглядає те щастя, без якого моє життя, яке йому так дуже подобалося, здавалося мені не життям, а карою. Бо його дух, вільний від тих пут, чудувався з такого рабства, а це зачудування вело його до бажання випробувати все на собі; він збирався в дорогу до цього досвіду, хоч це й загрожувало йому тим, що він сам потрапить у таке саме рабство, яке викликало його подив, бо він хотів “обручитися зі смертю”, а “хто любить небезпеку — потрапить у неї”³. Та ні він, ні я майже не брали тоді до уваги суттєвої принади і краси подружжя — так би мовити, обов'язку керуватися спільним життям і виховувати дітей. Ні, те, що найбільше манило мене і так сильно мучило, це була моя звичка вдовольняти ненаситну похоть, тоді як Аліпія тягли в те саме рабство його захоплення її цікавістю. Ось де ми були, доки Ти, Найвищий, що не покидаєш нашого бруду, не змилосердився над нашою нужденністю і не прийшов на допомогу дивними й таємними шляхами.

Частина XIII

Дипломатія Моніки

23. І на мене раз у раз налягали, щоб я одружився. Я вже поставив навіть свої умови, і їх обіцяли виконати. Моя мати заходилася коло цього з великим захопленням; вона розраховувала на те, що колись я, вже одружений, обміюся у спасенній воді хрещення. Вона раділа,

¹ 1 М. III, 14.

² Живий темперамент Августина видно і в інших творах, наприклад, “Розмови наодинці”, I, 10, 17; “Царство Боже”, XIV, 16, та ін.

³ Пор.: Іс. XXVIII, 18. Мудр. I, 16.

що я все більше схилиюсь до хрещення, а в моїй вірі вона вбачала здійснення своїх бажань і Твоїх обіцянок.

Щодня на моє прохання і за своїм власним бажанням вона благала Тебе пристрасним воланням свого серця, щоб Ти послав їй якийсь сон щодо мого майбутнього шлюбу. Але Ти ніколи не погоджувався на це. Вона бачила якісь пусті марева, фантастичні видива, що їх створює жива сила людського духу, коли він до глибин переймається якоюсь справою; вона оповідала мені про них, не ймучи їм такої віри, яку звичайно мала тоді, коли Ти їй щось об'являв, тільки легковажила все. Вона казала, що відчуває — не знаю, яким особливим чуттям, що не дається пояснити словами, — різницю між одкровенням, яке походить від Тебе, і сонними мареннями, що походять із її душі.

А тим часом на одруженні наполягали: уже навіть вибрали дівчину. Однак їй недоставало двох років для заміжжя. Вона мені подобалася, і не було іншої ради, як почекати.

Частина XIV

Проект спільного життя

24. Ми в гурті приятелів уже все обговорили й обміркували і майже вирішили відцуратися від юрби й мирно жити вдалині від людського життя.

Ось як ми задумували влаштувати це мирне життя: усе добро, яким ми володіли, мало бути зібране в одне спільне майно, що становило б одну спільну власність. Так само в ім'я ширшої приязні ніхто не мав би казати: “Це моє, а це твоє”, — усе майно мало бути спільне, мало належати всім, і всі мали б право на нього. І нам здавалося, що нас десятеро зможе жити в такому суспільстві. А були ж між нами й багаті, і найбагатшим з них був Романіан, мій земляк¹, мій найсердечніший приятель з молодих років, якого невідрадні труднощі його справ завели до царського двору. Саме він найзавзятіше підтримував наші задуми, а його поради були переконливі, бо ж майна він мав набагато більше, ніж інші.

І ми вирішили, що кожного року двоє з нас мали займатися всіма невідкладними справами, ніби верховна влада, а всі інші мали жити безжурно. Та коли ми почали розважати над тим, чи наші жінки погодяться з цим нашим задумом, бо вже одні з-поміж нас були жонаті, а інші мали намір одружитися, то цей такий гарний задум розсипався в руках, зовсім розлетівся. Ми відкинули його, і знову повернулись до наших зітхань і стогонів, і спрямували наші

¹ Романіан походив із Тагасті. Він часто допомагав Августинові матеріально. Його син Лікентій — пізніше поет і філософ — був учнем Августина.

кроки на широкі, второвані шляхи світського життя¹, бо багато задумів народжувалося в наших серцях, але присуд Твій триває вічно². З висоти цього присуду Ти сміявся з наших задумів, а готував свої, вичікуючи “зручної хвилини, щоб подати нам нашу поживу”³ і щоб сповнити душу нашу “благословенням Твоїм”.

Частина XV

Рабство радощів

25. Тим часом множилися мої гріхи; коли ж відірвали від мого боку жінку, з якою я ділив моє ложе і яка стояла на перешкоді моему одруженню, моє серце, до якого вона так дуже припала, стало болючою раною і ще довго кривавило.

Та жінка повернулася до Африки, склавши Тобі обітницю, що ніколи більше не знатиме жодного чоловіка. Вона залишила мені природного сина, якого народила від мене. А я, безталанний, не вміючи навіть наслідувати тієї жінки, надто нетерплячий, щоб почекати два роки руки тієї, що була мені приречена, я, не так прихильник шлюбу, як раб розкошів, знайшов собі іншу жінку-полюбовницю, мовби для того, щоб підтримати й продовжити недугу моєї душі, щоб лишити її непорушену, щоб та недуга ще більше загострилася і під наглядом тривалого призвичаєння допровадила до царства справжнього шлюбу. Але рана, яку мені заподіяла перша розлука, не гоїлася, а після першого пекучого, гострого болю ще довго ятрилась, а потім біль почав слабшати й поволі переходив у ще болючішу безнадійність.

Частина XVI

Даремна погоня за щастям-оманою

26. Слава Тобі і хвала Тобі, Джерело Милосердя! Чим нужденнішим я ставав, тим більше Ти наближався до мене. І вже мало не біля мене була Твоя рука, що мала мене витягти з багна й обмити⁴, а я не знав цього. Єдиною причиною, що стримувала мене перед ще глибшим зануренням у прірву тілесних розкошів, був страх перед смертю і перед грядущим судом Твоїм; цей страх при всіх змінах моїх поглядів ніколи не залишав мого серця. Я обговорював із своїми приятелями Аліпієм і Небрідієм межі найви-

¹ Пор.: Мт. VII, 13.

² Пор.: Пр. XIX, 21. Пс. 2, 11.

³ Пс. 145, 15.

⁴ Пор.: Пс. 40, 3.

щого добра й найвищого зла. І у своїх думках я віддав би Епікурові вінець переможця, коли б не вірив у посмертне життя душі і в те, що наші вчинки тривають, у що не хотів вірити Епікур¹. Я поставив таке питання: коли б ми були безсмертні, а наше життя спливало б у безперервних плотських розкошах, і ми не боялися б утратити цього, то хіба б ми не були щасливі? І чого ж іще мали б шукати? І я не бачив того, що саме це свідчить про мою велику нужденність, що я, пригнічений і такий засліплений, не міг уявити собі світла чесноти і краси, яку треба обняти задля неї самої, краси, якої не бачить око тіла, але її можна побачити з глибин душі. Я, безталанний, навіть не задумувався над тим, з якого джерела випливає та радість, про яку з приємністю розмовляв з друзями, хоча вона була огидна. Так, без моїх друзів я не міг би бути щасливим, навіть з огляду на любострасність, у яку я занурювався й потопав у всяких тілесних розкошах. У всякому разі, я зовсім безкорисливо любив своїх друзів і відчував, що й вони мене люблять так само. Ой, тернисті шляхи! Горе зухвалій душі, яка, віддалившись від Тебе, надіялася знайти щось краще!² Вона оберталася й переверталася на спину, на боки, долілиць, і все здавалося їй твердим, бо для неї ніде не було спочинку, крім Тебе. Аж ось Ти приходиш! І Ти звільняєш нас від наших жалюгідних помилок, навчаєш нас розуму на своєму шляху³. Ти втішаєш нас своїми словами: “Біжіть! Я понесу вас, і Я вас туди занесу!”⁴

¹ Грецький філософ (341—270 до н.е.) з острова Самоса вчив, що щастя людини полягає у відсутності страждань. Джерело страждань — це страх перед богами і смертю. Тим-то він хотів їх усунути.

² Пор.: Іс. III, 9.

³ Пор.: Пс. 32, 8; 86, 11.

⁴ Пор.: Іс. 46, 4.

Частина I

Метафізичні сумніви.

*Августин визнає труднощі, які він мав,
поки звільнився від помилкової концепції Бога*

1. Уже померла моя погана і злочинна молодість. Я наближався до зрілості, і чим більше дозрівали мої роки, тим ганебнішою ставала моя пустота; я не міг уявити собі іншої субстанції, як та, що її звичайно бачимо цими очима тіла. Я вже більше не уявляв собі Тебе, Боже мій, у вигляді людського тіла, відколи почав слухати дещо з науки Мудрості, — я завжди оминав цю помилку і немало радів, що знайшов справжній спосіб розуміння у вірі нашої духовної Матері — Твоєї католицької Церкви; однак я не бачив іншого способу уявити собі Тебе, я, людина, — і яка людина! Тебе, Найвишого, Єдиного і Правдивого Бога!¹ Із усім жаром, що йшов з глибин мого серця, я вірив, що Ти нетлінний, непорушний, незмінний, хоча й не знав, звідки взялося в мене це поняття, я ясно бачив і був певний, що те, що є предметом знищення, гірше за те, що не підлягає знищенню; я не задумуючись вміщав те непорушне зверху над тим, що може бути споганене, незмінне — над тим, що змінне. Мое серце уперто чинило опір тим моїм пустим примарам, і я намагався одним порухом відігнати далеко від очей мого розуму рій нечистих образів, що кружляли довкруги мене. Але він, щойно розігнаний, збирався докупити, аби облягти мої очі й засліпити їх. Правда, я відкинув гіпотезу людської подоби, але був змушений сприймати Тебе як якусь тілесну річ², що займає простір, чи таку, що пронизує світ, чи таку, що сама простягається поза світом аж у безконечність; але навіть це незнищенне, непорушне, незмінне я у своєму розумінні ставив вище за те, що тлінне, що підлягає ранам і змінам. Отже, те, чого я не міг собі уявити у просторі, здавалося мені нічим — безумовним нічим, і не тільки порожнім, як, наприклад, після усунення якогось гла з якогось місця, коли це місце звільниться від усіх тіл, чи то твердих, чи рідких, чи то повітряних, чи небесних, бо в такому випадку постала б пустота — таке “ніщо”, що таки зберігало б простір.

2. Отже, я “з важким³ серцем”⁴, нездатний сам читати в самому собі, вважав за ніщо все те, що не простягається в якомусь просторі,

¹ Пор.: Ів. XVII, 3.

² Пор.: I Кор. XV, 52.

³ Дослівно “затовщеним”, тобто нездатним думати про неземні речі.

⁴ Пор.: Мт. XIII, 15. Дії XXVIII, 27.

не розповсюджується в ньому, або не скупчується, або не розтягається в ньому, або не може допустити комбінації описаних гіпотез. Бо тим формам, що я їх звичайно перебігав своїми очима, відповідали образи, між якими обертався мій дух; я не добачав того, що моя розумова діяльність, завдяки якій я створював ті картини, була зовсім не те, що вони, бо коли б вона сама не була чимсь величним, то вона б не могла була їх створити.

І Тебе також, Життя мого життя, я сприймав як безмежну істоту, що проникає з усіх боків через безконечні простори на всю велич Всесвіту, а поза Всесвітом Ти сягаєш у безкраї простори безконечності так, що Тебе містить у собі земля, небо й кожна річ, і все те знаходить у Тобі свій кінець, а Ти не знаходиш його ніде. Але так, як безмір повітря, того повітря, що понад землею, не ставить опору сонячним променям, і не затримує їх при прониканні й переході, і не розриває й не розтинає, а саме сповнюється тими променями, так само, думав я, велич неба, повітря, моря й самої землі для Тебе є проникною і дозволяє Тобі проникнути в найбільшу чи найменшу частинку, щоб охопити присутність Твою; і так Твій подув чи то зсередини, чи ззовні керує всім, що Ти створив. Такі були мої міркування, тому що я не міг собі уявити чогось іншого; але я був на хибному шляху. Бо таким чином більша частина землі охоплювала б більшу частину Тебе, а менша частина землі містила б у собі меншу частину; усе було б сповнене Тобою, тіло слона вміщало б більшу частину Тебе, ніж тіло горобця, відповідно до місць, які вони займають. Таким чином, Ти був би роздрібнений між частинками Всесвіту, змішуючи з ними частинки Себе, великі чи малі, залежно від їх величини. Та насправді все було зовсім не так, але Ти тоді ще не освітив “темряви моєї”¹.

Частина II

Закиди Небрідія проти маніхейців

3. Виставив мені, Господи, закид у присутності тих ошуканих ошуканців, тих нмих балакунів² (бо Твоє слово не говорило їхніми устами), виставив мені той закид, що його вже здавна — ще в Карфагені — залюбки виставляв їм Небрідій і яким він потрясав нас усіх, хто тільки слухав його. Що ж могло заподіяти Тобі якесь там плем’я темряви³, що його маніхейці радо протиставлять Тобі як ворожу силу, якщо б Ти не хотів борогися з ними? Бо коли б вони дали

¹ Пор.: Пс. 18, 29.

² Пор.: II Тим. III, 13.

³ Демони, що, за наукою маніхейця, походять від творця зла.

відповідь, що воно могло б Тобі в дечому зашкодити, то це б означало, що Ти і вразливий, і знищений.

А якщо б сказали, що воно не може Тобі зашкодити? Отже, тим більше немає причини для боротьби, і то такої, щоб якась частинка Тебе, якийсь із Твоїх членів, якась парость Твого власного ества змішалася з ворожою могутністю, чимось таким, що не створене Тобою, — змішалася і, зіткнувшись із ним, змінилася б на гірше, бо від блаженства потрапила б у нещастя, потребувала б допомоги, щоб визволитися та очиститися. А тією частинкою мала б бути душа, яку повинне врятувати від рабства Твое Слово, вільне від її рабства, чисте від її скверни, нетлінне від її зіпсуття, хоч і воно саме може зіпсуватися, оскільки воно з тієї ж самої субстанції!

Отже, коли маніхейці визнають, що Ти, хоч би чим Ти був, Твоя, так би мовити, субстанція, через яку Ти існуєш, може бути знищена, тоді всі їхні вищенаведені твердження хибні і гідні прокляття; коли ж вони вважають Тебе за глінного, то це вже явна брехня і мерзота, видима з першого погляду.

Достатніми, отже, були всі ці докази проти тих людей, яких треба було будь-що відкинути, звільнивши Тебе від їх натиску; адже вони, роздумуючи і говорячи про Тебе в такий спосіб, не могли цього зробити без жадливого богохульства і на язичі, і в серці.

Частина III

Джерело зла і відповідальність людини

4. Однак я, хоча дотепер вважав і був твердо переконаний, що Ти недоступний для жодної скверни, зміни і будь-якої переміни, Ти наш Господь, Правдивий Бог, що створив не лише наші душі, а й наші тіла, і не тільки наші душі й тіла, а й усіх і вся, та все-таки питання про причину зла не було в моїх очах ані вияснене, ні розв'язане як слід. Хоч би яке було походження цієї причини, я бачив, що повинен так повести свої пошуки, щоб ця причина не змушувала мене вірити, що незмінний Бог підлягає зміні; бо інакше я б став тим, чого сам шукав¹. Тому я цілком безпечно шукав її і був певний, що наука тих, від кого я так тікав, брехлива. Я бачив, що їхні пошуки причини походження зла були просякнуті тим самим злом², і саме тому вони воліли бути переконаними в тому, що Твоя субстанція може зазнати зла, аніж у тому, що їхня субстанція здатна це зло творити.

5. І я докладав усіх зусиль, щоб зрозуміти науку, яку я чув і яка провіщала, що вільний вибір нашої волі є причиною наших учинків,

а справедливість суду Твого — причиною наших страждань¹. Однак я не дійшов до ясного зрозуміння. Я з провалля намагався підняти догори очі моєї душі, але знову занурювався в прірву і, незважаючи на мої повторні зусилля, поринав у її глибини все більше й більше. Мене піднімало до Твого світла хіба лиш те, що я був певен не так того, що живу, як того, що маю волю. Так само, коли я чогось хотів або не хотів, я був абсолютно певний, що це саме я хочу або не хочу, і мені ставало щораз ясніше, що саме в цьому причина мого гріха. А стосовно того, що я робив проти волі, то мені здавалося, що я піддавався чийсь дії, а не сам діяв, і я вважав, що це не вина, а кара. Коли ж я думав про Твою справедливість, то вже не вагався визнати, що Ти караєш мене справедливо.

Однак згодом я знову повторював: "Хто ж створив мене? Чи ж не добрий Бог, який є самою добротою? Звідки в мен береться бажання зла, а зовсім не бажання добра? Невже це для того, щоб я зазнав кари, на яку справедливо заслужив? Хто ж уклав це в мене, хто засіяв у мене те зерно гірчиці², якщо мене в цілому створив мій найсолодший Бог? Коли ж винуватець цього сатана, то звідки взявся сам сатана? Бо якщо внаслідок підступності і своєї волі ангел перемінився на сатану, то звідки зродилася в ньому ця зла воля, що перемінила його на сатану, коли його всього створив ангелом найкращий Творець?" Не раз і не двічі пригнічували й душили мене такі думки. Але все-таки я не скотився у прірву блуду, де "ніхто не сповідається Тобі"³, де воліють мати переконання, що радше Ти можеш піддатися злу, аніж його вчинить людина.

Частина IV

Бог — найвище Добро. Він нетлінний

6. Таким чином я намагався відкрити інші правди, так само як я відкрив, що нетлінне краще за глінне, а тим самим я послідовно твердив, що Ти, хоч би чим Ти був, нетлінний. Бо ніколи жодна душа не могла й не зможе уявити собі чогось, що було б краще за Тебе — найвище й найкраще Добро. А якщо з усією правдою і впевненістю вище цінять нетлінне, ніж глінне, — а вищість нетлінного я вже визнавав, — то, коли б Ти не був нетлінний, я міг би в думці сягати по щось краще за Тебе. Там, де я бачив, що нетлінність треба ставити вище за глінність, я повинен був шукати Тебе і звідти повинен був досліджувати, у чому корінь зла, інакше кажу-

¹ Пор.: "Проти Адейманта-маніхейця", 26: "Зло можна поділити на два види: те, винуватцем якого є людина, і те, жертвою якого є людина; те, винуватцем якого є людина, — гріх; те, жертвою якого є людина, — це кара.

² Пор.: Євр. XII, 15.

³ Пс. 6, 6.

¹ Тобто — причиною зла.

² Пор.: Рим. I, 29.

чи, звідки походить сама тлінність, що ніяким чином не здатна понівечити Твою субстанцію. Бо знищення не має ніякого доступу до нашого Бога ні через волю, ні через необхідність, ні через несподіваний випадок. Те, чого хоче Бог, — це добро, тому що Він Сам — це саме Добро; а піддаватися знищенню — це значить не бути добром. Тебе не можна, Боже мій, змусити робити щось проти Своєї волі, тому що Твоя воля не більша за Твою могутність. Коли б вона була більша, то Ти Сам мав би бути більшим від Себе Самого, бо воля й могутність Бога — це Сам Бог. І що ж може бути несподіваним для Тебе, що знаєш усе? Адже жодна істота не має буття, якщо Ти не знаєш її.

Та й навіщо тут багато говорити про це й шукати причини нетлінності субстанції, яка є Богом, — коли б вона була тлінна, то не була б Богом.

Частина V

Сумнів Августина щодо початків зла

7. Я шукав, звідки походить зло, і шукав зле, і не бачив зла у самому своєму пошуку¹. Перед поглядом духа мого я ставив усе творіння², усе, що тільки бачать наші очі: землю, море, повітря, зорі, дерева, смертні створіння — одним словом, усе те, чого ми навіть не можемо бачити: високий небозвід, усіх ангелів і цілий світ духів. Але й самі ці духовні субстанції розмішувала моя уява по тих чи тих місцях, начеб вони були тілами. З Твого творіння я творив єдину величезну масу, в якій уклалися тіла — чи такі, що були справді тілами, чи такі, що були духами, але в моїй уяві ставали тілами. Цю масу я уявляв собі як безмірну (не за її справжньою величиною, якої я не міг собі уявити, а за моєю уявою), обмежену, ясна річ, з усіх боків. А ти, Господи, оточуєш її, проникаєш її з усіх боків, але Сам з усіх боків залишаєшся необмеженим. Це було щось, як море, всюди і з усіх боків, єдине море, що у своїй безмірності простягається в безконечність і містить у собі губку довільної величини, але обмежену, а ця губка в усіх своїх частинках сповнена водою безмежного моря.

Так, я був переконаний, що Твоє творіння обмежене, сповнене Твоєї безконечності, і я повторював: "Ось Бог, ось його творіння; Бог добрий і набагато кращий за Свої творіння; а тому, що Він добрий, Він не міг створити їх іншими, як тільки добрими; ось як Він обіймає і сповняє їх. Отже, де ж зло? Звідки ж воно походить?"

¹ Тобто не бачив у досліді методичних і злих передумов, що на них опирався. Це вже висловив Августин вище, хоча досить загадково (VII, 3).

² Пор.: Пс. 50, 8; 127, 4.

Як закрадається воно сюди? Який корінь його, який зародок? А може, зла взагалі не існує? І, може, тому ми боїмося його? Остерігаємося того, що не існує? А коли ми боїмося його без причини, то напевно сам страх — це зло, що даремно жалить і мучить наше серце; і зло стає тим більшим, чим менше в ньому причин для страху, а ми боїмося його. Отже, або існує зло, якого ми боїмося, або зло — це вже те саме, чого ми боїмося. Звідки ж походить зло, коли Бог, сам будучи добрим, створив усе добре? Правда, це Добро, найбільше й найвище, створило речі менш добрі за нього, однак і Творець, і створіння — усі разом добрі. Звідкіля ж береться зло? А може, та матерія, з якої Він створив ті твори, була зла, а Він, оформивши й упорядкувавши, може, залишив у ній щось зле, чого не перемінив на добро?¹ Але чому ж? Хіба ж Він не мав сили? Він, Всемогутній, міг перетворити її й перемінити таким чином, щоб у ній не лишилося ні крихітки зла! Чому ж урешті саме з цієї матерії Він хотів зробити щось, а не міг ужити Своєї Всемогутності, аби знищити її зовсім? Чи ж могла б ця матерія існувати проти Його волі? А якщо вона була вічна, то чому дозволив їй існувати незмінною так довго, протягом проминаючих безконечних віків, і шойно так пізно рішився щось із неї зробити? Або якщо Він несподівано відчув волю робити щось, то чому не міг у своїй Всемогутності краще зробити так, щоб вона перестала існувати, а щоб тривав тільки Він Сам, Він, Добро абсолютно правдиве, найвище й безконечне? Або, якщо це не було добре і якщо б Він, будучи добрим, не створив і не заснував чогось доброго, то чи не мав би Він ту злу матерію усунути й знищити дотла, замінивши її доброю, з якої міг би створити все? Бо ж Він не був би Всемогутній, коли б не міг створити нічого без допомоги цієї матерії, якої Він Сам не створив. Ось такі думки непокоїли мене, нещасного, обтяженого гризотою, яку викликав страх перед смертю і неспроможність знайти правду. Однак у моєму серці залишилася глибоко вкорінена віра в Ісуса Христа, Господа і Спасителя нашого², така віра, яку проповідує католицька Церква; щоправда, віра ця багато в чому була ще невиразною й виходила за межі науки³. Однак мій дух не покидав її, навпаки, вбирив її у себе з кожним днем більше й більше.

¹ Деякі філософи виводили початок зла з того, що, мовляв, матерія, з якої Бог створив світ, містила в собі первень зла. Пор.: Плотин. Еннеади, I, 8, 14.

² П Петр. II, 20.

³ Науки католицької Церкви. Пор.: Сповідь, VII, 20, 26.

Частина VI

Як Августин порвав з астрологією

8. Я вже відкинув і фальшиві віщування, і безбожні дурниці астрологів. І щодо цього, Боже мій, хочу з найдальших глибин моєї душі визнати милосердя Твоє! Це Ти, так, це Ти, а не хто інший — бо хто ж відводить нас від смерті блуду, як не життя, що не знає смерті, як не Мудрість, котра при потребі освітлює серця, сама ж не потребує ніякого світла, та Мудрість, яка керує світом аж до тих листочків, що їх розвіває вітерець на деревах?

Це Ти вилікував мене від мого опору, що я чинив колись проникливому дідусеві Вндікіанові й Небрідію¹, юнакові з такими небувалими духовними здібностями. Перший з них рішуче, другий з деяким ваганням, яке, однак, не послаблювало його переконання, твердили, що немає ніякого мистецтва, котре могло б пророчити майбутнє, і що здогади людей часто бувають наслідком випадку, а коли говориться багато, часто можна натрапити на щось, що справді здійсниться і на що несвідомо натрапили віщуні, і навпаки, вони б не натрапили на це, коли б мовчали. Це Ти знайшов для мене приятеля, який залюбки радився з астрологами. Він, зрештою, не був добре знайомий з їхньою наукою. Та, як я вже зазначав, я з цікавості шукав у них поради, але ж і знав деякі оповідання, почуті — я вже казав про них — ще від батька, які спричинилися до цілковитого заперечення віри в це мистецтво. Однак мій приятель не здавав собі з цього справи.

Цей Фірмін² (таке було йому ім'я) одержав добру освіту й вишколився у красномовстві. Він дуже любив мене, тож одного дня прийшов до мене порадитися щодо своїх справ, на які покладав надії в цьому світі, як на золоті гори. Він запитав мене про віщування, які я складав на основі так званої "констеляції". Щодо мене, то вже тоді я почав схилитися в цьому питанні до поглядів Небрідія, але не відмовлявся снувати свої віщування, а тому, хоч і не досить упевнено, сказав Фірмінів те, що спало мені на думку. Я тільки додав, що майже переконаний у сміховинності й марності цієї практики. Тоді він розповів мені, що його батько був дуже охочий до астрологічних книжок, а до того ж мав приятеля, який шукав їх так само, як і він, і саме тоді, коли й він. Вони обидва захоплювалися цими нісенітницями з однаковою запалом і справжньою пристрастю до такої міри, що очікували моменту, коли в них удома народяться німі тварини, і визначали положення зір, набираючи таким чином досвіду для свого вигаданого мистецтва.

І ось що розповів мені Фірмін. Він чув від свого батька, що, коли його мати завагітніла від нього, одна з рабинь батькового приятеля почала так само грубшати. Ясно, що її пан помітив це, той пан, який дуже пильно спостерігав навіть за пологами своїх собак! Отже, вони обидва якнайдокладніше вирахували дні, години, хвилини й секунди, один для своєї жінки, а другий для своєї рабині. І вийшло так, що вони обидві злягли в ту саму хвилину; ця обставина примусила приятелів скласти однакові гороскопи до найменших подробиць, один для свого сина, другий — для дитини рабині. Бо коли в обох жінок почалися пологи, приятелі повідомили один одного про те, що в них сталося, задалегідь підготувавши людей, яких мали послати один до одного, щоб ті повідомили, коли відбулися пологи. Їм пощастило дуже легко, без зволікань, миттю поділитися цією звісткою, бо вони були панамі, кожен у своєму маєтку. Фірмін додав від себе, що зустріч посланців, висланих з одного і з другого боку, відбулася на однаковій віддалі від обох домів, так що і з одного, і з другого боку не можна було знайти найменшої різниці чи то в положенні зір, чи то в найменших відтинках часу. Але Фірмін завдяки своєму високому походженню, успадкованому від батьків, ішов у житті кращими шляхами, збільшував свої статки, доходив до вищих щаблів почестей, тоді як раб, зігнутий у дугу під тягарем свого рабського становища, весь час служив своїм панам, як свідчив про це той, хто його добре знав.

9. Коли я почув цю розповідь і повірив у неї вже хоча б з огляду на характер того, хто мені це розповів, моя недавня впертість розвіялася, зникла. Я насамперед спробував відвернути самого Фірміна від тієї зацікавленості. Тому я подав йому справу так, що для того, аби відгадати правду, я, досліджуючи його констеляцію, мав би помітити високе становище його батьків поміж їхніми співгромадянами і таке ж становище його родини в її рідному місті, його шляхетне походження, його старанне виховання й високу освіченість у вільних науках. І навпаки, коли б цей раб, народжений під такою ж констеляцією, — бо ж вона була в нього така сама, — запитав мене про віщування, я мав би і йому сказати правду, розпізнати в тих самих знаках низьке походження його роду, рабський стан, одне слово, — цілком інші обставини, що дуже відрізняються від попередніх. Але з того б виходило, що я на підставі ідентичних спостережень дав би різні відповіді, які, аби бути правдивими, мали б бути цілком протилежними, бо коли б я дав однакові, то вони були б неправдиві. З цього треба було зробити найпевніший висновок, що правдиві віщування, передбачені на основі констеляції, завдячують своїм здійсненням не науковому методові, а випадку, а неправдиві віщування не здійснилися не через хибний метод, а через випадковість.

¹ Див.: Сповідь, IV, 3, 6.

² Невідома особа.

10. Звідси для мене відкривався шлях уперед. Я докладно обдумав, як маю підготувати закид, який міг би викликати на диспут когось із тих божевільних, що з покликання займаються такими пуганнями, і негайно висміяти їх і збити доказами, але я не хотів, щоб хтось із них викручувався переді мною, що, мовляв, це або Фірмін сказав мені неправду, або батько йому. Я спрямував свої спостереження на близнят. Вони виходять з лона матері так швиденько одне за одним, що цього невеличкого проміжку часу, хоч би яке значення приписували йому в реальному ході речей, не можна охопити жодними засобами людського спостереження і не можна записати за допомогою знаків, що їх міг би колись простежити астролог, аби виснувати з них правдиве віщування. Але ця докладність — це чиста облуда, марево. Бо з дослідження однакових знаків астролог мав би провістити однакову долю для Ісава і Якова. Але ж долі в них були дуже різні. Отже, тут або сказали б неправду, або ж, якщо сказали б правду, то це означало б, що на основі тих самих спостережень провіщено щось цілком інше. Правду, отже, можна передбачити не завдяки надійному методу, а лише суто випадково.

Бо це Ти, Господи, найсправедливіший керманичу Всесвіту, таємним натхненням, без відома тих, хто шукає поради, і тих, хто дає поради, робиш так, що з дна глибин Твоєї правди справедливості той, хто питає, одержує відповідь, яку йому належить почути по таємних заслугах його душі¹. І нехай ніхто не запитує Тебе: “Що це? Навіщо?” Нехай не говорить цього, бо він тільки людина!

Частина VII

*Августина не перестав мучити питання,
де й у чому криється корінь зла*

11. Так, Ти, Опоро моя², Ти вже звільнив мене від тих пуг; але я все ще шукав, звідки походить зло, і я не знаходив виходу³. Однак Ти не дозволив, щоб якісь хвилювання моєї думки відвернули мене від моєї віри в те, що Ти існуєш, що Твоя субстанція незмінна, що Ти турбуєшся людством і чиниш свій правий суд над ним; і що Ти є в Ісусі Христі, Синові Твоєму, а Господеві нашому, і у Святому Письмі, запука якого — це вплив Твоєї католицької Церкви; що Ти встановив шляхи людського спасіння для того життя, що має настати щойно після смерті. Ця непорушена віра була непохитно закріплена в моїй душі, а я з тривогою в серці шукав, звідки походить зло. Що ж то були за тортури для мого

¹ Пор.: Єз. XIV, 4. Пор.: Пс. 36, 7.

² Пс. 18, 3.

³ Пс. 17, 3.

серця, що в стражданнях мало породити на світ правду! Що за зойки, Боже мій! А Твої вуха слухали їх, хоч я не знав про це. І коли я мовчки й нагально шукав відповіді, гучні голоси долітали до милосердя Твого: це були німі квиління серця мого. Ти знав мої страждання, але не знав про них ніхто з людей. Бо чи багато моїх сліз доходило до вух моїх найвірніших друзів? Хіба ж вони відчували цей бурхливий неспокій моєї душі? Щоб дати їм почути це, я б не міг знайти часу, і не вистачило б моїх уст. Однак до Твоїх вух доходили мої квиління, “що з глибин мого серця”. “І перед Тобою було все бажання моє, а світло очей моїх не було зі мною”¹. Бо воно було в мені, а я, я був поза самим собою. Воно було незалежне від простору, а я скеровував свою увагу лише на речі, що містяться в просторі, і не знаходив там місця, де б міг спочити, а ці речі не вітали мене так сердечно, що я міг би сказати так: “Досить мені, я почуваю себе дуже добре”. Але ж і вони не дозволяли вже мені повернутися туди, де було б мені досить добре. Бо я тримався понад ними, але лишався нижчим за Тебе; це ж Ти був би для мене справжніми радіщами, коли б я підкорився Тобі, це Ти підпорядкував мені все те, що Ти створив нижчим за мене. Така була блаженна середина, серединна околиця мого спасіння: я мав бути створений за подобою Твоєю, а скоряючись Тобі в усьому, мав наказувати своєму тілу. Але коли моя гордість піднімалася проти Тебе, і коли я виступив проти Господа мого “з грубою шиєю, немов із щитом своїм”², тоді навіть ті речі, що були піді мною, здіймалися вище мене, щоб придушити мене; і ні з якого боку я не знаходив полегшення, щоб трохи звести дух. Бо як тільки я хотів поглянути, вони юрбою, гурмою з усіх боків кидалися на мене; а коли я хотів поміркувати, образи тіл зупиняли мене самі на дорозі вороття, і здавалося, що промовляли до мене так: “Куди йдеш, негіднику нещасливий?” А все те постало з ран моєї душі, бо “Ти так принизив гордого, як поранену людину”³, і я відділявся від Тебе через свою власну гординю, а надмірно надуте лице моє закривало мені зір.

¹ Пс. 38, 9—11.

² Йов. XV, 26.

³ Пс. 89, 11.

Частина VIII

*Бог не давав Августинові
спокою доти, доки він не пізнав правди*

12. Ти, Господи, Ти триваєш вічно¹, але “Ти ніколи не гніваєшся на нас”², тому що Ти змилосердився над прахом і попелом моїм, і сподобалося Тобі оформити наново перед лицем Твоїм те, що було спотворене. І Ти жалив мене таємним жалом, щоб не дати мені анітрохи перепочити³, аж доки я не дійшов упевненості щодо Тебе за допомогою свого внутрішнього відчуття. Моя гординя меншала від дотику таємних ліків Твоїх, а скаламучене й затемнене око душі моєї виліковувалося з дня на день завдяки цілющій мазі спасених страждань.

Частина IX

*Августин і неоплатонізм. Августин читає твори
неоплатоніків у латинському перекладі.
Він знаходить божественність Слова,
але не знаходить покорі його втілення*

13. І спочатку Ти хотів показати мені, як “Ти опираєшся гордим”, а зате “покірним даєш ласку”⁴; яке ж велике милосердя Твоє, що ним Ти показав людям шлях покорі, бо “Слово Твоє стало тілом і поселилося між людьми”⁵. Це ж Ти подбав за допомогою якоїсь надутої нечуваною пихою людини, щоб я прочитав деякі книжки платоніків, перекладені з грецької мови на латинську.

І в них я вичитав, що правда, невластивими словами, але в цілком подібному значенні, підкріпленому великою кількістю різних доказів, що “на початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог”. “Воно було на початку у Бога. Все було створене Ним, а без Нього не сталося нічого; а те, що сталося, є життям у Ньому, а життя було світлом людей. І світло світить у темряві, і темрява не огорнула Його”. Я вичитав там, що людська душа “свідчить про світло”, однак сама вона — денне світло; але Слово — сам Бог, що є “правдивим світлом, яке просвічує кожну людину, що приходить на цей світ”. І що “Він був на світ”, що “світ був створений Ним, і світ не впізнав Його”. Але того, що “Він прийшов до свого власного, а свої не прийняли Його, а тим, що прийняли його, Він

дав змогу стати Божими дітьми, що вірують в ім'я Його”¹, там зовсім не було сказано.

14. Я прочитав там, що Слово, Бог, “не народилося ні з тіла, ні з крові, ні з бажання мужа, ні з бажання тіла, а народилося з Бога”. Але того, що “Слово стало тілом і оселилося між нами”², — там зовсім не було сказано.

Правда, у тих писаннях було сказано з різного приводу і в різних висловах, що Син, “будучи в подобі батька свого, не вважав за посягання на чуже стати рівним Богові”, бо “Він такий уже з самої природи”. Але того, що “Він Сам скорився, приймаючи становище раба і взявши Собі подобу людей, і так дав пізнати Себе людям за зовнішнім виглядом; Він принизив Себе Самого, став слухняним аж до смерті, і до того ж на хресті; тим-то Бог і вивищив Його понад смерть, і дав Йому ім'я, вище від будь-якого імені, щоб в ім'я Ісусове преклонилося всяке коліно, що на небі, й на землі, й під землею, і щоб кожен язик визнавав, що Господь Ісус Христос во славі Бога Отця”³, — ось цього не сказано в тих книгах.

І було там написано, що перед усіма часами, поза всіма часами Твій Єдинородний Син триває незмінно, вічний, як і Ти, і що душі, аби стати блаженними, одержують це “з повноти Його”, і, щоб стати мудрими, відновлюються через участь у “Мудрості, яка триває в них”⁴. Але нема там того, що “свого часу помер за нечестивих”⁵, і що “Ти не пощадив Свого Єдиного Сина”, і що “Ти за нас усіх видав Його на смерть”⁶. Бо “Ти затаїв це перед мудрими, а відкрив недоліткам”, щоб “прийшли до Нього ті, хто знеможений і обтяжений, щоб Він заспокоїв їх”, бо Він “лагідний і смиренного серця”⁷, Він “керує лагідними в судах і вчить лагідні душі своїх шляхів”⁸. “Він бачить нашу покору, й наш труд, і Він відпускає нам усі гріхи наші”. Коли ті, що піднімаються на котурнах, немовби вони вченіші, не чують Його слів: “Учіться від Мене, тому що Я лагідний і смиренного серця, і знайдете відпочинок для своїх”⁹, вони, хоча й пізнають Бога, не величають Його як Бога і не складають Йому подяки; вони гинуть у марноті думок своїх, і затемнюється їх нерозумне серце; вони кажуть, що вони мудрі, а стають немудрими”¹⁰.

¹ Пор.: Ів. I, 1—12.

² Пор.: Ів. I, 13—14.

³ Фил. II, 6—11. Ів. I, 16. Рим. V, 6. Рим. VIII, 32.

⁴ Пор.: Мт. XI, 25.

⁵ Рим. V, 6.

⁶ Рим. VIII, 32.

⁷ Мт. XI, 29.

⁸ Пс. 25, 9.

⁹ Мт. XI, 29.

¹⁰ Рим. I, 21—22.

¹ Пс. 33, 11.

² Пс. 85, 6.

³ Пс. 69, 21.

⁴ Як. IV, 6. I Петр. V, 5.

⁵ Ів. I, 14.

15. І тому-то я бачив також у тих книгах “велич Твоєї незмінної істоти”, перелицьовану в ідолів і різних кумирів, на “подобу тлінної людини, птаства, чотириногих і плазунів”¹. Це очевидно там, це справа єгиптян, за яку Ісав продав своє право первородства², тому що Твій первородний народ величав не Тебе, а голову чотириноного, і, “звертаючись серцем до Єгипту”³, схилив свою душу — Твій образ — перед образом “теляти, що їсть сіно”⁴.

Ось що знайшов я в тих писаннях, але я не куштував цієї поживи. Бо подобалося Тобі, Господи, зняти з Якова ганьбу його приниження, щоб “старший служив молодшому”⁵; і Ти закликав народи⁶ до спадщини Твоєї⁷. І я також з-поміж тих народів прийшов до Тебе, і мої бажання звернулися на золото, яке б, як Ти хотів, Твій народ виніс із Єгипту⁸, тому що й так, хоч би де воно було, воно належало Тобі. І Ти сказав через Апостола Свого, що в “Тобі маємо життя, рух і буття, як це мовили вже деякі” з їхніх письменників. І, очевидно, звідти походили ті книги. Та я не звернув найменшої уваги на єгипетських ідолів, яким складали жертви, вживаючи для цього золота Твоє, ті, що “правду Божу замінили брехнею, і поклонялися, і служили тварині радше, ніж Творцеві”⁹.

Частина X

Світло з лектури

16. І так на заклик вернутися до себе самого увійшов я до найтаємніших глибин серця свого¹⁰, а Ти був провідником моїм, і я зміг зробити це, бо Ти став помічником моїм¹¹. Я ввійшов туди й побачив оком душі моєї, хоч яке воно було каламутне, незмінне світло понад оком душі моєї, понад моїм розумом. Це не було щоденне світло, видиме кожному тілу, ані таке, яке здавалося б тільки сильнішим, з гострішим блиском, що кидає свої промені на всі речі. Ні, це світло не було таке, воно було цілком інше. І воно

¹ Рим. I, 23. (Це свідчення політеїстичного характеру вчення неоплатоніків).

² Ім. XXV, 33.

³ Дії VII, 39. (Пор.: Виклад псалма, 46, 6. Як Ісав продав своє первородство за сочевицю, так євреї, що звернулися до єгипетської страви — ідолопоклонства, — продали своє першенство поганам).

⁴ 2М. XXXII, 1 та ін. Пс. 106, 20.

⁵ Рим. 9, 12—13.

⁶ Маються на увазі погани.

⁷ Пс. 2, 8.

⁸ Пор.: 2М. III, 22.

⁹ Рим. I, 25.

¹⁰ Пор.: Платин. Еннеади, I, 6, 9. Цю засаду першим проголосив Сократ.

¹¹ Пс. 30, 11.

не було понад розумом моїм, як олива, що держиться над водою, як небо, що здіймається понад землею. Воно було наді мною, бо воно мене створило, а я був під ним, бо я був створений ним. Той, хто пізнав правду, пізнав Його, а той, хто Його пізнав, пізнав вічність. Любов знає Його! О вічна Правдо, о правдива Любове, о люба Вічносте! Ти є Бог мій; до Тебе зітхаю вдень і вночі¹. Як тільки я пізнав Тебе вперше, Ти підняв мене до Себе, щоб я побачив, що там є що побачити, але я ще не був здатний бачити того. І Ти силою випромінювання свого заслїплював мій кволий зір, і я тремтів з любові й побожного переляку. І я відкрив, що перебуваю далеко від Тебе, у якійсь країні, що чужа для Тебе, і здалося мені, що я чую Твій голос із висоти: “Я є, — казав Ти, — пожива сильних; рости і їстимеш Мене. І ти не уподібниш Мене до себе як поживу тіла твого, але ти уподібнишся до Мене”. І я пізнав, що “Ти караєш людину за беззаконня її”² і що “Ти зв’ялив мою душу, наче павутиння”; і я сказав: “Невже правда — це ніщо, тому що вона не простягається ні в обмеженому, ні в необмеженому просторі?” А Ти крикнув здалека: “Але ж Я Той, що є!”³ І я почув це так, як чують серцем, і вже не мав причини для сумніву, і я радше сумнівався в тому, чи я живу, ніж в існуванні Правди, “яка стає очевидною для розуму завдяки тому, що створена”⁴.

Частина XI

Яким чином створіння існує й не існує?

17. І я придивився до всього, що нижче за Тебе, і переконався, що вони ні безумовно існують, ні безумовно не існують. Вони існують тому, що походять від Тебе; вони не існують тому, що вони не те, що Ти. Бо тільки те справді існує, що триває незмінно. “Мені ж благо горнутися до Бога”⁵, бо коли не існуватиму в Ньому, то не зможу існувати в самому собі. А Він, “існуючи в Самому Собі, обновляє все”⁶, “Ти Господь мій, бо Ти не потребуєш маєтків моїх”⁷.

¹ Пс. 1, 2.

² Пс. 39, 12.

³ 2М. III, 14.

⁴ Рим. I, 20.

⁵ Пс. 73, 28.

⁶ Мудр. VII, 27.

⁷ Пс. 16, 2.

Частина XII

Кожна істота добра у своїй основі

18. І мені стало ясно, що є добрі речі, які псується. Коли б вони були досконалим добром, то не могли б псуватися, а тим більше тоді, коли б не були добрі. У першому випадку вони були б досконалим добром і були б нетлінні, у другому — не були б ніяким добром, і в них не було б нічого, що могло б стати тлінним. Бо тлінність — це щось шкідливе, отже, коли б Його праця не полягала в змінюванні того, що добре, то вона б зовсім не була шкідливою. Отже, або слід припустити, що тлінність ніяк не шкодить, що неможливо, або, що цілком очевидно, — все те, що тлінне, позбавлене добра.

Бо коли якась річ втратить усе, що добре, то вона перестане існувати. Коли ж вона збереже своє буття й перестане бути надальні предметом мінливості, то вона буде у кращому становищі, ніж була раніше, тому що вона стане нетлінною. І що ж може бути божевільнішим, ніж твердження, що після втрати всякого добра якась річ стала кращою? Отже, позбавлене всього доброго є те саме, що — ніщо, тому, допоки якась річ існує, вона добра. Отже, все, що існує, добре, а зло, джерела якого я шукав, — це не субстанція, бо коли б воно було субстанцією, то було б добром. Або воно є нетлінною субстанцією, отже, великим добром, або воно є тлінною субстанцією, котра, як позбавлена добра, не може псуватися. І так я пізнав і впевнився в тому, що Ти не створив нічого, крім добра, і зовсім немає жодної субстанції, якої б не створив Ти. А що Ти не створив усі речі однаковими, то всі вони гарні, кожна зокрема, і всі разом узяті дуже добрі, бо наш Бог створив усе вельми добре¹.

Частина XIII

Усі Божі діла добрі, кожне у своєму роді

19. І для Тебе немає взагалі зла, і не лише для Тебе, а й для всього, що Ти створив, тому що поза тим створенням не існує нічого, що могло б напасти на нього й зруйнувати встановлений Тобою порядок. І лише в його окремих частинах неузгодженість деяких елементів між собою наштовхує нас на думку, що вони погані; однак ті самі елементи узгоджуються з іншими, і разом вони добрі, і кожен з них сам по собі добрий. І всі елементи, що не узгоджуються між собою, узгоджуються з тією нижчою частиною Всесвіту, яку ми називаємо землею, що має своє небо, зтягнене

¹ Пор.: 1М. I, 31.

хмарами й вітрами, яке узгоджується з нею. І далекою вже була для мене думка, що “ця річ тут не повинна існувати!”. Бо навіть якби я не бачив цього, я міг би хотіти, щоб воно було краще, але вже й за те саме я повинен був би величати Тебе. Бо все, що живе, звідси хвалу Тобі на землі. Усі гади, й усі безодні, вогні і град, сніг і льоди, і шквали бур, що сповняють Слово Твоє, гори й усі узгір'я, плодові дерева й усі кедри, дикі тварини й усяка скотина, плазуни і крилаті птахи, царі землі й усі народи, князі й усі судді землі, юнаки й дівчата, старенькі бабусі з діточками — усі величають ім'я Твоє¹. А тому, що “з висот небес” прославляють Тебе, Боже наш, “бо вишніх усі ангели Твої”, й усе воїнство Твоє, сонце й місяць, усі зорі й світила, небеса небес і води над небесами величають ім'я Твоє², то я вже більше не бажав собі нічого кращого, бо, охоплюючи своєю думкою цілість, я бачив, що вищі елементи кращі за нижчі, але здоровий глузд підказував мені, що цілість творіння все-таки краща за вищі окремо взяті елементи.

Частина XIV

Августин нарешті пробуджується, щоб пізнати правдивого Бога

20. Бо не стає здорового глузду тим, кому не подобається дещо в Твоїй постаті³, як не ставало й мені, коли мені не подобалося дещо в створеному Тобою. А що моя душа не припускалася аж такого зухвальства, щоб їй не подобався мій Бог, то вона не хотіла визнати Твоїм твором усе те, що їй не подобалося. Звідси дійшла вона до погляду двох субстанцій, однак не знаходила там спокою, а те, що вона говорила, не виникало з її справжнього переконання. Повертаючись від своїх хибних переконань, вона створила собі Бога, який простягається по всіх усюдах, у безконечному просторі; вона уявляла собі, що такий Бог — це Ти, і вона вмщала його в серці своїм, і знову стала святиною ідола свого, огидною в очах Твоїх. Однак, коли Ти пізніше без мого відома приголубив мене і замкнув очі мої, “щоб вони не дивилися на марноту”⁴, я на хвильку втратив свідомість самого себе, і приспалося божевілля моє, і я прокинувся в обіймах Твоїх, і побачив Тебе безконечним, але вже на інший лад, і це видіння не походило з тіла мого.

¹ Пс. 148, 7—12.

² Пс. 148, 1—5.

³ Пс. 38, 4; 8.

⁴ Пс. 119, 37.

Частина XV

Усі речі — це учасники правди й доброти Бога

21. І я звернув очі мої на інші речі, і побачив, що своїм буттям вони завдячують Тобі, і що всі вони знаходять свій кінець у Тобі, але по-іншому, як у просторі, тільки тому, що Ти, немов у руці, тримаєш усе у своїй правді, а усі речі правдиві відповідно до того, де вони, і немає олжі, хіба що тоді, коли хтось вірить в існування того, що не існує.

І я пізнав, що кожна річ не тільки займає своє місце, а й своєчасно приходить, і що Ти — єдине, вічне Буття — не почав творити через незліченні проміжки часу, бо всі минулі і грядущі часи ані проминули б, ані настали б, якби Ти не діяв і не тривав.

Частина XVI

Підступність волі — причина зла

22. І я з досвіду зрозумів, що немає чому дивуватися, коли той самий хліб, який дуже смакує здоровому, завдає шкоди хворому піднебінню, а хворим очам стає ненависним світло, таке любе здоровим. Так само справедливість Твоя не подобається нечестивим, надто ж не подобається їм змія і черв'ячок, яких Ти створив добрими і пристосував до нижчих частинок творіння Твого, тих частинок, з якими нечестиві споріднені настільки, наскільки менш подібні до Тебе, а відтак у міру того, як вони наближаються до вищого порядку, то стають подібніші до Тебе. І я шукав, що є нечестя, і переконався, що це не субстанція, а підступність волі, яка відвертається від досконалої субстанції — від Тебе, Боже мій, — до низьких речей, вона викидає з себе "свої нутрощі" і тільки зовні надувається.

Частина XVII

Якими сходинками піднімався Августин до пізнання Бога

23. І мені було дивно, що я вже любив Тебе, а не химерне марево замість Тебе. Але мої радощі, яких я зазнавав через Тебе, не були постійні; я відчував, що мене притягає до Тебе Твоя краса, і я з зойком падав на землю. А тим тягарем була тілесна звичка. Однак тривала в мені пам'ять про Тебе. І я вже безумовно не сумнівався в тому, що існує Істота, до якої я повинен би пригорнутися, хоч я ще не мав сили зробити це, бо "ще тлінне тіло обтяжує душу, а її глиняна оселя ув'язнює дух, який губиться в тисячах думок"¹. Я

був цілком певний того, що "невидимі Твої діла стають видимі для розуму від створення світу через твори Твої"¹, тут я зрозумів вічну силу Твою й божественність Твою. І шукаючи того, чим я обгрунтовую оцінку краси тіла, чи то небесного, чи то земного, того, що дає мені змогу складати правдиву думку про змінні речі, коли я кажу: "Це має бути так", — і шукаючи того, на що я спирався в таких своїх міркуваннях, я відкрив незмінну і правдиву вічність правди, вищої від мого змінного розуму.

Так поступово я піднімався від тіла до душі, яка відчуває за посередництвом тіла, а звідти до тієї внутрішньої її сили, якій чуття тіла сповіщає зовнішні спостереження і яка показує межу спроможності тварин, а звідтіля піднімався до тієї сили розуму, присуду якої підкоряється те, що спостережене чуттям. Однак та сама сила виявила, що в мені вона є предметом зміни, й піднялася до самопізнання; вона відвернула мою думку далеко від свавілля звички, вона вирвалася з цілого рою примар з їх суперечними нашіптуваннями і відкрила, яке світло осяяло її, коли вона вже без найменшого вагання голосно кричала, що незмінне треба цінувати вище за змінне, а ще відкрила, звідки прийшло їй пізнання самого змінного, бо коли вона не пізнала його якимсь чином, то не могла б з такою впевненістю цінувати незмінне вище за змінне. І нарешті, вона блискавкою пронизливого погляду дійшла до самого Буття, і тоді я зразу ж примітив, що "те, що невидиме в Тобі, стає зрозумілим завдяки Твоїм творам"², але я не міг прикувати до них свого погляду; він, кволий, відвернувся від них, і я опинився знову в сірій буденщині, не взявши з них нічого, крім любої згадки, яка, так би мовити, тужила за запахом страви, якої я ще не вмів споживати.

Частина XVIII

Без уваги на інтелектуальну користь Августин відчуває, що йому ще бракує покірності

24. Я шукав способу, як знайти силу, що дала б мені змогу насолоджуватися Тобою, і не знаходив її, доки не осягнув "Посередника між Богом і людиною — людину Ісуса Христа", що "понад усім, Бог благословенний повіки"³, який кличе нас і каже: "Я шлях, і правда, і життя"⁴, який змішує з тілом — бо "Слово стало тілом"⁵ — поживу, яку моя кволість відмовлялася приймати для

¹ Рим. I, 20.

² Рим. I, 20.

³ I Тим. II, 5. Рим. IX, 5.

⁴ Ів. XIV, 6.

⁵ Ів. I, 14.

¹ Мудр. IX, 15.

того, щоб мудрість Твоя, якою Ти все створив, стала молоком нашого дитинства.

Бо ще не було в мені тієї смиренності, з якою я осягнув би Ісуса, мого Бога смиренності; я ще не розумів, чому навчає його слабкість. Бо Слово Твоє — вічна Правда. Вона здійснюється понад усіма вищими частинками Твого творіння і підносить до себе тих, хто підкоряється йому, а в низах воно побудувало собі з нашої глини низеньку хатину, щоб там від них відірвати самих тих, кого воно хоче підпорядкувати собі й привернути до себе, витікувавши від гордині і зміцнивши любов. Воно хотіло стримати їх від блукання в надто великій самовпевненості, і щоб вони з радістю скорилися, побачивши у себе в ногах смиренну Істоту Божества, що вбралася в нашу “шкуратяну”¹ сорочку, і щоб вони, змучені, впали перед Нею, а Вона, підвівшись, підвела їх.

Частина XIX

Христос — тільки мудрець

25. Однак я думав інакше. Я не бачив у Христі, Господі моїм, нічого, тільки людину² надзвичайної мудрості, якій ніхто б не міг дорівняти. Його чудесне народження з Діви — символ погорди, яку треба мати до земних благ за ціну безсмертя, нашої мети. Мені здавалося, що Він, завдяки своєму божеському Провидінню над нами, заслужив на особливий вплив Свого вчення. Але я не міг навіть зміркувати того, яка таємниця крилася у вислові “Слово стало тілом”³. Я тільки знав про нього з традиції Писань, що він їв і пив, спав і ходив; що він зазнавав радощів і смутку, провадив розмови, і що це тіло не могло інакше з’єднатися з Твоїм Словом, як тільки за посередництвом людської душі й людського розуму. А щоб це знати, досить розуміти, що Твоє Слово незмінне; і я це знав у міру сил моїх, і взагалі щодо цього я вже не мав ані найменших сумнівів. Справді-бо, якщо члени тіла залежно від волі то рухаються, то перестають рухатися, або коли щось то відчувається, то не відчувається, і так само якщо виражають словами мудрі думки, а потім западає мовчання, то все це питомі ознаки змінності душі й думки. Коли б усі ці прикмети, що їх приписує Йому традиція, були неправдиві, тоді й щодо решти можна було б підозрювати, що це брехня, а в тих книгах не залишилося б ні крихітки спасенної віри для людського роду. А що ті книги правдиві, то я пізнавав у Христі

¹ Ім. III, 21.

² Фотин Сірмійський учив, що Христос був тільки людиною, в усьому подібною до інших людей, за винятком чудесного народження.

³ Ів. I, 14.

досконалу людину — не лише тіло людини або тіло й душу без розуму, а справжню людину, яку треба було цінувати вище за всіх інших, і не як уособлення правди, а з огляду на винятково визначну людську натуру й найдосконалішу участь у мудрості.

А ось Аліпій¹ був переконаний, ніби католики вірять, що Бог так оповитий тілом, що в Христі поза Богом і тілом немає душі; вони не думали також наділяти його людським розумом. А оскільки він був глибоко переконаний, що те, що про Христа передає традиція, не могло здійснитися без живої й розумної істоти, то дуже повільно наближався до самої християнської віри. Але як тільки він переконався, що це була помилка вчення учнів Аполлінарія², то з великою радістю прийняв віру католицької Церкви.

Щодо мене, то признаюся, що пізніше при пояснюванні фрази “Слово стало тілом”³ я зрозумів, як католицька віра відрізняється від оманливої брехні Фотина⁴. Бо присуд, скерований проти еретиків, наочно показує правдиву думку Твоєї Церкви і зміст її здорової науки. “Бо треба, щоб були й ересі, щоб сильні духом могли з’явитися між слабодухими”⁵.

Частина XX

Книги платоніків зробили Августина мудрішим, але порожнім

26. Але тоді, прочитавши ті твори платоніків, я заохотився до пошуків правди поза тілесним світом і помітив, що “невидимі Твої довершення”⁶ стають зрозумілими через твори Твої, і хоч я стримався у своїх пошуках, та все-таки відчув ту правду, що темрява моєї душі не дозволяє мені розмірковувати над ними.

Я був упевнений, що Ти існуєш, що Ти безконечний, однак не простягаєшся в обмеженому або безконечному просторі; що Ти справді Той, хто завжди Той Самий, хто не стає іншим у жодній своїй частині, у жодному русі, що всі інші речі походять від Тебе уже через той єдиний вирішальний доказ, що все існує. Так, я впевнився в усьому цьому, але був ще надто кволим, щоб насолоджуватися Тобою. Я теревенив з виглядом людини, яка все знає, та

¹ Аліпій разом з аполлінарисстами твердив, що у Христі є тільки Бог і людське тіло без людської душі й думки. Науку аполлінаристів засудили на єкуменічному синоді в Константинополі (381 р.).

² Єпископ Лаодікеї у 362–381 рр.

³ Ів. I, 14.

⁴ Єпископ Сірмійський (376). Синод у Сірмії (351) засудив його вчення.

⁵ I Кор. XI, 19.

⁶ Рим. I, 20.

коли б я не шукав шляху в Ісусі Христі, Спасителі нашім¹, то знайшов би не досвід, а власну загибель. Я вже хотів, щоб мене вважали за мудреця, хоч угинався під тягарем моїх кар, але я не плакав над ними, а ще більше пишався своїми знаннями². Де ж була та любов, яка будує на тривких основах смиренності, тобто на Ісусі Христі?³ Чи ж могли навчити мене цього ті книги? І якщо Ти хотів, щоб ці книги потрапили до моїх рук ще до того, як я почав роздумувати над Твоїм Письмом, то я вірю, що це лише для того, щоб у мою пам'ять закарбувалося те враження, яке вони справили на мене. А ще й для того, щоб пізніше, коли я знайду полегкість у Писаннях Твоїх, а цілющі пальці Твої доторкнуться до моїх ран, я міг збагнути різницю між припущенням і визнанням, між тими, що знають, куди треба йти, та не бачать як, і тим Шляхом, що веде в царство блаженства не лише для пізнання, а й для життя.

Бо коли б я спершу заглибився у святі Твої Писання й заприязнився з їх солодощами, а вже потім натрапив на твори платоніків, то дуже можливо, що вони б відтягли мене від тривкої основи побожності, або коли б я й далі залишався у своєму моральному настрої, блаженний вплив якого пронизав мене наскрізь, то дуже можливо, що я б повірив, що, простудіювавши ті книжки, можна було б і з них винести таку саму користь.

Частина XXI

*Тайну смиренності Августин знаходить
у Святому Письмі, головним чином
у святого Апостола Павла*

27. Отже, я з жадобою припав до достойних писань, натхненних Духом Твоїм, зокрема до писань Апостола Павла. І я побачив, що щезли труднощі, які я вбачав у тому, що ці писання, як мені здавалося колись, протирічать самі собі, і що буквально розуміння їхніх слів не узгоджується зі свідченням "Законів" і "Пророків". І я зрозумів єдність образу його чистих віщувань і навчився "радіти з трепетом"⁴. Я взявся до праці і вже здавав собі справу з того, що все те, що я читав правдивого у книгах неоплатоніків, було вже сказане тут, але з Твоєю ласкавою підтримкою, аби той, хто бачить, "не чванився, начеб він не одержав"⁵ не лише того, що бачить, а й

¹ Тит I, 4.

² Пор.: I Кор. VIII, 1. (У "Блаженному житті" (I, 4) Августин змальовує цей стан своєї душі).

³ I Кор. III, 11.

⁴ Пс. 2, 11.

⁵ I Кор. IV, 7.

самої можливості бачити: "Бо що ж саме посідає він, чого б не одержав від Бога?" Бо він запрошений не тільки на те, аби бачити Тебе, Тебе, що вічно є Той Самий¹, але й щоб вилікуватися, щоб посісти Тебе. А той, хто ще здалека не може бачити Тебе, нехай іде тим шляхом, який веде до Тебе, щоб побачити й посісти Тебе. І "хоча людина" кохається в законі Божому за внутрішньою людиною², що ж зробить вона "з тим другим законом у членах своїх, що воює проти закону розуму і робить з неї бранку закону гріха, того закону, що виписаний у членах її?" Бо "Ти, Господи, справедливий"; а ми, "що согрешили й допустилися незаконності"³, повелися безбожно, і "затяжіла над нами рука Твоя"⁴, і справедливо передали нас давньому грішникові, князеві смерті, тому що він намовив нашу волю уподібнитися до його волі, яка відвернула його так, що "не встояв у правді Твоїй"⁵. Що ж зробить "нужденна людина"?⁶ "Хто ж увільнить її від тіла цієї смерті, як не ласка Твоя через Ісуса Христа, Господа нашого", якого Ти породив як співвічного Тобі і створив "на початку" шляхів Твоїх, того, у якому "князь світу цього"⁷ не знайшов нічого, що було б гідне смерті, а однак послав його на смерть?⁸ І таким чином "знищилася власноручно підписана умова, що свідчила проти нас"⁹.

Ось того зовсім немає у тих книгах¹⁰. Ні, ті сторінки не мають вигляду тієї побожності, тих сліз сподівання, "тієї жертви, яку Ти любиш, того духа скрушеного, того серця скрушеного і смиренного¹¹, ні спасіння народу Твого, ні обітованого царства, ні запоруки духа святого", ні чаші нашої спокути. Там ніхто не співає: "Хіба не кориться Богові душа моя? Бо тільки від Нього Самого спасіння моє. Він Бог мій, Спаситель мій Пристановище моє; я вже не хвилюватимусь більше"¹². І ніхто не чує там такого заклику: "Прийдіть до Мене, всі знеможені"¹³. Уважають за негідне вчитися в Нього, бо Він "лагідний і смиренного серця". Бо "Ти втаїв це від премудрих і розумних, а відкрив недоліткам"¹⁴.

¹ Пс. 102, 28.

² Рим. VII, 22.

³ Дан. III, 27; 29.

⁴ Пс. 32, 4.

⁵ Ів. VIII, 44.

⁶ Рим. VII, 24.

⁷ Ів. XIV, 30.

⁸ Пор.: Лк. XXII, 14--15.

⁹ Кол. II, 14.

¹⁰ Неоплатоніків.

¹¹ Пс. 51, 19.

¹² Об. XXI, 2. II Кор. V, 5. Пс. 62, 2--3.

¹³ Пор.: Мт. XI, 28.

¹⁴ Мт. XI, 25.

Одна справа оглядати з лісистого шпिला вітчину миру, не знайшовши шляху, що веде туди, марно розтративши свої сили на манівцях між наскоками й засідками втікачів-відступників з їх князем левом і драконом¹. І цілком інша — триматися шляху, що веде туди, того шляху, що його стереже прозірливий Князь небес, на якому не відважуються вчиняти розбишацькі наскоки ті, що покинули воїнство небесне, бо вони остерігаються його, як самої кари смерті.

Ті всі думки якось дуже дивно прошивали мою душу до самих глибин, коли я читав “найменшого з апостолів Твоїх”². І я замислився над Твоїми творами, і жах огорнув мене.

Частина I

Подяка. Августин удається за порадою до Сімплікіана.

*Жінка — останній вузол,
що зв'язує Августина зі світом*

1. Боже мій, я хотів пригадати, як подяку Тобі, спомин і визнання ласки Твоєї наді мною. Нехай просякнуть “кості мої” любов'ю Твоєю і нехай скажуть: “Господи, хто ж подібний до Тебе?” Ти розірвав кайдани мої: “Жертвую Тобі жертву хвалою”¹. А що Ти розірвав їх, то всі, хто поклоняється Тобі, нехай, почувши це, скажуть: “Благословен Господь на небесах і на землі! Велике й дивне Ім'я Його!”²

Твої слова запали у глибину серця мого, а Ти всього мене покрити покровом Своїм. Я був певний, що Твоє життя вічне, хоч я “бачив його в загадці, наче в дзеркалі”³, і облишив мене будь-який сумнів щодо Твоєї нетлінної субстанції і щодо того, що всяка субстанція походить з неї. І я вже не бажав більше впевнитися щодо Тебе, а тільки сильніше утвердитися в Тобі. Але в моєму дочасному житті все хвилювалося в нерішучості, і треба було обов'язково очистити серце моє від давнього шумування⁴. “Шлях” — сам Спаситель — подобався мені, але я дотепер все ще не почувався на силі піти його тісинами.

Аж ось Ти піддав мені думку, яку я сам визнавав за добру, піти до Сімплікіана⁵, що здавався мені одним з вірних рабів Твоїх, якого опромінювала ласка Твоя. Я чув також, що він з ранньої молодості жив у повному благоговінні до Тебе. Він у той час був уже дідусем, а його довге життя і його запальне бажання іти за Тобою, Твоїми шляхами здавалися мені запорукою його досвіду і його знання. І я не розчарувався. Я хотів, попередньо ознайомивши його зі своїм душевним станом, порадитися з ним щодо того, що мене хвилювало, аби він підказав мені, яким чином я міг домогтися успіхів на Твоєму шляху⁶.

¹ Пор.: Пс. 35, 10; 33, 2.

² Пс. 116, 16. Пор.: Пс. 76, 2.

³ I Кор. XIII, 12.

⁴ Пор.: I Кор. V, 7.

⁵ Наступник Амвросія на єпископській кафедрі в Мілані (397 р.). Амвросій і Августин цінували його дуже високо. Августин присвятив йому твір “Про різні питання”.

⁶ Пс. 128, 1.

¹ Пор.: Пс. 91, 13.

² Пор.: I Кор. XV, 9.

2. Я бачив Церкву, шперть переповнену вірними, і кожен з них ішов по-своєму. Але мені вже набридло світське життя, воно стало для мене чималим тягарем; тепер мої давні пристрасті, моя жадоба почестей і грошей уже не спонукали мене зносити таке важке рабство. І ті надії вже не манили мене перед ціною солодощів Твоїх, “краси дому Твого”, який “я полюбив”¹. Але путами, які ще тісно зв’язували мене, була жінка. Правда, Апостол не забороняв мені одружуватися², хоч заохочував мене до чогось досконалішого, так гаряче бажаючи, щоб усі люди були такі, як він сам.

Але я, ще дуже кволий, вибирав те, що вимагало менших зусиль, і це була єдина причина мого хвилювання щодо всього іншого — моєї байдужості, моїх турбот, які з’їдали мене, бо в подружньому житті, якому я почував себе відданим і зобов’язаним, я був би змушений пристосуватися й до інших неприємностей, що їх я зносив нерадо. Бо я чув з уст правди, що “є скопці, які самі себе оскопили для царства небесного”³. Але й додано: “Хто може зрозуміти, нехай зрозуміє”. Напевно, пусті всі люди, у яких не живе Мудрість Божа, і які серед тих благ, які вони бачать, не вміють знайти Того, хто є⁴. Цю “пустоту” я вже пройшов; я піднявся вище, а за свідченням всіх створінь знайшов Тебе, нашого Творця, і Слово Твоє, що є Богом біля Тебе, єдиним Богом з Тобою, через яке Ти все створив. Однак є ще й інший рід нечестивих, що, “знаючи Бога, не величали Його як Бога, не подякували Йому”⁵. І я також допустився того, але “Правиця Твоя підтримувала мене”⁶, вона забрала мене звідти, і Ти вмівив мене там, де я міг знов одужати, бо Ти сказав людині: “Страх Господній — це справжня мудрість Тобі”⁷; і ще: “Не бажай вважатися мудрецем, бо ті, що славилися мудрецами, стали дурнями”⁸. І я вже було знайшов “дорогоцінну перлину”⁹ і повинен був купити її за ціну всіх скарбів своїх, та я ще вагався.

¹ Пор.: Пс. 26, 8.

² Пор.: I Кор. VII, 27.

³ Мт. XIX, 12.

⁴ Мудр. XIII, 1.

⁵ Рим. I, 21.

⁶ Пс. 18, 36.

⁷ Пор.: Йов. XXVIII, 28.

⁸ Рим. I, 22.

⁹ Пор.: Мт. XIII, 45.

Частина II

Сімплікіан оповідає Августині про навернення ритора Вікторина

3. Отже, я пішов шукати Сімплікіана, що був для Амвросія¹, тодішнього єпископа, батьком у ласці свячення, якого він справді любив, як батька. Коли я нагадав йому про те, що читав деякі твори платоніків, які переклав латинською мовою Вікторин, колишній ректор у Римі, про якого я чув, що він уже помер як християнин, Сімплікіан зрадів, що мені пощастило не натрапити на якісь інші філософські твори, сповнені брехні й обману “за засадами цього світу”², хоча в тих творах під тисячами виглядів прищеплюються поняття Бога і Його Слова. Пізніше, щоб заохотити мене до смиренності Христа, “що скрита для премудрих, а відкрита для недолітків”³, він згадав і про самого Вікторина, з яким під час його побуту в Римі жив у тісній, сердечній приязні. Не замовчу й того, що він оповів мені про нього, бо треба при цій нагоді високо звеличити ласку Твою. Цей надзвичайно вчений дідусь, великий знавець усіх вільних наук, який прочитав і критично оцінив таку велику кількість філософських творів, був учителем багатьох шляхетних сенаторів, який через великий розголос своєї науки досяг за свої заслуги такого відзначення, яке мешканці цього світу вважають за найвище, а саме встановлення йому пам’ятника на Форумі Рима. Аж до тієї хвили свого життя він був поклонником ідолів й учасником святотатських містерій, якими тоді захоплювалася майже вся римська знать, що поширювала між народом культу Осіріса⁴, різних обожнюваних машкар і брехача Анубіса⁵, які колись піднесли свою зброю “проти Нептуна, Венери й Міневри”⁶, і Рим звертав до них свої благання, коли вони були переможені. І саме цих богів довго захищав старенький Вікторин з усім блиском своєї красномовності, але, незважаючи на те, не посоромився сам стати рабом Христа Твого⁷ і сином Джерела ласки Твоїєї⁸; він зігнув свою шию під ярмом смиренності; він схилив чоло своє перед ганьбою хреста!

¹ Амвросій навернувся у похилому віці. Його навернення підготував Сімплікіан.

² Кол. II, 8.

³ Мт. XI, 25.

⁴ Осіріс — давньоєгипетський бог світу, чоловік Ісіди (грецький Діоніс).

⁵ Анубіс — єгипетське божество з собачою головою, син Кефтіди й Осіріса.

⁶ Вергілій. Енеїда, VIII, 698.

⁷ Пор.: Гал V, 11.

⁸ Ласки хрещення.

4. О Господи, Господи, “Ти прихилив небеса й спустився вниз, Ти доторкнувся до гір, і вони задиміли”¹; але яким чином Ти міг натхнути таке серце, як це?

Він читав, — оповідав мені Сімплікіан, — Святе Письмо, він якнайстаранніше досліджував і ґрунтовно студіював усі християнські книги. Він казав Сімплікіанові не при людях, а приватно й під секретом: “Чи ти знаєш, що я вже християнин?” — “Я не повірю в це, — відповідав Сімплікіан, — і не зараховуватиму тебе до християн доти, доки не побачу тебе в Церкві Христа”. Але той відповідав, сміючись: “Отже, це стіни роблять християнами?” І часто повторював, що він уже став християнином, а Сімплікіан завжди йому так відповідав, і Вікторин у своїх відповідях завжди з іронією згадував про стіни. Бо ж він боявся образити своїх приятелів, гордих поклонників демонів, гадаючи, що на нього посипалися б громи ворожнечі з вавилонських вершин їх достоїнства², як з висоти кедрів ліванських³, яких тоді ще не розтрощив Господь. Але коли згодом унаслідок невсипущого й жадібного читання він став дуже переконаним, то злякався, щоб Христос не відрікся від нього перед святими ангелами⁴, якщо він боїтиметься поклонитися Йому перед людьми; він відчув, що допустився б великого злочину, коли б під час свого приниження соромився тайн, установлених Словом Твоїм, а не соромився святотатських містерій гордих демонів, гордим послідовником яких став він сам. Він утратив будь-яку людську гідність перед брехнею, і вже не червонів із сорому, хіба тільки перед єдиною Правдою. Та ось несподівано він сказав Сімплікіанові, як той сам оповідав мені: “Ходімо до Церкви, я хочу стати християнином”. Сімплікіан нестямився від радощів і зразу ж пішов із ним туди.

Як тільки його втаємничили в перші правди катехізису, він тут-таки сам вписав своє ім'я у список оглашених, щоб оновитися хрещенням⁵. Рим сповнився великою несподіванкою, а Церква великою радістю. Горді, побачивши це, оскаженіли, скреготали зубами й чахнули від досади⁶. Але це Ти, Господи Боже, був “надією” раба Твого, і він не зважав уже на суету й божевільну брехню⁷.

¹ Пор.: Пс. 144, 5.

² Пор.: Об. XVII, 5.

³ Пс. 29, 5.

⁴ Пор.: Лк. XII, 9. Мр. VIII, 38.

⁵ Коли катехумен хотів прийняти віру Христову і коли церковна влада погоджувалася на це, він переходив до стану “вибраних”, або “покликаних”. На початку великого посту вносили ім'я оглашених у список. Вони приймали хрещення у Великодню ніч.

⁶ Пор.: Пс. 112, 10.

⁷ Пс. 40, 5.

5. Нарешті настав час сповідання віри. А в Римі ті кандидати, що хотіли удостоїтися Твоєї ласки, виголошували з підвищеного й видного звідусіль місця на очах християнського народу визначену формулу¹, яку вивчали напам'ять.

Духівники, оповідав мені Сімплікіан, запропонували Вікторинові, щоб той зробив це окремо, бо таку поступку робили частенько тим, хто, як здавалося, міг би з сорому перелякатись; однак він волв голосно й вільно у присутності святої юрби визнати спасіння своє. Бо ж далекою від спасіння була наука, яку він викладав своїй кафедрі риторики, але ж він навчав прилюдно. Вікторин зовсім не боявся, коли виголошував свої слова перед юрбою навіжених; тож тим більше він далекий був від страху перед виголошенням Твоїх слів перед Тобою і перед смиреним стадом Твоїм. Коли він вийшов на підвищення, щоб виголосити формулу визнання, усі присутні, які знали його, з визнанням повторювали одні одним його ім'я серед гамору здивування. А хто ж там був, хто б не знав його? І чути було серед загальних радощів притишені голоси: “Вікторин! Вікторин!” — а коли побачили його, загомоніли зраділ голоси, але й ті скоро втихли, щоб краще можна було почути його в зосередженій мовчанці. А він виголосив символ віри з такою дивною впевненістю, що всім хотілося б вхопити його й покласти на дно свого серця: бо насправді вони схопили його, а руками, що принесли його до них, була їхня любов і їхня радість!

Частина III

Бог і ангели радіють з навернення грішника

6. Боже милий, що діється з людиною, що вона більше радіє спасінню душі, яку вдалося вирвати з більшої небезпеки, коли на це вже надії не було, ніж тоді, коли завжди є певна надія щодо неї або коли їй не загрожує серйозна небезпека? Бо й Ти, милостивий Отче, більше радієш “з одного, що покався, ніж з дев'яноста дев'яти праведників, які не потребують покаяння”². А щодо нас, то нашій радості немає меж, коли чуємо, з якою радістю пастир несе на плечах вівцю, що заблукала, і як радіють усі сусіди, коли жінка віддає назад у Твою скарбницю знайдену нею драхму³. І великі радощі урочистого свята Дому Твого⁴ витискають нам сльози з очей, коли читаємо в ньому притчу про молодшого сина Твого, що “був мертвий і ожив, що згинув і відшукався”⁵.

¹ Символ віри.

² Лк. XV, 7.

³ Лк. XV, 5—6; 8—9.

⁴ Пс. 26, 8.

⁵ Лк. XV, 32.

Бо Ти радієш у нас і в ангелах Твоїх, яких освячує свята любов. Бо Ти залишаєшся вічно Тим Самим, і те, що не існує вічно або в тому самому способі, Ти знаєш усе те, вічно і в тому самому способі.

7. Отже, що ж діється в душі, що вона радіє більше відшуканим або поверненим предметам, які любить, ніж тоді, коли б їх постійно мала на оці? Усе свідчить про це. І є безліч прикладів цього, які волають до нас: так воно є! Переможний воєначальник тріумфує. Але він не переміг би, коли б не боровся, та чим більшою була небезпека в боротьбі, тим більші радощі у тріумфі. Буря кидає мореплавцями, загрожує розбити корабель, усі бліднуть¹ перед обличчям смерті, відчуваючи її наближення². Небо розпогоджується, море втихає, і немає меж їхнім радощам, як було й з безмірним страхом, що огортав їх. Дорога нам істота лежить хвора; її пульс віщує небезпеку, усі, що прагнуть її одужання, хворіють у своїй душі водночас із нею. Їй покращало, і ось вона вже прогулюється, хоч ще й не одужала повністю, і вже постає така велика радість, якої не було ніколи, коли вона була здорова й сильна.

І ті самі почуття радості виникають у людей не лише внаслідок несподіванок, що спадають на них мимохіть, а й унаслідок певних турбот, що підготовані самохіть. Немає найменшої втіхи ні від їжі, ні від напоїв, якщо не відчувалося перед тим сильного голоду або спраги.

Тим-то п'яниці їдять солоне й гостре, щоб збудити спрагу, а згодом п'ють, щоб її згасити, і саме це справляє їм розкіш. Існує встановлений звичай, що зразу після заручин не віддають нареченої, щоб чоловік не цїнував її надто низько, не позітхавши з тугою до неї здалека як наречений.

8. І те саме діється з огидною, допустимою й дозволеною мерзенною радістю і з приязню цілком чистою й чесною, як і в тому випадку, коли син, що "був мертвий й ожив, що пропав і був знайдений"³; більшим радощам завжди передує більше страждання.

Що ж це, Господи Боже мій? Це ж Ти, так, Ти Сам для Себе є вічною радістю, а ті істоти, що оточують Тебе, знаходять свої радощі в Тобі. Чому ж у цій частині світу так часто змінюються невдачі і поступ, незгоди й гармонія? А може, це вже притаманний їм стан і доля, якими Ти наділив їх, коли від вершин небес аж до глибин земної безодні, від початку аж до кінця віків⁴, від ангела аж до хробачка, від першого поруху аж до останнього розмістив усі

¹ Образ запозичений з "Енеїди" Вергілія, IV, 644. У Августина часто зустрічаються ремінісценції з Вергілія. Августин дуже високо цїнував його і в творі "Царство Боже" (I, 13) каже про нього: "Великий поет і найславніший з усіх..."

² Пор.: Вергілія. Енеїда, IV, 644.

³ Лк. XV, 32.

⁴ Мт. XXIV, 31.

різновиди Добра, усі справедливі твори Твої, кожне на його місце, і привів до ладу все у слухний час? О, який же Ти високий у вишніх¹ і глибокий у безоднях! Ти ніколи не віддаляєшся від нас, а тим часом як важко повернутись до Тебе!

Частина IV

Чому ми радіємо з навернення великих людей?

9. Отже, Господи, дій, збуди нас, поклич нас знову, пригорни нас і візьми нас із собою, запали нас і захопись нами: любім, біжим! Хіба ж не повертається до Тебе дуже багато із ще глибшої безодні заслплення, ніж Вікторин? Вони наближаються до Тебе й освічуються, приймаючи світло Твоє; і ті, що приймають його, одержують від Тебе дозвіл стати Твоїми дітьми². Але коли вони на загал менш відомі, то й радощі з цього менші для тих, хто їх знає. Бо велика спільна радість стає ще більшою для кожного зокрема, адже тоді один одного зігріває й запалює. А далі відомі високоповажні люди можуть повести за собою до спасіння багато інших; вони йдуть попереду, а юрба щільною лавою йде за ними. Ось чому так дуже радіють ті, що випередили їх на тому шляху, бо вони радіють не тільки з їх навернення.

Нехай далекою від мене буде думка, що у Твоєму шатрі можливий такий прийом, на який багаті йшли б перед убогими, а шляхетні перед людьми низького походження!³ Хіба ж Ти не вибрав "безсилим в очах світу, щоб присоромити могутніх, низьких і погорджених світу, те, чого нема, щоб обернути в ніщо те, що є?"⁴ Саме тому — той "найменший із Твоїх Апостолів"⁵, чіми устами Ти проголосив ці слова Твої, коли його зброя поконала гординю проконсула Павла, і той послав його під "легке ярмо" Христа й перемінив його на gridня великого царя. І він сам також на згадку такої світлої перемоги волів замінити своє давнє ім'я Савло на Павло⁶. Бо більшої поразки зазнає ворог від того, кого він переміг і через якого запанував над багатьма. Бо він має владу над великими достойниками завдяки їхній повазі до його шляхетства, а через них над ще більшою кількістю інших завдяки величчю свого авторитету. Коли ж Твої сини розмірковували над серцем Вікторина, яким давно, як нездобутою твердиною, заволдів диявол, або над Вікториновим язиком, що ним він, мов потужною й гострою стрілою, вбив так багато душ, то, звичайно, їхня

¹ Пор.: Пс. 113, 4.

² Пор.: Ів. I, 9; 12.

³ Пор.: Як. II, 1; 9.

⁴ I Кор. I, 27—28.

⁵ Пор.: I Кор. XV, 9.

⁶ Пор.: Дії XIII, 7—12.

радість мусила бути більшою, коли вони побачили, що наш цар “спутав сильного”¹, а посуд, що належав Твоєму синові, видертий у нього, а потім очищений, ставав посудом честі Твоєї, що він “придатний своєму панові у всіх Його добрих ділах”².

Частина V

Дві волі

10. Від тієї хвилини, коли Твій раб Сімплікіан розповів мені все це, я загорівся бажанням наслідувати Вікторина. Бо саме того бажав Сімплікіан, розповідаючи мені про це. А коли він ще й додав, що за часів царя Юліана³ був виданий указ, який забороняв християнам учитися літературі і красномовності, і Вікторин, підкорившись тому указові, волів радше покинути свою школу пустомельства, ніж Слово Твоє, що “дає красномовність устам дитини”⁴, тоді Вікторин видався мені не так відважним, як щасливим, бо він знайшов привід весь свій час присвятити Тобі. І я зігхав також за таким відпочинком, однак мене спугали ретязі не чужої, а своєї власної крицевої волі. Ворог тримав у руках моє бажання, він зробив із нього окови, якими ув'язнив мене. Бо ж то підступна воля породжує пристрасть, а підкорення пристрасті породжує звичку, і коли тій звичці не опиратися, вона стає хворобливою необхідністю. Такими споєними між собою ланками — тепер ми їх називаємо “оковами” — я був закутий у тяжкій неволі. А нова воля, що почала проростати в мені, щоб я безкорисливо шанував Тебе й розкошував Тобою, Боже мій, мої єдині надійні Солодощі, ще не мала сили перемогти давно укріпленої міцної волі. Таким чином дві волі — одна давня, друга нова, одна тілесна, друга духовна — зігнулися між собою, і та їхня боротьба шматувала мою душу.

11. Отже, я з свого власного досвіду зрозумів прочитані мною слова: “Тіло бажає проти духа, а дух проти тіла”⁵. А я був одночасно в одному й другому. Але я був більше “я” в тому, що я схвалював, ніж у тому, чого не схвалював. Бо там, у нелюбих мені справах, уже не було мого “я”, там я підкорявся скоріш проти своєї волі, ніж добровільно. І тому звичка загострила боротьбу проти мене самого, і то через мою помилку, бо це не була моя власна воля, що завела мене туди, куди я зовсім не хотів. І хто ж міг би законно противитися тому? Хіба ж кара, що наздоганяє грішника, не справедлива? І я вже

не міг прикриватися тим виправданням, яке досі дозволяло мені вважати, що я ще не гордував світом, а тому ще не прив'язався до Тебе, бо пізнання правди було ще в мене непевне; та ні, правда була вже для мене певною. Але я, завжди прив'язаний до землі, відмовлявся вступити на службу до Тебе і так боявся позбутися всіх своїх перешкод¹, як треба боятися того, що від них можна знемогтися.

12. Так тягар світського життя придушував мене не без солодощів, неначе у сні; а мої думки, які я здимав до Тебе, були подібні до зусиль людини, що хоче прокинутися, але, переможена глибоким сном, занурюється в нього наново. І немає нікого, хто хотів би безперестанку спати, бо стан яви завжди кращий, з чим погоджується здоровий глузд усіх, та все одно, коли у сні задерев'яніють усі члени, ми не поспішаємо прокинутись, а й далі розкошуємо переситом, хоч уже настав час уставати. Так само й я вважав за певне те, що краще піддатися Твоїй любові, ніж потурати своїм пристрастям; але останнє подобалося мені й перемогло мене, тож я й залишався в його путах. Бо я не мав нічого, щоб відповісти Тобі, коли Ти говорив мені: “Устань, сонний! Воскресни з мертвих, і Христос освітлить Тебе”². І звідусіль Ти давав мені можливість побачити правдивість Твоїх слів, і ця правда перемагала мене, і я не знаходив жодної відповіді, крім розніжених сонних слів: “Зараз! За хвилюк! Ще трошечки!” Але те “зараз” не мало меж, а те “ще трошечки” тяглося й тяглося. І я даремно розкошував “Твоїм законом за внутрішньою людиною”, коли тим часом “у моїх членах інший закон воював проти закону мого розуму і як бранця провадив мене під закон гріха, що був у моїх членах”³. Бо закон гріха — це насилля звички, що тягне й опановує душу навіть проти її волі; але це підкорення заслужене настільки, що душа самохіть підкоряється йому. Який же я був безталанний! “Хто ж звільнив би мене від тіла цієї смерті, як не ласка Твоя через Господа Нашого Ісуса Христа!”⁴

Частина VI

Наближається спасіння. Оповідання Понтікіана

13. Як Ти звільнив мене від пут тілесних похотей, що так міцно скували мене, як визволив з неволі земних турбот, зараз розповім Тобі й “зізнаюся во славу Твою, Господи, Пристановище моє, Визволителю мій”⁵. Я вів життя за старим звичаєм, а мій неспокій

¹ Мт. XII, 29.

² II Тим. II, 21.

³ Юліан Апостат (Відступник) — небіж і наступник Костянтина Великого, противник християн.

⁴ Мудр. X, 21.

⁵ Пор.: Гал. V, 17.

¹ Пор.: II Тим. II, 4.

² Еф. V, 14.

³ Рим. VII, 22—25.

⁴ Пор.: Рим. VII, 22—25.

⁵ Пс. 59, 10.

зростав; я шодня зігхав до Тебе, ходив до Церкви Твоєї, наскільки дозволяли мені це мої заняття, під тягарем яких я стогнав. Біля мене був Аліпій, вільний від своїх юридичних занять, уже відбувши третє засідання. Він чекав, кому міг би знов продавати свої юридичні поради так, як я продавав мистецтво красномовності, гадаючи, що цього мистецтва можна навчити. Небрідій з огляду на нашу дружбу погодився стати співробітником у школі Верекунда, міланського громадянина і граматака, що був нашим найсердечнішим приятелем. Верекунд гаряче прагнув цього й закликав нас в ім'я нашої дружби, аби хто-небудь з нашого гуртка подав йому надійну допомогу, що була йому дуже потрібна. Потягла туди Небрідія не жадоба зиску, бо він міг би, коли б хотів, мати набагато більші доходи з літератури; просто через свою доброзичливість цей приятель, "такий нам любий і такий солодкий", не хотів відмовити на наше прохання. Зрештою, він давав докази дуже великої мудрості, остереігаючись того, щоб його пізнали достойники цього світу, уникаючи через це будь-якого неспокою свого духу, що його він хотів зберегти вільним¹, надаючи йому якомога більше вільного часу для досліджень, читання або слухання лекцій про Мудрість.

14. Отже, одного дня, коли — не пам'ятаю вже, з якої причини, — Небрідія не було вдома, прийшов (до мене й до Аліпія) відвідати нас якийсь Понтікіан, африканець, тобто наш земляк, що займав при царському дворі дуже високе становище. Я не знаю, чого він від нас хотів. Ми засіли до розмови. Цілком випадково на столику для гри, який стояв перед нами, він зауважив книжку, узяв її, розгорнув і знайшов Листи Апостола Павла. Для нього це було великою несподіванкою! Він уявляв собі, що це одна з тих книжок, якими я користувався для викладів. Він усміхнувся, привітно подивився на мене й висловив своє здивування, що несподівано знайшов перед моїми очима саме цю книжку, і тільки цю єдину.

Бо ж сам він був вірним християнином і частенько у своїх довгих молитвах стояв у церкві навколішки перед Тобою, Боже наш. Коли я відповів йому, що читаю ці писання з найбільшим запалом і увагою, зав'язалася дальша розмова. Він сам оповів нам історію про єгипетського монаха Антонія, ім'я якого сяяло найяскравішим світлом між Твоїми рабами, а ми й досі цього не знали². Почувши це, Понтікіан, здивований нашим незнанням, приступив до цієї теми й поволеньки відкрив нам цього величного мужа. Ми остовпіли, почувши, що так недавно, майже в наші часи, діялися в правдивій вірі, у католицькій Церкві Твої чудеса, підтверджені

¹ Пор.: Еф. II, 2.

² Антоній повернувся під впливом слів Євангелія: "Іди, продай усе, що маєш". Життєпис Антонія написав св. Афанасій близько 357 р. Цей життєпис переклав латинською мовою Євагрій Антиохійський.

найдостовірнішими свідками. Ми були дуже здивовані великою кількістю надзвичайних чудес, а він тим, що ми нічого про них не чули¹.

15. Згодом розмова перейшла на величезну кількість монастирів та на їх доброзвичайність, що підносить до Тебе приємні пахощі, далі він розповів про врожайні безлюддя пустель²; а ми ж про все це нічого ніколи не знали. Був і в Мілані поза мурами міста монастир, повний добродушних братчиків, під опікою Амвросія, а ми не знали про це. Понтікіан далі вів свою розповідь, а ми слухали в напруженій мовчанці. Потім він перейшов до розповіді про те, як одного дня — вже не знаю коли (а діялось це явно у Треверах)³ — він із трьома товаришами пішов на прогулянку в передмістя, що прилягало до мурів міста. Саме тоді цар пополудні був на циркових ігрищах. Сталося так, що вони прогулювались по двох: один з Понтікіаном — перша групка, а два інші окремо — друга групка. Вони розійшлися в протилежні напрямки. Отже, перші двох, йдучи навмання, зайшли до хатини, де жили якісь раби Твої, "убогі духом", ті, що "їх Царство Небесне"⁴. Вони знайшли там рукопис "Життя Антонія". Один із них почав читати, подивляв цю книгу, захоплювався нею, а в міру того, як він читав, зародилася в нього думка взятися за таке життя, покинути службу цього світу й присвятити себе служінню Тобі. А служили вони тоді у царя так званими "агентами". Той, що читав, сповнений несподівано святою любов'ю і чесним соромом, розсердився сам на себе, глянув на свого приятеля і мовив: "Скажи, будь ласка, куди ми думаємо дійти ціною всіх наших зусиль? Чого саме шукаємо? Для якої мети лишаємося далі на службі? На що ми можемо сподіватися при дворі, крім того, що станемо приятелями царя?"⁵ А яке ж усе непевне в такому становищі й небезпечне! Адже, подолавши стільки небезпек, доходять до ще більшої небезпеки! А зрештою, коли ми того досягнемо? А тим часом приятелем Бога станеш одразу, як тільки захочеш".

Так він сказав, схвильований на переломі народин нового життя; згодом його очі звернулися знову до сторінок тієї книжки. Почав читати, а в його серці, куди тільки Ти один міг заглянути⁶, сталася зміна. Його думка відривалася від світу, як це виявилось небавом. Бо, поки він читав, у його серці здійсмалися розбурхані хвилі. Він зрозумів, що є краще, й рішився пристати до нього, і, вже Твій, заявив своєму приятелю: "Я від цієї хвилі пориваю з нашими

¹ Пор.: Пс. 145, 5.

² Урожайні пустелі тому, що там будували монастири.

³ Раніше Augusta, або Colonia Treverorum, тепер Триєр, губернія пруської провінції над Рейном.

⁴ Пор.: Мт. V, 3.

⁵ Спеціальна категорія людей у часи римського цесарства. Вони мали широкі права, були в ласці у царя, маючи при цьому великі доходи.

⁶ Пор.: Мт. VI, 18.

спільними сподіваннями; я рішився служити Богові й хочу почати це вже з цієї хвилини, уже на цьому місці, де ми стоїмо. Якщо Ти не погоджуєшся піти за моїм прикладом, то принаймні не протився моїм намірам". Однак той відповів, що й він приєднується до нього, аби все й далі ділити з ним. І вони вже обидва стали Твоїми, вони будували на свій кошт башту¹ спасіння, покидаючи все, щоб іти за Тобою.

У той час Понтікіан і його товариш, що прогулювалися в другій частині передмістя, шукаючи приятелів, прийшли туди, де вони були, і нагадали їм, що пора повертатися додому, бо вже вечоріє. Але ті розповіли їм про своє рішення і свої наміри, а також про те, яким чином зародилося й укріпилося в них таке бажання, і попросили приятелів, щоб вони, якщо не хочуть приєднатися до них, не противились їх рішенню. Понтікіан з приятелем залишилися такими, як були; однак вони плакали самі над собою, як запевняв Понтікіан, складала тим двом сердечні побажання і доручили себе їх молитвам; а потім, дозволяючи своєму серцю борساتися в земних думках, повернулися в палати, коли тим часом новонавернені, прикипівши серцем до думок про небесну велич, залишилися в хатині.

Обидва вони мали наречених; а коли ті дізналися про все, що трапилось, то й самі присвятили Тобі своє дівочтво.

Частина VII

Вірціальний перелом.

Душевна боротьба Августина

16. Ось що розповів Понтікіан. А Ти, Господи, поки він говорив, повертав мене до мене самого, чи витягав мене з-за моїх плечей², де я сховався, щоб не заглянути собі в вічі, і Ти поставив мене перед моїм власним обличчям, щоб я міг побачити, який я огидний, зіпсований і брудний зі своїми плямами й струпами. Я бачив себе і здригався, але куди втечеш від себе самого? І коли я намагався відвернути свої очі від себе, Понтікіан був там із своєю розповіддю, а Ти знов поставив мене перед моїми очима, щоб "я відкрив і зненавидів беззаконня моє"³. Я пізнав його, але закривав очі, щоб не бачити, відтрусав від себе цей образ і забував про нього.

17. Відтоді я ще палкіше любив тих юнаків, про яких чув, що вони в рятівному пориві повністю віддалися Тобі, щоб Ти оздоровив їх, а порівнюючи себе з ними, я ненавидів себе самого, як

окаянного. Проминуло багато років — майже дванадцять — від тієї хвилини, коли, прочитавши "Гортенсія" Цицерона, дев'ятнадцятилітній юнак запалав прагненням мудрості і знехтував земним щастям, щоб присвятити вільний час пошукам тих благ, що не тільки їх відкриття, але саму погоню за якими треба було б ставити вище за вже навіть знайдені скарби, вище за всі світські царства й плотські розкоші, що неміряно розливалися довкруг мене. А я, дуже безталанний юнак, такий безталанний на порозі моєї молодості, просив у Тебе чистоти. Я сказав: "Дай мені чистоту і стриманість, але не давай мені їх зараз!" Бо я боявся, щоб Ти не вислухав і не вилікував мене надто рано від цієї недуги, яку я радше волів затамувати, ніж задушити. І я пішов "хибними шляхами" свято-татських забобонів. Не тому, що я твердо стояв на них, а тому, що цінував Його вище за вчення, якими я не займався сумлінно, а лише намагався перебороти їх у своєму ворожому ставленні до них¹.

18. І я уявляв собі, що з дня на день відкладаю зневагу до всіх світських сподівань і не йду за Єдиним Тобою тільки тому, що тепер не являлося мені жодне світло, яке спрямувало б мій біг. Однак настав день, коли я оголився перед самим собою, і докірливо заговорило мені моє сумління: "Де ж ті твої слова? Хіба ще недавно ти не твердив, що тільки непевність правди стримує тебе від того, щоб скинути з себе тягар суєти. Ах, так! Ти вже тепер упевнився: правда давить тебе; а на вільніших раменах уже вирости крила² у тих, хто не потребував витратити стільки праці на пошуки ані на десятилітні або й довші роздуми". Так, я з'їдав себе в серці своїм, а мене проймав пекучий сором, коли Понтікіан розповідав про це. Він скінчив розповідь, залагодив справу, за якою прийшов, і пішов. А я увійшов у себе самого. І чому ж я не сказав тоді проти себе самого? Якими канчуками своїх думок не шмагав я своєї душі, спонукаючи її йти за мною у моїх намаганнях наздогнати Тебе!

А вона опиралася, відмовлялася слухати мене, не шукаючи собі виправдання. Усі мої докази були вичерпані й збиті. Для неї не лишилося нічого, крім німого страху: вона боялася, як смерті, вирватися з крутежу звички, у якому чахнула і в'янула на смерть.

¹ Пор.: Лк. XIV, 28.

² Пор.: Пс. 21, 13.

³ Пор.: Пс. 36, 3.

¹ Августин ніколи не віддавався всецільо маніхейству, бо ця наука не вдовольняла його. Пор.: Блаженне життя, I, 4; Користь віри, I, 2.

² Див.: Виклад псалма, 103, 13.

Частина VIII

*Душевна боротьба Августина на горі в Мілані.
Безсилля волі та його справжні причини*

19. І тоді, серед цієї страшної боротьби, що потрясла основи моєї внутрішньої домівки і котру я героїчно розпочав проти своєї душі в тій таємній схованці, якою є наше серце, і коли моє обличчя було схвильоване так само, як і мої думки, я наткнувся на Аліпія й закричав: “Що з нами діється? Що означає те, що я тільки-но почув? Зриваються невчені й силою здобувають небо¹, а ми з усіма нашими знаннями, черстві, не робимо нічого, а тільки грузнемо в тілі та крові! Хіба нам соромно йти за ними тому, що вони випередили нас? А хіба не соромно, що ми навіть не йдемо за ними?” Я сказав йому щось подібне до цього; але моя раптова схвильованість відірвала мене від нього, бо він мовчав, як побитий громом, уп’явшись у мене своїм поглядом. Бо не так, як звичайно, звучали мої слова. А ще більше, ніж сказані мною слова, говорили про мій душевний стан моє чоло, моє обличчя і його колір, мої очі і мій тон.

Коло нашого помешкання був маленький городчик. Він був у нашому розпорядженні, як і решта будинку, бо його власник, наш хазяїн, не жив там. Туди кинула мене хуртовина мого серця; ніхто не міг там спинити вогненної суперечки, яку я почав вести з самим собою і результат якої Тобі вже був наперед відомий, а мені ні! Але це божевілля провадило мене до розуму, а ця смерть — до життя; я був свідомий того, що я злий, але зовсім не знав, що незабаром стану добрим. Отже, я пішов на город; Аліпій ішов за мною крок у крок, бо я почував себе самотнім навіть поряд з ним. Зрештою, хіба ж він міг покинути мене в такому настрої?

Ми сіли якомога далі від дому. Я бунтувався в душі, усе піднімалося в мені від обурення, тому що я ще не пішов за Твоєю волею, не дійшов до примирення з Тобою, Боже мій, куди закликали мене “всі кості мої”, здіймаючи до небес хвалу Тобі. А для цього не потрібно було ні кораблів, ні четверні; не треба було навіть зробити тих кілька кроків, що відділяють дім від того місця, куди ми прийшли, щоб сісти. Бо не тільки йти, а й дійти аж до Тебе було нічим іншим, як тільки бажанням іти туди, але з власної сильної й повної волі, а не з напівзраненої, що хилиться то сюди, то туди й борсається в боротьбі, коли одна її частина не може здійснитися вгору тому, що друга, ослаблена, тягне вниз.

20. А серед безконечних вагань я виконував різні рухи, як це буває з людьми, коли вони хочуть щось робити, але не можуть,

тому що їм недостає кінцівок, або тому, що вони зв’язані путами, чи ослаблені втомою, або ж з якоїсь іншої причини втратили свободу рухів. Я рвав на собі волосся, бив себе в чоло, обхоплював свої коліна сплетеними пальцями і всі ці рухи робив тому, що хотів це робити. Але я міг би хотіти, але не робити цього, якщо б мої члени не підкорялися моїй волі. За такої поведінки, до якої я тоді вдався, хотіти не було те саме, що могли. А однак я не робив того, чого жадав незрівнянно палкіше, — того, що тут же міг би зробити, коли б забажав, бо досить було забажати, аби те бажання одразу стало непоборним. Ось у цьому була тотожність між спроможністю вчинків і волі; хотіти — означало вже виконувати, однак я не діяв! А моє тіло легше підкорялося найменшому велінню моєї душі, відповідно рухаючи своїми членами, ніж душа підкорялася сама собі, щоб у самій волі виконати свою велику волю.

Частина IX

*Наказові розуму підкоряється тіло,
а розум противиться своєму наказові. Чому?*

21. Звідки ж взялася така чудасія? Яка ж її причина? Ох! Нехай заблисне для мене світло милосердя Твого, щоб я запитав, чи випадково не могли б мені відповісти на це караючі таємниці, що затяжили над людським родом, і найтемніші печалі Адамових синів. Отже, звідки є та чудасія? У чому ж її причина? Душа наказує тілу, і воно зразу слухає. Наказує душа самій собі — і зустрічається з опором. Наказує душа, щоб рухалася рука, і це відбувається з такою справністю, що важко відрізнити наказ від виконання. А все-таки душа — це дух, а рука — тіло. Душа наказує душі хотіти, так би мовити, наказує собі самій, але не виконує наказу. Звідки ж така чудасія? У чому ж її причина? Вона, кажу, наказує собі хотіти (вона б не наказувала, коли б сама не хотіла), але не виконує сама того, що наказує.

І все це тому, що наказує не вся вона і наказує не з усією рішучістю. Вона наказує настільки, наскільки хоче, і її веління не здійснюється настільки, наскільки вона не хоче, адже воля велить, щоб була воля не якась інша, а вона сама. Отже, вся вона не наказує, і тому її наказ не виконується. Якщо б вона вклала всю себе у свій наказ, то не потребувала б наказувати собі статися, вона була б уже. Ця поділена воля, що напів хоче, а напів ні — це не чудасія, а хвороба душі. Правда безуспішно піднімає її до цілковитого випростання, але звичка тяжіє над нею всім своїм тягарем. Однак є дві волі, і ні одна з них не є повною, а те, чого недостає одній, посідає друга.

¹ Пор.: Мт. XI, 12.

Частина X

Дві протилежні волі, але душа одна

22. “Нехай зникнуть з-перед лица Твого”¹, Боже мій, як зникають перед ним “марномовці й обманники душ”², ті, що беруть цю подвійність волі, коли розглядають її, щоб твердити, ніби ми маємо дві душі, кожна з яких має свою натуру, — одна добру, друга злу. Але насправді вони самі погані, тому що так погано думають, і вони самі не стануть добрими, якщо не прийдуть до правди, до згоди з людьми правди. До них можуть стосуватися слова Апостола: “Ви були колись темрявою, а тепер ви світло у Господа”³. Але вони хочуть бути світлом не в Господі, а в собі самих; вони думають, що натура душі те саме, що Бог. І так вони зайшли в ще гущішу темряву, тому що у своєму жадливому зухвальстві відійшли ще далі від Тебе, від Тебе — правдивого Світла, що “освітлює кожну людину, яка приходить на цей світ”⁴. Уважайте, що говорите, й червонійте від сорому, “наближтеся до Нього, і він просвітить вас, а ваше обличчя не почервоніє від сорому”⁵.

Коли я сам міркував перед давно вже задуманим вступом до Господа Бога мого, це був “я”, який хотів, і “я”, який не хотів. Так, це був “я”. Я сам!⁶ Я не казав рішуче “так” і не казав рішуче “ні”. Звідси й та боротьба з самим собою, те душевне роздвоєння, що відчувалося проти моєї волі. Але воно виявляло хіба тільки наявність кари, від якої страждала моя душа, а не наявність у мені якоїсь чужої душі. І не я був її творцем, а гріх⁷, що жив у мені як кара за гріх⁸, скоєний у стані більшої свободи, тому що я був сином Адама.

23. Зрештою, коли б було стільки протилежних натур, скільки й тих, що змагаються одна з одною, то вже було б не дві волі, а багато. Коли хтось розмірковує, чи йти йому на сходинах, чи до театру, вони кричать: “Ось дві волі — одна добра, яка веде туди, друга погана, бо веде деінде! Бо ж інакше звідки береться вагання?” Я вважаю, що обидві вони погані, і та, що веде до них, і та, що спрямовує до театру. А ті уявляють собі, що доброю є тільки та воля, яка веде до них. Що ж насправді? Припустимо, що хтось із

¹ Пор.: Пс. 68, 3.

² Пор.: Тит. I, 10.

³ Еф. V, 8.

⁴ Ів. I, 9.

⁵ Пс. 34, 6.

⁶ Пор.: Єр. XXX, 9.

⁷ Рим. VII, 17.

⁸ Мається на увазі первородний гріх.

⁹ Маніхейців.

нас вагається серед такої боротьби двох волі, чи йти до театру, чи до нашої Церкви, то чи й тоді вагатимуться щодо відповіді? Бо вони або визнають те, чого взагалі не хочуть визнати, тобто, що то добра воля веде до нашої Церкви, куди ходять ті, хто прив'язався до неї тайнами, які їм відкрилися, або ж припустять, що є дві злі натури, дві злі душі, які ведуть боротьбу в тій самій людині. І таким чином вони самі заперечать своє звичайне твердження, що одна натура добра, а друга зла. Або вони навернуться на шлях правди і більше не заперечуватимуть, що коли хтось розмірковує, то це одна душа хвилюється у самовільній грі суперечних волі.

24. Отже, коли вони погодяться, що дві волі разом борються в тій самій людині, вони вже не будуть переконані, що тут іде боротьба двох супротивних душ — однієї доброї, а другої злої, — створених із двох протилежних субстанцій, із двох протилежних начал. Бо Ти, Боже правди¹, Ти не схвалюєш їх, розбиваєш їхні погляди й переконуєш їх. Бо припустимо, наприклад, що це діють дві злі волі, коли хтось вирішує, як бути: чи звести людину зі світу отрутою, чи кинджалом; чи загарбати її чи ті чужі лани, коли не можна загарбати ні тих, ні тих; чи купити собі розкіш надмірними витратами, чи по-скупарськи зберігати свій гріш; чи йти до цирку, чи до театру, коли вистави в них відбуваються того самого дня; чи (додаю третю можливість безрадності) вдатися до крадіжки в чужому домі, коли трапляється нагода, чи (четверта можливість для роздумів) до перелюбства, для якого також була б нагода. Усі ці однаково бажані можливості збігаються разом у той самий час, і одночасне осягнення всіх неможливе. Ось душа й розшматована шією внутрішньою боротьбою між чотирма або, можливо, й більшою кількістю волі, тому що тут наявна така велика кількість різних субстанцій.

Приблизно те саме можна сказати про добрі волі. Бо я запитую їх: “Чи добре втішатися читанням писань Апостола?”, “Чи добре знаходити радощі в поважних псалмах?”, “Чи добре пояснювати Євангеліє?”. На кожне з цих запитань вони дадуть відповідь: “Так! Добре”. Отже, що ж? Коли б розбіжні забаганки подобалися в такій самій мірі і в той самий час, то чи не розривали б людського серця суперечні волі під час роздумів, з чого маємо починати? Усі ці волі добрі, але ж вони борються між собою, доки ми не виберемо того, куди б можна було спрямувати всю волю, і тільки одну, що раніше поділялася на багато частин.

І так само діється тоді, коли вічність ставить перед нами вищі принади, а тим часом розкоші скороминущих благ тягнуть нас униз: це ж та сама думка, що прагне одного з тих благ, але тільки половиною волі. Звідси й ті страшні страждання, що розривають її: правда наказує їй вище ставити одне, а звичка прив'язує її до іншого.

¹ Ів. III, 33.

Частина XI

*Останні розмірковування:
боротьба душі з тілом*

25. І я був жахливо хворий душею, я зазнавав таких страшних тортур, обвинувачуючи самого себе з такою суворістю, як ніколи, вовтузився й борсався в моїх путах, доки не розірвав їх зовсім. Вони вже не тримали мене, кіба що тримали зовсім слабенько. А Ти, Господи, тиснув на мене в найпогаємніших глибинах моєї душі, а Твоє милосердя шмагало мене подвійними ударами страху й сорому, щоб запобігти новому зусиллю, яке зволікало б з розривом решти вже й так слабких і ламких пут, і щоб воно знову не набрало більшої сили і не зв'язало мене ще сильніше. Я казав собі в душі: "Скінчм уже раз і назавжди! Скінчм уже!" А мої слова вели мене до рішення, і я вже був готовий виконати його, але не виконував. Правда, я не падав уже в прірву мого минулого життя, але стояв на краю, набираючи віддиху. І знов нові зусилля; я вже був майже там. Так, майже. Я вже доторкався мети, я вже тримав її. Але ж ні — я там не був, я не доторкався, я не тримав, вагаючись вмерти для смерті і жити для життя. Закореніле зло мало більшу владу наді мною, ніж добро, що було для мене нове. І чим ближчою ставала та хвилина, коли я мав перетворитися, тим більший жах огортав мене; але це не збивало й не завертало мене з мого шляху, тільки тримало мене в нерішучості.

26. Стримували мене нісенітниця нісенітниць і суета сует¹, мої давні приятельки, що так любо тягли мене за мою тілесну одіж і стиха нашіптували: "Невже ти покидаєш нас? Чому? Чи ж від цієї хвилини ми не будемо вже ніколи з тобою? І від цієї хвилини те й тамте ніколи вже не буде тобі дозволене?" Вони підсовували мені те, що я називаю "те й тамте". Що вони підсовували мені, Боже мій! Нехай милосердя Твоє відверне все те від душі раба Твого! Який же бруд підсовували вони мені! Яку ганьбу! Однак я вже й наполовину не слухав їхнього голосу, бо вони вже не переходили мені дороги з відвертим спротивом: вони шепотіли за моїми плечима, а коли я хотів відійти, вони крадькома сіпали мене, щоб я оглянувся. Але їм вдалося притримати мене, бо я вагався відштовхнути їх від себе, позбутися їх, щоб податися туди, куди мене покликали; а всесильна звичка говорила мені: "І ти думаєш, що зможеш жити без них?"

27. Але вона озивалася вже дуже слабким голосом; бо з того боку, куди я звертав своє обличчя і куди вагався перейти, відкривалася чиста гідність стриманості: Погідна, без розпусного сміху,

¹ Пор.: Еккл. I, 2.

вона запрошувала мене благородно, щоб я наблизився без вагання. Вона, щоб прийняти мене й узяти у свої обійми, простягала до мене свої побожні руки, повні багатьох добрих прикладів. Скільки там було хлопців і дівчат, яко багато молоді й людей різного віку — високоповажані вдови, старенькі бабусі й дівчата. А між тими святими душами сама стриманість, зовсім не безплідна. Вона була плідною матір'ю дітей щастя¹, що дав їй, Господи, Ти, Ти — її чоловік.

І здавалося, що вона промовляє до мене з заохотливою іронією: "Як! Ти не зумієш того, що зуміли ті діточки й ті жінки? Хіба ж вони, і ті, й другі, зможуть бути самі в собі, а не в Господі Бозі своєму? Це ж їхній Господь Бог дав мене їм. Чому ж ти опираєшся собі самому і вагаєшся? Кинься відважно до Нього й не бійся. Він не відштовхне тебе й не дасть тобі впасти. Він прийме мене, Він тебе оздоровить!" І я почервонів від сорому, бо все ще чув нашіптування суети, і далі перебував у нерішучості. А вона знову говорила мені, і мені здавалося, що я чую її голос: "Будь глухим на нечисті спокуси твого власного тіла на землі, щоб умертвити їх. Хіба ті розкоші, про які вони оповідають тобі, можна порівняти з лагідністю закону Господа Бога твого?"² Уся ця розмова відбулася в моєму серці, це було не що інше, як тільки двобій мене самого зі мною самим. Аліпій, сидячи обіч мене, мовчки чекав наслідків боротьби.

Частина XII

Бери, читай! Рішення.

Аліпій радіє зі зміни Августина. Радощі Моніки

28. Коли ж глибокі роздуми витягли з найпогаємніших глибин мого серця мою нужденність і поставили її перед очима моєї душі, знялася страшна буря, що несла з собою рясні дощі сліз; а щоб вилити їх разом із моїми зойками, я встав і відійшов від Аліпія. Самота здавалася мені придатнішою для мого плачу, і я відійшов ще далі, щоб його присутність не зв'язувала мене.

Такий був мій стан. А він запримітив це, бо я не знаю, яке слово вирвалося мені крізь великий плач. Я встав, а він залишився на тому місці, де ми сиділи, закам'янівши з надмірного здивування. А я, вже не тямлю як, простягнувся під якимось фіговим деревом і дав волю сльозам. І вони потоком потекли з моїх очей — принос, гідний Твого прийняття!³ І я звернувся до Тебе якщо не з такими словами, то, принаймні, такого ж змісту: "А Ти, Господи, скільки

¹ Пор.: Пс. 113, 9.

² Пор.: Пс. 119, 85.

³ Пор.: Пс. 51, 19.

ж часу? Доки ж, Господи, гніватимешся на мене? Не пам'ятай давніх беззаконь моїх"¹. Бо я відчував, що вони ще стримували мене. І я волав серед ридань: "Скільки, скільки ж іще? Знову "завтра"² й "завтра"? Чому ж не зараз? Чому ж не в цю мить має скінчитися моя ганьба?"

29. Я говорив і ридав у гіркоті мого журного серця. Аж ось раптом я почув голос із сусіднього дому, голос хлопця чи дівчини, вже не пам'ятаю, який співав і повторював на різні лади: "Бери, читай! Бери, читай!" І зразу ж змінився вираз мого обличчя. Я почав напружено пригадувати, чи цей рефрен, бува, не з якоїсь дитячої гри; але ніяк не міг пригадати, чи вже чув щось подібне. Вгамувавши свої даремні сльози, я встав; єдиним поясненням, яке я передчував, було те, що це Божий наказ дуже виразно наказує мені відкрити книгу Апостола і читати першу главу³. Бо я чув про Антонія, що він одного дня, читаючи Євангеліє, натрапив на такі слова, які зрозумів як звернену до себе пересторогу: "Іди, продай усе, що маєш, роздай убогим, і матимеш скарб на небі: приходи і йди слідом за мною"⁴. І що через таке віщування зразу ж навернувся до Тебе.

Тим-то я хутко повернувся на те місце, де сидів Аліпій, бо, відходячи, залишив там книгу Апостола. Я вхопив її, відкрив і почав потихеньку читати першу главу, на яку впав мій погляд. "Не живіть у бенкетах і пияцтві, ні в перелюбстві й розпусті, ні у сварках та в заздрості⁵, а одягніться Господом Нашим Ісусом Христом, і не догоджайте тілу в похотях". Я не схотів читати далі, бо вже не мав потреби. Бо шойно дочитав це речення до кінця, як у моєму серці немовби розлилося світло впевненості, що розвіяло всю темряву моїх вагань.

30. Тоді я позначив нігтем чи якимось інакше — вже не пам'ятаю — те місце в книзі й закрив її; прояснилося моє обличчя, і я розповів усе Аліпієві, а він зі свого боку відкрив мені те, чого я не знав. Він запитав, що я прочитав; я показав йому, і він прочитав далі, чого я сам не зробив би. Я не знав, що там було далі. А там було сказано так: "Того, хто змагає у вірі, приймайте"⁶. Він відніс ці слова до себе і сказав мені про це. Підкріплений такою підтримкою в доброму і святому рішенні, що так дуже відповідало його звичаям, якими він собі на користь уже давніше далеко відійшов від мене, він без вагання й тривоги приєднався до мене.

¹ Пс. 6, 4; 78, 5 і 8.

² Пор.: Персії. Сатири, V, 66.

³ Пор.: Августин. Листи, LV, 37.

⁴ Мт. XIX, 21.

⁵ Рим. XIII, 13.

⁶ Рим. XIV, 1.

Ми негайно пішли до матері й розказали їй усе. Вона дуже зраділа. А коли ми розповіли їй, як це все сталося, зраділа ще дужче. Вона тріумфувала, благословляючи Тебе, Тебе, що "можеш зробити більше того, чого ми просимо або що розуміємо"¹, бо вона бачила, що Ти через мене дав їй набагато більше, ніж вона просила Тебе серед ридань і гарячих сліз. Бо Ти навернув мене до Себе, щоб я вже не шукав жінки, щоб облишив усі надії цього світу, стаючи відтепер на тому "правилі віри", яке Твоє об'явлення показало їй на стільки років раніше. І Ти перемінив її печаль на радість², набагато більші, ніж вона сама хотіла, й набагато дорожчі й чистіші за ті, які сподівалася мати з онуків, народжених з мого тіла.

¹ Еф. III, 20.

² Пс. 30, 12.

Частина I

По наверненні. Молитва подяки

1. О Господи, я раб Твій і син раби Твоєї. Ти розірвав пута мої; Тобі складатиму жертву хвали¹. Нехай прославляє Тебе серце моє й язик мій, і нехай скажуть усі кості мої: “Господи, хто ж подібний до Тебе?”² Нехай вони так скажуть, а Ти дай мені відповідь і скажи моїй душі: “Я спасіння Твоє”³. Ким же я був і яким? Чи ж було що-небудь, що не було б злом у ділах моїх, а коли не в ділах, то в словах, а коли не в словах, то в похотях? Але Ти, Господи, добрий і милосердний; Ти заглянув у безодню смерті моєї і Своєю правицею вичерпав із дна мого серця прірву зіпсуття. І звідси той цілковитий відступ моєї волі від того, чого я дотепер прагнув, і прямування до того, чого хотів Ти. Але де ж була моя вільна воля протягом таких довгих років? І з якої ж найпотаємнішої криївки видобулася вона в одну мить, щоб я підставив свою шию під лагідне ярмо Твоє, а свої плечі під легкий Твій тягар⁴, о Ісусе Христе, “Помічнику мій і мій Відкупителю”?⁵ Якою ж солодкою стала для мене відсутність марних радощів! Раніше я боявся втратити їх, а тепер ось зрікся їх з радістю.

Бо Ти відкинув їх далеко від мене, Ти, Правдива й найвища Насолодо, Ти викидав їх і Сам ухотів на їх місце, солодший від будь-якої розкоші, але не для тіла і крові; ясніший від будь-якого свігла, та більше захований усередині від будь-яких таємниць; вищий від будь-яких почесей, але не для тих, що шукають величі в собі. І вже моє серце було вільне від їдкої журби, від спроб і зусиль осягнути щось, і мені вже не треба було корчитися з болю й розривати струни пристрастей: і це вже була щира розмова з Тобою, моя Світлосте, моє Багатство, моє Спасіння, Господи Боже мій.

¹ Пс. 116, 16-17.

² Пс. 35, 10.

³ Пс. 35, 3.

⁴ Пор.: Мт. XI, 30.

⁵ Пс. 19, 15.

Частина II

Августин зрікається свого звання ритора.

Чому Августин тримав у таємниці своє рішення.

Стан здоров'я дає Августині чесне виправдання

2. І я вирішив “перед лицем Твоїм” не припиняти раптово, а поступово обмежувати службу мого язика на базарі базікання, бо я не хотів більше, щоб юнаки, які зовсім не дбають ні про Твоє право, ні про Твій мир, а лише про брехливе божевілья та судові сутички на Форумі, купували з моїх уст зброю для свого божевілья¹.

На щастя, уже небагато днів залишилося до канікул — збору винограду². І я вирішив терпляче витерпіти їх, щоб уступити своє місце за звичаєм, і якщо вже Ти викупив мене, то не запродувати себе більше. Такий був мій задум, який я склав перед Тобою, але про це не знав ніхто з людей, крім моїх найближчих; ми домовилися не розголошувати його всюди, хоч Ти нам, що “знімалися з долини Сліз” угору і співали псалом сходи³, дав нам “вістря стріли” й “руйнівне вугілля”⁴ проти підступних язиків, що під виглядом доброзичливих порад знеохочують і поглинають людину — так, бач, люблять її, наче страву.

3. Ти прошив моє серце стрілами любові Своєї; а я носив Твої стріли, що впилися в моє тіло, і приклади рабів Твоїх, темряву яких Ти перемінив на світло, а смерть на життя; на дні моїх думок горіло багаття, що палило й пожирало моє безсилля, щоб я не схилився до низьких речей; все це збуджувало в мені такий сильний запал, що будь-який подув спротиву, який піднімав “підступний язик”, міг його радше дужче роздмухати, ніж погасити.

Однак завдяки Твоєму Імені, яке Ти освятив по всьому світі, знайшлися б такі, що схвалили б наші обітниця й майбутнє життя. Та, напевне, було б своєрідною чванькуватістю, коли б я, не чекаючи канікул, достроково облишив своє публічне становище, що було на очах у всіх. Залишати свою службу, прискорювати вже й так близькі канікули означало б привернути до свого рішення увагу всіх і наразити себе на обмову, що я за всяку ціну намагався виглядати великим. Навіщо здалося мені те, щоб вони обговорювали, обмовляли мої потаємні думки й “хулили моє добро”?⁵

¹ Пор.: 1М. XXX, 27. Пс. 119, 70.

² У вересні.

³ Псалми 120-134. Їх співали, підіймаючись по сходах святині Соломона.

⁴ Пс. 84, 6. Пор.: Пс. 11, 1; 121, 1; 120, 4.

⁵ Рим. XIV, 16.

4. Тим краще складалося, що саме за це літо моя надмірна вчительська праця підірвала мої й так слабкі легені¹; я важко дихав, а біль у грудях не дозволяв мені говорити голосно й виразно. Спочатку це злякало мене, бо я мав би скинути з себе тягар учительювання або принаймні перервати на якийсь час свою роботу, оскільки я ще міг лікуватися. Але як тільки зродилася й укріпилася в мені повна воля розпоряджатися своїм часом — Ти, Господи, Ти знаєш, Боже мій, — я навіть почав радіти, що мені підвернулася не брехлива відмовка, яка пом'якшувала б обурення тих людей, котрі з огляду на своїх дітей воліли б, щоб я ніколи не мав такої свободи.

Отже, сповнений цією радістю, я байдуже перечікував цей проміжок часу, доки він не закінчився, — це тривало десь із двадцять днів, — однак мені було важко витримати їх, оскільки мене вже покинула жадоба зиску, що звичайно була підпорою моєї важкої праці; і якби на місце жадоби не прийшла терпеливість, мене б це пригноблювало.

Може, хтось із Твоїх рабів, а моїх братів скаже, що я згрішив тим, що, будучи вже всім серцем у Тебе на службі, погодився ще на якусь годину довше засідати на кафедрі брехні. Не буду сперечатися про це. Однак чи ж Ти, наймилостивіший Господи, не простив і не відпустив мені й цього гріха на святім хрещенні разом з усіма іншими страшними та смертельними гріхами?

Частина III

*Душевний стан Верекунда. Віддача майна
у розпорядження Августина і його приятелів.
Де обертався Небрідій?*

5. Наше щастя стало для Верекунда² предметом мук і тривоги, бо він бачив, що через пута, які його міцно зв'язували, його усувають із нашого гуртка. Він сам ще не був християнином, зате його дружина вже була віруюча, та все ж саме вона була найбільшою перешкодою на обраному нами шляху. Він твердив, що не може стати християнином інакше, як саме таким, не дозволивим йому способом.

Однак він ласкаво запропонував нам, щоб ми були в його оселі стільки, скільки нам треба. Ти, Господи, винагородиш його за це в день воскресіння праведних! Бо Ти вже визначив йому таку суму долю, як і їм³. Адже під час нашої відсутності, коли ми

¹ Августин дуже часто скаржився на біль у грудях ("Проти академіків" I, 1, 3; I, 4, і в листах "Блаженне життя").

² Див.: Сповідь, VIII, 6.

³ Пор.: Лк. XIV, 14. Пс. 125, 3. 4М. XXIII, 10.

були вже в Римі, його звалила раптова недуга, під час якої він прийняв хрещення і як вірний зійшов з цього світу. Так Ти змилосердився не лише над ним, а й над нами, щоб нас не мучив нестерпний біль, коли роздумуватимемо про надзвичайну людяність приятеля в його ставленні до нас, не маючи змоги зарахувати його до Твого стада.

Дяка Тобі, Боже мій; ми Твої: свідчать про це Твої захоочення та Твої розради. Вірний своїм обіцянкам, Ти даси йому нагороду за ту місцевість Кассіакум¹, де ми відпочивали в Тобі від світського гамору, ти даси йому солодкість вічної весни Твого раю, тому що Ти відпустив йому на землі гріхи й помістив його "на благословенній горі, на Твоїй горі, на врожайній!"².

6. Та в той час, як Верекунда гнітила журба, Небрідій радів разом з нами. Бо, хоч він ще й не був християнином і так глибоко впав у безодню цієї найнебезпечнішої помилки, що навіть тіло Сина Твого, саму "Правду" вважав за оману, він все-таки виборсався з неї. Він був у такому стані, що його ще не допустили б до жодної тайни Твоєї Церкви, але все-таки він із гарячим запалом шукав правди і назабаром після нашого навернення й відродження через Твій хрест сам став вірним католиком і служив Тобі в Африці в чистоті й досконалій стриманості серед своїх. А коли через нього став християнським увесь його дім, тоді Ти увільнив його від цього тіла.

А нині він живе на "лоні Авраамовм"³ — хоч би чим було те, що ми означаємо словом "лоно". Там живе мій Небрідій, солодкий мій приятель, а Твій, Господи, з вільновідпущеника названий син. Він живе там. Бо яке ж інше місце достойне такої душі? Там він живе, у тій оселі, про яку так часто запитував мене — марну істоту, та ще й без світла. Він уже не прикладає свого вуха до моїх уст; він наближає свої духовні уста до Твого джерела й п'є з нього Твою Мудрість, скільки лише може, в догоду своїй жадібності до безмежного блаженства! Але я думаю, що він не впивається нею до такої міри, що міг забути про мене, коли Ти, Господи, якого він п'є, пам'ятаєш мене.

Ось у якому становищі були ми. Ми розраджували Верекунда, який дуже зажурився нашим наверненням, від чого, на щастя, наша дружба не урвалася. Ми захочували його прийняти віру, що відповідає його стану, тобто подружньому життю.

¹ Де був Кассіакум, сьогодні невідомо.

² Пс. 68, 16.

³ Пор.: Лк. XVI, 22. (Августин дуже часто вагається щодо справжнього значення цього поняття. Див.: Листи, 16, 7-8; 187, 6 і далі. У розправі "Про душу та її походження" "лоно Авраама" означає спокійний затишок, де перебуває й Авраам).

Щодо Небрідія, то ми тільки чекали тієї хвилини, коли він піде з нами. Він уже майже був біля нас і міг зробити це дуже легко, бо вже майже не вагався. Аж ось нарешті проминули дні сумнівів. Вони видавалися мені численними й довгими з туги за дозвіллям, серед якого я міг би з глибини моєї істоти співати: “Серце моє сказало Тобі: я шукав лица Твого, Господи, лица Твого шукатиму!”¹

Частина IV

Побут Августина в Кассіакумі.

Зворушення Августина під час читання псалмів, переважно IV псалма. Видимий знак Божої опіки

7. І настав день, коли я справді мав звільнитися від свого звання ритора, бо думкою я вже раніше звільнився від нього. І сталося. Ти звільнив мій язик від того, від чого раніше звільнив моє серце. На радощах я благословив Тебе й разом з усіма моїми приятелями подався на той двір. Чому я там присвятив свій літературний талант, який уже без сумніву віддав до Твоїх послуг, хоч від моїх творів ще віяло школярською пихою, ніби вони були написані під час хвилинного відпочинку, можна побачити з моїх “Діалогів”, що постали з розмов із моїми приятелями² або з самим собою перед Тобою³, а щодо моїх розмов із Небрідієм, про це свідчать наші листи⁴.

Але коли ж я матиму достатньо часу, щоб пригадати всі великі добродійства Твої щодо мене, особливо саме в той час? Бо я поспішаю перейти до інших, ще більших. Я перебираю в пам’яті ті часи, і любу мені, Господи, звіряти Тобі, якими таємними рожами Ти повністю приборкав мене, і яким чином Ти вирівняв мене, знижуючи гори й узгір’я моїх думок, і яким чином Ти випростав мої круті шляхи і пом’якшив тверду ринь⁵; а також яким чином навіть самого Аліпія, брата серця мого, Ти підкорив Імені Твого Єдиногородного Сина, Господа Нашого і Спасителя Ісуса Христа⁶, чийм іменем я спочатку нехтував у моїх листах. Він волів був, щоб над ним здійснювали пахощі шкільних “кедрів”, вже розтросчених Господом⁷, а не це цілюще зілля Церкви, яке оберігає від зміїної отрути.

¹ Пс. 27, 8.

² “Про порядок”, “Про блаженне життя”, “Проти академіків”.

³ “Розмови наодинці”, “Про безсмертя душі”.

⁴ Листи 3, 4, 7, 9-14; збереглися також 5, 6, 8, повні дискусій на філософські теми.

⁵ Пор.: Іс. XL, 4. Лк. III, 4-5.

⁶ II Петр. III, 18.

⁷ Пс. 29, 5.

8. Який же голос, Боже мій, я підніс до Тебе, коли читав Давидові¹ псалми, ті сліви віри, побожності, що розбивають духа гордості! Я ще був новаком у глибокій любові до Тебе і, як оглашений, разом із оглашеним Аліпієм проводив вільні хвилини у дворі. З нами жила й моя мати, тільки з вигляду жінка, а мужчина вірою, із старечим спокоєм, материнською ніжністю та з побожністю християнки². Як волав я тоді до Тебе, читаючи ті псалми, і який вогонь любові до Тебе запалювали вони! Я хотів би у своєму запалі виголошувати їх, якби мав силу, перед цілим світом, щоб принизити пиху людського роду! Але ж їх співають по всьому світу, і немає нікого, хто б здужав “схритися перед палом Твоїм”³. Ох, яке ж сильне й гірке було моє болісне обурення на маніхейців! Але згодом я знову ставав до них милосердним, бо вони не знали тайн цього цілющого ліку й завзято поборювали його, хоч він міг повернути їм здоров’я! Я б хотів, щоб вони були десь тут біля мене, але потай від мене, щоб вони побачили вираз мого обличчя, почули мій голос, коли я під час повного відпочинку читав псалом, і зрозуміли те враження, яке він справив на мене: “Коли я волав до Тебе, Ти вислухав мене, Боже правди моєї; я був у скруті, а Ти дозволив мені відітхнути. Помилуй мене, Господи, і вислухай молитву мою!”⁴ Нехай би почули, але так, щоб я не знав, що вони слухають, аби їм не здавалося, що я сказав їм те, що говорив при читанні тих слів. Бо в дійсності я б їх так не вимовляв і так не наголошував, коли б знав, що вони чують і бачать мене. Та хоч би я це й зробив, вони б не сприйняли тих слів так, як вони пили з мого серця, продиктовані зворушливим почуттям, коли я розмовляв сам із собою у Твоїй присутності.

9. Я здригнувся з переляку і водночас відчув радісний вогонь надії на Твоє милосердя, Отче⁵. А все те просвічувало в моїх очах, в моєму голосі, бо ж звернений до нас Твій Дух доброти говорить нам так: “Сини людські, доки ж будете млявого серця? Чому ви любите суєту й шукаєте брехні?”⁶ Ох! І я було полюбив суєту й ганявся за брехнею. А Ти, Господи, “Ти вже звеличив Свого Святого, воскресивши його з мертвих і посадивши по правицю Свою”⁷, щоб Він з небес послав того, хто обіщав “Утішителя, Духа істини”⁸. І Він уже послав його, а я про це не знав. Послав його, бо вже

¹ Переважно псалом 4. Цей самий псалом читала сестра Григорія Ніського у годину його смерті.

² Пор.: Сповідь, IX, 9.

³ Пс. 19, 7.

⁴ Пс. 4, 2.

⁵ Пс. 31, 8.

⁶ Пс. 4, 3.

⁷ Пс. 4,4. Еф. I, 20.

⁸ Пор.: Лк. XXIV, 49. Ів. XIV, 16.

Сам повстав Своїм Воскресінням із мертвих і Вознесінням на небеса. “Однак раніше Дух ще не був даний, бо ж Ісус ще не прославився”¹.

І каже Пророк: “Доки ж млявими будуть ваші серця? Чому ж ви любите суєту й шукаєте брехні? Знайте ж, що Господь прославив свого Святого”². Волав Пророк: “Доки ж врешті?” Волав: “Знайте це!” А я, так довго нічогісінько не “знаючи”, полюбив суєту й шукав брехні. Ось чому, почувши це, я здригнувся з переляку, коли пригадав собі, що саме я був одним із тих, яких стосувалася ця пересторога. Омана, яку я прийняв за правду, була тільки суєтою і брехнею. Ох, які голосні й грікі ридання викликав тоді біль мого спомину! Коли б його почули ті, хто ще й тепер любить суєту і шукає брехні! Можливо, це потрясло б їх до глибини, і вони б перестали блудити. А Ти б вислухав їх, коли б вони волали до Тебе: “Він умер за нас правдивою смертю тіла, Той, хто заступається перед Тобою за нас”³.

10. Я читав: “Сердьтеся, а не грішіть”⁴. І як зворушували мене, Боже мій, ці слова, мене, що вже навчився сердитися навіть на себе самого за своє минуле, щоб більше не грішити в майбутньому. І слушною була досада, бо ж це не була якась інша натура, з роду темряви, що грішила, послуговуючись мною, як кажуть ті⁵, що не сердяться на себе, а збирають собі скарб гніву на день гніву й об’явлення справедливого суду Твого!”⁶ І вже мої блага не були ззовні, і я не шукав їх тілесними очима під цим сонцем. Бо ті, хто хоче шукати радощів поза собою, легко втрачають ґрунт під ногами, розкидаються між видимими й дочасними речами⁷, а їхня голодна думка лиже їхні образи. Ох, коли б то вони вже вкрай зголодніли і сказали: “Хто ж покаже нам Блага?”⁸ Даймо їм відповідь, нехай вони почують: “Вкарбоване в нас світло лица Твого, Господи”. Бо ми не світло, що “освітлює кожну людину”, а Ти нас освітлюєш, щоб ми, хто “був колись темрявою”, стали “світлом” у Тобі⁹. Ох, коли б то вони могли побачити в своєму нутрі те вічне світло, якого я вже скуштував і скреготав зубами, бо не міг його показати їм! Коли б вони принесли до мене своє серце, відвернене від Тебе і спрямоване всією силою зору на зовнішні речі, і сказали: “Хто ж покаже нам Благо?” Бо там, де я спалахнув гнівом на самого себе,

у найдальших глибинах мого серця¹, де мене пошматувало каяття, де я приніс Тобі в жертву своє минуле життя, де я, сповнений надії на Тебе, почав готуватися до повного відродження, там уперше я відчув насолоду від Тебе, і “Ти сповнив радістю серце моє”². І я викликав під час цього читання назовні те, що підтверджувалося в моїй душі; і я вже не хотів більше розпорозуватися між земними благами й поглинати час, і не хотів, щоб час поглинув мене, бо я мав у вічній Простоті інше “збіжжя”, інше “вино”, іншу “олію”³.

11. А подальші вірші вирвали з мого серця головний зойк: “Ох! У Мири! Ох! У самій Його Істоті!” Але що ж він сказав? “Я засну. Я скуштую сну”⁴. Бо хто ж посміє опертися нам, коли здійсниться те, що написано: “Поглинута смерть перемогою”⁵ І Ти, Господи, найбільша та сама “Істота”, Ти, що не змінюєшся⁶, і в Тобі відпочинок, де забуваються всякі труди. Бо ж нікого іншого нема з Тобою⁷. Бо не йдеться мені більше про досягнення чогось іншого, що не є тим, чим Ти, Господи: Ти укріпив мене, “спростивши мене в надії”. Я читав і горів, але не знав, як бути з німими мертвими, до яких належав і я, я — бичувальник, несамовитий і засліплений обрідувач Твого Письма, налитого медом небесним, Твоїм осіяним світлом⁸. І я чахнув, думаючи про ворогів Твого Письма⁹.

12. Коли ж я пригадаю все те, що сталося в ті дні під час канікул?¹⁰ Але я не забув і не замовчу ні суворості Твого бича, ні чудодійної швидкості Твого милосердя¹¹.

Ти мучив мене тоді страшним зубним болем¹², таким сильним, що я вже не міг промовити й слова. Тоді спало мені на думку попросити всіх присутніх приятелів помолитися за мене **Богові всіх ліків**. Своє прохання я написав на восковій табличці й дав їм прочитати. І щойно ми уклакли до побожної молитви, як той біль покинув мене. І який біль! І як він мене покинув? Зізнаюся Тобі, Господи Боже мій, я перелякався, бо не траплялося зі мною таке з молодих років. І тоді в самій глибині моєї душі я відчув пересторогу

¹ Пор.: Пс. 4, 5. (У першотворі “cubile” — ліжко — у значенні “серце”. Подібно Шевченко називає серце хатою. “Три літа”: “А багато в моїй хаті // Лиха наробили”).

² Пс. 4, 8.

³ Пс. 4, 8.

⁴ Пс. 4, 9.

⁵ Пор.: I Кор. XV, 54.

⁶ Пор.: Мал. III, 6.

⁷ Пор.: 5М. IV, 35. Іс. 45, 4.

⁸ Пс. 119, 103; 10.

⁹ Пс. 139, 21.

¹⁰ У творі “Про порядок” Августин описує життя в Кассіакумі.

¹¹ Пор.: Єр. XXXII, 35. I Кор. II, 9.

¹² Пор.: Розмови наодинці, I, 12, 29.

¹ Пор.: Дії II, 1. Ів. VII, 39.

² Пс. 4, 3-4.

³ Рим. VIII, 3.

⁴ Пс. 4, 5. (Див. також: Виклад псалма, 6, § 6).

⁵ Маніхейці.

⁶ Рим. II, 5.

⁷ Пор.: II Кор. IV, 18.

⁸ Пс. 4, 7.

⁹ Ів. I, 9. Еф. V, 8.

Твою¹ і, зрадівши у вірі, прославив Ім'я Твоє. Одначе ця віра не дозволяла мені перестати журитися давніми моїми гріхами, яких ще не відпустило мені хрещення.

Частина V

Офіційна відставка Августина.

Августин переходить під провід Амвросія

13. Наприкінці свята збору винограду я повідомив міланців, щоб вони подбали про іншого продавця слів для своїх студентів, зазначивши, що я вирішив присвятити себе служінню Тобі і що, зрештою, задишка і біль у грудях не дозволили б мені виконувати свої обов'язки, а листовно² я повідомив Твого єпископа, святого Амвросія, про мої минулі гріхи і про моє теперішнє бажання й попросив його поради, які з Твоїх писань я повинен прочитати насамперед, щоб краще підготуватися до прийняття такої великої ласки. Амвросій назвав мені пророка Ісаю³, безсумнівно, тому, що він ясніше за інших заповідає Благую Вість і покликання поган. Однак спочатку я не зрозумів думки того твору і, гадаючи, що вона й далі така сама, відклав його на пізніше, щоб узяти в руки вдруге тоді, коли ближче ознайомлюся зі Словом Господнім.

Частина VI

Августин повертається до Мілана, щоб там прийняти хрещення.

Адеодат — "син його гріха"

14. Коли ж згодом настав мені час подати своє ім'я до списку оглашених⁴, ми залишили село й повернулися до Мілана. Аліпій також вирішив відродитися в хрещенні разом зі мною. Він уже зодягнувся в покору⁵, що відповідає духу Твоїх таїнств, а його завзяття в опануванні тілом було таке велике, що він ходив босий по італійській землі, укритій льодом, а це риса небувалої відваги.

Ми прийняли також до свого гуртка молодого Адеодата, тілесного сина мого гріха⁶, Ти щедро обдарував його. Йому було заледве

¹ Пор.: Ів. XX, 23.

² Лист цей не зберігся.

³ У книзі Ісаї (VII) християни бачили підтвердження радісної Новини та перемогу вибраного народу.

⁴ Прізвиська оголошували перед другою неділею посту, а хрещення відбувалося на Великдень.

⁵ Пор.: Сповідь, VII, 9; VII, 18; VII, 20, 21; VII, 2; VIII, 2; VII, 24; IX, 4.

⁶ Син Августина бере участь у розмові "Про блаженне життя", I, 6; подавав великі надії.

п'ятнадцять років, а він уже бистротою розуму перевершував багатьох поважних мужів.

Це Твої дари, я визнаю це, Господи, Боже мій, Творче Всесвіту. Ти такий могутній, що укладаєш нашу нескладність: бо в цьому хлопчині не було нічого мого, крім переступу, і навіть те, що ми виховали його у Твоїй науці, бо ж так натхнув нас Ти, а не хтось інший, — це, визнаю, — Твої дари.

Одна з моїх книг має заголовок "Учитель"¹. У ній Адеодат сам розмовляє зі мною. А Ти знаєш, що всі думки, вкладені в уста мого співрозмовника, — це його власні на шістнадцятому році життя. Я пізнав ще чимало інших його прикмет, і то набагато дивніших. Його талант поймав мене якимось страхом. Але хто ж інший, крім Тебе, може бути творцем таких архітворів?

Але Ти швидко забрав його з цього світу, і я тим спокійніше згадую його сьогодні, бо не боюся ні за його хлоп'ячий, ані юнацький вік, ні взагалі за нього як людину.

Ми прийняли його до нашого гуртка. Він був нашим однолітком у Твоїй ласці. Ми хотіли виховати його у Твоїй науці. Ми прийняли хрещення², і я залишив неспокій минулого життя. А протягом тих усіх днів я не міг насититися чудесною солодкістю, яку відчував при розважанні глибини висловленої Тобою думки для спасіння людського роду. Як я ридав серед Твоїх гімнів і як наспівував, зворушений до глибини благозвучними голосами, якими сповнювалася Твоя Церква³. Ті голоси вливалися в мої вуха, а в моє серце цідилася правда, а згодом розгорілося сильне почуття побожності, і сльози покотилися по моему обличчі, і добре було мені з ними.

Частина VII

Початок співу на заході.

Відкриття тіл мучеників Гервасія та Протасія

15. Недавно міланська Церква прийняла звичай втішати й заохочувати, коли об'єднані великим запалом голоси й серця всіх братів переходили в могутній спів. За рік, а може, й більше, до того, коли введена в оману аріанами Юстина⁴, мати молодого царя Валентиніана, переслідувала у своїй ересі раба Твого Амвросія, побожна юрба провела ніч у церкві, готова вмерти зі своїм єпископом, рабом

¹ У цьому творі змальований душевний стан Августина в переході від діалектики до духовного поглиблення.

² Поссідій (V ст.) подає, що Августина охрестив святий Амвросій.

³ Пор.: Сповідь, IX, 7; X, 33. Августин зворушував переважно спів псалмів.

⁴ Юстина хотіла віддати Церкву в Мілані аріанам. Амвросій не допустив до цього. Це був перший єпископ, що виступив проти царів так, як згодом проти світських володарів.

Твоїм. Так само моя мати — служниця Твоя, перша у тій пильності і в тому неспанні, жила там тільки молитвами. А ми, дотепер ще вразливі на пал Твого Духа, ділилися тривогою й обуренням цілого міста. Самі тоді запропонували гімни й псалми, щоб співати їх за східним звичаєм¹ з тією метою, аби народ не занепав духом і не зневірився під тягарем смутку. Ця новина збереглася від того часу аж по сьогоднішній день, а наслідують її численні, майже всі, громади вірних в інших частинах світу.

16. Тоді згаданому вже єпископові Ти явив у сонному видінні місце поховання тіл мучеників Протасія й Гервасія. Довгі роки Ти зберігав їх від тління у своєму потайному скарбі², а у відповідну хвилину Ти видобув їх, щоб приборкати скаженість жінки, яка була до того ж царицею! Бо як тільки викопали їх із землі і з великими почестями перенесли до базиліки Амвросія, то не тільки біснувати, попутані нечистими духами, одужували, що визнавали ті самі духи. Один громадянин, якого в місті всі добре знали і який уже багато років був сліпим, запитав про причину такого великого гамору радісної юрби. Йому відповіли, він зірвався й попросив свого провідника, щоб завів його туди. Він прийшов на те місце й попросив допустити його, щоб він лише хустиною міг доторкнутися до мар, на яких лежали “ті святі, смерть яких була цінною у Твоїх очах”³. І ледве він зробив це і притулив хустину до своїх очей, як вони зразу ж стали видючими. Звістка про це розійшлася всюди, а палаюча, блискуча слава знімалася аж до Тебе; а серце тієї гонительки, хоч і не повернулося на правдиву віру, але все-таки вгамувалося від божевілля переслідування.

Дяка Тобі, Боже мій!⁴ Звідкіля ж і куди повів Ти мої роздуми, щоб я сповідував Тобі й те, що раніше пропустив би, забувши, хоч воно й має велике значення? Однак тоді, коли розливалися Твої пахощі⁵, ми “не бігли” за тобою. Ось що додавало мені сліз під час співання Твоїх наспівів. Колись я зітхав до Тебе, аж нарешті відігхнув так глибоко, наскільки вистачило повітря в “солом’яній хатині”.

Частина VIII

Еводій. Смерть Моніки.

Яке виховання одержала Моніка.

Як Моніка вилікувалася від поганої звички

17. Ти, “хто діє так, щоб однодумці серця жили в одній домівці”¹, Ти звів з нами Еводія², юнака з нашого містечка. Він служив в адміністрації царським комісаром; навернувся раніше за нас, прийняв хрещення й покинув світську службу, щоб служити Тобі. Ми завжди були разом і свято вирішили жити разом.

Ми шукали місця, де б з більшою користю могли служити Тобі; ми разом поверталися до Африки. А коли прибули до Остії³ у гирлі Тібру, вмерла моя мати. Пропускаю чимало подробиць, тому що дуже поспішаю. Прийми, Боже мій, сповідання й подяку за Твої незліченні дари, хоч я замовчую їх. Однак не обмину жодної думки, яка зродилася в моїй душі щодо тієї раби Твоєї, тіло якої породило мене для земного життя, а серце — для життя вічного. Говоритиму не про її особисті дари, а про Твої дари для неї. Бо ж вона й не створила себе, і не виховала. Це Ти створив її; ні її батько, ні мати не думали навіть, якою буде їхня дитина. А вивчила її різка Христа Твого у страху Твоїм, дисциплінованість Єдинородного Сина Твого в домівці вірних, святому члені Твоєї Церкви⁴.

І не так хвалила вона свою матір за своє старанне виховання, як якусь стареньку рабину, що носила її батька, коли він ще був хлопчиком, як ото молоді дівчата, ще підлітки, носять дітей на плечах. Згадка про це, її старість та дуже чесне життя заслужили на велику пошану господарів у цьому християнському домі. Тим-то вона дуже ревно виконувала доручену їй опіку над доньками хазяїна, а коли виникала потреба, то й карала їх із святою суворістю, а при навчанні керувалася тактовністю й тверезістю. Бо поза тими годинами, коли за батьківським столом вони їли скромну їжу, не дозволяла їм пити навіть воду, хоча б їх і палила спрага. Вона запобігала поганій звичці й розумно застерігала: “Тепер ви п’єте тільки воду, тому що не маєте вина. А коли ви вийдете заміж і станете панями винних погребів і пивниць, набридне вам вода і тим самим переможе звичка пити”. Таким чином радою й слухністю своїх наказів гамувала жадобу їхнього ще молодого віку, а саму спрагу дівчат

¹ Тобто за звичаєм греко-сирійської Церкви.

² Августин говорить про це в “Царстві Божому”, XXII, 8. Пор. також: *Амвросій. До сестри Маркелліни*, лист 22.

³ Пс. 116, 15.

⁴ Лк. XVIII, 11.

⁵ Псн. I, 3.

¹ Пс. 68, 7.

² Еводій із Тагасті бере участь у розмовах “Велич душі” і “Про вільну волю”.

³ Портове місто у гирлі Тібру, на південний захід від Рима. Ще в XIV ст. показували там могилу Моніки. З наказу папи Мартина V її мощі перенесли до Церкви *Sau Agostino*.

⁴ Пс. 5, 8-9.

зводила до пристойної міри, щоб їм навіть не подобалося те, чого не слід робити.

18. Але все-таки, як розповідала раба Твоя мені, своєму синові, зародилася в неї схильність до вина¹. Бо бувало не раз, коли батьки веліли їй, як тверезій дівчині, наточити з бочки вина, вона, підставивши чарку під чіп, доки наливала вино в дзбанок, краєчком уст пробувала трішки, бо багато не могла, оскільки воно їй не смакувало. Вона робила це не з любові до пиятики², а з надмірної буйності молодого віку, що виладується у свавільних пустощах, які в дитячі роки вгамовує вплив батьків. І щодня вона додавала по краплі — “бо хто легковажить малі речі, поволі хилиться до занепаду”, тож це стало хворобливою звичкою, і вона вже одним духом випивала майже повну чарку чистого вина.

Де ж була тоді та мудра бабуся і її суворі перестороги щодо стриманості? Чи ж був якийсь лік на цю таємну недугу, коли б Твоя цілюща ласка, Господи, нас не сторожувала? Не було там ні батька, ні неньки, ні пестунки, але був Ти, Ти, що нас створив, що кличеш нас до Себе, Ти, що навіть через інших умієш зробити щось для спасіння душі.

Що ж Ти тоді зробив, Боже мій? У який спосіб оздоровив її? Як Тивилікував її? Чи не витягнув Ти з душі когось іншого твердої й гострої образи, як цілюще вістря з таємних Твоїх Провидінь, щоб одним ударом відтяти цю гнійну болячку?

Бо рабиня, з якою вона звичайно ходила у винний погріб, посварилася з панночкою, як звичайно бувало, коли вони замикалися сам на сам, закинула їй цю ваду і з уїдлигим глумом назвала її п'яницею. Це вколало панночку до живого; вона усвідомила собі свою гидку звичку й тут же, засудивши її, зреклася й позбулася її.

Як друзі псують своєю облесливстю, так вороги, сперечаючись, переважно ведуть до виправлення. А Ти відплачуєш їм не за їхні діла, які Ти вершиш через них, а за їхні наміри. Бо ця рабиня у своєму гніві хотіла дорікнути панночці, а невилікувати її, і зробила це потайки, можливо, тому, що на місці сварки вони були самі, а можливо, тому, що боялась опинитися в незручному становищі, бо пізно виявила негідну поведінку.

Але Ти, Господи, Володарю неба й землі, що пристосовуєш до своєї мети глибини хвиль і біг сторіч, бурхливість яких підкоряється певному ладу, Ти божевіллям однієї душівилікував другу душу. Розмірковуючи над цим прикладом, нехай ніхто не приписує своєму особистому впливові, що його слово виправляє когось, кого б він хотів виправити.

¹ Християни забороняли молодим дівчатам пити вино.

² Пелагіаніст Юліан, покликуючись на цей розділ “Сповіді”, закидав Августині нові, що він знеславив цим свою матір.

Частина IX

*Як Моніка привернула до себе свого чоловіка.
Моніка і її оточення. Таємниця вчинків. Заслуга впливу*

19. Отже, вихована в чесноті й стриманості, мати моя радше через Тебе підкорялася батькам, ніж через батьків Тобі¹. А коли вже настав час заміжжя, її видали за чоловіка, якому вона служила “як Господеві”. Вона старалася зробити його для Тебе, а промовляла до Тебе тільки своїми чеснотами, завдяки яким Ти зробив її гарною, і вона здобула ніжну пошану й подив з боку свого чоловіка. Вона так терпляче переносила його невірність, що не сперечалася з ним з цього приводу. Бо вона вичікувала, коли на нього зійде Твоє милосердя², щоб він повірив у Тебе й очистився.

Батько, крім того, був людиною надзвичайно доброго серця, але у гніві був дуже загонистий. І коли він сердився, вона вміла не опиратися йому ні ділом, ні словом. Коли ж бачила, що він уже охолонув і заспокоївся, тоді знаходила слухну хвилину й пояснювала йому, що не зробила нічого такого, за що він міг би розсердитися. Врешті багато жінок, чоловіки яких були лагіднішими, носили навіть ганебні знаки ударів на своїх обличчях. У розмові зі своїми приятельками вони звинувачували своїх чоловіків. Моя ж мати звинувачувала їхній язик і нібито жартома робила їм зауваження. Мовляв, від тієї хвилини, коли їм прочитали шлюбний контракт³, вони повинні вважати його законним документом, що перемінив їх на рабинь; зрештою, вони повинні пам'ятати про свій стан і не бути зарозумілими щодо своїх чоловіків. А ті, що знали, як вона терпіла круглий характер свого чоловіка, дивувалися, що ніхто не чув і не помічав, аби Патрікій ударив колись свою жінку, чи щоб вони розсварилися бодай на один день. Приятельки довірливо просили її пояснити це, і вона навчила їх, як слід поводитись. Т жінки, які скористалися її порадами, дякували їй, а ті, що їх злегковажили, жили й далі в приниженні й муках.

20. Навіть свою свекруху, яку спочатку під'юджували проти неї злі слуги, вона так зуміла прихилити до себе смиренністю, стійкою терпеливістю й солодкою лагідністю, що та з власної волі доносила своєму синові плітки слуг, якими вони збурювали домашній спокій, і домагалася покарати їх. І син підкорився волі матері і, дбаючи про дисципліну в родині та про згоду між своїми, велів за наказом матері відшмагати винних рабинь різками, а свекруха заявила, що такої самої нагороди в неї заслужить кожна, котра, аби сподобатися,

¹ Пор.: Еф. V, 21.

² Юд. 21.

³ Tabulae matrimoniales, sponsales, nuptiales, або, коротко, tabulae — це письмова угода перед вінчанням. Звичай цей прийнято в II ст.

скаже щось погане про невістку. Відтоді жодна з рабинь уже не відважувалася на щось подібне, і жили вони разом у солодкій згоді, гідній цього спогаду.

21. Ту вірну рабиню Твою, у лоні якої Ти створив мене, “Боже мій, Милосердя мое”¹, Ти нагородив ще й чудовою здатністю замирювати будь-які дві душі, що жили в незгоді або сварці. Хоч вона чула з обох боків чимало гірких обвинувачень, якими звичайно вибухає роздута й розбурхана ворожнеча, коли в розмові з приятельською виливають на відсутню супротивницю всю їдливості, вона ніколи не доносила нічого ні одній, ні другій, хіба лише тоді, коли це могло привести до примирення.

Таке замовчування я б уважав невеликою чеснотою, коли б сумний досвід не показав мені, що дуже багато людей під впливом — не знаю якої — страшною пошесті гріхів, що так розповсюдилася, не лише розповідає розгніваним приятелям слова їхніх розгнаних недругів, а навіть додає до них ще й те, чого ті зовсім не говорили! Навпаки, людина, яка повністю заслуговує на це ім'я, не повинна думати, що робить добре вже самим тим, що не говорить поганого, не збуджує й не збільшує ворожнечі між людьми, а повинна з усіх сил намагатися гарно говорити про всіх і гасити ворожнечу.

Такою була моя мати; Ти був її вчителем, і Ти навчив її такого в таємній школі її серця.

22. Врешті і свого чоловіка уже наприкінці його недовгого життя вона схилила до Тебе; а коли він став християнином, не оплакувала в ньому того, що так терпляче зносила до його навернення. Отже, вона була “рабою рабів Твоїх”. І кожен, хто тільки знав її, дуже хвалив Тебе, Тебе шанував і Тебе любив у ній, бо відчував Твою присутність у її серці, яку підтверджували “плоди” її такого святого життя. Вона була “жінкою лише одного чоловіка², батькам відплачувала вдячністю”, а її добрі вчинки “давали свідчення про неї”. Виховувала своїх синів, стільки разів “народжуючи їх у болях”³, скільки разів бачила, що вони йдуть від Тебе на манівці. А врешті про нас усіх, Господи, нас — рабів Твоїх (бо ж Твоя доброта дозволяє нам уживати таку назву), які вже одержали ласку Твого Хрещення й жили таким самим життям у Тобі, вона так дбала, наче була матір'ю нас усіх, і так нам служила, наче кожний із нас був її батьком.

Частина X

*Захоплення Остій. Моніка відчуває свій близький кінець.
Розмова з Монікою про блаженність вічного життя*

23. Але з настанням дня, коли вона мала переселитися з цього світу, — Ти знав цей день, але ми не знали його, — склалося так, очевидно, не без Твоїх таємних накреслень, що ми опинилися самі. Ми стояли, спершись на підвіконня, у вікні з виглядом на город перед домом, у якому ми тоді жили. Було це в Остіях над Тібром, далеко від гамірної юрби. Після втомливої й довгої подорожі ми набирали сил для плавання. Ми вели на самоті приємну розмову¹ і, забуваючи минуле, зверталися до майбутнього², спільно шукали при світлі правди, що нею Ти є, яким буде майбутнє вічне життя святих, “якого ні око не бачило, ні вухо не чуло, і якого не могло б зрозуміти серце людини”³. А ми жадібно відкривали уста наших душ до небесних струменів Твого Джерела — джерела життя, що в Тобі⁴, аби по можливості зачерпнути з нього краплину, щоб скласти собі уявлення про таку велич.

24. Розмовляючи, ми дійшли висновку, що при такому щасливому житті розкоші наших чуттів, хоч не знати які великі, не знати яким тілесним світлом опромінені, навіть у думці не витримують порівняння з розкошами того блаженного життя⁵. І тоді ми з іще палкішим почуттям здіймалися аж до самої Істоти і перебирали одну за одною всі тілесні речі й навіть саме небо, звідки сонце, місяць і зорі розсівають свої ясні промені над землею. А на ті вершини ми здіймалися в роздумах, величаючи й подивляючи Твої творіння, і таким чином зайшли аж углиб наших душ і вийшли з них, щоб сягнути царства невичерпного достатку, де Ти во віки віків живиш Ізраїля поживою правди⁶, де життя — то Мудрість, яка є початком усього, що було і що буде, і сама вона не виникає, а є такою, якою була завжди, і такою назавжди залишиться. Ба більше, у ній немає ні минулого, ні майбутнього, лише єдине буття, тому що вона вічна: бо минуле й майбутнє — це не вічність. Але ж, розмовляючи про цю Мудрість і мріючи про неї, ми тільки доторкнулися до неї повним ударом нашого серця; згодом ми відітхнули і, залишивши там прив'язані “першоплоди Духа”⁷, спустилися з вершин

¹ Відомий маляр Арі Шеффер присвятив цій сцені свою картину, яка сьогодні зберігається в Луврі. Вперше виставлена в 1846 р.

² Фил. III, 13.

³ I Кор. II, 9.

⁴ Пс. 36, 10.

⁵ Пс. 4, 9.

⁶ Пор.: Єз. XXXIV, 14. Пс. 78, 71.

⁷ Рим. VIII, 23.

¹ Пс. 59, 18.

² Пор.: Тов. XIV, 12. I Тим. V, 9.

³ Пор.: Гал. IV, 19.

до гамору наших уст, туди, де починається й кінчається слово. Бо що ж подібне до Слова Твого, Господа Нашого, що триває вічно в собі¹, що ніколи не старіє, а оновлює все?

25. Отже, ми говорили: "Припустимо, що в комусь замовкнуть усі голоси тіла² й уявні образи землі, води, повітря і навіть небес; замовкне навіть сама для себе душа. Вона здіймається вгору, не думаючи ні про себе, ні про те, що замовкли і сні, і уява, і мова, і всякий звук, одне слово — все, що народжується, аби згинуті; припустім цілковиту мовчанку всіх цих речей (бо тому, хто їх чує, вони кажуть: "Ми не самі створили себе, а створив нас Той, що триває вовік"³, — а потім вони замовкають, оскільки вони скерували свій слух до Того, хто їх створив). Припустимо, що тепер говорить Він Сам, не через них, а Сам через Себе, щоб ми почули слово Його не мовою тілесної істоти, не голосом ангела, не гримотінням хмари, ні загадками притчі, а нехай це буде Він Сам, Він, якого ми любимо в усіх тих речах, нехай почуємо Його без їх посередництва⁴. Отак, як ось тепер, у цьому пориві ми блискавкою думки досягнули вічної Мудрості, незмінної понад усім; припустимо, що цей стан триває, а інші видіння, цілком відмінні, десь зникають, і лише це одне нас захоплює, і поглинає, і занурює у внутрішні розкоші так, щоб те вічне життя було подібне до цієї хвилини пізнання, за якою ми тужили. І чи не було б це здійсненням таких слів: "Заходь у радість Господа твого"⁵? Та коли ж це станеться? Чи не в той день, коли ми всі воскреснемо, але не всі перемінімося?⁶

26. Так ми розмовляли, хоч, може, й не такими, а іншими словами, однак Ти знаєш, Господи, що в той день під час нашої розмови цей світ з усіма його розкошами почав бліднути в наших очах. І тоді промовила мати моя: "Сину мій! Щодо мене, то мене вже ніщо не манить у цьому житті. Що я роблю тут досі? Чому я ще тут? Сама не знаю. Розвіялися вже всі мої надії на це земне життя. Єдина річ, для якої я хотіла б ще на хвилюк лишитися в цьому житті, — це перед смертю побачити тебе християнином, католиком. Бо щедро обдарував мене мій Бог радістю бачити, що ти знехтував земне щастя і став Його рабом. Що ж я тут роблю?"

Частина XI

Останні слова.

Прощання Моніки. Трагедія болю

27. Не пам'ятаю вже добре, що я відповів їй на ці слова. А десь через п'ять, а може, й більше днів вона в гарячці злягла в ліжко. Якось під час цієї недуги вона знепритомніла. Ми позбігалися, але вона скоро опритомніла, і як тільки побачила мене й брата¹, що стояв біля неї, промовила до нас: "Де ж я була?" А згодом, подивившись на нас, прибитих горем, сказала: "Поховаєте тут свою матір". Я мовчав, здушуючи ридання. А мій брат сказав на те, що він волів би, аби вона вмирала не на чужині, а в рідному краї, бо це було б не так болісно. Коли вона почула це, якась прикрість відбилася на її обличчі, і вона з докором глянула на нього. Потім звернула свій погляд на мене і сказала: "Ти ба, що він каже". А звертаючись до нас обох, додала: "Поховайте моє тіло, де хочете, і нехай не мучить вас турбота про нього. Одне тільки прохання маю до вас, щоб ви пам'ятали про мене, хоч би де були перед віттарем Господа". Через силу сказавши це, вона замовкла; недуга посилювалася й збільшувала її страждання.

28. А я, Невидимий Боже², думав про Твої дари, якими сповняєш серця Твоїх вірних і з яких народжуються чудові плоди, я радів і дякував Тобі³, пригадуючи, з яким захопленням вона завжди займалася справами свого похорону, вона його передбачала і задалегідь приготувала собі місце біля тіла свого чоловіка⁴. А що вони жили в дуже великій згоді, її бажанням було (людський дух, як звичайно, замало розуміється на Божих справах) додати ще й це до того щастя, аби люди згадували, що їй було дане те, що після морської подорожі з'єднані тлінні останки подружжя укрила одна земля. Та це марне бажання почало відходити з її серця перед щедротою Твоєї доброти, чого я й не знав, тож тепер мене приголомшила несласанна радість, що мати несподівано здалася мені такою. Отже, коли під час нашої розмови коло вікна вона сказала: "Що я тут ще роблю?", то вона зовсім не виявила бажання вмирати в рідному краї. Я чув і згодом, коли ми вже були в Остіях, що вона під час моєї відсутності відверто розмовляла з кількома приятелями про зневагу до цього життя й про благодать смерті, а вони остовпіли з подиву

¹ Йдеться про Августинового брата Навігія.

² Кол. I, 15.

³ Кол. I, 3.

⁴ Підготовка свого похорону походила з того, що люди вірили у своє воскресіння в останній день так, як їх покладено до гроба. Августин часто задумувався над тим, яке буде тіло того, хто воскресне. Пор. Шевченка: "О милий Боже України! Не дай пропасти на чужині..." ("Гамалія").

¹ Пор.: Мудр. VII, 27.

² Всі тілесні рухи.

³ Пс. 100, 3; 5.

⁴ Пор.: Пс. 77, 18. I Кор. XIII, 12.

⁵ Мт. XXV, 21.

⁶ I Кор. XV, 51.

перед такою силою духу тієї жінки — бо це Ти дав їй його; коли ж вони запитали, чи вона не боїться залишати своє тіло так далеко від рідного міста, вона відповіла: “Для Бога ніщо не далеко, і не треба боятися, що він при кінці світу не зможе розпізнати місця, де має мене воскресити”.

Отже, на дев'ятий день своєї недуги, на п'ятдесят шостому році життя, а на тридцять третьому мого, ця свята й побожна душа розлучилася з тілом.

Частина XII

Трагедія болю

29. Я замкнув їй очі. Безмежний біль розлився в моєму серці, мене душили сльози, але водночас мої очі за нагальним наказом волі поглинали джерело сліз, осушували їх. Ох, гірко було мені у тій борні! У хвилину її скону малий Адеодат вибухнув голосним плачем, але під тиском нас усіх замовк. Таким чином його хлоп'ячий голос, голос серця, що вгамувався, втихомирив і моє свого роду хлоп'яче почуття, що вже було готове пролитися сльозами. Бо ми вважали, що цьому похорону не личать ні сльози, ні жалісні зойки, бо так звичайно оплакують нещастя померлих і начебто їх цілковито загибель. Але смерть моєї матері не була ні нещастям, ні цілковитою загибеллю. Про це свідчила чистота її життя, а неспростовним доказом цього для нас була її щира віра¹.

30. Але що ж завдавало мені такого сильного болю у глибині мого серця? Це, без сумніву, було те, що раптом скінчилося наше таке солодке й таке дороге спільне життя, і ця рана була ще зовсім свіжа. Я з насолодою повторював свідчення її любові до мене, які вона дала мені під час своєї останньої хвороби, відповідаючи ласкою на мої послуги; вона називала мене своїм “улюбленим сином” і з ніжним почуттям згадувала, що вона ніколи не чула, щоб із моїх уст вирвалося проти неї якесь суворе або образливе слово.

Але, Боже мій, Творче наш, хіба можна порівняти мою пошану до неї з тим, що вона зробила для мене? Втрата такої великої розради, якою вона була для мене, до живого ранила мою душу; я відчував, що розривається моє життя, яке становило одне ціле з її життям.

31. А коли ми вгамували сльози хлопчини, Еводій узяв у руки Псалтир і почав співати псалом. А ми з усім домом підтягували за ним: “Співатиму милість Твою і Твоє правосуддя, Господи”². Тоді чимало наших братів і побожних жінок приєдналося до нас, почувши, що діється. І коли ті, чим це було обов'язком, зайнялися за звичаєм

похоронними приготуваннями, я відійшов туди, де дозволяла мені пристойність, і то з приятелями, які вважали, що не годиться залишати мене. Я говорив їм про речі, що стосувалися обставин — і тим бальзамом правди осолоджував свої муки, — які Ти знав, а про які вони навіть не здогадувалися: вони напружено слухали мене й уявляли собі, що я не відчуваю ніякого болю!

Але я біля вух Твоїх, там, де ніхто з них не міг цього почути, нарікав на розніженість мого почуття, намагався вгамувати біль і поволеньки гамував його, але він знову з розгону нападав на мене з усієї сили, щоправда, не аж до вибуху сліз, не до страждання на обличчі. Та я добре знав, що я приглушую у своєму серці! Оскільки ж мене дуже вражало те, що людські справи, якими керують закони природи, і призначена нам доля можуть так впливати на мене, то сам мій біль змушував мене страждати іншим боєм, і так з'їдала мене подвійна печаль.

32. Аж ось винесли й тіло. Я йшов також. Звідти я повернувся без сліз, бо навіть під час наших молитов до Тебе, під час жертви нашого відкуплення за померлу, тіло якої, за тамошнім звичаєм, поклали перед похороном тут же біля труни, я не плакав, навіть під час тієї молитви. Але цілий день я, в таємниці перед самим собою, відчував тягар мого смутку і, божеволіючи, благав Тебе, як тільки міг, щоб Ти вилікував мій біль. Але Ти не вислухав мене, мабуть, прагнучи вбити мені в пам'ять хоча б єдиний доказ того, які сильні бувають пута звички, навіть для душі, що вже живиться Словом, яке не обманює. І мені захотілося піти до лазні, бо я чув, що її назва *balneae* виводиться від грецького *βαλανετον*, а це вказує на те, що лазня “проганяє” з душі² печаль. Ось це сповідую Милосердю Твоєму, Отче “сиріт”³, бо ж я викупався, а й надалі залишився таким самим, як перед купіллю. Бо з мого серця не випотіла гіркота смутку. Згодом я заснув. Після пробудження я відчув, що мій біль значно зменшився; лежачи, я пригадав собі такі правдиві вірші Твого Амвросія. Так, це Ти:

Ти Бог, Творець Всесвіту
І неба керманіч,
Вбираєш день у проміння,
А в сні чарівні ніч.
Щоб знову відпочинок
До праці сил додав,
Підніс серця ослаблі,
Лячну журбу прогнав.

¹ У міланській Церкві був звичай відправляти жертви над могилою перед похороном тіла.

² *βαλανετον* Августин розкладає на *βαλλειν* — гнати та *νουζ* — розум. Такі помилкові етимології йдуть від античних часів аж до XIX ст. Грішив ними вже Платон у діалозі “Критон”. Це т.зв. приблизна етимологія.

³ Пс. 68. 6.

¹ І Тим. I, 5. Пор.: I Сол. IV, 13.

² Пс. 101.

33. А згодом, поволеньки, я почав повертатися до своїх попередніх думок про Твою рабу. Я уявляв її собі побожною у ставленні до Тебе, такою жінкою і такою свято-сердечною до мене. І ось цілком несподівано я втратив її! Я відчув солодоші плачу перед лицем Твоїм над нею і за неї, наді мною й за мене. І я дав волю стримуваним раніше сльозам, дозволив їм литися досхочу. Я підстелив їх під моє серце, і воно знайшло там відпочинок. Бо там були тільки Твої вуха, щоб почути їх, а не абичії, хто б чванькувато пояснював мій плач! А сьогодні, Господи, я все це сповідаю Тобі в цьому творі. Хто хоче, хай читає його, нехай пояснює, як йому завгодно. А якщо хтось знайде гріх у тому, що я оплакував матір кілька хвилини, ту матір, яка вмерла за хвилю на моїх очах і яка оплакувала мене стільки років, щоб я жив для Тебе, — нехай не насміхається з мене, а радше, якщо він справді милосердний, хай сам оплакує мої гріхи перед Тобою, що є Батьком усіх братів Христа Твого!

Частина XIII

Молитва за Моніку

34. А тепер, коли моє серце вже вилікувалося від тієї рани, через яку можна було ганити надто тілесні почуття, я виливаю перед Тобою цілком інші сльози, що пливають із глибин душі, приголомшеної розмірковуванням над небезпеками кожної душі, “що вмирає в Адамі”. Правда, що вона ожила у Христі¹, та поки не увільнилася з пут тіла, вона жила так, щоб своєю вірою й чесністю прославити ім'я Твоє; однак я не відважуся твердити, що від часу, коли Ти відродив її хрещенням, не злетіло з її вуст жодне слово проти Твого Заповіту². Бо Твій Син, який є самою Правдою, сказав: “Коли хтось скаже братові своєму ”дурню”, заслужить на пекельний вогонь”³. Горе людському життю, навіть гідному похвали, якщо б Ти простежив його без огляду на Твоє милосердя! А що Ти звичайно не дошукуєшся наших гріхів надто суворо, ми з довір'ям сподіваємося, що знайдемо якесь місце у Тебе. Бо хто ж полічить перед Тобою справжні свої заслуги, і що ж іншого полічить Тобі, як не дари Твої?⁴ Ох, коли б люди зрозуміли, що вони є тільки людьми! А “той, хто хвалиться, нехай хвалиться у Господі!”⁵.

35. Ось чому я, Славо моя й Життя моє, Боже серця мого, лишивши осторонь добрі вчинки моєї матері, за які з радістю дякую

Тобі, тепер молю тебе за материні гріхи¹. Вислухай мене з любові до Того, хто є лікарем наших ран, хто завис на дереві хреста й хто сидить по правиці Твоїй і заступається за нас перед Тобою. Знаю, що вона завжди була милосердною й відпускала борги боржникам своїм; відпусти й Ти борги її², коли вона стягнула їх на себе через стільки років після свого хрещення. Залиш, Господи, залиш, благаю Тебе, і “не входи з нею на суд”³. Нехай милосердя “візьме гору над судом”⁴, тому що Твої твердження правдиві, а милосердним Ти обіцяв милосердя⁵. А щоб вони були, Ти дав їм буття, Ти “милосердишся над тим, над ким хочеш милосердитись, і виявиш милосердя тому, над ким Ти вже змилосердився”⁶.

36. Я вірю, що Ти вже зробив те, чого я в Тебе прошу, але “схвали, Господи, цю добровільну жертву уст моїх”⁷. Бо в день її смерті вона не подумала ні про дорогий похорон, ні про бальзамування її тіла, ні про якийсь особливий пам'ятник, ні про могилу в рідному краї. Вона не дала нам такого доручення. Єдиним її бажанням було, щоб ми пом'янули її при вівтарі Твоїм, якому вона безперервно служила, не пропускаючи жодного дня⁸, бо знала, що звідти розподіляється свята Жертва, яка “знищила рукописання, що було проти нас”⁹, і яка дала нам тріумфальну перемогу над нашим ворогом, який прискіпливо простежував наші провини й шукав, що б нам закинути¹⁰, але нічого не знайшов у Тому, через якого ми переможці. Хто ж поверне Йому невинно пролиту кров? Хто віддасть Йому ціну, якою він нас відкупив, щоб відібрати нас від того ворога? З тим таїнством нашого відкуплення Твоя раба зв'язала свою душу узами віри. Нехай ніхто не позбавляє її Твоєї опіки. Нехай ні силою, ні підступом не підноситься між нею й Тобою ні лев, ні змії¹¹. Бо вона не відповість їм, що нічого не винна, боячись, аби хитрий позовник не переконав її щодо цього й не забрав під свою владу, але вона відповість, що її борги відпустив їй Той, кому ніхто не віддаватиме того, що Він віддав за нас, хоч і не був боржником.

37. Отже, хай спочиває в мирі поруч із своїм чоловіком, перед яким і після якого ні з ким не одружувалася¹²; вона служила йому

¹ Рим. VIII, 3.

² Пор.: Мт. VI, 12; XVIII, 35.

³ Пс. 143, 2.

⁴ Як. II, 13.

⁵ Пор.: Мт. V, 7.

⁶ Рим. IX, 15. Пор.: 2М. XXXIII, 19.

⁷ Пс. 119, 108.

⁸ Пор.: Сповідь, VI, 22.

⁹ Кол. II, 14.

¹⁰ Пор.: Об. XII, 10.

¹¹ Пс. 91, 13.

¹² Пор.: I Гим. V, 9.

¹ Пор.: I Кор. XV, 22.

² Пор.: Мт. XII, 36.

³ Мт. V, 22.

⁴ Пор.: Сповідь, X, 4: “Блага мої — це Твої устаткування”.

⁵ II Кор. X, 17.

з терпеливістю, плоди якої приносила Тобі, бо вона хотіла і його здобути для Тебе¹. Натхни, Господи Боже мій, натхни рабів Твоїх, моїх братів, Твоїх синів і моїх панів, яким я служу серцем, голосом і писанням, натхни їх, щоб вони, читаючи ці сторінки, згадали при Твоім вівтарі рабу Твою Моніку і чоловіка її Патрікія, через тіло яких Ти ввів мене в це життя, а яким чином — я цього не знаю. Нехай згадають з побожним почуттям тих, які в цьому скороминушому житті були моїми родичами, і братів у Тобі, Отче наш, у католицькій Церкві — нашій матері, і моїх громадян у вічному Єрусалимі, до якого зітхає Твій народ під час своєї прощі від виїзду аж до повернення. А їх останнє прохання, звернене до мене, буде завдяки цій “Сповіді” вислухане більше через молитви багатьох, ніж через мої благання.

Частина I

Пізнати Бога — це вся надія Августина

1. “Я пізнаю Тебе”, Тебе, що знаєш мене, “я пізнаю Тебе так, як Ти пізнав мене”¹. Сило душі моєї, увійди в неї й підготуй її для Себе, щоб Ти мав і посідав її “без плями й вади”². Ось моя надія³, ось чому я говорю, радіючи здоровими радощами; а щодо інших благ цього життя, то їм приділять тим більше сліз, чим менше вони цього заслуговують; приділять їм менше, а вони заслуговують на більше. Бо ось “Ти полюбив правду”⁴, тому що “хто здійснює правду, іде до світла”⁵. Отже, я хочу у своєму серці здійснити її перед Тобою у сповіданні, а перед багатьма свідками — у своїх писаннях.

Частина II

*Сила сповіді, що з глибини душі
звертається до Бога*

2. А зрештою, чи для Тебе, Господи, очам якого навстіж відкрита глибинь людської свідомості⁶, могла б залишитися в мені якась таємниця, коли б я навіть не хотів сповідатися Тобі з неї? Я б приховав Тебе перед собою, а не себе перед Тобою, тому що мої зітхання свідчать про те, що я сам собі не подобаюся. Ти — моє світло, моя радість, моя любов, моя туга. Я червонію за себе самого, відтучую себе, щоб вибрати Тебе, і не хочу подобатися ні собі самому, ні Тобі, хіба тільки через Тебе. Отже, Ти, Господи, знаєш усе про мене, знаєш, який я. А з якою метою я сповідаюся перед Тобою, я вже сказав Тобі. Бо ж я роблю це не словами, не криком тіла, а словами душі, тим криком думки, що його знає вухо Твоє. Бо коли я лукавий, то моя сповідь — це не що інше, як визнання, що я гидує собою; коли ж я богобоязливий, то саме тим сповідаю Тобі, що я не приписую того своїй заслугі, бо це Ти, Господи, “благословиш праведника”⁷, але передусім виправдуєш грішника

¹ I Кор. XIII, 12.

² Еф. V, 27.

³ Пор.: Рим. XII, 12.

⁴ Пс. 51, 8.

⁵ Ів. III, 21.

⁶ Євр. IV, 13.

⁷ Пс. 5, 13.

¹ Лк. VIII, 15. Пор.: I Пет. III, 1.

ка¹. Отже, моя сповідь, Боже мій, перед лицем Твоїм² — таємниця й не таємниця; мовчить мій голос, але моє серце кричить. Бо я не оповідаю людям ніякої правди, якої б ти не чув раніше від мене, і Ти не чуєш від мене нічого, крім того, що Ти сам сказав мені раніше.

Частина III

Ця сповідь стосується людей;

коли вони вислухають її з любов'ю, можуть з неї скористати.

Актуальність думки Августина

3. Але яке мені діло до людей? Чи потрібно мені, щоб вони слухали мою сповідь, начебто вони мали вилікувати “всі мої недуги?”³ Людський рід цікавий пізнавати чужі гріхи, але лінивий виправляти свої! Чому вони хочуть почути від мене, хто я, вони, що не хочуть почути від Тебе, хто вони самі? І звідки вони, почувши про мене від мене самого, знають, чи я кажу правду, якщо “жодна людина не знає того, що діється в людині, тільки дух людини, що знаходиться в ній?”⁴ Навпаки, коли почують від Тебе про себе самих, не зможуть сказати: “Бреше Господь”. Бо почути від Тебе про себе самого — це не що інше, як тільки пізнати себе самого. А далі: чи міг би хтось пізнати і сказати: “Це брехня”, — коли він сам не брехун? Та оскільки “любов вірить у все”⁵, а тим більше між тими, що тісно з'єднані одні з одними, то і я, Господи, сповідаюся Тобі, щоб почули інші. Я не можу сказати їм, що говорю правду, але мені повірять ті, хто з любові вислухає мене.

4. Однак Ти, Лікарю моєї душі, поясни мені велике значення моїх починань. Моя сповідь стосується моїх давніх гріхів, які Ти відпустив мені і покрив їх, Ти, що хотів, аби я знайшов своє блаженство в Тобі⁶, коли Ти зміниш мою душу своєю вірою і своєю тайною, — оживи серця тих, хто читає їх або слухає, нехай вони не засинають серед сумнівів і не кричать: “Я не можу”, — а нехай прокинуться для любові “милосердя Твого”, до солодоців ласки Твоєї, тієї сили безсилних, яким дана свідомість їх безсилля. І любо слухати добрим про давні провини тих, що вже вилікувалися, і не тому радіють вони, що це провини, а тому, що вони були, а тепер їх уже немає⁷.

Але з якою метою, Боже мій, перед ким щодня сповідається сумління моє, що більше уповає на Твоє милосердя, ніж на свою невинність, з якою метою, питаю Тебе, я сповідаюся в цій книжці й людям перед лицем Твоїм, і то не про те, яким я був колись, але який я тепер? Бо користь сповіді про моє минуле я побачив і підкреслив її. Але чимало людей хоче знати, який я тепер, саме в цей час, коли пишу цю “Сповідь”. Одні мене знають, інші — ні. Вони чули щось від мене, чи, скоріше, про мене, але слух їхній не сягає мого серця, де я справді є самим собою. Отже, вони хочуть почути мою сповідь про те, який я всередині себе, куди не сягає ні їхній зір, ні слух, ні думка. Вони хочуть почути і готові повністю повірити мені, але чи вони могли б пізнати? Адже саме любов, джерело їхньої доброти, каже їм, що я не брешу у своїй “Сповіді” про себе, і вона сама в них довіряє мені.

Частина IV

З якою метою?

5. Але яка користь їм із цього? Може, хочуть скласти мені сердечні побажання, як тільки почують, настільки ласка Твоя наблизилася мені до Тебе, хочуть помолитися за мене, коли почують, настільки я запізнююся через свій власний тягар? Ось таким людям я відкриюся повністю. Бо це не мала користь, Господи Боже мій, що “багато дякує Тобі за мене”¹ і що багато благає Тебе за мене. Нехай серце братів моїх полюбить у мені те, що слід було б їм любити за Твоїм бажанням, нехай оплакує те, що Ти велиш оплакувати!

Нехай так чинить цей брагний дух, а не чужий, не дух “синів чужих, чії уста сказали саму суету, а правила їхня — це правила беззаконня”, нехай так чинить цей братній дух, що радіє мною, коли схвалює мене, і сумує через мене, коли не схвалює мене, нехай так чинить, бо незалежно від того, чи він хвалить, чи ганить, він любить мене; ось таким людям я виявляю себе: нехай вони відітхнуть, коли побачать в мені добро, і зітхнуть, коли відкриють зло. Бо добро в мені створене Тобою, це Твої дари², а зло — це мої переступи й суди Твої. Нехай вони відітхнуть при одних, а зітхнуть при других, і нехай із тих братніх сердець, “кадильниць Твоїх”³, піднесуться аж перед обличчя Твоє їхній гімн і їхній плач. А Ти, Господи, порадуваний пахощами святого храму Твого, “помилуй мене по великій милості Твоїй”⁴ з огляду на Ім'я Твоє і, не

¹ Рим. IV, 5.

² Пор.: Пс. 96, 6.

³ Пс. 103, 3.

⁴ I Кор. II, 11.

⁵ I Кор. XIII, 7.

⁶ Пс. 32, 1.

⁷ Пор.: II Кор. XII, 10.

¹ II Кор. 1, 11.

² Пор.: Сповідь, IX, 13.

³ Пор.: Об. VIII, 3.

⁴ Пс. 51, 3.

покидаючи ніколи своїх починань, доверши те, що я не спромігся довершити¹.

6. Ось така мета моєї “Сповіді”, у якій хочу показати себе не таким, яким я був, а таким, яким я є тепер. Я хочу сповідатися не тільки перед Тобою з потаємною тремтливою радістю², з потаємним смутком надії, але й перед синами людськими, товаришами моїми у вірі і в радості, співучасниками моєї вмирущості — моїми співгромадянами і моїми супутниками, що йдуть моїм шляхом чи то переді мною, чи поруч мене. Вони раби Твої, а мої брати, яких Ти хотів мати за синів, і моїх панів, і їм я маю служити з Твого наказу, коли хочу жити з Тебе і з Тобою³. Та цього Слова Твого було б замало для мене, якби воно тільки наказувало мені словами, а не вказало шляху своїм власним ділом. Отже, я служу йому словом і ділом, служу під “Твоїми крилами”⁴, бо надто великою була б небезпека, коли б моя душа не здалася, пішовши під крила Твої, і коли б Ти не знав мого безсилля. Я неповнолітній, однак мій Отець живе завжди, і я не шукаю в ньому Опікуна, що зуміє захистити мене. Бо це Він Той Самий, що дав мені життя і оберігає мене. Ти Сам — це всі блага, Ти Всемогутній, що є зі мною й був зі мною ще до того, як я став із Тобою. Ось таким людям, яким я мав прислуговувати за Твоїм наказом, я покажу себе не того, яким я був, а того, який я вже тепер, сьогодні. Та все-таки “я сам себе не засуджую”⁵. Ось так нехай слухають мене.

Частина V

*Щоб пізнати себе як слід,
Августин потребує Божої допомоги*

7. Бо Ти, Господи, засуджуєш мене. Адже, хоч “жодна людина, крім духа, що в ній пробуває, не знає того, що в ній діється”⁶, у людині є такі речі, про які не знає навіть сам дух, який у ній пробуває. Але Ти, Господи, знаєш про людину все, бо ж Ти створив її. А я, що перед лицем Твоїм гидує собою й уважаю себе порохом і попелом⁷, все-таки знаю трохи про Тебе, чого не знаю сам про себе. Правда, “ми бачимо тепер у дзеркалі загадково” і ще не зовсім “віч-на-віч”⁸. Ось чому я так довго блукав удалині від Тебе, і я

¹ Пор.: Фил. I, 6.

² Пс. 2, 11.

³ Пор.: Ів. XIII, 16-17.

⁴ Пс. 17, 8; 36, 8.

⁵ I Кор. IV, 3.

⁶ I Кор. II, 11.

⁷ Ім. XVIII, 27. Пор.: Йов. XLII, 6. (Див. також: Царство Боже, XXII, 29).

⁸ I Кор. XIII, 12.

був більше біля себе, ніж біля Тебе¹. Однак я знаю, що Ти нетлінний, а щодо себе, то я не знаю, яким спокусам у силі опиратися, а яким ні. Моя надія в тому, “що Ти вірний і не допустиш, щоб нас спокушали понад наші сили”. Але щодо спокуси Ти покажеш і “вихід, щоб ми могли їх подужати”².

Отже, сповідатимусь на те, що знаю про себе, і на те, чого не знаю, бо навіть те, що знаю про себе, знаю тому, що Ти освітлюєш мене, а чого не знаю, не знатиму доти, доки “темрява”³ моя не стане наче “полудень” перед лицем Твоїм.

Частина VI

*Августин шукає Бога. Він любить Бога, але хто є Бог?
Бог не збігається з природою*

8. Люблю Тебе, Господи, не з ваганням, а з непохитною свідомістю. Ти прошив моє серце Словом Твоїм, і я полюбив Тебе. Але і небо, і земля, і все, що в них є, звідусіль говорять мені, щоб я Тебе любив, і раз у раз кажуть це всім людям, “як непростеним”⁴. Але Ти більше милосердний до тих, над ким Ти вже змилосердився, і виявиш своє милосердя тому, до кого будеш милосердним⁵. Бо інакше небо й земля співали б Тобі хвалу хіба що для глухих.

Але що ж я люблю, коли люблю Тебе? Ні тілесну вроду, ні минущу чарівність краси, ні блиск світла — того світла, що так любе очам моїм, ні солодку мелодію милозвучних пісень, ні запашне зілля, ні манну й мед, ні члени тіла, що манять до обіймів. Ні, не це я люблю, коли люблю Бога мого. А все-таки люблю якесь світло, якийсь голос, якийсь запах, якусь поживу, якісь обійми. Люблю Бога мого — значить, люблю і світло, і голос, і запах, і поживу, і обійми “тієї внутрішньої людської істоти”, що в мені, там, де світить моїй душі світло, що не має меж, де звучать мелодії, яких не забирає з собою час, де розносяться пахощі, яких не розвіє подув вітрів, де смакує пожива, якої не зменшить ненажерність, де тривають обійми, яких не розірве жодний пересит. Ось що я люблю, коли люблю Бога мого!

9. Але що ж це? Я спитався у землі, і вона відповіла мені: “Це не я”. І все, що тільки на її поверхні, дало мені таку саму відповідь. Я запитав у моря, і в безодні, і в плазунів, що в них живуть, а вони відповіли: “Це не ми твій Бог, шукай його вище, понад нами”. І я спитав у повітряних подувів, а царство повітря зі своїми мешканцями

¹ Пор.: II Кор. V, 6.

² I Кор. X, 13.

³ Пор.: Пс. 82, 5.

⁴ Рим. I, 20.

⁵ Пор.: Рим. IX, 15.

відповіло мені: “Помиляється Анаксімен¹, я не Бог”. Я запитався у неба, сонця, місяця, зірок. “Ми не Бог, якого Ти шукаєш”, — сказали вони. Отже, я звернувся до всіх істот, що оточують брами тіла мого: “Скажіть мені про Бога мого, тому що ви не є Ним, скажіть мені щось про Нього”. І вони голосно закричали: “Він Сам нас створив”². Моє запитання — це напруження моєї думки, а їхня відповідь — це їхня краса.

І я звернувся до самого себе і сказав собі: “А ти хто такий?” І відповів: “Людина!” Маю до своїх послуг тіло й душу, одне ззовні, друге всередині. У якого ж з тих двох я повинен був спитати про мого Бога, якого шукав моїми тілесними чуттями від неба до землі, і як далеко я міг вислати своїх вистунів, промені моїх очей? Але кращим є те, що в мені. Бо йому, наче голові й судді, здавали звіт усі вистуни мого тіла щодо відповідей про небо, землю й тварин, які їх населяють, а всі вони казали: “Це не ми Бог” і “Це Він Сам створив нас”. Людина внутрішня пізнала ці речі за допомогою людини зовнішньої. Я, внутрішня істота, я, душа, пізнав це чуттями мого тіла. Я запитав про мого Бога весь Всесвіт, він відповів мені: “Це не я, це Він створив мене”.

10. Невже не відчує цієї краси кожен, хто має здоровий глузд? Чому ж не промовляє вона однаково до всіх? Тварини, як маленькі, так і великі, бачать її, але не можуть запитати, бо вони не наділені розумом, який судив би про те, що сповіщають чуття. Зате люди можуть побажати, “щоб невидима досконалість Бога стала видимою і зрозумілою за допомогою Його творів”³, але вони піддаються любові до них і, піддавшись їй, не можуть судити про них. А Його твори не відповідають тим, хто їх запитує, хіба тільки тим, що судять про них. Вони не змінюють свого голосу, тобто величі свого вигляду, коли один їх тільки бачить, а другий і бачить, і запитує їх водночас. Вони не показуються під іншим виглядом одному чи другому, а однаково показуються обом, тільки для одного вони залишаються німими, а до другого промовляють. А радше вони говорять до всіх, але їх розуміють тільки ті, хто порівнює їхній голос, що доходить до них іззовні, з правдою, яку носять у собі. Бо правда каже мені: “Твій Бог — це ні небо, ні земля, ні жодне інше тіло”. Про це свідчить їх власна природа. Для видючого вся матеріальна маса менша в її частинах, ніж у цілості. І я кажу тобі, душе моя, що ти краща, бо ти животвориш масу тіла твого і даєш йому життя, чого жодне інше тіло не може дати другому тілу. Але Твій Бог для тебе — також життя твого життя.

¹ Анаксімен, грецький філософ VI ст. до н.е., за начало всіх речей вважав повітря. Пор.: Цицерон. Походження Богів, I, 26: “Анаксімен встановив, що повітря — це Бог”.

² Пор.: 1М. I, 20. Пс. 100, 3.

³ Рим. I, 20.

Частина VII

*Можна пізнати ці таємниці,
але треба підвестися понад органічним і чуттєвим життям*

11. То що ж я люблю, коли люблю Бога мого? Хто ж є Той, що височить над верхів'ям моєї душі? Саме опираючись на мою душу, я підіймуся до Нього. Я переступлю межі моєї сили, завдяки якій я єднаюся з тілом і яка виповнює життєвістю всю його цілість. Але я не цією силою шукаю Бога, бо якщо б шукав нею, то знайшли б його “кінь і мул, що не мають розуму”¹, адже вони також мають ту силу, що так само животворить їхні тіла.

Але я маю в собі іншу силу, не тільки ту, що животворить мене, а й ту, яка дає моему тілу чуття, силу, що її створив для мене Господь, наказуючи оку не чути, а вуху не бачити, але одному бачити, а другому чути, і таким же чином кожному іншому чуттю відповідно до його місця й властивого призначення. Це ж за їх допомогою я виконую ті різні з кожного погляду дії, я — одна духовна єдність. Я переступлю також межі й цієї сили, бо ж її має “кінь і мул”, адже й вони наділені тілесним відчуттям.

Частина VIII

Місце пам'яті. Чуттєва пам'ять

12. Я переступлю також і цю силу моєї природи, щоб поступово підвестися аж до Того, хто мене створив. І ось я ступаю на лани в просторі терени пам'яті, туди, де містяться скарби образів, нагромаджені за допомогою різних спостережень чуттів². Там зберігаються всі образи, які ми створили в нашій уяві чи то шляхом збільшення, чи зменшення, чи зміни того, що дійшло до наших чуттів, а також усі частинки образів, які досі ще не поглинуло й не поховало забуття. Як тільки я туди добираюсь, я викликаю ті образи, що мені подобаються. Деякі з них з'являються зразу, але бувають і такі, яких треба шукати довше, їх треба витягати, неначе з якихось таємних сховків; інші ж налітають роєм самі. Коли ми шукаємо й хочемо чогось іншого, вони вискакують на перший план, немов запитуючи: “Чи, бува, не ми?” Я відганяю їх рукою душі від обличчя моїх спогадів, доки не вирине з-за хмари те, чого я хочу, і з глибини своєї кривілки не зрине перед моїми очима. А інші речі приходять дуже легко, в дуже гарному порядку, у міру того як я їх викликаю. Перші поступаються місцем наступним, а відійшовши, ховаються,

¹ Пс. 32, 9.

² На проблемі пам'яті зупинявся Августин і в інших творах.

щоб знову з'явитися на моє побажання. І все це діється тоді, коли я оповідаю щось із пам'яті.

13. Там зберігаються всі ці чуття, упорядковані окремо за родами. І кожне з них дістається туди своїм власним ходом: світло, усі барви і тілесні форми — через очі; всілякі різновиди звуків — через вуха; усі запахи — через ніс, усякі смаки — через уста, і, врешті, за допомогою чуття всього тіла — усі враження тепла чи холоду, гладкості чи рапавості, тягаря чи легкості, твердості чи м'якості як ззовні, так і всередині. І все це, щоб і пригадати собі, і мати напихваті, пам'ять бере до своєї просторої оселі, розміщує в якихось таємних, незбагнених закутах. І всі відчуття, всі враження входять туди кожне своїми дверима і стають там за порядком. Але ж не справжні предмети входять туди, це лише їх образи, завжди готові до послуг думки, яка їх викликає.

Та хто може сказати, як утворилися ці образи? Але ж добре видно, які чуття схопили їх і сховали в глибині нашої пам'яті. Бо коли я навіть мовчки опинюся в темряві, я можу, як тільки схочу, викликати в моїй пам'яті кольори, відрізнити біле від чорного, і інші кольори, які тільки схочу, відрізню один від одного. Звуки не налігають не хвилюють образів, що їх схопили мої очі, а мій розум міркує над ними, хоча й звуки там є. Навіть тоді, коли мій язик не рухається і горло мовчить, я все-таки співаю, скільки хочу. Образи кольорів, що там є, не змішуються і не заважають мені, коли я займаюся іншим скарбом, який одержав завдяки чуттю слуху. Так само я перебираю в пам'яті, залежно від моєї волі, ті враження, що їх понаносили й нагромадили в мені інші чуття. Не нюхаючи нічого, я розрізняю запах лілей і фіалок; волю мед, а не переварений виноградний сік, гладке, а не шорстке, хоч нічого не пробує, ні до чого не доторкаюся, тільки пригадую.

14. Усе це відбувається всередині мене самого, у просторому теремі моєї пам'яті. Бо я маю тут, під рукою, у своєму розпорядженні небо, землю, і море, і всі ті враження, які мав від них, крім тих, про які вже забув. Там я зустрічаю себе самого, коли пригадую, що, коли й де я робив, а також коли пригадую враження, яке залишилося від того в моїй пам'яті. Там міститься все, що я запам'ятав чи то з власного досвіду, чи з віри. З тієї самої скарбниці я черпаю образи і того, чого сам зазнав, і того, у що повірив на підставі досвіду. Заодно я пов'язую їх з минулим, з них укладаю прийдешнє — наслідки й надії, і обдумую все те, ніби воно щойно відбулося. "Зроблю це, а згодом ще й те", — кажу собі в широких складках моєї душі, сповнених образів стількох таких великих речей. А потім приходиться висновок: "Ох, коли б сталося те чи те!", "Якби Бог відвернув від нас те чи те!".

Так кажу я сам собі, а тим часом насуваються на мене образи тих речей, про які кажу. І виходять вони з тієї самої скарбниці пам'яті. Коли б їх не було, я взагалі б не міг нічого сказати про них.

15. Велика ж, Боже мій, ця могутність пам'яті, дуже велика! Це ж безмежний храм. Чи хто-небудь сягнув аж до його дна? І це сила мого духу, вона є приналежністю моєї природи. Однак я сам не можу збагнути тієї цілості, якою є я. Невже дух такий тісний, що не може охопити самого себе? А куди ж дівається те, чого він не може охопити? Хіба воно поза ним, а не в ньому самому? Але яким чином він того не охоплює? Ці думки викликають у мене несказаний подив.

Люди милуються високими шпильями гір, височенними хвилями моря, широкими річищами, крутими берегами океану і кругообігом зір, а не звертають уваги на себе! І не дивуються, що я можу говорити про ті всі речі, не маючи їх перед очима. Але ж я не говорив би про них, якщо б колись не бачив цих гір, хвиль, рік, зір, цього океану, про який знаю тільки з оповідань. Я б не бачив їх у собі, у своїй пам'яті такими великими, начеб мій зір оглядав їх зовні. І коли я оглядав їх своїми очима, то все одно не поглинав їх. Ті речі не існують у мені, існують тільки їх образи. І я знаю, яким чуттям сприйняв кожний образ.

Частина IX

Пам'ять інтелектуальна

16. Та не тільки справжні речі зберігаються в моїй такій місткій пам'яті, там містяться й усі мої знання, набуті в ділянці вільних наук, оскільки вони ще не вилетіли з моєї пам'яті. Усі ці знання містяться в глибшому місці, яке, по правді, не є місцем. І це не прості образи, а саме свідоме знання, яке я ношу в собі. Бо що таке література, що таке вміння вести наукові диспути, — скільки маємо різного роду питань! Усе те, що я знаю з цих ділянок, не існує в моїй пам'яті як образ, що його я залишив у собі, коли сама річ лишилася назовні. Із знаннями відбувається не те, що із звуком, який залунав і відлунав, або з голосом, що неначе втискає у вухо свій слід, завдяки якому можна мати враження звуку навіть тоді, коли він уже не звучить; не відбувається й те, що із запахом, коли той розходитьсь й розвівається на вітрах, подразнює чуття нюху і таким чином передає пам'яті свій образ, який можна викликати пригадуванням; ані те, що з поживою, яка, очевидно, не дає нам відчувати смаку в шлунку, але зберігає свого роду смак у пам'яті; ні те, що з предметом, який ми пізнали фізичним дотиком і який відтворюємо у своїй пам'яті навіть тоді, коли він від нас далеко.

Такі речі не досягають аж до пам'яті, а тільки їх образи, схоплені з якоюсь дивною швидкістю й упорядковані в якихось чудесних клітинах, звідки чудодійно видобуває їх пригадування.

Частина X

Наука не входить у пам'ять через чуття

17. Але коли я чую, як кажуть, наприклад, що ми маємо запитання трьох типів, а саме: чи щось існує? яка його суть? яка якість? — то я справді утримую образи звуків, з яких складені ці слова. Я знаю, що ці звуки з шелестом перелетіли повітря, знаю й те, що вони вже перестали існувати. Але самих речей, що їх означають ці звуки, я не охопив ніяким тілесним звуком, я не бачив їх ніде, хіба тільки у своєму дусі. Те, що я замкнув у своїй пам'яті, — це не їх образи, а самі ці речі. Звідкіля ж вони ввійшли в мене? Нехай це скажуть самі ці речі, якщо зможуть. Бо я, перебираючи в думці всі брами свого тіла, не знаходжу жодної, через яку вони могли б увійти. А очі кажуть: “Якщо вони кольорові, то це ми їх сповістили”. А вуха кажуть: “Якщо вони дзвінкі, це ми позначили їх”. Ніздрі кажуть: “Якщо вони пахучі, то пройшли через нас”. А смак каже: “Коли вони не мають смаку, дарма нас питати про них”. Дотик заявляє: “Коли це не тіла, то я не доторкнуся до них, а якщо не доторкнуся, то я не міг їх позначити”.

Звідкіля ж і як ввійшли вони в мою пам'ять? Не знаю, яким чином. Бо коли я вивчав, то я їх не прийняв тому, що повірив у інше. Я розпізнав їх у своєму власному дусі, і я визнав, що вони правдиві. Я доручив їх духу своєму, наче поклав у комору, звідки їх можна добути коли завгодно. Отже, вони були в дусі моєму, коли ще я не вивчав їх; але не було їх ще в моїй пам'яті. Де ж вони були, і як то сталося, що як тільки мені їх виклали, я їх розпізнав і сказав: “Але ж так, це правда!” Хіба що вони вже були в моїй пам'яті, але такі далекі і сховані у таких потаємних глибинах, що коли б не лекції, які їх звідти видобули, то, мабуть, я б ніколи не міг і думати про них.

Частина XI

Засвоювати знання, незрозумілі чуттям, — це накопичувати відомості, розсіяні в розумі

18. Отже, я переконуюся, що вивчення того, що ми не засвоюємо в образах за посередництвом наших чуттів, але що бачимо в нас самих без допомоги образів таким, яким воно є в дійсності, — це не що інше, як збирання в думці того, що міститься в нашій пам'яті,

розсіяне й неупорядковане, а ми силою зосередженої уваги змушуємо його завжди бути під рукою в тій пам'яті, де воно сховалося, безладне й занедбане, і охоче показуватися нашому духові, з яким воно вже освоїлося.

А як же багато подібного зберігає в собі моя пам'ять, такого, до чого ми вже дійшли, і, як я сказав, маємо наче під рукою, і що, врешті, називаємо наукою та знанням. Коли ж я перестаю викликати його в пам'яті бодай на короткий час, то воно знову занурюється кудись у глибину, мовби у найвіддаленіші закутки. Отже, треба, щоб думка відшукала його, начебто воно нове, й витягла знову звідти, бо ж воно не має іншого місця, де б затриматися, і його знову треба збирати разом (*cogenda*), щоб можна було пізнати. Тобто, його треба збирати, мовби воно розсипане. Звідси й слово *cogitare* — *думати* (тобто збирати думки), бо *cogo* — *збираю* й *cogito* — *думаю* сполучаються між собою так само, як *ago* — *роблю* й *agito* — *поробляю*, *facio* — *чиню* й *factito* — *починаю*. Однак дух присвоїв собі це слово (*cogito*) для власного вжитку таким чином, що збирання, яке відбувається виключно в дусі, — це порядкування (*cogitur*), а властива назва думання — *cogitare*.

Частина XII

Пам'ять містить у собі математичні числа, правила вимірів, незрозумілі для чуттів

19. Пам'ять містить також у собі відношення й незліченні закони чисел і вимірів. І нічого з того всього не відобразили в ній тілесні чуття, бо всі ці поняття безбарвні, не звучать, не мають смаку, неприступні для дотику. Я чув тільки звук слів, якими їх означають під час розмови про них; але одна справа слово, а інша річ. Бо ж вони по-різному звучать у грецькій та латинській мовах, але ці поняття ні грецькі, ні латинські, вони не належать до властивостей жодної мови. Я бачив лінії, позначені будівничими, лінії такі тоненькі, як павутиння; але геометричні лінії — це не образи тих, які дозволило мені пізнати моє тілесне око. Знає їх кожний, хто розпізнав їх у собі, не думаючи навіть про світ будь-якої дійсності. Усі мої тілесні чуття дозволяють мені пізнати числа, які ми числимо; але є інші числа, за допомогою яких ми рахуємо; вони — не образи перших, і саме тому вони по-справжньому існують¹. Хто не бачить цього, хай сміється з моїх слів, але я плакатиму над його сміхом!

¹ Цю різницю між числами чуттєвими й числами-ідеями виклав Арістотель у творі “Метафізика”.

Частина XIII

Пам'ять пригадування

20. Усі ці питання я зберігаю в пам'яті, але пригадую собі й те, як я їх навчився. Я чув також і зберігаю в пам'яті багато заперечень очевидного. Заперечувати ж очевидне є помилкою, та, незважаючи на це, я ті заперечення все-таки пам'ятаю, пам'ятаючи й те, що я відрізняв правду від олжі та безпідставних закидів проти неї. Але бачити, що я їх розрізняю тепер, — це одне, а знати, що раніше я часто розрізняв їх лише тоді, коли думав про них, — це зовсім інше. Так само я пам'ятаю й те, що часто розумів ці речі, і те, що я тепер їх розрізняю й розумію. Я їх щільно замикаю у своїй пам'яті, щоб згодом пригадати собі те, що я їх розумів. Отже, я пам'ятаю й те, що я пам'ятаю; а коли в майбутньому спробую пригадати собі те, що зміг запам'ятати тепер, то це станеться, і я пригадаю собі це силою пам'яті.

Частина XIV

Пам'ять почуттів і зворушень

21. Та сама пам'ять зберігає і враження моєї душі, але вони не такі самі, як були в душі тоді, коли я їх відчував, а цілком інші, що відповідає самій природі пам'яті. Бо я пригадую собі також, що я був веселий, хоч тепер не радію; пригадую колишній смуток, хоч тепер не сумую; згадую також, що я колись боявся, хоч тепер не маю страху; спадають мені на думку й давні похоті, хоч тепер їх не відчуваю. І навпаки, інколи з радістю пригадую собі колишній смуток; зі смутком радість.

І це не дивно, коли йдеться про чисто фізичні враження, бо ж душа — одне, а тіло — інше. І не так вже дивне й те, що я з радістю згадую свої тілесні болі. Але інакше з душевним ладом. Пам'ять — це сам дух. Бо коли ми комусь щось наказуємо і хочемо, щоб він того не забув, то кажемо: "Дивись, щоб ти мав це в душі"; а якщо забудемо, то кажемо: "Я вже не мав цього в душі" або "Це вилетіло мені з духу". Отже, слово "дух" означає саму пам'ять.

Якщо це так, то як же воно діється в ту хвилину, коли я з радістю згадую свій колишній смуток? Мій дух радіє, а моя пам'ять сумує? Коли ж мій дух веселий, то це означає, що він сповнений радістю. Чому ж пам'ять зовсім не сумує, хоч у ній також є смуток? Невже вона незалежна від духу? Хіба хтось посміє твердити це?

Немає двох думок, що пам'ять — це наче шлунок душі, а радість чи смуток — це немов солодка або гірка пожива. Отже, ці враження, передачі пам'яті, переходять, так би мовити, до шлунка і там можуть осісти, але вони позбавлені будь-якого смаку. Здається смішним

шукати подібності між цими двома речами, а все-таки між ними нема цілковитої різниці.

22. Але ж саме з пам'яті я висновую твердження, кажучи, що існує чотири роди розумових почуттів: бажання, радість, страх, смуток. При всякій розмові, яку я можу вести на цю тему, поділяючи кожне почуття на гагунки, що відповідають своїм родам, і визначаючи їх, я знаходжу в пам'яті належне визначення і витягаю те, про що кажу. Однак, викликаючи почуття у спогад, я не відчуваю в собі жодного відповідного їм хвилювання. Але ж і раніше, ще до того, як я їх пригадав і обговорив, вони вже там були; і саме тому завдяки пригадуванню я міг їх звідти добути. І можливо, що так само, як при переживанні пожива повертається з шлунка до рота, під час пригадування ці враження вириваються з глибини пам'яті. Але чому ж солодощі радості чи гіркота смутку не даються відчутти в "устах" думки того, хто їх пригадує? А може, саме ця неподібність полягає в тому, що всяка подібність зовсім виключається? Бо хто ж би залюбки говорив про них, коли б щоразу, як ми вимовляємо слово *смуток* чи *страх*, треба було б відчувати ще й враження, що відповідає цьому слову? Однак ми не говорили б про них, якщо б не знаходили в нашій пам'яті не лише звучання цих слів згідно з образами, які відбиті відчуттями, але також і поняття про самі ці речі. А ці поняття не ввійшли в нас жодною брамою нашого тіла: сама душа через досвід, що його склала з тих вражень, відчула їх і доручила пам'яті, або ж пам'ять закарбувала їх сама по собі, без доручень.

Частина XV

Яким чином у пам'яті відсутня дійсність

23. Та чи легко сказати, як це відбувається: за посередництвом образів чи без них?

Я вимовляю слово *камінь*, *сонце*, хоча в цю хвилину не сприймаю речей своїми чуттями. Видно, моя пам'ять зберігає ці образи, має їх у своєму розпорядженні. Говорю про фізичний біль, але ж його тепер нема, коли мені нічого не болить. Та коли б у моїй пам'яті не було цього образу, я б не знав, про що я говорю, а в дискусії не вмів би відрізнити його від розкоші. Ось вимовляю слово *здоров'я* саме тоді, коли я здоровий. Мій стан тепер дійсно такий. Однак, якщо б я не мав у своїй пам'яті образу, я б ніяким чином не міг пригадати собі, що означає це вимовлене слово. Хворі, коли б їм говорили про здоров'я, також не розуміли б зовсім, про що йдеться, якщо б сила їхньої пам'яті не берегла цього образу, хоч їхнє тіло позбавлене самої цієї речі.

Називаю числа, за допомогою яких числимо, і ось вони в моїй пам'яті, і то не тільки їх образи, а й вони самі. Називаю образ

сонця, і він також є в моїй пам'яті; і це не тільки образ образу, який я собі уявляю, але сам образ, що постає мені, коли я викликаю його. Називаю *пам'ять* і розпізнаю те, що називаю. Але де ж я міг би розпізнати її, як не в самій пам'яті? Чи й вона сама могла б бути для себе своїм власним образом, а не своєю власною дійсністю?

Частина XVI

Пам'ять забуття

24. Але що це? Коли я вимовляю слово *забуття*, то знову впізнаю, що я називаю, бо як же я міг би впізнати, якщо б не пам'ять? Але ж я не говорю про саме звучання цього слова, а про річ, яку воно означає. Коли б я про неї забув, то, цілком певно, не зумів би пізнати, що означає це слово. Отже, коли я пам'ятаю про пам'ять, то вона сама собою з'являється перед собою; але коли я пригадую собі забуття, переді мною одночасно з'являються пам'ять і забуття, — пам'ять, завдяки якій я пам'ятаю забуття, про яке я пам'ятаю. Але що ж таке забуття, як не щербина пам'яті? Яким чином воно може явитися мені так, що я пам'ятаю про нього, коли в хвилину його присутності не можу лам'ятати? Але коли ми утримуємо в пам'яті те, що пам'ятаємо, то, коли б ми не пам'ятали забуття, ніяким чином не могли б пізнати значення цього слова, почувши, що його хтось вимовляє. Отже, пам'ять зберігає в собі забуття, тобто воно наявне, інакше ми б його забули, але, як тільки воно наявне, — ми його забуваємо.

Чи треба з цього зробити висновок, що коли ми пам'ятаємо забуття забуття, то не воно само міститься в нашій пам'яті, а тільки його образ? Тому що, коли б у ній було саме забуття, воно призводило б не до пригадування, а до забуття. Але хто ж остаточно розгадає цю загадку? Хто ж зуміє зглибити цю таємницю?

25. Я ж, Господи, натруджую думку тут, і то над самим собою натруджую: став сам для себе — “трудна, скроплена потом нива”¹. Бо ж ми не досліджуємо тепер небесних просторів² і не вимірюємо віддалі до зір, не шукаємо законів рівноваги землі. Це ж я, що пам'ятаю, я, тобто мій дух. І нічого дивного, що далеко від мене все, чим не є я. Але що ж ближче мені, як не я сам? І ось я сам не можу збагнути власної суті своєї пам'яті, хоч без неї я не міг би назвати себе. Бо й що ж я маю сказати, коли для мене певне те, що я пам'ятаю забуття? Чи ж маю я казати, що в моїй пам'яті нема того, що я пам'ятаю, а чи маю казати, що забуття міститься

в моїй пам'яті на те, щоб я не забував? Одне й друге твердження — це крайнє безглуздя.

А третє? На якій підставі я міг би твердити, що в моїй пам'яті зберігається образ забуття, а не саме забуття, якщо я його пам'ятаю? На якій основі я можу так говорити? Адже, коли образ будь-якої речі відбивається в пам'яті, то обов'язково треба, щоб раніше там була сама річ, бо звідки б міг відбитися її образ? Отже, я пам'ятаю Карфаген¹, усі місця, де я був, обличчя людей, яких бачив, і все те, що я пізнав своїми чуттями. Так само пам'ятаю здоров'я чи біль самого тіла. Коли всі ці речі були наявні там, моя пам'ять зібрала їх образи, на які б я споглядав, мовби вони були перед очима, і перебирав їх у думці, пригадуючи кожного разу ті речі, коли вони навіть відсутні. Отже, коли пам'ять зберігає не тільки саме забуття, але й його образ, — це знак, що воно само там було, щоб міг відбитися його образ. Якщо ж було, то як могло залишити свій образ у пам'яті, коли забуття вже самою своєю наявністю стирає навіть те, що вже відбите? А однак, хоча цей спосіб незрозумілий і нез'ясований, та я впевнений, що пам'ятаю навіть саме забуття, цього руйнівника всяких спогадів.

Частина XVII

Дивна життєздатність пам'яті.

Щоб пізнати Бога, не треба переступати пам'ять

26. Велика ж бо й сила пам'яті! Не знаю, Боже мій, що проймає мене таким жахом, як її глибина й безмежна різноманітність. І це мій дух, і це я сам! Хто ж я, Боже мій? Яка моя природа? Життя різноманітне, різнобічне, незмірної величі. Дивись, у моїй пам'яті і розлогі лани, і печери, і незліченні яскині, повні аж до безконечності усяких речей, що містяться там чи то як тіла, тільки у своїх образах, чи вони самі, як, наприклад, знання; або у вигляді невідомо яких понять чи спостережень, як душевні почуття, що їх зберігає пам'ять навіть тоді, коли душа їх не відчуває, бо все, що міститься в душі, міститься й у пам'яті. Я перебігаю тими розлогими ланами сюди й туди, лігаю з одного краю в другий, намагаюся сягнути якомога далі, але їм немає меж! Така велика могутність пам'яті, така велика сила життя людини, яка живе на те, щоб умерти!

Як же бути, Ти, правдиве Життя моє, Боже мій! Переступаю межі й тієї моєї сили, що зветься пам'яттю, і переступаю їх на те, щоб здійснитися аж до Тебе, Солодке Світло.

І що Ти скажеш мені? Ось я, спираючись на мою душу, підходжу аж до Тебе, що живеш у висоті наді мною, я переступаю навіть ту

¹ Ім. III, 17.

² Пор.: Цицерон. Віщій дар, II, 30.

¹ Пор.: Августин. Листи, VII, 1.

могутність свою, що зветься пам'яттю, у своєму гарячому бажанні досягнути Тебе з того боку, з якого Ти приступний, хочу обняти Тебе з того боку, з якого ті обійми можливі. Бо мають пам'ять і тварини, і птахи, інакше вони б не могли повертатися до своїх лігвищ і гнізд, ні до багатьох речей, до яких звикли. Вони б навіть не могли звикнути до жодних речей, коли б не пам'ять. Отже, я переступаю й межі пам'яті, щоб досягти того, хто "відрізнув мене від тварин і зробив мене розумнішим за небесних птахів". Переступаю й пам'ять, щоб знайти Тебе, але де? Де знайду Тебе, правдиве Благо, безпечні Солодоші? Якщо я знайду Тебе поза моєю пам'яттю, — це знак, що я не пам'ятаю про Тебе. І як же я міг би знайти Тебе, коли б не пам'ятав про Тебе?

Частина XVIII

*У якому розумінні пам'ять допомагає
здійматися до Бога*

27. Бо загубила жінка драхму і шукала її з ліхтарем¹, а коли б її не пам'ятала, то не знайшла б, а якщо б навіть знайшла, то не знала б, чи то саме та, якщо б її не пам'ятала. Я пам'ятаю, що я шукав, і знайшов чимало речей, які загубив. А знаю це з того, що під час моїх пошуків мене питали: "Може, це воно? Чи, може, випадково не воно?" — а я так довго відповідав: "Ні, не воно", — доки мені не подали того, що я шукав. Коли б я не пам'ятав тієї речі, хоч би яка вона була, то хай би мені й показувати, я все одно не знайшов би, бо не міг би впізнати. І так буває завжди, коли ми шукаємо загублене і знаходимо його. Коли випадково якась річ зникне з наших очей, але не з нашої пам'яті, — маю на оці матеріальні й видимі предмети, — то її образ залишається відбитий у нашій душі, і ми шукаємо її доти, доки вона знов не повернеться на очі. А коли вона знайдеться, тоді ми впізнаємо її на основі того образу, що зберігся в душі. Ба більше, ми не кажемо, що знайшли загублене, коли його не впізнаємо, й не можемо впізнати, бо не пам'ятаємо. Ця річ згинула тільки для наших очей, але наша пам'ять зберігає її завжди.

Частина XIX

Що таке пригадування?

28. Але що ж? Коли сама пам'ять утратила щось, тобто коли ми забули щось і прагнемо його пригадати, то де ж ми його шукаємо, як не в самій пам'яті? А коли тут повернеться якась інша річ замість

тієї, то ми відкидаємо її, аж доки не трапиться та, якої шукаємо, а коли трапиться, кажемо: "Ось вона!" Та цього ми не сказали б, якби не впізнали її, і не могли б упізнати, якщо б не пам'ятали. Та все одно цілком певно, що ми її забули.

А може, вона випала нам із пам'яті не повністю, і ми шукали її за допомогою тієї частини, яка ще трималася в пам'яті, бо пам'ять відчувала, що не може собі уявити в цілості того, що звичайно уявляла, і, немовби позбавлена тієї звички, шкутильгаючи, домагалася повернути собі втрачене?

Так само діється, коли якась знайома людина, ім'я якої ми забули, повернеться нам на очі або пригадається, і ми шукаємо це ім'я, а коли нам спаде на думку якийсь зовсім не її ім'я, ми не пов'язуємо його з цією людиною, тому що ми не звикли до такого пов'язування в думці; ми відкидаємо його доти, доки не згадаємо те, яке повністю задовольняє нас як звичне для людини, яку ми згадуємо. Але звідки ж береться це ім'я, як не з самої пам'яті? Бо коли ми навіть впізнаємо його за допомогою когось іншого, воно все-таки виходить з пам'яті. Для нас воно не є чимось новим, чому ми віримо. Ми лише пригадуємо собі й заявляємо, що це те ім'я, яке потрібне. Коли б воно зовсім стерлося в нас, то жодне пригадування не викликало б у нас згадки про нього. Бо ж ми ще не забули цілком, якщо пам'ятаємо, що ми щось забули. Отже, ми не могли б навіть шукати загубленого, якби зовсім про нього не пам'ятали.

Частина XX

*Ми завдячуємо пам'яті наше поняття
й наше бажання щастя*

29. Як же я шукаю Тебе, Господи? Шукаючи Тебе, Тебе, Бога мого, я шукаю блаженного життя. О, коли б я міг знайти Тебе, щоб жила душа моя! Бо тіло моє живе з моєї душі, а душа моя з Тебе, якщо я шукаю блаженного життя. Я доти не матиму його, доки не скажу: "Досить! Воно там!.." Тут слід сказати, як я шукаю його. Може, пригадуючи, начебто я забув про нього, але ще свідомий свого забуття? Чи, може, з бажання пізнати невідоме життя, якого я ніколи не знав або ж забув про нього так, що навіть не пам'ятаю, що забув? Чи блаженне життя — це те, якого прагнуть усі, і взагалі немає нікого, хто б не сподівався на нього? Де ж вони його пізнали, що так прагнуть його? Де його побачили, що так полюбили? Немає сумніву, що ми його маємо. Але як? Я не знаю. Є якась міра блаженства, володіння якою достатнє для того, щоб бути блаженним; інші ж бувають блаженними тільки в надії. Вони мають менше щастя за тих, що вже справді стали блаженними, але

¹ Пор.: Лк. XV, 8.

водночас вони щасливіші за тих, хто ще не блаженний і не має надії на блаженство. Та коли б ці перші навіть не мали чомусь того блаженства й не надто прагнули стати блаженними, їх воля до цього цілком певна. Вони пізнали це. Але як? Не знаю. Вони мають про блаженство якесь уявлення, не знаю яке. Мене цікавить питання докладного визначення, чи це уявлення міститься в пам'яті, бо якщо так, то це доказ того, що ми колись були блаженними. Але чи всі, кожен зокрема, були блаженними, чи тільки та людина, яка перша згрішила, і в якій усі ми вмерли¹, і з якої всі ми народилися в нужді? Не хочу тепер досліджувати цього; я тільки хочу знати, чи поняття блаженного життя міститься в пам'яті. Адже, коли б ми його не знали, то не любили б його. Бо ледве почувши його назву, усі ми тут же заявляємо, що прямуємо до нього. І маниє не лише звучання цього слова. Скажімо, грек, почувши це слово латиною, не радіє, бо не знає, про що йдеться. А ми радіємо так, як і він, коли почує це слово по-грецькому. Бо ж сама річ ні грецька, ні латинська; і чи то греки, чи латинці, чи чужинці, що говорять якоюсь іншою мовою, — усі мріють здобути її. Отже, вона відома всім людям, і коли б можна було запитати їх однією, усім зрозумілою мовою, чи можуть вони бути щасливими, вони б без вагання відповіли, що так. А така одностайність була б неможлива, коли б вони не зберігали у своїй пам'яті самої речі, яку означає це слово.

Частина XXI

*Яким чином блаженне життя
міститься в пам'яті*

30. Але чи цей спогад такий самий, як, наприклад, той, коли хтось пригадує собі вид Карфагена, який він бачив? Ні, блаженного життя не можна бачити очима, бо воно — не тіло. Чи, може, ми згадуємо його так, як, наприклад, числа? Ні, бо той, хто пізнав числа, не намагається їх посісти, а блаженне життя любимо тому, що маємо уявлення про нього і хочемо його досягти саме для того, щоб стати блаженними.

А може, це щось таке, як правила красномовності? Ні, бо на згадку цього слова ті, що не є красномовцями, думають про ту саму річ, і багато є таких, що прагнуть стати красномовними, — а це доказ того, що вони мають якесь уявлення про красномовство. Бо ж тілесними чуттями вони пізнали красномовство іншого, захопилися ним, самі хочуть стати такими самими. Отже, цю радість викликало в них їхнє внутрішнє уявлення про нього, і коли б вони його не знали, то не хотіли б стати красномовцями. Але блаженне життя ми не можемо

пізнати з досвіду інших¹ жодним тілесним чуттям. Чи, може, цей спогад подібний до того, коли ми, наприклад, пригадуємо радість? Може, й так. Бо я, будучи навіть сумним, пригадую свою радість і так само в нещасті мрію про блаженне життя.

Але тієї радості я ніколи не відчував тілесним чуттям — ні зором, ні слухом, ні нюхом, ні смаком, ні дотиком; я відчув її в моїй душі з того часу, коли радів, а знання її врзалося в мою пам'ять так, що можу це пригадати або з погордою, або з тугою, залежно від роду предметів моєї радості, які я запам'ятав. Бо бувало й так, що я розсипався radoшами навіть від гидоти, яку сьогодні згадую з відразою і прокльонами, а інколи від добрих і благородних речей, спогад про які викликає тугу. А може, я сумую, згадуючи колишню радість, тому що для мене вони тепер розвіялися.

31. Отже, де й коли я з досвіду пізнав своє блаженне життя, яке можу згадувати, любити й тужити за ним? І тут не йдеться тільки про мене одного чи про якусь невеличку кількість обранців, а просто всі ми хочемо бути блаженними². Якщо б ми не мали про це якогось певного уявлення, ми б не прагнули цього з такою впевненістю. Але що ж це таке? Коли б ми запитали двох юнаків, чи хочуть вони служити у війську, то, можливо, один із них відповів би "так", а другий "ні". Але запитайте їх, чи вони хочуть бути блаженними, обидва без жодного вагання скажуть, що мають саме таке бажання, і коли один погоджується носити зброю, а другий відмовляється, то тільки тому, що і той, і той хочуть бути щасливими. А може, один воліє такий стан, а другий інший випадково? Але всі погоджуються в одному — що хочуть бути блаженними. І так само, коли б їх запитали, чи вони хочуть радіти, вони б усі дали ствердну відповідь. І саме цю радість вони називають блаженим життям, єдину мету, до якої кожен прямує своїм, притаманним йому шляхом, щоб тільки дійти до радості. Виходить, що нема нікого, хто б міг сказати, що він ніколи не зазнав радості; почувши слова "блаженне життя", він знаходить їх у пам'яті і впізнає.

Частина XXII

Блаженне життя тільки в Бозі

32. Нехай далекою буде, Господи, від мого серця, нехай далекою буде від серця раба Твого, що сповідається перед Тобою, та думка, що будь-яка радість може зробити мене блаженим! Бо існує радість, якої не дають безбожникам³, а тільки тим, хто відчуває її з

¹ Тобто людей.

² Пор.: Цицерон. Розмови з Тускулом. Кн. V.

³ Пор.: с. XLVIII, 22.

¹ Пор.: I Кор. XV, 22.

любові до Тебе, а їхні радощі — це Ти. Радіги Тобою, для Тебе і через Тебе — ось блаженне життя. Ось таке воно, і іншого нема¹. А хто думає, що є інше, той ганяється за іншими, цілком несправжніми радощами. Але і в нього завжди існує якийсь образ радості, за яким безперестанку ганяється його воля.

Частина XXIII

На чому ґрунтується блаженне життя?

33. Та чи справді всі хочуть бути блаженними, якщо ті, що не шукають радощів у Тобі, єдиному блаженному житті, тим самим не прагнуть блаженного життя? А може, й прагнуть усі, та оскільки “тіло прагне всупереч духу, а дух усупереч тілу”², то вони не роблять того, що хочуть, а роблять те, що можуть, і тим вдовольняються, бо того, що “не можуть”, вони й “не хочуть”, і то так сильно, що й не можуть досягти?

Запитую всіх, чи вони воліють радіти правдою, чи олжею? І вони без вагання вибирають правду, так само як не вагаються заявити, що хочуть бути блаженними. Бо блаженне життя — це радощі, що народжуються з правди. Адже ця радість походить від Тебе, що є Правдою, о Боже, “Світло мое, Спасіння мого обличчя, Боже мій!”³ Такого блаженного життя, що єдино блаженне, хочуть усі; усі прагнуть радості, що народжується з правди. Я бачив чимало таких, які хотіли ошукати інших, але не бачив нікого, хто б хотів бути ошуканим. Звідки ж тоді вони могли взяти уявлення про блаженне життя, як не звідти, звідки взяли й уявлення про правду? Що ж, вони і правду люблять тому, що ця радість народилася з правди, тож, видима річ, люблять і правду. Вони б не любили її, якщо б у їхній пам’яті не було якогось уявлення про неї.

Отже, чому ж не знаходять у ній своєї радості? Чому ж вони не блаженні? Тому, що вони дуже зайняті іншими речами, які роблять їх радше нещасливими, ніж блаженними, зайняті тими речами, про які вони ледве пам’ятають. “Бо дотепер ще слабеньке світло блимає в людях”. Отже, нехай ідуть далі, нехай ідуть далі, щоб “темрява не захопила їх!”⁴

34. Але звідки походить те, що “правда породжує ненависть?”⁵ Звідки походить те, що вони вбачають ворога в людині, яка пропо-

відує в Ім’я Твоє¹, коли люди люблять блаженне життя, що є тільки радощами, які народилися з правди? Очевидно, це тому, що правду люблять ось як: ті, хто любить щось інше, хочуть, аби предмет їхньої любові був правдою; оскільки ж вони не припускають, що можуть помилятися, то й не хочуть, щоб їх переконали у їхній помилці. Тобто, вони ненавидять правду з любові до того, що вважають за правду. Вони люблять у ній світло, а ненавидять її докори², не хочуть, щоб їх обманювали, але самі хочуть обманювати, люблять її, коли вона сама розкривається, і ненавидять, коли вона викриває їх. А вона віддячує їм так: вони не хочуть, щоб вона їх викрила, а правда зумисне викриває їх, але сама не відкривається їм.

Так, так! Ось так чинить людське серце! Засліплене і мляве, гидке й нечестиве; воно хоче сховатися, але не хоче, аби що-небудь ховалося від нього. І ось доходить до того, що воно само не може сховатися перед лицем правди, але зате правда ховається перед ним. Та хоч яке воно нещасливе, все-таки воно воліє знаходити радощі у правді, а не в лицемірстві. Отже, воно буде блаженне тоді, коли без перешкод і прикростей радітиме єдиною Правдою, від якої походить усяка правда.

Частина XXIV

Бог міститься в пам’яті, бо в ній знаходимо правду

35. Дивись, які великі простори моєї пам’яті я перебіг у пошуках Тебе, Господи, але я не знайшов тебе поза нею. Бо я не знайшов нічого про Тебе, чого б не пам’ятав з того часу, коли навчився пізнавати Тебе. Бо ж з того часу я не забув Тебе. Бо там, де я знайшов правду, знайшов Бога мого, саму Правду, і відтоді, коли пізнав правду, я не забув її. Ось чому Ти залишаєшся в моїй пам’яті, відколи я пізнав Тебе, і тут я знаходжу, Тебе як тільки згадаю тебе, і радію в Тобі. Ось мої святі радощі, якими Ти обдарував мене в милосерді Твоєм, коли зглянувся на моє убозтво.

¹ Пор.: Ів. VII, 40-43.

² Пор.: Ів. V, 35; III, 20.

¹ Пор.: Царство Боже, VIII, 9.

² Гал. V, 17.

³ Пор.: Ів. XIV, 6. Пс. 42, 12; 27, 1.

⁴ Пор.: Ів. XII, 35.

⁵ Слова Теренція з комедії “Андрія” ввійшли в приказку: “Послужливість народжує друзів, правда — лютий гнів”.

Частина XXV

*У якому закапелку
нашої пам'яті перебуває Бог?*

36. Але де Ти, Господи, перебуваєш у моїй пам'яті? Де перебуваєш? Яку оселю Ти побудував там собі? Який храм Ти збудував собі? Ти удостоїв мою пам'ять того, що перебуваєш у ній, але в якій саме частині маєш свій осідок, ось про що питаю себе. Коли Ти ввійшов у мою думку, я перебрав усі частини моєї пам'яті, які є і в тварин, але не знайшов Тебе між тілесними образами. Я пішов далі і дійшов до тих частин, яким я доручив зберігати почуття моєї душі, але й там не знайшов Тебе. Я ввійшов у саму оселю духу мого, яку застеріг у моїй пам'яті для нього (бо дух також пам'ятає про себе), але Тебе не було й там. А це тому, що Ти не є тілесним образом, ні почуттям живої істоти — як, наприклад, радість, смуток тощо, — але ж Ти навіть не дух, бо Ти Господь і Бог духа. І те все змінюється, а Ти незмінний триваєш над тим усім, і Ти зволив оселитися в моїй пам'яті від того часу, коли я пізнав Тебе.

Але навіщо шукати, в якій частині пам'яті Ти оселився, начебто там справді є місце? Певне тільки те, що Ти в ній живеш, тому що я пам'ятаю про Тебе. З того часу, коли я Тебе пізнав, я знаходжу Тебе в ній, коли моя думка летить до Тебе.

Частина XXVI

Справжнє ставлення людей до Бога

37. Де ж я знайшов Тебе, щоб Тебе пізнати? Бо ж не було Тебе в моїй пам'яті, доки я не пізнав Тебе. Де ж, отже, я знайшов Тебе, щоб Тебе пізнати, як не в Тобі, наді мною? Між Тобою й нами немає простору. Ми віддаляємося й наближаємося один до одного, а простору нема ніде. Ти Сам — Правда, Ти всюди царюєш над тими, що звертаються до Тебе з запитаннями, і водночас даєш відповідь на найрізноманітніші запитання. Ти відповідаєш виразно, але не всі виразно чують. Найкращий Твій раб той, хто менше прагне почути від Тебе те, що він хоче, а радше бажає того, що почув від Тебе.

Частина XXVII

*Душевний стан Августина
під час редагування "Сповіді"*

38. Пізно я полюбив Тебе, Красо, така споконвічна й така нова, пізно я полюбив Тебе!¹ І диво! Ти був у мені, а я, я сам був поза мною! І я шукав Тебе поза мною; я у своїй гидоті стрімголов летів за красою Твоїх творів. Ти був зі мною, але я не був із Тобою. Тамті речі тримали мене далеко від Тебе, хоч вони б самі не існували, коли б не були в Тобі. Ти покликав мене, і Твій поклик прорвав глухоту мою; Ти заблиснув, і засяяв, і прогнав мою сліпоту; Ти розпустив пахощі, а я вдихнув їх, щоб зітхати до Тебе; я шукав Тебе, і тепер я голодний і спраглий Тебе; Ти діткнувся до мене, і я спалахнув бажанням миру, що даєш його Ти.

Частина XXVIII

Життя — це постійні спокуси

39. Коли я весь з'єднаюся з Тобою усією своєю істотою, я вже не відчуватиму ніякого болю, ні муки; моє життя, сповнене Тобою, тоді буде справжнім життям. Ти піднімаєш того, кого виповнюєш Собою. А тепер Ти ще не виповнив мене, і тому я сам для себе тягар. Але радощі, які я повинен оплакувати, ще змагаються з моїм смутком, з якого я повинен радіти, і на якому боці перемога, я не знаю. Ох, безгаланний я! Господи, змилюйся наді мною!² Злий смуток змагається з добрими радощами моїми, а я не знаю, на чієм боці перемога. Горе мені! Господи, помилуй мене! Горе мені! Дивись: я не ховаю своїх ран; Ти лікар, а я хворий; Ти милосердний, а я нещасливий! Хіба людське життя на землі не сама "спокуса"? Хіба хтось хотів би прикростей та труднощів?³ Ти наказуєш терпляче витримувати їх, а не любити. Ніхто не любить того, що витримує, але воліє не витримувати. У нещасті я тужу за щастям, у щасті боюся нещастя⁴. Може, між цими двома станами є ще один проміжний стан, у якому людське життя не є "спокусою"? Горе успіхам цього світу, двічі горе їм через прихований у них страх перед невдачею, горе їм через зіпсуття, яке приносять радощі! Горе й невдачам цього світу; горе їм, раз, двічі, тричі за настійливість їхніх спроб, за очайдушну небезпеку, на яку наражається терпеливість! Хіба ж людське життя на землі — це не невпинна "спокуса"?

¹ Це місце наслідує Ернест Ренан (1823-1892) у своїй "Молитві на Акрополі".

² Пс. 31, 10.

³ Йов. VII, 1.

⁴ Пор.: Горацій. Пісні, II, 10, 13.

Частина XXIX

Ласка Божя — це підпора нашої слабості

40. Уся надія моя хба тільки на превелике милосердя Твоє! Дай мені те, що Ти наказуєш, і наказуй те, чого Ти хочеш¹. Наказуєш нам бути стриманими. “Якщо я знаю, — сказав хтось, — що ніхто не може бути стриманим, коли Бог не дає йому того, то вже ознакою мудрості є саме те, що я знаю, звідки походить цей дар”. Стриманість збирає нас до купи, зводить разом до тієї єдності, яку ми втратили через наше розсіяння. Бо ж не любить Тебе достатньо той, хто одночасно любить іще щось, але любить не з любові до Тебе. Любова, що завжди гориш, а ніколи не гаснеш; Любова, Боже мій, запали мене вогнем! Наказуєш бути стриманим — дай мені те, що наказуєш, і наказуй те, чого Ти хочеш.

Частина XXX

Тілесні похоти

41. Ти напевно наказуєш мені утримуватися “від тілесних похотей, від похотей очей і від честолюбства цього світу”. Ти заборонив мені будь-яке незаконне тілесне єднання, а навіть щодо самого подружжя, на яке Ти дав свою згоду, Ти показав нам, що існує стан кращий за нього². І, завдяки Твоєму дарові, я обрав цей стан ще до того, як став розподільвачем Твоєї Тайни. Але ж у моїй пам’яті, про яку я розводився так довго, живуть і донині образи утіх, що їх закарбувала там моя колишня звичка. Правда, наяву вони дуже кволі, але вві сні вони викликають у мені не лише розкіш, а навіть згоду на розкіш, а також оману самої дії. І хоч вони не справжні, та все-таки мають такий великий вплив на мою душу, на моє тіло, що доводять мене у сні до того, до чого ці сонні мари не довели б наяву. Чи, може, я стаю не собою, а кимсь іншим, Господи Боже мій? Але ж від тієї хвилини, коли я поринаю в сон, і аж до пробудження між мною і мною самим виникає велика різниця. Де ж тоді розум, який наяву опирається таким впливам, і хоч навіть самі речі тиснуть на нього, він залишається непохитним? Чи він закривається разом із очима? Чи він засинає разом із чуттями? Тоді чому ж інколи ми, пам’ятаючи про наше рішення, опираємося навіть у сні і найчастіше залишаємося вірними своєму рішенню, відмовляючись від спокус? А однак і тут наявна велика різниця: коли навіть той опір слабне, то наяву ми знаходимо спокій

¹ Мудр. IX, 13. (Див. також: Августин. Дар витривалості, XX, 53).

² Пор.: I Кор. VII, 38.

нашого сумління, і саме ця відстань між тими двома станами дозволяє нам відчувати, що це не ми скоїли те, що, на лихо, якимось чином сталося в нас.

42. Хіба ж Твоя рука, Всемогутній Боже, не має стільки сили, щоб виликувати всі слабості моєї душі, аби щедрішим даром Твоєї ласки вгамувати ті потяги вві сні? А Ти, Господи, щораз збільшуватимеш Твої добродійства щодо мене, аби моя душа увільнилася з сітей похотей і пішла за мною аж до Тебе, щоб вона не ворохобилася проти себе самої і щоб не тільки навіть у сні не допускалася такого гидкого зіпсуття, коли буйні чуттєві образи таємно розпалюють тіло, але щоб навіть не думала про щось подібне.

Бо ж зробити так, щоб жодна з таких спокус, навіть така маленька, яку можна було б здушити слабким порухом волі, коли ми засинаємо в чистому настрої, не викликала в мені почуття розкоші не лише в моєму минулому, а й у прийдешньому житті, не становить для Тебе ані найменших труднощів, о Всемогутній, що “можеш зробити для нас більше, ніж ми Тебе просимо й розуміємо”¹. Однак у цю хвилину я сказав моєму ласкавому Господеві, як глибоко ще я грузну в такого роду безсиллі і з трепетом радію² тим, чим Ти мене обдарував, а плачу над тим, що в мені ще недосконале. Надіюся, що Ти довершиш у мені милосердя Твоє аж до повного миру, який отримає в Тобі моя зовнішня і внутрішня істота, коли “смерть буде поглинута задля перемоги”³.

Частина XXXI

Гін їжі і напоїв

43. День накладає на мене іншу “кару”⁴. Та коли б того було досить! Бо ж їжею й напоями ми доти відновлюємо своє тіло, яке щодня зношується, доки Ти, “руйнуючи їжу і шлунок”, не вб’єш моєї вади чудесною сипістю і не вбереш цього глінного тіла у вічну нетлінність⁵.

Та сьогодні ця необхідність люба мені, і я веду боротьбу з цією принадою, щоб вона не зловила мене, веду щоденну війну звичайно постом, завдяки якому віддаю своє тіло “в рабство”⁶. І саме ці розкоші відганяють мої страждання; вони спалюють і вбивають, як гарячка, але ж пожива є цілющим ліком на них. А що пожива

¹ Еф. III, 20.

² Пс. 2, 11.

³ I Кор. XV, 54.

⁴ Пор.: Мат. VI, 34.

⁵ Пор.: I Кор. VI, 13; V, 53.

⁶ I Кор. IX, 27.

завжди в нас під рукою як підкріплення Твого дару — адже Ти дав на службу нашому безсиллю землю, воду й повітря, — то це нещастя ми називаємо розкошами.

44. Ти навчив мене, щоб я приступав до їди так, начеб мав заживати лік. Але коли я з болючого недоситу переходжу до спокою насичення, то саме в цьому переході чатує на мене сильце похоті. Бо вже самий перехід — це розкіш, а немає жодного іншого переходу туди, куди змушує мене переходити необхідність. І коли ми їмо або п'ємо, то це для підтримання життя, але до того долучається й розкіш, як невідступна і небезпечна супутниця, яка частенько намагається навіть вести перед, аби те, що я заявляю і хочу зробити для здоров'я, робилося для неї.

Але ж в обох випадках міра не однакова, бо чого досить для здоров'я, того замало для розкоші, і часто невідомо, чи то фізична потреба ще домагається обов'язкового підкріплення, чи розкішна омана похоті накидає свої лицемірні послуги. А наша безталанна душа захоплюється цією непевністю й радіє, що знаходить у ній виправдання, кажучи, буцімто важко визначити, скільки потрібно для підтримання здоров'я, і таким чином потребами здоров'я легко прикриває потурання розкоші. Я намагаюся щодня опиратися таким спокусам і кличу на допомогу правницю Твою; Тобі підкорюю свої хвилювання тому, що сам не маю виразного увлечення про них.

45. Я чую голос Бога мого і Його наказ: "Нехай не обтяжують ваших сердець ненажерність і пияцтво"¹. Пияцтво далеко від мене. Твоє милосердя не дозволить йому наблизитися до мене². Навпаки, ненажерність насадає інколи на раба Твого, нехай Твоє милосердя прожене її від мене! Бо ж ніхто не може бути стриманим, коли Ти не даси йому тієї ласки? Ти даєш нам багато, коли ми молимося. І навіть усе те, що ми одержали перед самою молитвою, завдячуємо Тобі, а коли згодом здаємо собі справу з того, це також Твої добродійства. Я сам ніколи не був п'яницею, але я знав п'яниць, які завдяки Тобі стали тверезими. Твоя справа й те, що деякі такі, якими ніколи не були. І Твоя справа, що дехто вже не такий, яким був колись. А що одні і другі знають, кому це завдячувати, — це також Твоя справа.

Я чув інші Твої слова: "Не йди за твоїми похотями і відвертайся від того, що для тебе є розкішшю". І з Твоєї ласки я чув також інше слово, яке я дуже полюбив: "Нічого нам не збільшиться, коли їстимемо, але й не зменшиться, якщо не будемо їсти"³. Іншими словами: не збагатію в першому випадку, не збіднію —

в другому. Я чув ще й інше: "Я навчився вдовольнятися тим, що маю, умію жити в достатках і вмію терпіти нестатки. В ім'я Того, Хто мене підкріплює, я зумію все"¹. Ось воїн² небесних таборів, а не такий порох, як ми! Але пам'ятай, Господи, "що ми порох"; що з пороху Ти створив людину; що вона "згинула і знову знайшлася". Але ж навіть Апостол не знайшов у собі тієї сили, він був тільки таким самим порохом, як і ми. Та повів Твого натхнення продиктував йому слова, які я полюбив: "Я можу все в Тому, Хто зміцнює мене"³. Зміцни мене, щоб я міг. Дай мені те, що наказуєш, і наказуй те, що хочеш. Апостол визнає, що він усе одержав від Тебе, а коли він "хвалиться, то хвалиться у Господі"⁴. Я чув ще, як інший просив, щоб одержати: "Віджени від мене похоті черева". З цього ясно, Святий Боже мій, що це Ти робиш так, щоб діялось те, що має діятися за Твоїм наказом.

46. Ти, достойний Отче, навчив мене, що "чистим усе чисте, але горе людині, яка спричиняє погіршення тим, що вона їсть"; і що "все, що Ти створив, — добре"; і що не слід відкидати нічого з того, що "одержуємо з подякою"; і що "пожива не доручає нас Богові"; і що "ніхто не повинен судити нас за їжу й напої"; і що "той, хто їсть, не повинен гордувати тим, хто не їсть"; і що "той, хто не їсть, не повинен судити того, хто їсть"⁵. Ось чого я навчився, і за це складаю Тобі подяку. Хвала Тобі, Боже мій, Учителю мій, що постукався у мої вуха і освітив моє серце. Увільни мене від усіх спокус. Я не боюся нечистоти їжі, а боюся нечистоти похотей. Знаю, що Ноеві було дозволено їсти всяке істивне м'ясо, що Ілля харчувався м'ясною стравою, що Іван, обдарований чудесною стриманістю, не заплямувався тими тваринами, тією саранчею, які були його їжею⁶. Але знаю також, що Ісава підвела сильна жадоба сочевиці, що Давид сам себе ганив за прагнення води, що нашого Царя спокушали не м'ясом, а хлібом. І так само народ у пустелі заслужив на догану не тому, що хотів м'яса, а тому, що з жадоби до їжі ремствував проти Господа⁷.

47. І мене оточили такі спокуси, я щодня борюся з жадобою до їжі й напоїв. Бо тут я не можу вирішити: "Перестану і більше навіть не доторкнуся", — так, як я зробив зі статевими розкоша-

¹ Фил. IV, 11-13.

² Ця метафора, що означає вірних на службі Христа, дуже часта в Новім Заповіті вже від Апостола Павла.

³ Фил. IV, 13.

⁴ Пор.: I Кор. I, 31. Мт. XXI, 22.

⁵ Тит. I, 15. Пор.: Рим. XIV, 20. I Тим. IV, 4. I Кор. VIII, 6. Кол. II, 16. Рим. XIV, 3.

⁶ Пор.: Ім. IX, 3. I Цар. XVII, 6. Мт. III, 4.

⁷ Ім. XXV, 30-34. Пор.: 2 Цар. XXIII, 15-17. Мт. IV, 3. 4М. XI, 1-4.

¹ Лк. XXI, 34.

² Пор.: Просідій. Житєпис Августина, § 22 і 19.

³ I Кор. VIII, 8.

ми¹. Отже, я мушу загнuzдати своє піднебіння і то звільняти, то гамувати його. Але чи є хтось, Господи, хто б не дозволив хоч трошечки вивести його за межі необхідності? Хоч би хто це був, він великий — і нехай величає Ім'я Твоє; а “за мої гріхи заступиться перед Тобою Той, Хто переміг світ”². Він зараховує мене також “між слабі члени свого тіла”, бо “Твої очі побачили й те, що в нім недосконале, і всі будуть вписані у книгу Твою”³.

Частина XXXII

Похоті запаху

48. Принади запаху байдужі для мене. Коли їх нема, я не шукаю їх, а коли є, то не нехтую ними. Але я готовий навіть завжди обходитися без них. Так принаймні здається мені, але, може, я помиляюся. Бо й те, що в мені, — це також жалюгідне, це темрява, що ховає від мене мої власні спромоги, тож коли мій дух запитує про притаманну йому силу, то дуже вагається довіряти собі самому, бо те, що криється в ньому, дуже часто залишається таємницею, якщо досвід не виявить його. І ніхто не повинен уважати себе впевненим у цьому житті, що зветься “постійною спокуюсою”, бо той, що з гіршого став кращим, може знову з кращого стати гіршим. Єдина надія, єдина віра, єдина певна обіцянка — це Твоє милосердя⁴.

Частина XXXIII

Похоті слуху. Церковні співи

49. Розкоші слуху обплутали й поневолили мене дужче, але ти розірвав їх пута й увільнив мене. Зізнаюся, сьогодні слухаю з якоюсь спокоєм мелодії, що їх оживляють Твої слова, коли ті мелодії співають приємні й гарно вишколені голоси; однак ваблять вони мене не настільки, щоб я не міг від них відірватися, коли схочу. Але все-таки вони допущені до мене, а тими словами, завдяки яким живуть, вони допрошуються в моєму серці якогось почесного місця для себе; і мені важко визначити таке, якого вони заслуговують. Бо інколи мені здається, що я приділяю їм більше почестей, ніж треба, бо відчуваю, що святі слова, коли їх так співають, пронизують мене побожним полум'ям, чого не трапляється, коли їх так не співають. А це тому, що всі, такі різні, почуття нашої душі

знаходять у голосі й співі притаманні їм ноти, та я не знаю, яке таємне споріднення спонукає їх до цього. Але радощі тіла, яким не слід дозволити розслаблювати дух, часто зманюють мене, коли тілесне чуття, супроводжуючи розум, не хоче йти скромно за ним, хоч його допустили туди тільки з такою умовою. Воно намагається випередити розум і верховодити ним. Ось чим я непомітно грішу, але згодом здаю собі з цього справу.

50. Але інколи я занадто остерігаюся тієї омани й грішу надмірною суворістю, і бувають хвилини, коли я всіма силами хотів би усунути від моїх вух, ба навіть із самої Церкви, мелодії тих солодких співів, якими такий багатий Давидів Псалтир. Мені здається певнішим дотримуватися прийнятого вже методу, про який мені часто оповідали (і пригадую собі, що Афанасій¹, александрійський єпископ, велів читцеві псалмів виголошувати їх з такою незначною модуляцією голосу, щоб це можна було назвати радше декламацією, ніж співом)².

Та коли я пригадую собі мої сльози, які я проливав під враженням церковного співу на початку мого навернення до віри, а часом проливаю ще й сьогодні, коли вже менше зворушуюсь самим співом, а більше словами, якщо вони вимовляються чистим голосом з відповідною модуляцією, то знову визнаю велику користь такого звичаю.

Отож, вагаючись між небезпекою чуттєвої розкоші й очевидним досвідом спасенності, що супроводжується співом, я радше схилиюся, хоч і не вважаю це за конечне, до схвалення звичаю церковного співу, щоб зачаровані ним вуха підтримували ще дуже слабенький дух і піднімали його до почуття побожності. Та коли станеться, що сам спів зворушить мене сильніше, ніж слова пісні, то я зізнаюся, що тяжко згрішив і заслужив на кару, і тоді я волів би не чути співака.

Ось де я! Плачте зі мною, плачте наді мною, ви, що зберігаєте у своїх серцях добродісні почуття, які є джерелом добрих вчинків, бо вас, хто не відчуває цього, не дуже все те зворушує. Але Ти, Господи Боже мій, “вислухай мене, зглянься на мене”, “змилосердсь наді мною й вилікуй мене”³. Я сам для себе став загадкою в очах Твоїх, і саме в цьому криється моя слабкість.

¹ Пор.: Августин. Розмови наодинці, I, 9.

² Пор.: Лк. V, 8. Рим. VIII, 34. Ів. XVI, 33.

³ Пс. 139, 16.

⁴ Пор.: Йов. VII, 1-21.

¹ Афанасій, єпископ Александрії (295-373), званий “батьком православ'я”, завзятий поборник аrianства.

² Пор.: Ісидор Севільський. Церковна служба, I, 5, 2.

³ Пс. 6, 3; 13, 4.

Частина XXXIV

Похоті очей

51. Залишається тілесна розкіш моїх очей. Нехай те, що сповідатиму Тобі, вислухають вуха “Храму” Твого¹, вуха братолюбні й побожні, щоб ми вже раз і назавжди покінчили зі спокусами тілесної похоті, яка, незважаючи на мої зітхання, ще й досі турбує мене, а моє гаряче бажання — це “зодягнутися в моє мешкання, що на небі”².

Мої очі люблять гарні й різні краєвиди, люблять розмаїті принадні барви. Нехай вони не зачаровують моєї душі! Нехай її зачаровує Бог, який створив усе “дуже гарне”³, але це Він, а не вони — моє добро. І коли я не сплю, вони постійно турбують мене, не дають спокою — того спокою, який дають мені гармонійні голоси, інколи й усі разом, коли довкруги панує тиша. Бо сама царця барв — це світло, що купує у своїх променях усе, що ми бачимо. Хоч би де я був цілий день, вона крадеться за мною тисячею способів і голубить мене навіть тоді, коли я зайнятий чимось іншим і зовсім не думаю про неї. Вона непомітно і так невідступно тисне на мене, що, коли раптом її забракне, я з тугою шукаю її, а довша її відсутність наводить на мою душу сум.

52. О Світло, що його бачив Товій, коли, позбавлений очей тіла, показував своєму синові шлях життя⁴ і сам, ступаючи перед ним стопами любові, ніколи не заблукав; Світло, яке бачив Ісаак: він заслужив собі на те, що не благословив своїх синів, упізнавши їх, коли старість загмарила й прикрила його тілесний зір⁵. Світло, що його після втрати зору в глибокій старості бачив Яків, який променями свого серця освітив покоління майбутнього народу, що було напророчене в його синах⁶; він бачив його й тоді, коли поклав на своїх онуків, що народилися від Йосифа, свої таємно схрещені руки, поклав не так, як цього хотів би їхній батько, що бачив речі тільки ззовні, а за своїм внутрішнім вибором! Ось таке правдиве світло. Воно одне і становить одне ціле з тими, хто його бачить і любить.

А щодо того тілесного світла, про яке була мова, то воно стає дурманною і небезпечно солодкою приправою життя засліплених поклонників цього світу. Але ті, що вміють величати Тебе й за це світло, “Боже, Творче Всесвіту”⁷, влітають промені в звернені до

Тебе гімни, але не дозволяють їм взяти себе в полон у сні їхньої душі. Я хочу бути таким. Я опираюся принадним спокусам очей, щоб не заплуталися в них ноги мої¹. А ти раз у раз розплутуватимеш їх, бо вони часто заплутуються. Ти не перестанеш вивільняти мене, а я знову щохвилини потраплятиму в розставлені довкруги мене пастки, “бо Ти не задрімаєш і не заснеш, Ти, Вартівнику Ізраїля”².

53. А скільки принад додали люди до того, що манить наш зір, за допомогою різних видів мистецтв, ремесел, одягу, взуття, посуду, різних художніх виробів, картин і скульптур, що значно переступає межу необхідного й поміркованого вжитку й згідного з побожністю призначення! Вони прив'язуються до творів своїх власних рук, забуваючи про Того, Хто їх створив, і нищать у собі твір свого Творця.

А я, Боже мій, Славо моя, навіть за це присвячую Тобі похвальний гімн і складаю в жертві хвалу Тому, хто приніс себе в жертву за мене³: бо краса, яка з душі митця переходить через Його геніальні руки, походить із Краси, вищої за наші душі, до якої вдень і вночі зітхає моя душа. Але творці тих зовнішніх оздоб, а також ті, хто їх шукає, висновують із них спосіб визнання, а не спосіб користування. Останній там є, однак вони його не бачать, інакше вони не йшли б так далеко, зберігали б усю свою силу для Тебе”⁴, а не розтрачували її на розкоші, які нас розніжують.

А я, хоч і говорю про цю красу і хоч ясно бачу її, та все-таки й сам заплутуюсь у її сіті. Але Ти вирвеш мене з них, Господи, так, Ти вирвеш мене звідти, бо “милосердя Твоє завжди перед моїми очима”⁵. Бо я жалюгідно дозволю тим сітям полонити себе, а Ти милосердно увільнятимеш мене з них, хоч я інколи навіть не помічатиму того, бо, заплутуючись, я буду обережний, хоча інколи й відчуватиму біль, коли сіті облутуватимуть мене тісніше.

Частина XXXV

Інша форма тієї самої похоті — цікавість

54. До всього цього долучається інша форма спокуси, набагато небезпечніша. Бо, крім похотей тіла, що спираються на дозволяння всіх тілесних розкошів, рабами яких стають ті, хто на погибель собі віддаляється від Тебе, у душі існує ще інша форма похоті. Вона переходить через ті самі тілесні чуття, але звертається не так до

¹ Пор.: II Кор. VI, 16.

² II Кор. V, 1.

³ Ім. I, 31.

⁴ Пор.: Тов. IV, 2.

⁵ Пор.: Ім. XXVII, 1—40.

⁶ Пор.: Ім. XLIX, 1—33.

⁷ Пор.: Сповідь, IX, 12,32.

¹ Пс. 25, 15.

² Пс. 121, 4.

³ Пс. 116, 1—19.

⁴ Пс. 59, 10.

⁵ Пс. 26, 3.

тілесної втіхи, як до досвіду, для якого тіло стає тільки знаряддям. Це пуста цікавість, що прикривається іменем пізнання й знання. Боже віщування назвало її “похиттю очей”¹, оскільки вона спирається на бажання пізнавати оскільки з-поміж чуттів при пізнаванні очі займають перше місце.

Бо справді — це риса, притаманна очам. Але ми послуговуємося цим словом, говорячи й про інші чуття, коли пропонуємо пізнати їх. Бо ми не кажемо: “Послухай, як це мерехтить”, ані: “Понюхай, як це блищить”, ані: “Покуштуй, як це промениться”. Слово “бачити” надається до всіх цих вражень. Ми кажемо не тільки: “Дивись, що за світло!” (це можуть помітити тільки очі), — а й: “Дивись, що за звук, дивись, що за запах, дивись, що за смак, дивись, яка твердість!”

Ось чому кожен досвід, осягнений за посередництвом чуття, назвали, як я вже сказав, “похиттю очей”, бо бачити — це властивість лише очей, але й говорячи про інші чуття, коли за їх допомогою досліджуємо якусь річ, щоб її пізнати, ми за аналогією вживаємо це слово.

55. З цього можна наочно бачити, що чуття переслідують дві речі: одна — це розкіш, друга — цікавість. Розкіш шукає краси, милозвучності, того, що гарно пахне, солодко смакує, що ніжне при дотику; цікавість, навпаки, шукає цілком протилежних вражень лише для самого випробовування, не для того, щоб наразитися на неприємні враження, а для самої приємності досвіду й пізнання.

Бо хіба це розкіш — оглядати зовсім розпанаханий труп, що викликає дрож? Та коли він лежить де-небудь, збираються люди, щоб співчувати й бліднути. Але бояться побачити це у сні, начебто наяву хтось змушував їх дивитися на це, або начебто їх схилило до цього сподівання побачити якусь красу.

Таке саме трапляється і з іншими чуттями, але я не хочу довго розводитися з цього приводу. З цієї пошесті цікавості походять усі чудасії, що їх виставляють у театрі. З неї походять і намагання досліджувати таємниці природи, які поза нами, і таємниці, пізнання яких не дає жодної користі, бо люди не шукають нічого, крім самого пізнання. З неї походять і те, що коли хтось має на меті підступне знання, то шукає його за допомогою магії. Через цікавість навіть у самій релігії люди “спокушають Бога”, домагаються знаків і чудес не для спасіння, а лише для самого досвіду².

56. Ось із цього безмежного лісу пасток та інших небезпек я вже чимало з них усунув, я викинув їх геть з мого серця завдяки Тобі, бо Ти дав мені силу на це, “Боже мого спасіння!”³. Але хіба я

посмію сказати, що з тисяч різноманітних вражень, які кожної днини накопичуються довкруги мого життя, жодна не приковує моєї уваги, мого зору й не полонить моєї цікавості?

Правда, театр уже не захоплює¹ мене; не дбаю вже й про пізнання зоряних шляхів²; ніколи моя душа не шукала вищої відповіді у тіней небіжчиків; я цурався всіх тих святотатських обрядів³. Але скільки підступних хитрощів вигадує ворог, щоб накинути мені думку домагатися якогось чуда від Тебе, Боже мій, від Тебе, чим низьким і покірним рабом я маю служити! Заклинаю Тебе нашим Царем, нашою чистою й непорочною вітчизною Єрусалимом, щоб кари гідна згода, що сьогодні далеко від мене, віддалялася завжди і щораз далі! А коли я прошу в Тебе спасіння когось іншого, то я переслідую цим заступництвом зовсім іншу мету: Ти дозволяєш мені і завжди радо дозволятимеш іти за Твоєю волею, хоч би якою вона була.

57. Але якими ж численними дрібничками, як презирливо кожен спокушає нашу цікавість! Хто здатен виміряти наш чистий занепад? Скільки ж то разів, наслуховавшись марних небилиць із чистої ввічливості, аби не зробити прикrostі слабостям іншого, ми починаємо згодом поволеньки залюбки прислухатися до них? Уже не йду більше до цирку, щоб побачити, як собака наздоганяє зайця, але коли випадково побачу таку гонитву в полі, де прогулююся, то вона захоплює мене, ба, навіть відриває від глибоких роздумів; правда, вона не зводить мого коня на манівці, а все ж моє серце стежить за нею. І коли б Твій докір щодо мого безсилля не напоумив мене чимскоріше відвернутися від цього видовища й повернутися до якихось роздумів, які піднесли б мене аж до Тебе, або махнути на все рукою й іти далі, то я б і далі стояв, безглуздо відкривши уста.

Та що це я кажу? Коли я сиджу в себе вдома, а тим часом ящірка ловить мушок або павук⁴ своїми сітями комашок, що потрапляють туди, то хіба ж це не привертає моєї уваги? Чи це вже не те саме, оскільки ці тваринки дуже маленькі?

Переходжу звідси до Твоїх похвал, Чудотворче і Розпоряднику Всесвіту, але не з них починається моє зацікавлення. Одна справа — вми швидко підніматися, а зовсім інша — ніколи не падати.

А моє життя було сповнене тих слабостей; єдина моя надія на Твоє велике милосердя. Наше серце дає притулок усіляким речам: воно містить у собі багато дурниць, які часто перебивають і спотворюють навіть нашу молитву; тож коли перед Твоїм обличчям ми

¹ Пор.: Сповідь, III, 22.

² Там же, IV, 3, 4 і VII, 5, 7.

³ Там же, IV, 2, 3.

⁴ Пор.: Іван Франко. Іван Вишенський.

¹ Ів. II, 16.

² Пор.: Августин. Листи, 55, 37.

³ Пс. 18, 47.

намагаємося піднести голос нашого серця аж до Твоїх вух, ці свавільні думки невідомо звідки тиснуть на нас і несподівано перебувають нам таку важливу справу.

Частина XXXVI

Гордість життя

58. Чи й ці вади слід зарахувати до дріб'язкової зневаги? Або чи є щось інше, що змогло б підтримати в нас надію, як не Твоє милосердя, тому що Ти вже розпочав справу мого навернення? І Ти знаєш також, у якій мірі вже доконалася ця зміна. З самого початку Ти вилікував мене від пристрасті помсти, щоб "Ти став ласкавішим і до всіх інших проявів моєї несправедливості, щоб Ти вилікував усі слабості мої, відкупив від зіпсуття моє життя, увінчав мене в ласці й милосерді й наситив своїм добром бажання моє"¹. Страхом перед Тобою Ти приборкав гордість мою і при звичаїв шію мою до Твого ярма. А тепер я ношу його, і воно "легке"² для мене згідно з Твоїми обіцянками, яких Ти дотримав. І воно вже справді було солодке для мене, а я не знав того й побоювався підкоритися йому.

59. Але скажи мені, Господи, Ти, що єдиний царюєш без пихи, бо Ти єдиний справжній Цар³, скажи мені, чи мене облишив і третій рід спокуси, і чи він узагалі може нас облишити в цьому житті? Спокуса ця є бажанням, щоб люди боялися нас і любили, щоб з того черпали радість, яка не є справжньою радістю. Нужденне це життя і гидка бундючність! Ось у цьому головна причина, що ми не любимо Тебе і не маємо побожного страху перед лицем Твоїм. І тому Ти зі свого боку "опираєшся гордим, а смиренним даєш благодать"⁴, Ти "гриміш" над честолюбством цього світу, і "дрижать гори в основах своїх"⁵. У людському суспільстві існують деякі обов'язки, що змушують людей любити нас або боятися. Тисне на нас ворог нашої справжньої блаженності й на кожному кроці розставляє свої сіті словами заохочення: "Гарно! Досконало!", щоб наша захланність збирала ці принади і щоб ми несвідомо ловилися на них. А мета цього в тому, щоб ми відірвали нашу радість від правди і прив'язали її до людської брехні; щоб нам хотілося, аби нас любили й боялися не через Тебе, а замість Тебе. І таким чином робить нас подібними до себе не для самої сердечної любові, а для

нашої співучасті в його карі, бо ж він вирішив "збудувати свій престол на північному вітрі"¹, щоб ми в темряві й холоді² служили йому, хто перекирвлює й мавпує Тебе.

Але ми, Господи, ось глянь, "маленька черідка"³, Ти вважай нас своїм майном, розпростай крила Свої, щоб ми знайшли захисток під ними. Будь нашою славою; нехай інші люблять нас через Тебе, і нехай слово Твоє в нас буде страхом для них. Бо той, хто хоче, щоб його славословили люди, незважаючи на Твій осуд, не знайде захисту в людей у день суду Твого, і люди не врятують його, коли Ти його осудиш. Бо ж не "хвалять грішника за похоті його душі", не "благословляють неправедника"⁴, а хвалять людину за якийсь даний Тобою дар, та вона більше радіє з похвал, ніж з того дару, але ж хвалять також і Твій осуд. І вже кращий той, хто похвалив, ніж той, кого похвалили, бо ж подобався в людині дар Бога, а той, кого похвалили, ставить дар людський вище за дар Божий.

Частина XXXVII

Схильність серця до нагальної похвали

60. Ось, Господи, які спокуси нападають на нас щодня, раз у раз. Язык людини — це для нас щоденне горнило випробування⁵. Тому й через це Ти наказуєш нам бути стриманими. Дай мені те, що наказуєш, і наказуй те, що хочеш! Ти знаєш про зітхання серця мого до Тебе й про потоки сліз, що їх виливають очі мої. Я навіть сам не здаю собі справи з того, якою мірою я вже очистився від цієї напасти, і дуже боюся моїх прихованих гріхів, про які знають очі Твої⁶, але не знають мої. Бо щодо інших спокус, то я можу до певної міри простежити їх у собі, але щодо цієї, то мій бистрий розум не здатний на це! Я бачу, як багато я досягнув, коли моя душа відвернулася від тілесних розкошів і марної цікавості. Бачу це, коли обходжуся без них чи то силою моєї волі, чи тому, що їх немає.

І саме тоді запитую себе, як дуже я відчуваю їх брак. А щодо багатств, яких шукають тільки з тією метою, щоб задовольнити одну з тих трьох похотей, або дві з них, або всі три разом, коли душа неспроможна відчути, чи може вгамувати їх, коли вони в ній є. Для того, щоб виправдати себе, можна їх навіть позбутися. Але ж

¹ Пор. Іс. XIV, 13.

² Пор.: Данте. Пекло, XXXI—XXXII.

³ Пор.: Лк. XII, 32.

⁴ Пс. 10, 3.

⁵ Пор.: Пр. XXVI, 21.

⁶ Пор.: Пс. 19, 13; 90, 8.

¹ Пс. 103, 3—5.

² Пор.: Мт. XI, 30.

³ Іс. XXXVII, 20.

⁴ І Петр. V, 5. Як. IV, 6.

⁵ Пс. 18, 14; 8.

похвали! Що ж маємо діяти, аби позбутися їх і виміряти нашу незалежність з цього погляду? Невже треба вести таке погане, таке сороміцьке, таке нахабне життя, щоб кожен, хто знає нас, цурався нас? Хіба можна бодай уявити собі подібне божевілля? Якщо похвала — звичайна й неодмінна товаришка доброго життя й добрих учинків, то не треба цілком зрікатися її товариства, як і самого доброго життя. Тим-то я не певен, чи я байдуже, чи з прикрістю витримував би брак якогось добра.

61. Отже, що ж я сповідую Тобі, Господи, про такі спокуси? Хіба не те, що я дуже вразливий на похвалу? Але ж я ще більше вразливий на правду. Бо коли б запропонували мені вибір, що я волю здобути: загальну похвалу всіх як навіжений і розпусник, чи загальну догану як несхитний і свято переконаний у правді, — то не знаю, що б я вибрав. Однак я не хотів би, щоб похвала, яка вийшла з чужих уст, побільшувала в мені радість, яку я відчуваю, коли зроблю якесь добро, хоч і зовсім маленьке. Вона побільшує, визнаю це, але й догана зменшує.

Ось така мені біда. Коли я відчуваю, що вона мене непокоїть, тоді спадає мені на думку виправдання. Яка його вартість, Ти знаєш це, Господи, а щодо мене, то воно викликає в мене сумніви. Бо Ти ж не тільки заповів нам стриманість, що вчить нас, від чого ми повинні відвернути нашу любов, Ти заповів також і справедливість, яка навчає нас, на що ми повинні скерувати любов. І Ти хотів, щоб ми любили не тільки Тебе¹, але й нашого ближнього. І часто мені здається, що я радію душевному піднесенню або сподіванням ближнього, коли цю радість дає мені розважлива похвала, і навпаки, я сумую з причини його біди, коли чую, що він ганить те, чого сам не знає, або те, що є добре.

Бо ж буває й таке, що мене інколи засмучує й похвала, коли хвалить у мені те, що мені самому не подобається, або коли переоцінюють другорядні й незначні мої прикмети. Але знову ж — звідки я знаю, чи не походить мій смуток з моїх міркувань, що той, хто мене хвалить, не погоджується зі мною щодо мене не тому, що нібито мене дратує його корисливість, а тому, що я відчуваю більшу радість, коли те добре в мені, яке подобається мені самому, подобається й іншому? Коли похвала не відповідає моїй власній думці про мене, то я відчуваю, що в якомусь розумінні це хвалять не мене, себто хвалять те, що мені не подобається, або більше хвалять те, що мені менше подобається. Чи ж у такому випадку я не є невпевненим у собі самому?

62. Але ось, Правдо, я бачу в Тобі, що коли мене хвалять, то це має зворушувати мене не з уваги на мене самого, а з уваги на вигоду ближнього. Я не знаю, чи я такий. З цього погляду я знаю

¹ Пор.: Мт. XXII, 37.

Тебе набагато краще, ніж себе самого. Благаю Тебе, Боже мій, відкрий мене мені самому, щоб братам моїм, які мають намір молитися за мене, я міг відкрити ті рани, які знайду в собі. Нехай я вдруге ще прискіпливіше запитаю себе. Якщо й справді користь ближнього дратує мене, коли мене хвалять, то чому ж менше дратує мене несправедлива догана, кинута на когось іншого, ніж та, що торкається мене самого? Чому ж я більше вразливий на зневагу, що торкається мене, ніж на ту, яка так само неслушно діткнула когось іншого у моїй присутності? Чи й цього я також не знаю? Чи ж на основі цього я маю зробити висновок, що “обманюю самого себе”¹ й заперечую перед Тобою “правду мого серця й моєї мови”?² Віддали від мене, Господи, це божевілля, щоб мої слова не стали “олією грішника для помазання моєї голови”³.

Частина XXXVIII

Марна похвала шкодить чесноті

63. “Я нужденний, убогий”⁴, і я кращий, коли серед потаємних зойків не подобаюся самому собі й шукаю милосердя Твого доти, доки вилікуються недуги мої й угамуються аж до спокою, якого не знає око зухвальця! Тільки слова, що виходять із наших уст, і ті наші вчинки, які доходять до загального відома, викликають найнебезпечнішу спокусу, що зродилася з любові до похвали, яка збирає вижебрані голоси на те, щоб поставити нас на чільне місце. Спокушає вона мене навіть тоді, коли я сам обвинувачую її в собі самому саме тому, що засуджую її. Бо часто внаслідок верхоглядства хвалиться людина зневагою до пустої слави, але ж це не зневага до слави, чи вона чваниться, бо в ту хвилину, коли вона хвалиться нею, доводить, що не зневажає її!

Частина XXXIX

Вподобання в самім собі

64. Але й на дні нас самих, на самому дні існує інше зло такої спокуси. Вона в’ялить тих, що подобаються самі собі, хоч зовсім не подобаються або не подобалися іншим, та й не прагнуть подобатись їм. Але, подобаючись собі, дуже не подобаються Тобі, і то не лише тому, що втішаються добром, яке насправді не є добром,

¹ Пор.: Гал. VI, 3.

² І в. I, 6.

³ Пс. 141, 5.

⁴ Пс. 109, 22.

але й тому, що втішаються Твоїм добром, ніби своїм, а коли й втішаються ним, як Твоїм, то так, мовби воно є їхньою заслугою; врешті, коли й визнають, що воно — з Твоєї ласки, то радіють не щиро — заздрять іншим, яким Ти вділяєш ту ласку. Бачиш, як між цими всіма небезпеками й випробуваннями здригається моє серце. Я відчуваю, що мене вже не вкривають нові рани, а що Ти їх виліковуєш щораз більше.

Частина XL

З'ясування і висновки десятої книги

65. Куди вже Ти не ходила зі мною, Правдо, навчаючи мене, чого маю стерегтися, а до чого прямувати, відтоді як я, наскільки зміг, підкорив Тобі свої погляди й попросив Твоєї поради? Я ретельно простежив у пам'яті весь простір, куди тільки сягала мою думка, весь цей зовнішній світ. Я дослідив життя, що оживляє моє тіло й мої чуття. Згодом я сягнув аж до глибин своєї пам'яті — тих різноманітних і просторих сховів, сповнених чудесних, таємничих засобів; я обміркував усе те і стрепенувся з дива. Адже без Тебе я не міг би там нічого розрізнити. І я переконався, що нічого з того, що там було, не було Тобою.

Я дослідив усі речі, намагався розрізнити їх і оцінити кожну за її вартістю, запитуючи ті з них, які я сприйняв за посередництвом моїх чуттів, та усвідомлюючи собі інші, змішані зі мною, досліджуючи і вичисляючи органи вістунські, і в просторих сховках пам'яті над одними предметами довго розмірковував, інші приховував, а ще інші видобував на денне світло. Але ж це не я знаходив те все; і в цих пошуках я сам, чи, радше, моя сила, що намагалася це вчинити, не була Тобою. Бо Ти — це світло, що триває вічно¹, це його я запитував про суть, якість і значення всіх тих речей. І я вислухав науку Твою й накази Твої. Я часто роблю це і знаходжу в тому втіху. А як тільки моя обов'язкова праця дає мені хвилику відпочинку, то ця втіха стає моїм пристановищем. Однак в усіх тих речах, що я їх перебираю в думці, питаючи в Тебе ради, я не знаходжу іншого безпечного місця для моєї душі, як тільки в Тобі. Тільки там збираються мої розпорошені почуття так, щоб ніколи нічого з мене не віддалялося від Тебе. Інколи Ти втаємничуєш мене в якусь надзвичайну велич внутрішніх почуттів, у якісь невідомі солодощі, і коли б вони здійснилися в мені, то я не знаю, що б це могло бути, бо це вже не було б цим земним життям. Однак я швиденько спускаюся знову до тих речей, з якими мушу принизливо змагатися; знову поглинають мене мої звички. Вони зв'язують мене.

¹ Пор.: Ів. I, 5. Як. I, 17.

Правда, я ридаю, але в міцних пугах. З такою силою тисне на нас тягар звички! Там, де можу бути, не хочу; там, де хочу бути, не можу; і я нещасливий і тут, і там.

Частина XLІ

Не можна одночасно посідати правди й олжі.

66. Ось чому я розглянув мої грішні слабості з точки зору трьох видів похотей і закликав правдицю Твою, щоб вона вилікувала мене. Бо навіть зраненим серцем своїм я бачив блиск Твій, і відштовхнула мене велич його, і я закричав: “Хто ж зможе дійти аж туди?” “Мене відкинуто далеко від погляду очей Твоїх”¹. Ти — це Правда, що царює над усім. А я у своїй захланності не хотів Тебе втратити, а хотів одночасно посідати й Тебе, й олжу, бо ж ніхто не хоче брехати так, щоб самому не знати того, що є правдою. І тому-то я втратив Тебе, бо ж Ти не можеш стерпіти того, щоб Тебе посідали водночас із брехнею.

Частина XLІІ

Поганий метод неоплатоніків, яким вони хотіли дійти до Бога

67. І кого ж я міг знайти, хто поєднав би мене з Тобою? Може, слід було мені для цього вдатися за допомогою до ангелів? Але якою молитвою? Якими таємними обрядами? Я чув, що чимало людей намагалася повернутися до Тебе, але вони нездужали зробити це власними силами і тому пустилися на хибний шлях. Вони потонули в гарячому прагненні чудесних видінь, а облудні марева стали їм заслуженою відплатою². Бо у своїй гордості вони шукали Тебе, і в зарозумілості щодо своїх примарних знань надимали свої груди, замість того щоб битися в них. Вони подібністю своїх думок привернули до себе “міць повітря”³, що стала помічником та спільником їхньої гордості, і та міць вводила їх в оману своєю чародійною силою. Правда, вони шукали посередника, який би їх очистив, але його не було, а був тільки сатана, що “перемінився на ангела світла”⁴. Він лоскотав їх горде тіло, тому що сам не був тілесним. Вони були тільки смертними й грішниками, а Ти, Господи, з ким вони хотіли поєднатися в гордості своїй, Ти безсмертний і безгрішний.

¹ Пс. 31, 23.

² Августин має тут на думці неоплатоніків. Пор.: Царство Боже, IX, 23 і X, 26.

³ Пор.: Еф. II, 2.

⁴ II Кор. XI, 14.

А треба було, щоб посередник між Богом і людьми¹ був у дечому подібний до Бога, а в дечому до людей. Бо коли б він у всьому був подібний тільки до людей, то був би дуже далеко від Бога. А коли б у всьому був подібний тільки до Бога, то був би далеко від людей і не міг би довершити свого завдання як посередник. Але кожний посередник, що з дозволу Твоїх тайних присудів обманює гордих, не має нічого спільного з людьми, крім гріха. Він хотів би показати, що має щось спільне з Богом, а що він не вбраний у смертне тіло, то чванькувато видає себе за безсмертного. Та оскільки “плата за гріх — це смерть”², він має те спільне з людьми, що він так само, як і вони, засуджений на вічну смерть.

Частина XLIII

Ісус Христос — це єдиний справжній Посередник

68. Справжній посередник, якого Ти у своєму тайному милосерді послав і показав людям, щоб за Його прикладом навчилися тієї покори, — це “Посередник між Богом і людьми, Людина Ісус Христос”³, що з’явився між смертними грішниками й безсмертною Справедливістю. Він смертний як людина, а справедливий як Бог. А що плата за справедливість — це життя й мир, Він справедливістю, що єднає його з Богом, переміг смерть очищених грішників, якій хотів добровільно підкоритися разом з ними.

Це ж Його було провіщено святим старовини⁴, щоб вони через віру в Його майбутні страсті спаслися так, як ми спаслися вірою в Його колишні муки. Бо Він настільки є посередником, наскільки й людиною, бо вже як Слово Він рівний Богові, і Бог у Бозі, й одночасно єдиний Бог⁵.

69. Як же Ти полюбив нас, достойний Отче, Ти, що “не пощадив навіть Свого Єдиного Сина, а віддав його за нас грішних!”⁶ Як же Ти нас полюбив, нас, за кого цей Син, що не “вважав за надмірність зрівнятися з Тобою, слухняно підкорився аж до хресної смерті”⁷. Він єдиний “вільний між смертними”, що має силу “скласти своє життя” і має владу знову “прийняти його за нас”⁸ перед Твоїм обличчям. Він одночасно переможець і жертва, і є переможцем саме тому, що він жертва за нас перед Богом. І одночасно Він жрець і

жертва. Жрець тому, що жертва, — із рабів робить нас синами Твоїми, тому що народився з Тебе і Сам став нашим рабом. Я справедливо покладаю на Нього всю мою надію, що Ти всі мої слабості вилікуєш через Того, хто сидить по правиці Твоїй і “заступається за нас перед Тобою”¹. Інакше я втратив би надію. Бо ж моїх недуг так багато, і вони такі важкі! Ох, як їх багато, і які вони важкі! Але ліки Твої сильніші. Ми могли б повірити, що Твоє Слово дуже далеко від будь-якого єднання, і могли б зневіритися в собі, якби воно не сталося тілом і не замешкало між нами².

70. Наляканий своїми гріхами і пригнічений своєю нуждою, я задумав тікати в пустелю і складав план цієї втечі, але Ти утримав мене й додав мені бадьорості такими словами: “Для того ж Христос умер за всіх, щоб ті, що живуть, не жили більше для себе, а для Того, Хто вмер за всіх”³. Дивись, Господи, я скидаю на Тебе журбу, щоб жити, і розважатиму “дива Твого Заповіту”⁴. Ти знаєш моє невільство й мою кволість. Навчи мене, вилікуй мене!⁵ Це ж Твій Єдиний Син, у якому “заховані всі скарби Мудрості і знання”⁶, відкупив мене кров’ю Своєю. Нехай горді не зводять наклепів на мене, що я мрію про ціну мого викупу, що їм, і п’ю, і розподіляю її, і що в своєму убозтві хочу насититися одночасно з тими, які “їдять і насичуються”. І величатимуть Господа ті, що шукають Його!⁷

¹ Пор.: I Тим. II, 5.

² Рим. VI, 23.

³ I Тим. II, 5.

⁴ Тобто Пророкам Старого Заповіту.

⁵ Пор.: Августин. Царство Боже, IX, 15.

⁶ Рим. VIII, 32.

⁷ Фил. II, 6; 8.

⁸ Пс. 88, 6—7. Ів. X, 18.

¹ Пор.: Мт. IV, 23. Рим. VIII, 34.

² Пор.: Ів. I, 14.

³ II Кор. V, 15.

⁴ Пс. 55, 23; 119, 18.

⁵ Пс. 6, 3.

⁶ Кол. II, 3.

⁷ Пс. 22, 27.

Частина I

Нова подяка. Обов'язки Августина перед Богом

1. Чи ж справді, Господи, оскільки Ти вічний, Ти не знаєш того, що я кажу Тобі? Або: чи те, що відбувається в часі, Ти бачиш тільки в часі? Чому ж так докладно я оповідаю Тобі про все те? Видима річ, не для того, аби Ти дізнався про це від мене, ні, а для того, щоб у моєму серці й у серцях тих, хто читатиме це, збудити живішу любов до Тебе, щоб усі ми вигукнули в один голос: “Великий Господь і достойний великої хвали!”¹ Я вже сказав² і скажу знову: “Це ж з любові Твоєї, любове, я роблю це”. Бо ми справді молимося, однак Правда заявляє: “Знає Отець ваш, чого вам треба, знає ще до того, як Ви просите в Нього”³.

Отже, сповідуючи Тобі нашу нужденність і Твоє милосердя над нами, ми відкриваємо наше серце, щоб Ти довершив уже розпочате Тобою звільнення і щоб ми перестали бути нещасливими в собі, а знайшли блаженство в Тобі⁴. Бо ж Ти закликав нас, щоб ми були “убогі духом, лагідні, сумні, голодні й жадібні правди, милосердні, чисті серцем і миротворці”⁵.

Ось я оповів Тобі дуже багато в міру своїх сил і своєї волі; бо ж Ти перший хотів, щоб я сповідався Тобі, Господеві Богу моєму, тому що “Ти добрий, і милосердя Твоє вічне”⁶.

Частина II

*Августин просить у Бога допомоги,
щоб зрозуміти Святе Письмо*

2. Але чи мого пера⁷ вистачить колись для того, щоб передати своєю мовою всі Твої зауваження, усі застереження, розради й настанови, якими Ти спонукав мене проповідувати Слово Твоє й наділяти християнський народ Твоїм святим вченням?⁸ Якщо пере-

рахувати по порядку усі подробиці тих спонук, то стане ясно, що кожна краплина часу¹ коштує мені дуже дорого.

І я вже давно палаю жадобою “розмірковувати над Твоїм Заповітом”² і виповісти Тобі при цьому моє знання й моє невігластво, ті перші проблески світла, які завдячую Тобі, і рештки темряви, які ще залишаються в мені, аж доки могутність Твоя не поглине моєї слабості. І я не хочу, щоб мої вільні години, що залишаються мені після необхідного фізичного підкріплення, розумової праці і служби і які ми винні іншим або віддаємо їм, хоч і не зобов'язані робити цього, розтринькувалися на щось інше.

3. “Господи Боже мій! Приклони вухо до молитви моєї!”³ Нехай милосердя Твоє вислухає моє бажання, жар якого горить не лише для моєї власної користі, бо моя любов хоче прислужитися й моїм братам. І Ти бачиш у моєму серці, що воно справді так. Дозволь мені принести Тобі в жертву цю послушність думки і слова, дай мені те, що я міг би Тобі подарувати⁴. Бо “я неможливий, убогий”, а Ти, “Ти багатий для тих усіх, що кличуть Тебе”⁵; Ти Сам безжурний, а журисяш нами. Очисть від усякої нерозважливості й брехні уста мої всередині і ззовні⁶. Нехай Твоє Письмо буде чистою моєю розкішшю, щоб я сам не збився з пуття і не збив інших. Господи, поглянь уважно і змилосердься, Господи Боже мій, світло сліпців і сило безсилих, і водночас світло зрячих і сило хоробрих, звернися до моєї душі, що волає з глибини прірви⁷, вислухай її. Бо якщо Твої вуха не чують у глибині, то куди ж ми підемо?

“І день Твій і ніч Твоя”⁸. А хвилини пролітають за Твоїм велінням. Наділи мене щедро часом, необхідним для моїх роздумів над таємницями Твого Заповіту, і не замикай його перед тими, “що стукають”. Бо ж даремно Ти хотів, щоб було написано так багато й таких таємничих сторінок. Але хіба ж ті ліси не мають і “своїх оленів, що шукають у них пристановища”⁹? Там вони підкріплюються¹⁰, проходжуються, пасуться, лежать і жують? О Господи, доверши в мені свій твір, відкрий мені ці сторінки. Слово Твоє — це моя розкіш, найвища з усіх розкошей. Дай мені те, що я люблю,

¹ “Краплина часу” — хвилина. Стародавні міряли час водяним годинником (клевсидрою). З маленької посудини певного об'єму через маленький отвір скапувала краплинами вода.

² Пс. 1, 2.

³ Пс. 61, 2. *Пор.*: Пс. 5, 3; 10, 17; 86, 1.

⁴ *Пор.*: Пс. 66, 15.

⁵ Рим. X, 12.

⁶ 2М. VI, 12.

⁷ Пс. 130, 1.

⁸ Пс. 74, 16.

⁹ Пс. 29, 9. (Ліси — це Святе Письмо, олені — викладачі Святого Письма).

¹⁰ Пс. 17, 5.

¹ Пс. 96, 4; 48, 2.

² *Див.*: Сповідь, X, 2, 2.

³ Мт. VI, 8.

⁴ Пс. 33, 22.

⁵ *Пор.*: Мт. V, 3—9.

⁶ Пс. 118, 1.

⁷ *Пор.*: Пс. 45, 2.

⁸ Августин під час редагування “Сповіді” уже був єпископом.

бо ж я люблю це. І це Ти дав мені любити. Не покидай своїх дарів, не зневажай свого зілля, коли воно в'яне. Я сповідатиму Тобі все, що знайду у Твоїх книгах. Коли б я міг почути “голос хвали Твоєї”, упитися Тобою й розгадувати “дива Твого Закону”¹, від того першого дня, коли Ти створив небо й землю, аж до вічного царства, яким ділиться з Тобою свята держава!

4. Господи, змилюсь наді мною і вислухай бажання моє². Бо ж я переконаний, що воно не жадає нічого земного, ні золота, ні срібла, ні самоцвітів, ні пишного одягу, ні почестей, ні високого становища, ні тілесних розкошів, нічого з того, чого домагається наше тіло під час нашого паломництва на цьому світі. Усі ті речі додаються нам, хто шукає царства Твого і справедливості Твоєї³.

Дивися, Боже мій, яке моє бажання: “Безбожники розповідають мені про їхні радощі, але ж ці радощі не мають нічого спільного з Твоїм Заповітом, Господи”⁴. Цей Заповіт — джерело мого бажання. Дивись, Отче, поглянь, побач і схвали. Дозволь, щоб я в очах милосердя Твого знайшов ласку перед Тобою, і щоб храм Твоїх слів, у двері якого я стукаю, відчинився переді мною⁵. Заклинаю Тебе нашим Господом Ісусом Христом, Сином Твоїм, “людиною правиці Твоєї, Сином Людським, якого Ти укріпив”⁶ як посередника між нами й Тобою; через якого Ти шукав нас, хто не шукає Тебе. Але Ти хотів, щоб ми шукали Тебе! В ім'я того Слова, яким Ти створив усе, а між ним і мене; в ім'я того Сина Єдинородного, через якого Ти закликав народ вірних до всиновлення⁷, а між ними й мене; в ім'я Того, Хто сидить по правиці Твоїй і заступається за нас⁸, і в якому заховані всі скарби мудрості й розуму. Це ж Його я шукаю у книгах Твоїх. Бо Мойсей писав про Нього: “Те, що Він Сам твердить, це — твердить Правда!”⁹

Частина III

Пояснення першої глави Книги Буття.

Августин закликає Правду, що говорила через Мойсея. Оскільки Мойсея нема, то лише Бог може просвітити його щодо справжнього значення Святого Письма

5. Дай мені почути і зрозуміти, яким чином “на початку” Ти “створив небо й землю”¹. Це написав Мойсей. Він написав, а сам відійшов; перейшов звідси туди, де є Ти, щоб бути там біля Тебе, і тепер його нема переді мною. Бо коли б він був тут, я причепився б до нього, я б питався, я б закликав його Твоїм Ім'ям, щоб він відкрив мені цю таємницю. І я прихилив би вухо моє до слів, які виходили б із його уст. Якщо б він говорив по-єврейському, то даремно входили б ті слова в моє вухо, бо вони б не дійшли до мого духу; і навпаки, якщо б він говорив латиною, я б розумів, що він хоче сказати. Але звідки б я знав, чи правду він каже? А коли б навіть знав, то чи від нього? Ні, це в мені, у потайному теремі моєї думки Правда, яка не є ні єврейською, ні грецькою, ні латинською, ні варварською, — сказала б мені, не потребуючи для цього ні уст, ні язика, ні вимовляння складів: “Він каже правду!” І я б зразу ж із впевненістю повторив рабові Твоєму: “Ти кажеш правду!” Але ж я не можу запитати його і тому питаю Тебе, Правдо. Це ж Ти сповнив його нею, коли він казав Правду, це ж Тебе запитую, Боже мій. Прости мені гріхи мої². Ти ж дав рабові змогу сказати це, обдаруй і мене здатністю збагнути це.

Частина IV

Небо й земля дають очевидний доказ, що вони створені

6. Існує небо й земля. Вони твердять, що їх створили, бо ж вони переминюються, змінюються. А що не було створене, а все ж існує, те не може мати нічого такого, чого не було вже раніше, інакше це вказувало б на непостійність та зміну.

Небо й земля волають також, що не вони самі створили себе: “Якщо ми існуємо, — це знак, що нас створили, бо ж не було нас перед нашим існуванням, отже, ми не могли створити себе”. І цей їх голос — сама очевидність.

Отже, це Ти, Господи, створив їх: Ти гарний, бо ж і вони гарні; Ти добрий, бо й вони добрі; Ти існуєш, бо й вони існують. Але ж вони не є ні красою, ні добротою, ні буттям у такій мірі, як Ти,

¹ Пс. 26, 7; 119, 18.

² Пс. 27, 7.

³ Мт. VI, 33.

⁴ Пс. 119, 85.

⁵ Пс. 17, 7.

⁶ Пс. 80, 18.

⁷ Пор.: Гал. IV, 5.

⁸ Рим. VIII, 34.

⁹ Кол. II, 3. 5 М. XVIII, 15. Пор.: Ів. V, 46.

¹ Ім. I, 1.

² Пор.: Йов. XIV, 16.

їх Творець, і в порівнянні з Тобою вони ні гарні, ні добрі, і навіть не існують.

Це ми знаємо, і нехай дяка буде Тобі за це; а наше знання — це невігластво в порівнянні з Твоїм знанням.

Частина V

Увесь Всесвіт вийшов з одного Божого Слова

7. Але ж яким чином Ти створив небо й землю? Яким знаряддям послуговувався Ти при творенні такої безконечності? Бо ж Ти не був у стані митця, який за своєю уявою формує тіло за допомогою іншого тіла, який уміє відтворити ті форми, що їх завдяки своєму внутрішньому зору бачить у собі. Але звідки узялася б ця його спроможність, якщо б Ти не створив її? Адже ті форми він надає матерії, що вже здавна існує, що посідає своє буття, як земля, камінь, дерево, золото тощо. Отже, звідки походило б усе те, коли б Ти не створив його? Ти дав митцеві тіло, Ти наділив його духом, який повеліває тілом, Ти дав матеріал, з якого він може щось зробити, Ти дав розум, яким він охоплює свій задум і бачить у собі те, що має намір зробити поза собою, Ти наділив тіло відчуттям, за посередництвом якого він переносить від духу до матеріалу те, що виготовляє, і знову сповіщає духові, що зроблено, аби той у своїй глибині порадився з вищим суддею, правдою, чи добре виконано твір.

Усі ці речі прославляють Тебе як Творця всіх речей. Але ж яким чином, Боже мій, Ти створив небо й землю? Це ж очевидне, що Ти створив небеса й землі ні на небі, ні на землі, ба, навіть не в повітрі, ані під водами, що також належать до царства неба й землі. Ані у Всесвіті Ти не створив Всесвіту, бо ж він не мав місця, де б міг існувати до того, як був створений для існування. Ти не мав у руках нічого, що могло б придатися Тобі для створення неба й землі. Бо звідки ж узявся б той матеріал, якщо б Ти не створив його, звідки Ти міг узяти те, чого Ти не створив і з чого можна було б щось створити? Бо хіба існує що-небудь, що не завдячувало б свого існування Твоєму існуванню?

Отже, “Ти сказав, і вони сталися”, і це Ти створив їх Словом Твоїм¹.

Частина VI

Вічним Словом Бог створив усе.

Але як можна уявити собі це Слово Бога?

8. Але ж як Ти промовив? Чи, може, як той голос, що сходить із хмари: “Це Мій Син улюблений”?¹ Бо ж той голос озвався й замовк; він почався й скінчився; зазвучали і промайнули склади — другий після першого, третій після другого, і так само далі, за чергою, врешті останній після всіх інших, а після останнього — тиша; звідси ясно й очевидно, що цей голос виражено рухом створеної речі, яка хоч і тимчасова, однак служить вічній Твоїй волі. І ці слова створені на коротку мить. Це ж зовнішнє вухо переслало їх розсудливому розумові, внутрішнє вухо якого з напруженням звертається до Твого вічного Слова. Але розум порівняв ті слова, що звучали лише хвильку, з вічною мовчанкою Твого Слова, і сказав собі: “Це щось інше, так, це щось цілком інше. Ці слова набагато нижчі за мене, вони навіть не існують, тому що тікають і проминають, а Слово Бога мого триває наді мною довіку”².

Отже, коли тими словами, що звучать, і тими, що проминають, Ти наказав, аби сталися небо й земля, і в такий спосіб створив небо й землю, то це означає, що вже перед небом і землею було щось тілесне, чімими рухами, що відбувались у часі, прозвучав у часі той голос. Але до створення неба й землі не було ще жодного тіла, а якщо б і було, то його, напевно, Ти створив би без проминального голосу, від якого створив би й той проминальний, що повелів: “Нехай станеться небо й земля”, — бо це проміжне тіло, хоч би яке воно було, не могло б існувати, якщо б Ти не створив його. Але яких слів ужив Ти на те, щоб дати буття тій субстанції, яку використав для створення слів, що ними повелів бути небу й землі?

Частина VII

Слово Боже — це Син Божий, співвічний з Отцем

9. Отже, Ти закликаєш нас зрозуміти Слово “Бога в Тебе, також Бога”, що проголосило всю вічність і яким проголошують усю вічність. Бо там не існує такий порядок, що раз виголошене кінчається, а інше настає так, щоб можна було сказати все. Ні, там усе вимовляють водночас і вічно. Бо ж інакше там був би часовий порядок і зміна, а це вже не була б справжня вічність, ані справжня невмирущість.

¹ Мт. III, 17; XVII, 5.

² Іс. XL, 8.

¹ Пс. 33, 9; 6.

Я знаю це, Боже мій, і дякую Тобі за це¹. Я знаю це і сповідаю це Тобі, Господи; і знає це зі мною й благословляє Тебе кожен, хто не має невдячного серця для певної правди. Ми знаємо, Господи, так, ми знаємо, що коли щось умирає, то воно існувало, а тепер перестає існувати; коли ж щось народжується, коли воно виникає, то, значить, раніше його не було. Твоє Слово справді невмируше, нічого в ньому не проминає, нічого в ньому не настає. І цим Словом, що співвічне з Тобою, Ти кажеш водночас і вічно те, що кажеш, і все, чому тільки накажеш існувати, починає існувати. І Ти створюєш тільки Словом. Однак речі, створені Твоїм Словом, не одержують усі водночас ні буття, ні всієї вічності.

Частина VIII

Споконвічне Слово — це єдиний наш Учитель

10. Чому ж це, Господи Боже мій, молю Тебе? Я розумію це до деякої міри, але не знаю, як це висловити. Чи, може, кожне буття, що починається й кінчається, не починається й не кінчається, хіба що Твій вічний Розум пізнає, що воно має початися або скінчитися, той Розум, у якому нічого не починається й нічого не кінчається? Розум — це Твоє Слово. Воно й “Початок, бо ж воно промовляє до нас також”². Так, в Євангелії воно промовляє до нас голосом тіла ззовні, і це Слово ззовні дійшло до людських вух, щоб повірили в нього, щоб кожен шукав його у собі самому, а знайшов його у вічній Правді, де Добрий й Єдиний Учитель навчає всіх Своїх учнів³.

Там, Господи, я чую Твій голос, який каже нам, що той, хто справді говорить з нами, учить нас, а той, що нас не вчить, хоча б і говорив, то не говорить для нас. То хто ж тоді вчить нас, як не постійна Правда? Бо ж ми не приймаємо науки від нестійких створінь, хіба що вона веде нас до незмінної Правди. І тільки тут ми одержуємо правдиве вчення, коли стоїмо перед нею і слухаємо її. І радіємо радістю на голос Нареченого⁴, що віддає нас Тому, від кого ми походимо. Ось чому Він “Початок”, адже, якщо б Він не залишився, ми, блукаючи, не мали б куди повернутися. Коли ж повертаємося від блукання, то, відома річ, пізнаємо, що повертаємося. Це пізнання ми завдячуємо Його вченню, бо ж Він “Початок”, і “це Він говорить нам”.

Частина IX

Це Слово промовляє до нашого серця

11. У цьому “Початку”, Боже, Ти створив небо й землю, тобто у Твоєму Слові, у Твоєму Синові, у Твоїй могутності, у Твоїй мудрості, у Твоїй Правді, — тобто, так само дивно, коли Ти говориш, як і тоді, коли дієш. Хто ж зможе зрозуміти це диво? Хто зуміє розповісти про нього? Що ж це таке, що у проміжках часу освітлює мене і вражає моє серце, не раничи його? Мене проймає страх, та водночас — любов: страх — оскільки я не подібний до Нього, любов — оскільки подібний.

Мудрість, так, це саме Мудрість приходить освітити мене на хвилику; це ж вона розвіває мою хмару, але й знову закриває мене, коли я ослабну під тягарем темряви моєї муки. Бо ж “моя сила так ослабла у вадах”¹, що я навіть не можу витримати мого добра, доки Ти, Господи, що “милостивий є на всі беззаконня” мої, не вилікуєш і всіх слабостей моїх. Ти вирвеш моє життя з зіпсуття, Ти увінчаєш мене в милості й милосерді, Ти наситиш Своїми благами бажання моє, тому що відновиться молодість моя, як у орла². “Бо ж ми спаслися надією й терпляче чекаємо Твоїх обітниць”³. Хто може, нехай почує в собі внутрішнє слово Твоє; я ж із довір'ям волатиму до Тебе, сподіваючись на Твоє віщування: “Які величні твори Твої, Господи; Ти все створив у Мудрості Своїй!”⁴ Це ж вона “Початок”, і в цьому початку Ти створив небо й землю.

Частина X

Воля Божа не має початку.

Нахабність деяких заперечень думки про створення

12. Хіба ж неправда, що повні своїх старожитностей ті, що кажуть нам: “Що ж робив Бог перед створенням неба й землі? Якщо Він був бездіяльний і нечинний, то чому ж, — питаються вони, — не залишився таким назавжди і не утримувався, так само як і раніше, від будь-якої праці? Якщо постав у Бозі якийсь новий рух, якась нова воля щодо створення того, що ще не було створене, то чи можна говорити про справжню “вічність” там, де народжується воля, що існувала раніше?! Бо ж воля Божа — це не те, що створене, а те, що було до створення, бо ж ніщо не створюється без попередньої

¹ I Кор. I, 4.

² Пор.: Ів. VIII, 25.

³ Пор.: Мт. XXIII, 8.

⁴ Ів. III, 29.

¹ Пс. 31, 11.

² Пс. 103, 3—5.

³ Рим. VIII, 24.

⁴ Пс. 104, 24.

волі Творця. Отже, воля Божа належить до самої Його субстанції. Коли ж у Божій субстанції народжується щось, що раніше не існувало, то цю субстанцію не можна назвати справді вічною. А якщо Бог цілу вічність прагнув, щоб існувало творіння, то чому ж це творіння також не вічне?"¹

Частина XI

Час не може бути виміром вічності

13. Ті, що так говорять, ще не розуміють Тебе, Божа Мудросте², Світло Духа; вони ще не розуміють, яким чином діється те, що діється в Тобі й через Тебе. Правда, вони хотіли б пізнати смак вічності, однак "їхня ще зовсім нестійка думка"³ вагається поміж минулим і майбутнім.

Хто ж зупинить цю думку, хто ж стримає її, щоб вона на якийсь час стала непорушною і вхопила блиск завжди непорушної вічності? Бо якщо порівняти її з вічно несталим часом, то стане ясно, що вони непорівнянні; стане ясно, що тривання для будь-якої довготи не довге, хіба через послідовність кількості рухів, які не можуть одночасно розвинути, тоді як у вічності зовсім немає наступності, все разом триває тепер, і, навпаки, нема такого часу, який би був тільки теперішнім; стане ясно, що всяка прийдешність проганяє минуле, і всяка прийдешність настає після минулого, і що всяке минуле і прийдешнє виникає й впливає з вічної теперішності. Хто ж стримає думку людини, щоб вона зупинилась і зрозуміла, в який спосіб вічність незрушна, не має в собі ні минулого, ні майбутнього і може визначати і майбутнє, і минуле? Чи ж зуміє це моя рука?⁴ Чи зуміє моє слово, що є неначе рукою моїх уст, здійснити таке велике диво?

Частина XII

*Відповідь на наведені вище закиди:
що робив Бог перед створенням неба й землі?*

14. Ось моя відповідь тому, хто питається: що робив Бог перед створенням неба й землі?

Не хочу присвоювати собі жартівливої відповіді, що нею, як кажуть, скористався хтось, аби висміяти це, таке страшне, запитан-

ня: "Він готував пекло для тих, що досліджують такі тайни". Але одна справа — ясно бачити, а цілком інша — глузувати. Ні, я відповім не так. Я краще волів би відповісти: "Я не знаю", — якщо б справді не знав, ніж глумитися з того, хто поставив таке важке запитання, чи вихвалити того, хто відповідає неправильно.

Але я кажу, що Ти, Боже наш, Творець усіх створінь; а якщо під словами "небо" й "земля" треба розуміти все творення, то я сміло кажу: "До того, як Бог створив небо й землю, Він не робив нічого". Бо коли б Він щось робив, то чи могло б воно бути чимось іншим, ніж творення? Ох, якби я міг знати так, як хочу знати для власної користі, знати так певно, як знаю, що не було жодного творіння, доки ще не було ніякого творення!

Частина XIII

Перед створенням природи не було ніякого часу

15. А коли якийсь поверховий дух, блукаючи серед образів, що їх створює собі з віків, які проминають, дивується, що Ти, всемогутній Бог, який створив Всесвіт і володієш ним, Ти — Творець неба й землі, міг бути бездіяльним безліч сторіч, аж поки взявся за таке велике завдання, то нехай той дух збудиться зі свого сну, нехай зрозуміє, що здивування вводить його в оману.

Бо ж яким чином могли б проминати незлічені віки, коли б Ти — їх Творець і Засновник — ще не створив їх? Як же міг бути якийсь час, якщо Ти Сам не встановив його? Або яким чином міг би він проминати, коли б ще не існував?

Оскільки Ти Творець усіх часів, і якщо був якийсь час перед тим, як Ти створив небо й землю, то чому ж кажуть, що Ти був бездіяльним? Бо ж той самий час, що створив Ти, ані будь-який інший час не міг проминати раніше, ніж Ти його створив¹. Коли ж, навпаки, до створення неба й землі зовсім не було часу, то чому ж питати про те, що Ти "тоді" робив? Там, де не було часу, не було ще й "тоді".

16. Ні, це ж не в часі Ти випереджаєш час, бо ж інакше Ти не міг би випередити всіх віків. Але ж Ти випереджаєш минулі віки висотою своєї вічності, завжди теперішньої, і Ти царюєш над усією прийдешністю, бо ж вона прийдешність, а як тільки прийде, стане минулим, тоді як "Ти завжди Той Самий, а Твої літа не проминають"². Твої літа не йдуть і не приходять, а наші йдуть і приходять, щоб прийшли всі. Твої літа тривають одночасно всі, тому що вони справді тривають; вони зовсім не йдуть, а прихід інших не проганяє

¹ Августин відповідає на ті самі заперечення в "Царстві Божому", XII, 12 та ін.

² Еф. III, 10.

³ Пс. 5, 10.

⁴ 1 М. XXXI, 29.

¹ 1 М. II, 3.

² Пс. 102, 28.

їх, бо ж вони не проминають, тоді як наші літа будуть усі разом хіба лише тоді, коли перестануть існувати. “Твої літа як один день”¹, Твій “день” не відновлюється щодня, це ж “сьогодні”, а це сьогодні не поступається місцем жодному “завтра”, бо ж воно зовсім не настає після “вчора”. Твоє сьогодні — це Вічність. Ти зродив співвічне Буття, якому Ти сказав: “Сьогодні я зродив Тебе”². Ти створив усі віки, а Сам існуєш перед усіма віками, і це ж неможливе, щоб у “часі” не міг бути який-небудь “час”.

Частина XIV

Аналіз поняття часу

17. Отже, не було б часу, коли б Ти нічого не робив, тому що Сам Ти створив час. І нема такого часу, що був би одного віку з Тобою, бо ж Ти триваєш завжди; а коли б щось тривало, то воно не було б часом. Бо що ж таке час?³ Хто ж міг би пояснити це влучно й коротко? Хто ж навіть у думці зможе ясно збагнути це поняття, щоб згодом передати його словами? Чи ж у нашій мові є якесь частіше вживане й краще відоме поняття, ніж поняття часу? Коли ми говоримо про нього, ми розуміємо його. Це впливає з того, що говоримо саме ми, але ж так само ми розуміємо, коли про нього говорить хтось інший.

Отже, що ж таке час? Коли ніхто не питає мене про це, я знаю, але як тільки йдеться про пояснення, я вже не знаю. Однак я сміливо тверджу, що знаю ось що: якби ніщо не проминало, то не було б минулого часу; якби ніщо не наставало, то не було б майбутнього часу; й якби не було нічого, то взагалі б не було часу теперішнього.

Але яким чином “є” ці два часи — минулий і майбутній, коли минулого вже нема, а майбутнього ще немає? І сам час теперішній, якщо б він був завжди теперішнім і не пропадав у минулому, то не був би вже часом, а був би вічністю. Отож, коли теперішній час, щоб бути часом, має пропадати в минувшині, то як же ми можемо твердити, що він “існує”, коли єдина рация його буття — це не бути? Отже, ми маємо право сказати, що час “існує” хіба тільки тому, що він прямує в небуття.

Частина XV

Яку маємо міру часу?

18. А однак ми говоримо про тривалий час, про короткий, але говоримо це лише про минувшину і прийдешність. Тривала минувшина чи тривала прийдешність — це для нас сто років, чи то, наприклад, у минулому, чи то в майбутньому; коротка минувшина й коротка прийдешність — це, як я міркую, десять днів, що проминули, й десять днів, яких ми чекаємо. Але ж яким чином може бути тривалим або коротким те, що не існує? Бо ж минувшини вже нема, а прийдешності ще немає. Не кажим, отже, “тривалий час”. Про минулий кажим, що він “був тривалий”, а про майбутній — “буде тривалий”. Господи, Ти моє Світло¹, чи ж і тут Твоя правда глумиться з людини? Бо чи цей тривалий минулий час став тривалим, коли вже проминув, чи коли він був ще теперішнім? Бо щось могло бути тривалим лише тоді, коли воно мало можливість бути тривалим. Коли ж воно проминуло і його вже не було, воно не могло бути тривалим, бо ж його вже не було взагалі.

Отже, не кажімо більше “минулий час був тривалим”, бо ж ми в ньому не знайдемо нічого, що могло б бути тривалим, оскільки моменту, коли він проминув, уже немає. Радше кажим “теперішній час був тривалим”, бо ж тривалий остільки, оскільки він теперішній. Він ще тоді не пішов у небуття, отже, міг бути чимось, що могло бути тривалим. Але як тільки він проминув, він одночасно перестав бути тривалим, бо ж перестав існувати.

Отже, подивімось, людська душе, чи теперішній час може бути тривалим; бо ж тобі дано змогу спостерігати й міряти тривалість. Що ж ти мені відповіси? Чи сто теперішніх років — це тривалий час? Передусім подумай, чи сто років можуть бути теперішніми. Припустимо, що перший рік уже на відході; він теперішній, але дев'яносто дев'ять інших ще майбутні, а тим самим їх ще нема. Коли ж проминає другий рік, то один з них уже минулий, другий — теперішній, а всі інші залишаються майбутніми. І який би з цієї сотні років ми не взяли як теперішній, то всі роки, що попереду нього, будуть минулі, а ті, що будуть після нього, — майбутні. Отже, сто років не можуть бути теперішні у той самий час.

А тепер поглянь, чи хоча б сам поточний рік теперішній. Чи це, може, проминає його перший місяць? А інші — це майбутні? А коли проминає другий, то перший уже проминув, а інших ще нема. Отже, не весь поточний рік теперішній; а коли він не теперішній у цілому, він не теперішній як рік. Бо ж рік — це дванадцять місяців; а кожен місяць, хоч би який він був, є теперішнім тоді, коли проминає, а інші — це минулі або майбутні. Не можна також

¹ II Петр. III, 8.

² Пс. 2, 7. Євр. V, 5.

³ На це запитання намагалися відповісти вже стародавні мудреці, починаючи від Платона й Архита з Тарента, аж до Прокла і його школи.

¹ Мх. VII, 9. Ів. I, 5.

сказати, що цей місяць, який проминає, є теперішнім, а що таким є лише єдиний із його днів. Коли це перший день, то всі інші майбутні; коли ж це останній, то всі інші — минулі; коли ж це середній день, то він є між днями минулими і днями майбутніми.

20. Ось цей теперішній час єдиний, що його вважаємо гідним зватися “тривалим”, бо ж він простягається в межах ледве одного дня. Простежмо й цей день. Адже навіть він не весь теперішній. Години дня й ночі утворюють разом двадцять чотири, у відношенні до першої години всі інші — майбутні; у відношенні до останньої всі інші — минулі; кожну середню годину випереджає або наздоганяє якась певна кількість інших годин. Ба, навіть ця година складається з крилатих частинок, і кожна, що з неї відлетить, — це минувшина, а кожна, що лишається з нею, — майбутність. Коли б можна було прийняти якусь точку в часі, яка б не далася поділитися на частинки часу, хоча б вони були не знати які маленькі, то тільки цю єдину точку можна було б назвати “теперішністю”, але ж ця точка так швидко перелітає з прийдешності в минувшину, що не триває ні одної хвилини. Бо якщо б вона мала протяжність, то ділилася б на минувшину і прийдешність; однак теперішність не має протяжності.

То де ж тоді час, який ми могли б назвати тривалим? Чи це прийдешність? Але ж ми не твердимо, що прийдешність тривала, бо ж іще не існує нічого, що могло б бути тривалим. Ми кажемо: “Він буде тривалий”. Коли ж буде? Бо якщо дотепер він ще прийдешній, то не може бути тривалим, бо в ньому немає ще нічого, що могло б бути тривалим. Якщо ж він тривалим буде, коли почнеться з майбутнього, якого ще немає, і стане теперішністю, щоб могли тривати, то та теперішність уже раніше волала і тепер волає, що тривалою вона бути не може.

Частина XVI

Коли треба вимірювати час?

21. А однак, Господи, ми помічаємо проміжки часу; ми порівнюємо їх між собою і стверджуємо, що одні з них довші, інші коротші; ми відмірюємо також кілька разів цей проміжок часу, довший або коротший за інший; ми відповідаємо, що він удвічі або втричі більший від іншого, а цей тільки на одиницю більший або навіть дорівнює іншому. Але ми вимірюємо час не інакше, як тільки в ту мить, коли він проминає, бо ж вимірюємо його тим нашим уявленням, яке маємо про нього. Хіба минувшину, якої вже нема, і прийдешність, якої ще немає, можна виміряти? Лише тоді, коли хтось посміє твердити, що можна виміряти ніщо. Отже, коли час проминає, тоді його можна помітити й виміряти, коли ж він уже проминув, то він уже невимірний, бо його вже нема.

Частина XVII

Де знаходяться минувшина і прийдешність?

22. Я шукаю, Отче, я не тверджу; помагай мені, Боже, і керуй мною¹. Хто б наважився мені сказати, що нема трьох часів (ми ж вивчали це ще дітьми, і самі навчили дітей, що є минулий, теперішній і майбутній час), а лише теперішній, оскільки ті два не існують? А може, слід було б сказати, що й вони також існують, але теперішній виходить із якоїсь, невідомо якої, потайної криївки, коли з майбутнього стає теперішнім, і що минулий ховається у якийсь так само потайний закуток, коли з теперішнього стає минулим? Бо де ж бачили майбутнє ті, що провістили його, якщо майбутній час ще не існує? Бо ж не можна бачити того, що не існує. А й слова тих, що оповідають про минуле, не були б правдиві, якщо б вони не бачили минулого у своїй уяві. Якщо б минуле було нічим, то не можна було б його бачити. Отже, прийдешність і минувшина напевно існують.

Частина XVIII

Яким чином минувшина й прийдешність стають теперішністю?

23. Дозволь мені, Господи, моя Надіє², поширити мої дослідження; дозволь, щоб ніщо не зводило нанівець моїх зусиль.

Якщо існує прийдешність і минувшина, то я хочу знати, де вони. Коли ж це для мене неможливе, то все-таки я знаю, що хоч би де вони були, вони ні прийдешні, ні минулі, тільки теперішні. Бо коли майбутній час існує десь як майбутній, то його там ще немає; коли ж минулий існує десь як минулий, то його там уже немає. Хоч би де вони були і хоч би які вони були, вони не існують, хіба що тільки як теперішні. Коли ми докладно оповідаємо про минувшину, то те, що виходить із нашої пам'яті, — це вже не сама дійсність, яка вже не існує, а слова, що зродилися з образів, утворених з тієї дійсності, котрі, переходячи через наші чуття, залишили в нашому дусі немовби сліди свого переходу. Отже, мій дитячий вік, якого вже нема, існує в минувшині, що вже проминула; та коли я його пригадую собі й говорю про нього, то бачу його образ, тому що цей образ існує ще в моїй пам'яті.

Але чи те ж саме відбувається й тоді, коли провіщають прийдешність? Невже ж душа за допомогою передчуття спостерігає образи

¹ Пс. 23, 1; 27, 9.

² Пс. 71, 5.

ше неіснуючих речей? Ось тут, Боже мій, я признаюся, що нічого про це не знаю. Однак напевно знаю те, що ми звичайно роздумуємо над нашими прийдешніми справами, і що ці роздуми — теперішні, тоді як задумане діло ще не існує, бо ж воно прийдешнє. Коли ж ми візьмемося виконувати задумане, то наші дії вже будуть не прийдешнім, а теперішнім.

24. Хоч би який був характер таємного передчуття прийдешності, все-таки не можна побачити нічого, крім того, що існує. Однак те, що вже існує, належить не до прийдешності, а до теперішності. Коли ж говорять, що “бачать” прийдешність, то тут ідеться не про самі речі, які ще не існують і які, так би мовити, прийдешні, а йдеться про те, що бачать, — це, можливо, причини тих речей, попередні знаки того, що вони вже існують. Отже, ці знаки не належать уже до прийдешності, а є теперішніми для того, хто їх бачить; вони допомагають духові вловити їх і провіщати прийдешність. І це уловлювання вже існує, і його наче вже тепер бачать ті, хто провіщає прийдешність.

Я б хотів навести тут один приклад, вибраний із багатьох інших.

Я придивляюся до вранішньої зорі і вже наперед провіщаю схід сонця. Те, що я приглядаюся, — це теперішність, а те, що провіщаю наперед, — прийдешність, бо ж це не сонце, що вже є, а його схід, якого ще немає. Але, коли б мій дух не уявляв собі цього сходу так, як я тепер, коли говорю це, то я не міг би провіщати. Отже, ця вранішня зоря, яку я бачу на небі, — це не схід сонця, хоч вона йде попереду нього, ані його образ, що створюється в моєму дусі, однак я немовби бачу їх обох тепер і можу провістити це явище.

Отже, прийдешності ще немає. А коли її ще нема, то вона й не існує, і її взагалі не можна побачити, але можна провістити на підставі тієї дійсності, що вже існує і яку можна побачити.

Частина XIX

Віщування прийдешності

25. Але як Ти, Владико творіння Твого, учиш душу прийдешності? Бо ж Ти навчив прийдешності пророків Своїх, але яким чином навчив їх Ти, для кого нема жодної прийдешності? Або радше: яким чином Ти навчаєш із прийдешності того, що вже існує тепер? Бо коли щось не існує, то його ж не можна навчитися. Признаюся, що Твоє поступовання вислизає з-під моїх слабих очей; воно для мене надто сильне: я своїми силами нездужаю здійснитися аж до нього¹, але я зможу завдяки Тобі, з Твого дозволу, солодке Світло очей моєї душі!

¹ Пс. 139, 6; 38, 11.

Частина XX

Висновки аналізу трьох часів

26. Тепер мені видається ясним і очевидним той факт, що ні прийдешність, ні минушина не існують. Отже, неправильно казати: “Є три часи: минулий, теперішній і майбутній”; краще вже б сказати так: “Є три часи: теперішній минушини, теперішній теперішності і теперішній майбутності”. Ці три способи є в нашому дусі, однак деінде я їх не бачу. Теперішність речей минулих — пам’ять; теперішність речей теперішніх — їх пряме бачення; теперішність прийдешності — це сподівання. Коли ж мені буде дозволено так сказати, то я бачу три часи, визнаю те, що їх три.

Нехай кажуть і далі: “Є три часи: минулий, теперішній і майбутній”, — тому що це хибне вже узвичаїлось; нехай так кажуть, мені це байдуже, я не противлюся, не ганю, але з умовою, що вони розуміють те, що кажуть, і нехай не уявляють собі, що майбутній час уже існує, а минулий ще існує. Бо ж ми дуже рідко вживаємо слова у притаманному їм значенні, здебільшого — у значенні, не притаманному їм, і все ж розуміємо, про що йдеться.

Частина XXI

Нові труднощі вимірювання часу

27. Отже, я вже сказав, що ми вимірюємо час у ту хвилину, коли він проминає, аби можна було твердити, що цей проміжок часу удвічі довший, ніж той, або такий же, як і той, а вимірявши, визначити якесь відношення між частинами часу. Тому-то, як я вже сказав, ми вимірюємо час у ту хвилину, коли він проминає. Коли б мене хтось запитав: “Звідки ти це знаєш?” — я б відповів: “Я це знаю, бо ж ми його вимірюємо. Адже не можна виміряти того, чого немає, а минушина, як і прийдешність, не існує”. Але яким чином ми вимірюємо теперішність, якщо вона не має протяжності? Таж ми її вимірюємо тільки тоді, коли вона проминає, коли ж вона проминула, ми її вже не вимірюємо, бо вона вже не має існування.

Але звідки приходить, яким шляхом переходить, куди йде час, коли ми його вимірюємо? Звідки ж, як не з прийдешності? Яким шляхом, як не через теперішність? Куди, як не до минушини? Виходить, із того, чого ще немає, він переходить через те, що не має протяжності, а пропадає в тому, чого вже нема.

Але що ми вимірюємо, як не час у визначеному просторі? І коли ми говоримо про тривання поодинокі, подвійне, потрійне, рівне та інші подібні відношення, то тут теж ідеться про часові простори. Отже, у якому просторі ми вимірюємо час тоді, коли він проминає?

У прийдешності, звідки він виходить, щоб проминути? Але ж не можемо вимірювати того, чого ще нема. У теперішності, через яку він переходить? Але ж будь-яка міра неможлива там, де нема простору. У минувшині, де він пропадає? Але ж як виміряти те, чого вже нема?

Частина XXII

*Августин просить Бога розвіяти цю темряву,
щоб він зрозумів ці таємниці*

28. Душа моя загорілась бажанням розгадати оцю таку заплутану загадку. Господи Боже мій, Отче достойний, закликаю Тебе Христом, не замикай перед моїм бажанням вхід до цих питань, таких відомих і водночас таких таємничих; дозвожь збагнути їх, і нехай промені Твого милосердя, Господи, освітять їх. Кого ж питатиму про них? Кому ж з більшою користю зізнаюся у своєму невігластві, як не Тобі, адже Ти не ганитимеш того, що я так ревно віддаюся пізнанню Твого Письма? Дай мені те, що я люблю. Бо ж я люблю, і це Ти дав мені цю любов. Так, мій Отче, дай мені це Ти, що справді вмієш “роздавати справжні блага сином Своїм”¹. Дай мені це, бо ж я, взявшись за це пізнання, беру на себе важке завдання², аж доки Ти не “відчиниш мені”. Благаю Тебе в Ім’я Христа³, в ім’я Святого Святих, нехай ніхто не стає на заваді моїм зусиллям. “Я повірив, ось тому й говорю”. Моя надія, для якої я живу, — це “споглядати радощі Господа”⁴. Ось Ти “давно вже відміряв дні мої, і вони проминають”⁵, не знаю яким чином.

А в розмовах все про час та й про час, про віки та й про віки. “Як довго він говорив це?” “Скільки то вже часу я не бачив цього?” “Цей довгий склад триває удвіч “довше”, ніж цей короткий”. Ось таке ми кажемо, таке ми чуємо, і нас розуміють, і ми розуміємо. Все це цілком очевидне і звичне, одначе надто приховане і підлягає новому поясненню.

¹ Мт. VII, 11.

² Пс. 73, 16.

³ Пс. 115, 1.

⁴ Пс. 27, 4.

⁵ Пс. 39, 6.

Частина XXIII

Природа часу. Гіпотези

29. Я чув від одного вченого, що час — це не що інше, як рух сонця, місяця й зір. Я не міг погодитися з цією думкою. Бо в такому разі чому б час не мав бути рухом усіх тіл? Чому? Чи справді, коли б небесні зорі затримались у своєму бігу, а гончарський круг усе б крутився, то вже не було б часу, яким ми вимірювали б його обертання і казали, що воно відбувається або рівномірно, або то повільніше, то скоріше, то триваліше, то коротше?¹ Або ж, коли б ми це з’ясували, то хіба не говорили б цього у часі? Хіба у словах не було б довгих та коротких складів, саме тому що одні звучать довше, а інші — коротше?

Боже мій, дозвожь людям у чомусь дрібному спостерегти спільні ознаки всього великого й малого. Є зорі, небесні світила, щоб бути знаменнями, щоб означати пори року, дні й літа². Так, без сумніву. Хай я не стверджуватиму, що оберт того дерев’яного кружечка — це день, але хай той учений на тій же підставі не стверджує, що часу не існує.

50. А я, зі свого боку, прагну пізнати суть і дійсну природу часу, за допомогою якого ми вимірюємо оберти тіл, що, наприклад, дозволяє нам твердити, що цей рух триває удвічі довше, ніж той. Бо ж питаю: оскільки днем називаємо не лише тривалість перебування сонця над землею, — на основі чого розрізняємо ніч і день, — але також цілий його обіг від сходу аж до сходу, на основі чого кажемо: “Стільки-то днів проминуло” (дні враховуються із своїми ночами, бо ж ночі скидаються з рахунку), оскільки, як бачимо, день виповнюється рухом сонця і його обігом від сходу й до сходу³, — то що ж таке, ще раз питаю, день: сам рух, чи сама тривалість, у якій він відбувається, чи одне й друге разом? Отже, коли б для сонця вистачило однієї години, щоб воно пройшло свій шлях, то це був би “день”. Отже, день — це тривання руху? Але ж, коли б час від одного сходу сонця до другого сходу дорівнював одній годині і, щоб створити день, сонцю треба було б повторити свої оберти двадцять чотири рази, то це не був би “день”. Чи, може, час — це рух і тривання разом? Але ж тоді не можна було б сказати, що “день” — це коли б сонце зробило свій оберт за одну годину, і навіть тоді, коли б воно затрималося, щоб сплило стільки часу, скільки воно зуживає звичайно на свій повний оберт від ранку до ранку.

¹ Подібні питання порушував Плотин: Еннеади, III, 7, 8.

² 1 М. I, 14.

³ Августин іде туг за геоцентричними уявленнями.

Отже, я вже не буду питати, що таке “день”, а що таке час, — той час, що є для нас мірою сонячного обігу. Хіба ми б не могли сказати, що сонце зробило цей оберг наполовину меншим, ніж звичайно, коли б воно зробило це протягом дванадцяти годин? А порівнявши ці обидва часи тривання, ми могли б стверджувати, що той час є “одичний”, а той “подвійний”, хоча інколи обертання сонця від сходу до сходу тривало б протягом “одичного” часу, інколи — протягом “подвійного”.

Отже, нехай ніхто не каже мені: “Час — це рух небесних тіл”. Бо коли сонце затрималося на прохання якоїсь людини¹, щоб дозволити довершити перемогу, воно стало б на місці, але час ішов би так само далі, бо ж боротьба велася і скінчилася саме протягом того часу, що його вистачило для цього.

Отже, я бачу, що час — це своєрідна протяжність. Але чи я це бачу, чи мені тільки здається, що я бачу? Ти, Світло, Правдо, висвітлиш мені це.

Частина XXIV

А може, час — це міра руху?

31. Може, Ти наказуєш мені погодитися з тими, хто каже, що час — це рух тіла? Ні, напевно не наказуєш! Бо жодне тіло не рухається інакше, як тільки в часі, і я чую це, і Ти це кажеш. Але що рух тіла — це час, того я не чую, бо ж Ти не кажеш того. Коли якесь тіло рухається, то тривання його руху я міряю часом, від тієї хвилини, коли воно почало рухатися, аж до тієї, коли воно зупинилося. Та якщо я не бачив, коли воно почало рухатися, і воно рухається й далі так, що я не бачу, коли воно зупиняється, то я не можу виміряти це тривання, хіба тільки до тієї хвилини, коли перестав бачити. Коли ж я бачу його протягом довшого часу, то не можу твердити, що тривання його руху довге, не визначаючи докладніше, бо докладне визначення тісно пов'язане з порівнянням, яке дозволяє нам заявити, що це тривання “таке саме” або “удвічі більше”, ніж те, і т.д. Коли б ми могли визначити у просторі постійну точку, звідки вийшло тіло, що рухається, і точку, до якої приходить воно або принаймні його частини, коли воно рухається так, як на валу, то ми б могли сказати, протягом якого часу це тіло чи його частини виконали свій рух від однієї точки до другої.

Так само рух тіла — це одна справа, а міра тривання цього руху — інша. Хто ж не розуміє того, якому з цих двох понять треба дати ім'я “час”? Бо інколи тіло рухається нерівномірно, а інколи залишається нерухомим; і саме часом ми вимірюємо не тільки його

рух, а і його спокій. Ми кажемо: “Тіло перебувало у спокої так само довго, як і в русі, або двічі чи тричі стільки”. І докладно, або, як кажуть, приблизно можна це встановити за допомогою вимірювання. Отже, час — це не рух тіла.

Частина XXV

Августин просить Бога пояснити йому ці труднощі

32. І признаюся Тобі, Господи¹, що я не знаю, що таке час, але з іншого боку сповідаю Тобі: я знаю те, що я говорю в часі, і що я вже давно говорю про час, і що це “давно” — тільки якийсь визначений реченець, що проминув. Але як же я можу знати це, коли не знаю, що таке час? Чи, може, я не вмю висловити того, що знаю? Горе мені, що не знаю навіть того, чого не знаю! Дивись, Боже мій, Тобі ж ясно, що я не брешу: моє слово віддзеркалює моє серце. “Ти засвітиш мій світильник, Господи Боже мій, і Ти просвітиш темряву мою”².

Частина XXVI

Час не може бути мірою часу.

Пояснення Августина щодо розуміння часу

33. Чи ж це не справжня сповідь моєї душі перед Тобою, коли вона сповідає Тобі, що я вимірюю час? Так, Господи Боже мій, я вимірюю і не знаю того, що вимірюю! Вимірюю рух тіла за допомогою часу; але хіба ж я не вимірюю самого часу? Чи ж міг би я виміряти рух тіла, його тривання, час переходу з однієї точки до іншої, якщо б я не виміряв часу, коли почався цей рух?

Але чим же я вимірюю сам час? Може, коротшим часом вимірюємо довший, як ліктем вимірюємо довжину колоди? Бо бачимо, що час тривання довшого складу вимірюють триванням короткого і заявляють, що перший удвічі довший, ніж другий. Так само вимірюємо довжину поем, кількість рядків, довжину рядків кількістю стіп, довжину стіп — кількістю складів, час тривання довшого складу — часом тривання короткого складу, але ж не робимо цього на папері, бо це було б вимірювання просторової протяжності, а не протяжності часу, але коли вимовлені слова проминають, саме тоді ми кажемо: “Ця поема довга, бо складається із стількох рядків; цей рядок довгий, бо складається із стількох складів, цей склад довгий, бо триває удвічі довше, ніж короткий”.

¹ Пор.: Пс. 9, 2.

² Пс. 18, 29.

¹ Пор.: Єг. X, 12.

Але ж навіть так ми не дійдемо до встановлення виміру часу, бо ж коротший рядок, виголошуваний поволі, може тягтися довше, ніж довгий, виголошуваний швидше. І так само з поемою, стопою й складом. З того я роблю висновок, що час — це тільки протяжність, але не знаю, протяжність чого. І було б дуже дивно, коли б це не була протяжність самого духа. Бо запитую Тебе, Боже мій, що я міряю, коли кажу, хоча б навіть приблизно: “Цей час довший від того”, — чи навіть ще точніше: “Цей час удвічі довший, ніж той”? Я ж не міряю прийдешності, тому що її ще нема; не міряю й минушини, якої вже нема. Отже, що ж я міряю? Може, час, коли він проминає, а не час минулий? Це те, що я вже сказав вище.

Частина XXVII

Яким чином вимірюємо час у нашому розумі

34. Стань розсудливою, душе моя, і дуже зосередься: Бог — наш помічник. “Це ж Він створив нас, а не ми самі себе”¹. Дивись, з якого боку настає світанок правди².

Ось, наприклад, почувся звук тілесного голосу; звук вібує, вібує ще, а згодом перестає... Це вже тиша. Голос замовк, і його вже нема. Перед тим як він зазвучав, його не було в прийдешності, і не можна було його зміряти, бо ж його ще не було. Не можна й тепер, бо ж його вже нема. Це можна було зробити тільки тоді, коли він звучав, бо ж тоді він був чимось уловним. Але навіть тоді він не був нерухомий; він ішов і проминав. Може, саме тому його тим більше можна було вловити для виміру? Бо тоді, коли він проминав, він простягався в якомусь просторі часу, що дозволяє зробити вимір, а теперішність не має жодної протяжності.

Отже, коли його можна було виміряти, то вважай, що почав звучати інший голос, і ще звучить постійно і без перерви. Вимірюймо його тоді, коли він звучить, бо, коли перестане звучати, він стане минулим, і його не можна буде виміряти; отже, вимірюймо його там, визначаймо його тривання. Але ж він звучить раз у раз; отже, не можна його виміряти, хіба тільки від його початку, коли він почав звучати, і до кінця, коли перестав звучати. І навіть кожний проміжок ми вимірюємо від якогось певного початку до певного кінця. Ось чому не можна виміряти голосу, який ще триває. Не можна обчислити ні його довжини, ні короткості; не можна сказати, чи він дорівнює іншому раз, чи два рази і т.д. відносно того іншого. Але, як тільки він перестане звучати, він перестане й існувати. Яким

же чином можна його виміряти? Однак ми вимірюємо час; але це не той час, якого ще нема, ні той, що його вже нема, ні той, який не шириться жодним триванням, ані той, що не має меж. Отже, ми не вимірюємо ні майбутнього часу, ні минулого, ні теперішнього, ні того, що проминає, а однак ми вимірюємо час!

35. “Боже, Творче Всесвіту”¹. Цей рядок складається з восьми складів, позмінно коротких і довгих. Чотири короткі: перший, третій, п'ятий, сьомий; вони є простими стосовно чотирьох довгих: другого, четвертого, шостого, восьмого. Кожен з довгих триває при виголошуванні удвічі довше, ніж кожний короткий. Я виголошую їх і стверджую це. За свідченням моїх чуттів, це факт. Оскільки я можу довіряти моїм чуттям, я міряю довгий склад коротким і відчуваю, що він містить у собі два короткі. Але ж один склад не звучить, хіба лише після другого, коли перший короткий, а після нього йде довгий. Яким же чином я тримаю короткий, як застосую його як міру довгого, щоб довести те, що він удвічі довший, бо ж довгий склад ще не починає звучати, доки короткий не перестане? А навіть і щодо довгого, чи я випадково вимірюю, коли він наявний, — бо ж я не міг би його виміряти, коли б він уже скінчився? Але якщо він скінчився, то його вже немає.

Що ж, отже, я вимірюю? Де ж цей короткий, що править мені за міру? Де ж довгий, що я його вимірюю? Вони обидва прозвучали, а згодом відлетіли, проминули, і їх уже немає. А однак я їх вимірюю; і з усією впевненістю, яку дають вишколені чуття, відповідаю, що один склад одинарний, другий — подвійний щодо їх тривання і протяжності. Однак не можу сказати й цього через те, що вони проминули й скінчилися. Отже, я їх не вимірюю, бо їх уже нема, але вимірюю щось таке, що глибоко вбилося в мою пам'ять і залишилося в ній.

36. Це в тобі, Душе мій, я вимірюю час. Не ремствуй на мене, але ж воно так! Не ремствуй і на Себе в роях Твоїх вражень. Бо це в Тобі, ще раз повторюю, у Тобі я вимірюю час. Враження, що залишає в Тобі річ, яка проминає, залишається, хоч сама вона проминула. Це ж його я вимірюю, коли воно наявне, а не справжно річ, яка викликала його й сама проминула. Це його я вимірюю, коли вимірюю час.

Але що ж? Коли ми вимірюємо мовчанку й кажемо, що ця мовчанка тривала так довго, як цей голос, то чи не зосереджуємось ми на тривалості звучання голосу так, начеб він ще звучав, щоб мати змогу визначити в протяжності час тривання цієї мовчанки? Таким чином, без жодної участі голосу, без участі уст ми виголошуємо в думці поеми, вірші, бесіди і оцінюємо пропорційність їх руху, взаємовідношення їх тривання, зовсім так, як тоді, коли б ми

¹ Пс. 62, 9; 100, 3.

² Вислів Вергілія (Георг., I, 367; Енеїда, IV, 586).

¹ Амвросій.

вимовляли їх уголос. Якщо хтось хоче трохи продовжити свій голос і згори визначити у своїй пам'яті його довжину, то він мовчки задумується над його триванням, він доручає це обчислення пам'яті, а шойно тоді вимірює звук, що не звучить, хіба тільки до визначеної наперед межі. Але що ж я кажу? Цей звук звучить і звучатиме, бо те, що в ньому вже проминуло, неодмінно прозвучало, а те, що залишилось, звучатиме. І так само діється, коли теперішня дія перекидає прийдешність у минувшину, яка зростає коштом того, що втрачає прийдешність, аж до тієї хвилини, коли прийдешність вичерпається зовсім і не буде вже нічого, крім єдиної минувшини.

Частина XXVIII

Час вимірюємо розумом

37. Але в який спосіб зменшується й вичерпується прийдешність, коли її ще нема? В який спосіб зростає минувшина, коли її вже нема, якщо у нашому розумі, де все це відбувається, не було б ось таких трьох дій: він очікує, зосереджується, пам'ятає, аби те, на що він очікував, перейшло через те, на чому він зосереджувався, у те, що він пам'ятає. Отже, хто ж заперечить, що прийдешності ще немає? Адже сподівання прийдешності вже існує в душі. І хто сумнівався, що минувшини вже немає? Але ж пам'ять минувшини ще в душі. То хіба хтось заперечив би те, що теперішність не має протяжності і що вона ніщо, а тільки летючість? Але те, що триває, — це увага, що через неї поспішає в небуття те, що туди перейде. Отже, прийдешність недовга, бо ж вона не існує; довга прийдешність — це сподівання прийдешності, що розуміє її як довгу; минувшина довга не тому, що вже не існує. Довга минувшина — це спомин минулого, який уявляє її собі довгою.

38. Ось я хочу заспівати уривок пісеньки, яку знаю напам'ять; але, поки не почну, моє сподівання простягається на її цілість. Коли ж я вже почну, то все те, що я відкинув з неї в минувшину, також простягається в моїй пам'яті. Отже, у двох напрямках простягається і моя дія: вона є пам'яттю стосовно того, що я сказав, і очікуванням стосовно того, що я маю сказати. Однак моє зосередження залишається теперішнім. Воно є тим, через яке те, чого ще немає, переходить у те, чого вже нема. І в міру того, як цей рух розвивається, моя пам'ять збагачується всім тим, що його втрачає очікування аж до тієї хвилини, коли очікування зовсім вичерпається, коли вся ця дія, закінчившись, перейде до моєї пам'яті. І те саме, що діється з цілою піснею, діється і з кожною її частиною, з кожним її складом. І те саме діється при довшій дії, у якій ця пісня була, можливо, тільки одним маленьким рядком. Так само діється й з

усім життям людини: її вчинки — це також частинки. І так само, зрештою, з усією історією людського роду. Кожне його індивідуальне життя — це також одна частинка.

Частина XXIX

Кінцеві роздуми про єднання з Богом

39. Але “Твоє милосердя краще за всяке життя”¹, а поглянь, моє життя — це сама розгубленість; і “правиця Твоя підтримала мене”² в моєму Господі, Синові Людському, що є Посередником між Тобою Єдиним і нами багатьма, — Посередником у стількох справах і стількох способах, щоб через Нього я “збагнув Того, хто через Нього збагнув мене”, щоб я, зібравшись із своїми думками, йдучи за Тобою Єдиним, “забувши те, що позаду”³, не відвертаючи своєї уваги на прийдешнє, перехідне, але спрямовуючи думку тільки на те, що переді мною, не розсіюючись, а зосереджуючись, осягнув “пальму небесного покликання” там, “почув Твої слова хвали, коли обмірковуватиму радощі Твої”⁴, що не настають і не проминають.

А тепер “серед зітхань проминають мої літа”⁵, а Ти, моя розрадо, Господи, Отче мій, Ти вічний! Я ж розсіявся в часі, порядок якого мені невідомий. А мої думки — це найінтимніше життя моєї душі — відчували, що їх розшматовують ті такі бурхливі зміни аж до тієї хвилини, коли я, очищений і розтоплений у вогні Твоєї любові, весь розплився в Тобі!

Частина XXX

Не було часу без створення істот

40. І усталюся тоді й укріплюся в Тобі, у Твоїй Правді, як у формі, що зроблена для мене; і не стерплю більше людських запитань, що з грішною цікавістю хочуть пити більше, ніж можуть проковтнути, і запитують мене: “Що робив Бог перед створенням неба й землі?”; або ж: “Яким чином спало Йому на думку щось зробити, якщо перед тим ніколи нічого не робив?”

Дай мені, Господи, добре подумати над тим, що кажуть, нехай вони здадуть собі справу з того, що “ніколи” не значить “нічого” там, де не існує час. Говорити про когось, що він “ніколи” не робив

¹ Пс. 63, 4.

² Пс. 18, 36; 70, 6.

³ Фил. III, 12–14.

⁴ Пор.: Пс. 26, 7; 27, 4.

⁵ Пс. 31, 11.

нічого, — чи не те саме, що він не робив нічого ні “в якому часі”? Отже, нехай вони побачать, що перед створенням не могло бути ніякого часу, і перестануть плести такі нісенітниці¹. Нехай вони також звернуть свою увагу на те, що перед ними, і нехай зрозуміють те, що Ти був перед усіма часами, Ти, вічний Творець усіх часів², і що ніякий час, ніяке Творіння не було понад часом³ і не було співучасником Твоєї вічності.

Частина XXXI

Бог пізнає по-своєму, а люди по-своєму

41. Господи Боже мій, які ж то повороти і яка велика глибінь у тайнах Твоїх, як далеко відкинули мене від них наслідки моїх гріхів! Вилікуй очі мої, нехай вони відкриються для радощів світла Твого! Справді, коли десь є якийсь розум такого високого знання й такого глибокого передбачення, який би пізнав минувшину і прийдешність так добре, як я пізнаю загальновідому пісеньку, то цей розум збуджував би подив аж до переляку й остовпіння. Бо ж перед ним не сховалося б нічого ні в минувшині, ні в прийдешності віків, так само як мені, коли я співаю цю пісеньку, видно, скільки рядків я вже проспівав від початку, а скільки ще лишається мені до кінця. Але нехай далекою, так, нехай далекою буде від мене думка порівнювати моє знання з Твоїм знанням минувшини й прийдешності, Творче Всесвіту, Творче душі й тіла. Твоє знання цілком інше. Уже віддавна цілком інше, таємне. Коли співають або чують, що хтось співає якусь відому мелодію, сподіваються тонів, що мають настати, пригадують ті, що вже проминули, і саме це спричиняється до різномірності почувань і напружує чуття. Але ж такого немає у Твоїй незмінній вічності, у Твоїй вічній Правді, Творче духів. І так, як “на початку” Ти знав небо й землю, не змінюючи Твого знання, так само на початку Ти створив небо й землю⁴, не поділяючи Твоєї дії.

Хто розуміє це, хай величає Тебе, і нехай прославляє Тебе той, хто не розуміє цього. Ох! Який же Ти величний, Господи, і у смиренних серцях Ти знаходиш пристановище Своє!⁵

Бо ж “Ти підносиш пригноблених”⁶, і не впадуть ті, кого підтримує висота Твоя!

¹ Пор.: Царство Боже, XI, 6.

² Пс. 148, 6. Фил. III, 13.

³ Пор.: Царство Боже, XII, 16.

⁴ 1 М. I, 1.

⁵ Іс. LVII, 15.

⁶ Пс. 146, 8; 145, 14.

Частина I

Пояснення першої глави Книги Буття.

*Розуміти Святе Письмо нелегко,
але треба розраховувати на допомогу Бога*

1. Як же хвилюється моє серце, Господи, коли в нестатках мого життя стукають у нього слова Твого Святого Письма! Ось чому майже завжди убозтво людського розуміння міститься у велемовності. Бо ж пошук багатший на слова, ніж знахідка; і прохання буває триваліше, ніж саме осягнення; більше втомлюється рука стуканням за милостинею, ніж прийманням її. Але ж ми маємо Твою обіцянку, і хто ж міг би знищити її наслідки? “Коли Бог за нами, хто ж проти нас?”¹ “Просіть і одержите; шукайте і знайдете; стукайте, й відчинять вам. Бо ж кожен, хто просить, одержує; хто шукає, знаходить, і хто стукає, тому відчиняють”². Такі Твої обіцяння. Хто ж боявся б, що його ошукають, коли це обіцяє Правда?

Частина II

“Небеса небес” Співця псалмів

2. Смиренність язика мого сповідує Всевишності Твоїй, що Ти створив небо й землю³, яку я топчу. Звідки взялася ця земля, що я її ношу з собою? Так, це Ти Творець цього.

Але де ж небеса небес, Господи, про які чуємо у словах псалма: “Небеса небес Господеві, але Він дав землю синам людським”?⁴ Де ж те небо, якого ми не бачимо, супроти якого все, що бачимо, — лише земля? Бо весь цей тілесний світ, основою якого є наша земля, хоч і не в усьому є досконалою красою, одержав, однак, чарівний вигляд аж до останніх своїх частинок. Але в порівнянні з “небесами небес” навіть це небо нашої землі — тільки земля. І ці два величезні тіла цілком слушно можна назвати “землею” в порівнянні з тим тайним небом, що належить до Господа, а не до синів людських.

¹ Рим. VIII, 31.

² Ів. XVI, 24. Мт. VII, 7—8.

³ Пор.: Пс. 115, 15.

⁴ Пс. 115, 16.

Частина III

Темрява над безоднею

3. Але ж ця земля “була невидима й непорядкована”¹; це була не знаю яка безконечна глибинь прірви, і над нею не мерехтіло жодне світло, бо ж вона не мала ніякого вигляду. Ось чому Ти продиктував такі слова: “Темрява панувала над безоднею”. Бо що ж таке темрява, як не відсутність світла. Якщо б уже тоді було світло, то де ж воно могло бути, коли б не панувало над Всесвітом, освітлюючи його. Отже, коли воно ще не існувало, то темрява не була нічим іншим як відсутністю світла. І слухно панувала темрява, бо ж угорі не було світла, як і там, де немає гомону, панує тиша. А казати: “Панує тиша”, — це те саме, що казати: “Там нема ніякого звуку”.

Чи ж це не Ти, Господи, навчив цю душу², що сповідується Тобі? Чи ж не Ти, Господи, навчив мене, що раніше, до того, як ця безформна матерія одержала від Тебе свою форму й свою різnorodність, не було нічого — ні барв, ні статі, ні тіла, ні духу? Але ж це не було абсолютне ніщо, а щось безформне, позбавлене будь-якої статі.

Частина IV

Перша непорядкована матерія

4. Отже, як визначити цю матерію, як пояснити її кожному, навіть повільному розуму, якщо не скористатися загальноживаним словом? Чи можна знайти у Всесвіті щось подібніше до цієї незрозумілої безформності, як земля й безодня? Бо ж вони містяться на найнижчому шаблі творіння, їх вигляд не можна порівняти з виглядом вищих істот, зодягнених у світло і блиск. Чому б же мені не прийняти того, що ця безформна матерія, яку Ти створив без краси, щоб з неї почерпнути красу Всесвіту, — була так зручно названа для людей за допомогою слів “земля невидима й непорядкована”?

Частина V

Як Августин дійшов до розуміння тієї матерії

5. Так само, коли наш розум шукає того, що думка може торкнутись цієї матерії, і каже собі: “Це не є форма, яку можна було б зрозуміти, як життя чи справедливість, оскільки вона є матерією

¹ 1 М. I, 2.

² Пс. 71, 17.

тіл, а також не є формою, яку можна відчутти, адже у невидимому й непорядкованому нема нічого такого, що можна було б побачити або відчутти”. Коли так говорить людський розум, то всі його зусилля спрямовані на пізнання цього, але в невігластві, або до цілковитого незнання цього у пізнанні¹.

Частина VI

Як треба уявляти собі матерію

6. Отже, Господи, якщо своїми устами і своїм пером я мав би викласти перед Тобою все те, що Ти сповістив мені про матерію, матерію, назву якої раніше я чув, але не розумів, — бо ж ті, що говорили мені про неї, самі не розуміли, — то скажу, що я сприймав її в безлічі різних облич, а через те не міг її насправді сприйняти. У моїй уяві безладно зринали гидкі й жадливі форми, але ж то були все-таки форми. Я, однак, називав ту масу безформною не тому, що вона була позбавлена форми, а тому, що її форма поставала переді мною чимось незвичним, недоладним, відвертаючи від себе мої відчуття, збурюючи людську неміч.

І те, що я уявляв собі, також було безформним не з браку всієї форми, а в порівнянні з кращими формами. Правдивий розум викликав думку, щоб я цілком позбавив її форми, якщо хочу осягнути істоту безумовно безформну. Але це мені не вдалося. Я вже був згоден радше вважати її нічим — будь-яким предметом, позбавленим будь-якої форми, — ніж уявити собі щось посереднє між формою й нічим. І цю безформну істоту, що не була ні формою, ні нічим, я вважав майже за ніщо.

Отже, мій розум перестав запитувати мою уяву, сповнену образами тілесних форм, які вона змінювала й урізноманітнювала за своїм розсудом. Я звернув увагу на самі тіла, глибше обміркував цю постійність, через яку перестає існувати те, що було, а починає існувати те, чого не було. Я міркував, що перехід з однієї форми в іншу відбувається через якусь безформність, а не через безумовне ніщо. Але ж я хотів знати, а не міркувати. І якщо б тепер мій голос, моє перо погодилося з усіма твоїми поясненнями цих питань, то хто ж із моїх читачів витримав би аж до кінця, щоб зрозуміти мене? Тим більше моє серце не перестане величати Тебе за ті об'явлення, співати Тобі пісню хвали, бо ж не стало б слів для висловлення цього.

Це ж та сама змінність змінних речей, що здатна вмістити у собі всі форми, яких по черзі набувають змінні речі. Хто ж вона така?

¹ Див.: Сповідь, I, 6, 10. Пор.: Плотин. Еннеадн, II, 4, 10.

Може, дух? Чи, може, тіло? Може, якийсь різновид духу або тіла? Коли б можна було сказати: “Це ніщо, що є чимось”; або: “Ніщо, що існує”, — то я б його визначив саме так. Однак він мусив бути якоюсь істотою, якщо міг набувати цих видимих і складних форм, які ми пізнаємо.

Частина VII

Звідки ж походила матерія?

Чи небо більше і краще за землю?

7. Але, в усякому разі, звідки б вона могла взятися, як не від Тебе, через якого існують усі речі, якщо тільки вони існують? Але чим менше якась річ подібна до Тебе, тим більше вона віддалена від Тебе (тут немає питання простору). Отже, так і Ти, Господи, Ти, що не є залежно від обставин кимось іншим, а Той Самий, так, Той Самий, Святий, Святий, Святий, Господь Бог Всемогутній. Це Ти, що в тому Початку, який походить від Тебе, у Твоїй Мудрості, зродженій з Твоєї субстанції, Ти створив з нічого щось.

Ти створив небо й землю, не беручи їх із Своєї субстанції, бо інакше це було б щось, що дорівнює Єдинородному Синові Твоєму, а в подальшому й Тобі. І це було б зовсім неслухно, якщо б те, що не походить від Тебе, дорівнювало Тобі. А поза Тобою не було нічого, з чого б Ти міг їх створити, Боже, Єдина Трійце і Троїста Єдносте. Ось чому створив Ти з нічого небо й землю — велич і шю дешицю. Бо ж Ти всемогутній, і Твоїй доброті подобалося творити добрі речі: безкрає небо й невеличку землю. Ти був, а біля Тебе не було нічого. І саме з того нічого Ти створив небо й землю — ці дві речі, одна з яких наближена до Тебе, інша — ні до чого. Одна, що не має, крім Тебе, нічого кращого за себе, інша — не має вже нічого нижчого за себе!

Частина VIII

Первісна матерія створена з нічого

8. Але це небо небес Твоє, Господи¹. А щодо цієї землі, яку Ти дав синам людським, щоб її бачили й доторкались до неї, то вона не була такою, як ми її бачимо й доторкаємося тепер. Вона була “невидима й невпорядкована”². Це була безодня, над якою не “мерехтіло жодне світло”: “Темрява панувала над безоднею”, тобто ще глибше, ніж у безодні, бо ця безодня уже видимих вод аж у

своїх глибинах одержує якесь світло, що його спостерігають риби й тварини, які рухаються в ній. Але все це зборище було тоді майже нічим, бо ж було воно тоді зовсім безформне, але вже було готове набути форму.

Бо Ти, Господи, створив світ із безформної матерії; Ти узяв її з нічого, щоб зробити з неї майже ніщо. Звідси Ти вивів чудеса, якими захоплюємося ми, ми — сини людські. Бо ж чудове це тілесне небо, цей небосхил, установлений між водою й водою. А на другий день після створення світла Ти сказав: “Нехай станеться!”¹ І сталося. Цей небосхил Ти назвав небом — небом цієї землі, цього моря, що Ти його створив третього дня, надавши видиму форму безформній матерії, створеній Тобою перед початком днів. Але це було небо цього неба, бо ж “на початку Ти створив небо й землю”.

Що ж до створеної Тобою землі, то вона була тільки безформною матерією, бо ж вона була невидима, невпорядкована, і темрява панувала над безоднею. Це ж із цієї невидимої, невпорядкованої землі, з цієї безформності, з цього майже нічого Ти хотів створити все те, з чого складається, хоча насправді не складається, цей неусталений світ, з його наочною нестійкістю, яка є причиною того, що ми відчуваємо час, і яка дає нам можливість вимірювати його. Бо ж те, що встановлює час, — це рух речей, чергування й зміна видів, матерія яких — це та невидима земля, про яку я вже говорив.

Частина IX

Чому немає згадки про час у першій фазі діяльності?

Що значить “небеса небес”?

9. Ось чому, навчаючи, що “на початку” Ти створив небо й землю, Дух, Учитель раба Твого, не згадує про часи, мовчить про дні. Це ж насправді Ти створив на початку небо неба. Це до деякої міри розумне створіння, хоч воно й не співвічне з Тобою, Трійце, але є учасником Твоєї вічності². Це Творіння, даючи насолоду від найвищого щастя — споглядання Тебе, цілком згладжує свою мінливість. Від часу створення його воно було піднесене над швидкоплинним чергуванням часів.

А щодо безформності цієї невидимої й невпорядкованої землі, то рахунок Ти провадив їй не за днями. Бо там, де немає ні форми, ні ладу, нічого не приходить, нічого не проминає. І там, де цілком відсутня послідовність, немає ні протяжності, ні днів, ні чергування часів.

¹ Пс. 115, 16.

² 1 М. I, 2.

¹ 1 М. I, 6.

² Августин має на думці ангелів. *Пор.*: De Genesi ad Litteram, II, 13, 17.

Частина X

Августин просить Правду допомогти йому в пошуках

10. О Правдо, Світло серця мого, нехай моя темрява не говорить до мене! Я ж потрапив у її крутиж, і притемнів мій зір; але саме з дна цієї прірви, так, із дна цієї безодні я пристрасно полюбив Тебе. Аж у моїх блуканнях я пригадав собі Тебе. Я почув за собою Твій голос, що кликав мене повернутися¹, але я погано чув його під навалою моїх незаспокоєних пристрастей. І ось тепер я, спітнілий і задиханий, прибігаю до Твоїх цілющих вод! Нехай ніхто не стримує мене від них. Я питиму їх і тоді житиму. Нехай не буде в мене мого питомого життя! Я жив грішно через свої гріхи, я був смертю для себе самого! У Тобі я оживаю! Промовляй до мене, навчай мене. Я повірив у Твої Книги, а їх слова — незбагненні таємниці.

Частина XI

Що вже осягнув Августин і чого навчився від Бога

11. Ти, Господи, вже сказав мені Своїм гучним голосом у вуха моєї душі, що Ти вічний, що Ти єдиний невмирущий², бо в Тобі нічого не змінюється — ні форма, ні рух. Твоя воля не змінюється за часом, бо ж воля, що раз у раз змінюється, не може бути невмирущою. Ця воля перед лицем Твоїм³ здається мені очевидною. Зроби так, молю Тебе, щоб вона ставала щораз яснішою для мене, щоб я під покровом Твоїх крил розумно вистояв у цьому прозорині.

Ти, Господи, сказав також своїм гучним голосом у вуха моєї душі, що це Ти створив усю природу, всі субстанції. І хоч вони не те, що Ти, але вони існують, і нема нічого, що не походило б від Тебе, крім небуття. Тільки те не походить від Тебе, що не існує насправді. Від Тебе, найвищої Істоти, — також рух волі до нижчих істот, оскільки такий рух є хобою і гріхом ще й тому, що жоден гріх ні Тобі не шкодить, ні не порушує порядку володіння Твого як у верхах, так і в низах. Ця правда очевидна для мене перед лицем Твоїм. Учини, благаю Тебе, щоб вона ставала щораз яснішою і яснішою, і щоб я під покровом Твоїх крил розумно вистояв у цьому об'явленні.

12. Ти сказав так само гучним Своїм голосом у вуха душі моєї, що співвічним Тобі не є й не творіння, для якого Ти є єдиною насолодою, творіння, що втішається Тобою у своїй найстійкішій

¹ Пс. 119, 17. Іс. XXX, 21.

² I Тим. VI, 16.

³ Пс. 79, 11.

чистоті, ніде й ніколи не зраджуючи своїй змінності, творіння, яке завжди має Тебе перед собою і до Тебе прив'язане всім своїм чуттям, не маючи майбутнього, на яке б очікувало, ані минулого, з яким пов'язувало б свої спогади, не підлягаючи жодним черговим змінам і не простягаючись у жодні часи.

Якщо таке творіння існує, то воно блаженне, що може так прив'язатися до Твоєї блаженності, блаженне, що може бути Твоєю вічною оселею, яка може приймати Твоє сяйво! Я не бачу нічого, що могло б називатися краще, ніж “небеса небес, що належать до Господа”¹, як Твоя оселя, що оглядає Твої радощі, не боячись відхилитися куди-інде, той чистий розум, дуже тісно з'єднаний вузлами миру з Твоїми святими духами, громадянами Твого Царства, що на небесах, понад нашими небесами².

13. Нехай через те зрозуміє кожна душа (маю на думці кожную душу, що у своїй життєвій прощі віддаляється від Тебе), коли вона вже спрагла Тебе, коли “її сльози стали вже її хлібом”, коли їй щодня закидають: “Де ж Бог твій?”³, коли вона не просить нічого іншого, коли не бажає нічого іншого, крім того, щоб замешкати в оселі Твоїй упродовж усіх днів свого життя⁴. (А яке ж це життя, як не Ти? Які ж дні Твої, як не Твоя Вічність, така сама, як Твої Літа, що не проминають, бо ж Ти завжди Той Самий?)⁵. А звідси кожна душа розуміє, настільки зможе, наскільки Ти є вічним протягом усіх часів, адже Твоя оселя, що ніколи не мінjala свого місця, хоч вона й не співвічна Тобі, та все ж завдяки постійному і неослабному зв'язку з Тобою не зазнає жодних чергових змін у часі.

Ця правда очевидна для мене перед лицем Твоїм. Зроби, благаю Тебе, щоб вона ставала щораз більше й більше ясною, щоб під покровом Твоїх крил я розумно вистояв у цім прозорині.

14. Я сам не знаю, яка безформна матерія в цих перемінах речей найвищого і найнижчого ступеня. Але хто ж — якщо не брати до уваги засліпленого своїми вигадками шалення, — хто ж скаже мені, що коли б зменшити й усунути всяку форму, щоб залишилася тільки сама матерія без форми, через яку переходили б речі, щоб змінитися й переіменитися з одної форми в іншу, саме цієї безформності повністю вистачить для виявлення чергових змін часів? Це ж, безумовно, неможливо, бо без різнорідності рухів зовсім немає часу; а там, де немає ніякої форми, немає й ніякої різнорідності⁶.

¹ Пс. 115, 16.

² Це поняття походить із єврейської літератури. Уже Ісаїя, Єремія, Михайл указували на “дім Господа Якова”. Це поняття прийняте згодом християнською літературою. Тут в Августина народжується план великого твору “Царство Боже”.

³ Пс. 42, 4.

⁴ Пс. 27, 4.

⁵ Пс. 102, 28.

⁶ Пор.: Сповідь, XII, 9, 9.

Частина XII

*Елементи творіння, що не підлягають часу:
ангели і безформна матерія*

15. Коли ж я добре обміркував усе те, — оскільки Ти дозволяєш мені це, Боже мій, і оскільки спонукаєш мене “стукати” і “відчиняєш мені”, коли я “стукаю”¹, я знаходжу у Твоєму творенні два елементи, яких Ти не упідлеглив часові, хоч ні перший, ні другий не співвічні з Тобою. Один з них такий досконалий, що ніколи не перестає споглядати Тебе і який ніколи не змінюється. Він триває незмінним, він радіє Твоєю вічністю і Твоєю незмінністю. Другий, такий безформний, що навіть нема в ньому нічого, що давало б йому змогу переходити з однієї форми в іншу, чи то в русі, чи то в спочинку, не мав часу, що підлягав би йому. Але ж Ти не залишив його в цій безформності, тому що перед усіма днями “на початку” Ти створив небо й землю — ці дві речі, про які вже була мова².

Але ж “земля була невидима, невпорядкована, і темрява ширяла над безоднею”³. Цими словами Святе Письмо впроваджує поняття безформності для того, щоб поступово переконати тих, хто не може зрозуміти, що абсолютне позбавлення форми не веде обов’язково до небуття. Це ж із цієї безформності мало зродитися друге небо, видима й упорядкована земля, краса води і, врешті, те, що за письмовими переказами було створене у визначені дні, під час створення цього світу. Усі ці твори такі, що через послідовність правильного розвитку їх рухів і форм вони підкорені часові.

Частина XIII

*Духовні створіння й безформна матерія.
Святе Письмо не вичисляє днів,
коли говорять про створення неба й землі*

16. Коли я чую, Боже мій, слова Твого Письма: “На початку створив Бог небо й землю. Але земля була невидима й невпорядкована, й темрява ширяла над безоднею”⁴, — хоч і немає згадки про день, коли Ти це створив, — та я розумію, що тут йдеться про небеса небес, те інтелектуальне небо, де розуміння користується привілеєм пізнавати одночасно⁵, а не частинами; не в “загадках”,

¹ Пор.: Мт. VII, 7.

² Пор.: Проти Поборника Закону і Пророків, I, 9, 12.

³ I М. I, 2.

⁴ I М. I, 1–2.

⁵ I Кор. XIII, 1.

не “як у дзеркалі”, а повністю, наочно, віч-на-віч. Не пізнавати раз те, раз інше, а, як уже сказано, одночасно, без жодних змін часу. Я розумію, що йдеться про невидиму, невпорядковану землю, яка піддається змінам часу, що звикли приносити то те, то те, бо там, де нема ніякої форми, не може бути питання “цього” чи “того”. Отже, ці дві речі — одна гармонійна від самого початку, друга цілком безформна, — це небо (маю на думці небеса небес) та земля (маю на думці землю невидиму і невпорядковану, про яку говорить Твоє Письмо, хоч і не визначає точно, коли саме, у який день “На початку створив Бог небо й землю”, але тут же вказує, про яку землю йдеться). І саме тим, як воно сповіщає, що другого дня був створений небозвід і названий небом¹, воно, не вказуючи на день, велить також догадуватися, про яке небо була мова раніше.

Частина XIV

Глибока думка Святого Письма

17. Яка ж дивна глибінь Твого об’явлення! Дивись: ми можемо осягнути його лише поверхово, воно всміхається до нас, наче до дітей. Але яка ж це дивна глибінь, Боже мій, яка дивна глибінь! Не без побожного жаху — почуття пошани, тремтіння любові, розмірковую над нею. Завзято ненавиджу Його ворогів². Ох, коли б Ти розтяв їх лезом “двосічного меча”³, щоб вони не були вже Його ворогами! Я волів би бачити їх мертвими для себе, щоб вони жили для Тебе.

Але дивись! Ось інші, не наклепники, а ті, що величають Книгу Буття, кажуть мені: “Не те хотів дати зрозуміти цими словами Дух Божий, що продиктував їх рабу своєму Мойсееві. Він не мав на думці того, що Ти кажеш, але інше, — те, що ми кажемо”.

Ось, Боже усіх нас, що я їм відповім. Це Ти будеш нашим суддею.

Частина XV

*Правда Святого Письма повсякчасна,
хоч пояснюють її по-різному*

18. Чи ж сприймете як олжу те, що гучним голосом сказала мені на моє внутрішнє вухо Правда про справжню вічність Творця, про безумовну незмінність Його субстанції і про тотожність суті Його субстанції з Його волею? Через те й не буває так, що Він не хоче

¹ I М. I, 7–8.

² Пс. 139, 21.

³ Пс. 149, 6.

то того, то цього, але лиш один раз і одночасно й завжди хоче всього того, чого хоче. Не буває й так, що Він хоче знову і знову, або хоче раз того, а раз іншого, або хоче того, чого раніше не хотів, або не хоче того, чого раніше хотів. Бо ж така воля була б мінливою. Що ж мінливе, те не може бути вічним; а Бог — вічний¹.

Чи ж і те вважаєте олжею, що каже мені на мое внутрішнє вуха, що сподівання прийдешніх речей стає прямим баченням, коли вони наявні, і що те саме пряме бачення стає пам'яттю, коли вони проминули, що всяка розумова діяльність, яка змінюється, також змінна; що ніщо з того, що змінюється, не є вічне? Отже, наш Бог вічний. Я збираю ці правди, сполучаю їх і приходжу до висновку, що мій Бог, Бог вічний, створив світ здійсненням волі, що не була новою і знання якої не терпить нічого такого, що б проминало.

19. Що ж скажете ви, мої противники? Чи ж усе це — олжа? “Ні!” — відповідаєте мені. Але що ж? Хіба було б помилкою прийняти, що всяка сформована натура, всяка матерія, яка може підпорядковуватись формі, не одержала свого буття, — хіба тільки від Того, Хто є найвищим Добром, тому, що Він і найвище Буття? Ні, ми цього не заперечуємо. Отже, що ж? Чи заперечуєте, що існує якась високе творіння, що чистою любов'ю з'єдналося з правдивим і справді вічним Богом, яке хоч і не співвічне з ним, але ніколи не відлучається від Нього і не переходить у жодну зміну і черговість часів, а спочиває в спогляданні Його єдиної Правди? Бо коли воно любить Тебе з усією любов'ю, як Ти наказуєш, Ти являєшся Йому², Ти йому вистачаєш, і воно ніколи не відвертається ні від Тебе, ані не звертається до себе. Така ця оселя Бога³, що не має нічогосінько земного, нічого, що мало б свою основу в тілесній матерії, хоч вона й небесна, але це духовний храм і учасник Твоєї вічності, бо ж навіки залишається незаплямованою. “Бо ж Ти заснував її на віки віків, Ти встановив закон, що не промине”⁴. Однак ця оселя не співвічна з Тобою, бо ж вона має початок, бо її створили.

20. Ми, зрозуміло, не знаходимо часу до неї, — бо “мудрість створено усім іншим”. Очевидно, що тут не йдеться про ту Мудрість, Батьком якої є Ти, Боже наш, і яка безумовно рівна і співвічна з Тобою, та, якою створено все і яка є “початком”, у якому Ти створив небо й землю. Тут йдеться про ту мудрість, що була створена, про ту розумну природу, що через споглядання Твого світла сама є світлом, бо ж усяке творіння, що тільки існує, зветься також мудрістю. Але така сама різниця, що відділяє світло, яке освічує, від того, що є тільки відблиском, існує й між Мудрістю, що створює, й тією, яка створена,

¹ Пс. 48, 15.

² Пор.: Ів. XIV, 21.

³ 1 М. XXVIII, 17.

⁴ Пс. 146, 6.

як і між справедливістю, що виправдовує, і справедливістю, яка народжується з виправдання. Хіба ж ми також не названі Твоєю справедливістю? Хіба ж один із Твоїх рабів не сказав: “Щоб ми були справедливостю Бога в Ньому Самому”?¹ Отже, є якась Мудрість, що “була створена перед всяким створінням”, що була створена як Дух, обдарований розумом та інтелігентністю у Твоїй пречистій державі, нашій матері, у Царстві вишньому, вільному й вічному на небесах². І які ж це небеса, як не ті “небеса небес”, що величають Тебе, те “небо неба”, що для Господа!³ І, без сумніву, ми не знаходимо ніякого часу перед цією Мудрістю, бо ж вона створена першою, і вона випереджає створення часу. Але ж перед нею вже існувала вічність її Творця, якому вона завдячує своїм походженням, не згідно з часом — його ще не було, — а згідно зі своєю природою: вона була створена.

21. Ось як вона походить від Тебе, Боже наш, і вона безумовно в усьому різниться від Тебе, і вона зовсім інша суть. Отже, перед нею не знаходимо жодного часу, і навіть у ній, бо ж вона має привілей споглядати завжди Твоє обличчя⁴ і ніколи не відвертається від Тебе. Ось чому вона не відмінюється, не змінюється. Однак і в ній є змінність, що могла б потягти її в темряву й холод, якщо б не та велика любов, що з'єднує її з Тобою і дбає про неї завдяки Тобі, вічний полудень світла й тепла.

О променистий і чарівно-величний храме! “Я полюбив красу Твою й місце осідку”⁵ слави Господа мого, Того, що Тебе створив і володіє Тобою. До Тебе хочу зітхати під час цієї земної прощі⁶ і благаю Того, хто створив Тебе, щоб володів мною в Тобі, бо ж Він створив і мене. “Я блукав, неначе заблудла вівця”, але я надіюся, що мій Пастир, який збудував Тебе, занесе мене до Тебе на своїх плечах⁷.

22. Що ж скажете мені на це ви, мої супротивники, до яких я звертався? Ви, що однак вважаєте Мойсея за вірного раба Божого, а його книги за пророцтво Святого Духа? Хіба ж це не той саме Храм Божий, який хоч і не співвічний Богові, але на свій лад вічний на небесах⁸, де ви даремно шукаєте змін часу, бо там же їх не знайдете? Бо ж він переступив межі будь-якої протяжності і тривання крилатого часу, він, єдине добро якого — це бути назавжди “тісно

¹ II Кор. V, 21.

² Гал. IV, 26.

³ II Кор. V, 1. Пс. 148, 4.

⁴ Мт. XVIII, 10.

⁵ Пс. 26, 8.

⁶ Пор.: Сповідь, IX, 13, 37. Думку християнського “паломництва” на землі Августин розвиває в “Царстві Божому” (XIX, 17 і далі).

⁷ Пс. 119, 176. Пор.: Лк. XV, 4–5.

⁸ II Кор. V, 1.

з'єднаним із Богом”¹. “Безумовно, так”, — відповідають вони. Що ж відкидаєте як олжу все те, про що волато моє серце до мого Господа, коли чуло в собі “голос хвали” Божої?² Чи ж, може, тому, що я доводив безформність матерії, у якій не могло бути ніякого ладу, бо ж у ній не було ніякої форми? Але там, де не було ніякого ладу, не могло бути й ніякої зміни часу. І одначе це майже ніщо, оскільки воно взагалі не було чистим ніщо, походило, очевидно, від Того, від Кого походить усе буття, хоч би й не знати яке маленьке було його “єство”. “Ми й цього не заперечимо!” — кажуть вони.

Частина XVI

Є супротивники, з якими Августин відмовляється дискутувати

23. Бо ж я не хочу, Боже мій, розмовляти у Твоїй присутності хіба лише з тими, хто визнає ті твердження, якими Твоя Правда натхнула мій розум у самому мені. А щодо тих, які їх заперечують, то нехай вони гакають скільки хочуть, щоб навіть оглухли. Я докладу всіх зусиль, щоб їх переконати, щоб вони заспокоїлися й відкрили Твоєму слову доступ до свого серця. Якщо б вони відмовилися й трутили мене, закликаю Тебе, Боже мій, “не відвертайся мовчки від мене”. Говори правдиво у моєму серці; бо ж Ти єдиний так говориш³. Інших відішлю, хай дмухають на пилюку й засліплюють їх очі. Нехай я зосереджуся в найпотаємнішому закутку моєї душі і заспіваю Тобі пісню любові⁴; нехай я дам волю несказаним голосінням у своїй земній прощі і, сповнений спогадами про Єрусалим, — Єрусалим — мою вітчизну, Єрусалим — мою матір⁵, — піднесу своє серце до нього і до Тебе — його Царю, його Світоче, його Батьку, його Опікуне, його Чоловіче, його непорочні й могутні блаженства, його тривкі радощі, усі його невимовні блага, що обіймають їх усіх, бо Ти єдине, найвище і справжнє Добро! І я вже більше не відвернуся від Тебе, аж доки не збереш мене в єдність після такого великого розсіяння, надаючи мені форму такого великого творення. Тоді Ти прийми мене в мир цієї дорогої матері, де є “первістки мого духа”⁶ і звідки походить моя впевненість; і встанови мене там навіки, Боже мій, милосердя моє!⁷

¹ Пс. 73, 28.

² Пс. 18, 7; 26, 7.

³ Пс. 28, 1; 12, 3.

⁴ Пор.: Мт. VI, 6.

⁵ Пор.: Гал. IV, 25—26.

⁶ Пор.: Рим. VIII, 23.

⁷ Пс. 59, 18.

А щодо тих, які не заперечують ні добра, що спирається на всі ті правди, ні Твого Святого Письма — твору побожного Мойсея, ні його поваги, ні найбільшого значення, за яким ми повинні йти, але однак роблять нам деякі закиди, я відповім їм так: “Ти, Боже наш, будь суддею між моїми сповіданнями і їхніми закидами”.

Частина XVII

*Новий перегляд розбіжних пояснень.
Як розуміти слова “небо” й “земля”?*

24. “В дійсності правда все те, — заявляють вони, — але ж Мойсей не мав на думці двох речей, коли він під впливом Святого Духа говорив: “На початку Бог створив небо й землю”¹. Ні словом “небо” він не називав тієї духовної чи інтелектуальної суті, що завжди споглядає обличчя Бога, ні словом “земля” — безформної матерії”. — “Що ж він хотів сказати?” — “Те, що ми кажемо, саме те узгоджується з його справжньою думкою, з його заявою”. — “Але що ж це таке?” — “Словами “небо” й “земля” він спершу хотів загально й коротко визначити весь цей видимий світ, щоб згодом докладно розповісти про кожну річ, обчислюючи дні за методом, угодним Святому Духові”. Темний і сластолюбний народ, до якого він звертався, складався з таких одиниць, яким він з-посеред усіх Божих створінь міг показати тільки ті, які вони могли бачити. І навпаки, вони признають мені, що під цією “невидимою й невідпорядкованою землею”, під цією “безоднею темряви”, звідки у свою чергу виходив і впорядковувався протягом тих днів увесь цей видимий і всім відомий світ, цілком справедливо слід розуміти ту безформну матерію, про яку я вже сказав.

25. Але що ж? Хіба ж хтось інший не скаже: “Справді, з цієї безформної і змішаної маси, поняття якої прийшло на голову спочатку через слова “небо” й “земля”, — з цієї маси створено цей видимий світ разом з усіма створіннями, які в ньому з'являються, весь цей збір, що його часто звикли називати небом і землею”?

А чи хтось інший не скаже: “Цілком слушно, що цими двома словами “небо” й “земля” названо видимою й невидимою природу, а також усяке створіння, створене в “Мудрості”, тобто “Початку”, але названо так тому, що кожне створіння походить не з субстанції Бога, а з нічого, бо вони не те саме, що Бог, і в них криється якийсь зародок змінності — чи то вони залишаються, триваючи, як вічний Храм Бога, чи змінюються, як душа й тіло людини. Саме ту матерію, що спільна всім видимим і невидимим речам, матерію безформну, але спроможну прийняти форму, матерію, з якої мали

¹ 1 М. I, 1.

бути створені небо й земля — інакше кажучи, видиме й невидиме, але вже сформоване створіння, — в обох випадках позначено словами “земля невидима й непорядкована” і “темрява над безоднею”. Треба зауважити єдину різницю, а саме: під словами “земля невидима й непорядкована” треба розуміти тілесну матерію перед будь-яким означенням форми, а під словами “темрява над безоднею” — матерію духовну, перед угамуванням її немовби плинного безміру і перед тим, як засяяла Мудрість”?

26. Хтось інший міг би також сказати, коли б це йому подобалося: “Коли ми читаємо, що ”на початку Бог створив небо й землю”, то слова “небо й земля” не означають невидимих та видимих створінь і тих, що вже сформовані й довершені. Вони означають ще не сформований обрис речей, матерію, придатну для всякої форми й для всякого створення, бо ж вона існувала вже в безладі без різниці форм і якостей субстанції, які після набуття ними притаманного їм характеру названі “небом” і “землею” — одна духовна, друга — тілесна”.

Частина XVIII

*Августин ставить вільну засаду,
яку можна застосувати до будь-якого тлумачення
Святого Письма*

27. Я вислуховую і обмірковую всі ці пояснення, але не хочу дебатувати над словами. “Це ж ні до чого не придатне, хіба лише для зруйнування тих, що нас слухають”¹. Навпаки, закон “придатний для будівництва, якщо ним користуються як слід”, бо “його мета — це любов, що народжується з чистого серця, чистого сумління й ширшої віри”². І наш Учитель знає, на яких подвійних засадах він з’ясував увесь Закон і Пророків³.

Коли я з запалом сповідаю це Тобі, Боже мій, світло очей моїх⁴ у темноті, що мені шкодить, то ці слова, правдиві в обох випадках, можна пояснювати і так, і інакше. Що ж це шкодить мені, кажу ще раз, що хтось вважає правдивою думку святого автора в іншому розумінні, ніж я? Ми всі, що читаємо це Письмо, намагаємося його зглибити, вловити провідну думку того, про що читаємо. А вірячи в те, що він говорить правду, ми остерігаємося припускати, що він міг сказати щось, що, як ми знаємо або віримо, є помилковим. Бо ж кожен з нас намагається виділити у Святому Письмі справжню думку його автора. Що ж поганого в тому, Світло відвертих розу-

¹ II Тим. II, 14.

² I Тим. I, 5—8.

³ Пор.: Мт. XXII, 40.

⁴ Пс. 38, 11.

міль, що ми приймаємо значення, яке Ти вказав нам як правдиве, хоча б це не була справжня думка того, кого ми читаємо, і хоча б він навіть не думав так, як ми, але мав на думці тільки єдину правду?

Частина XIX

*До якої міри треба бути впевненим.
Ясні й безсумнівні правди*

28. Бо це правда, Господи, що Ти створив небо й землю. Це правда, що “Початок” — це Твоя Мудрість, у якій Ти створив усе¹; це правда, що цей видимий світ охоплює дві великі частини — небо й землю, щоб коротко з’ясувати цими словами все те, що Ти створив і сформував; правда також, що всяке змінне буття навіює нашому духу поняття деякої безформності, що здатна прийняти форму, яка допускає зміни й переміни. Це правда, що чергування часу не має ніякого впливу на те, що внутрішньо з’єднане з незмінною формою; це правда, що й змінне не завжди змінюється. Правда, що безформність — це наче ніщо, і воно зовсім не підпорядковується чергуванню часу. Це правда, що матерія, з якої сформована якась річ, може в припустимому вживанні мати ім’я речі, яка походить з неї, і що так само можна було назвати небо й землю не знаю якою безформністю, яка спричинилася до створення неба й землі. Це правда, що з усіх сформованих дійсностей немає нічого ближчого до безформності, ніж земля й безодня. Це правда, що будь-яке створене і сформоване єство, всяке єство, що може бути створене й сформоване, — це Твій твір, бо ж усе походить із Тебе². Це правда, що все, створене з безформної матерії, спочатку безформне і тільки згодом одержує свою форму.

Частина XX

*Кожен може вибирати між цими правдами.
Різні пояснення перших рядків Книги Буття*

29. З цих усіх правд, безсумнівних для тих, кому Ти дав можливість оглядати їх внутрішнім оком і хто непохитно вірить у те, що Мойсей, Твій раб, говорив за Духом правди³, хтось вибирає одну й каже: “На початку Бог створив небо й землю”, — тобто Бог створив у Своему співвічному Слові, в Собі Самому, цей розумний

¹ Пс. 104, 24.

² I Кор. VIII, 6.

³ Ів. XIV, 17.

і чуттєвий світ, або духовний і тілесний”. Інший каже: “На початку Бог створив небо й землю”, — тобто у Своєму Слові, співвічному Йому Самому, Бог створив усю масу тілесного світу, з усіма вміщеними там ествами, такими видимими й відомими нашим очам”. Хтось третій каже: “На початку Бог створив небо й землю”, — тобто у Своєму Слові, співвічному Йому, Бог створив безформну матерію духовного й тілесного творіння”. А четвертий знов: “На початку Бог створив небо й землю”, — тобто у Своєму Слові Бог створив безформну матерію тілесного творіння, де були також перемішані небо й земля, що ми бачимо й сьогодні, кожне зі своєю окремою й обмеженою формою в масі Всесвіту”. А п'ятий каже: “Насамперед Бог створив небо й землю”, — тобто на самому початку своєї творчості Бог створив безформну матерію, де впереміш містилися небо й земля. Там вони сформувалися, і сьогодні ми виразно бачимо їх разом з усіма ествами, які в них містяться”.

Частина XXI

*Слова “Земля була невидима й непорядкована”
можна пояснювати по-різному*

30. І те все стосується й пояснювання подальших слів. З-поміж правд, що їх кожен розуміє по-своєму, кожен вибирає свою. Один каже: “Але ж “земля була невидима й непорядкована, а темрява панувала над безоднею”, — тобто створена Богом тілесна маса — це була матерія тілесних речей, ще безформна, без ладу, без світла”. Другий каже: “Земля була невидима, непорядкована, й темрява панувала над безоднею”, — тобто той збір, що зветься небом і землею, був ще безформною й темною матерією, звідки мало вийти тілесне небо й тілесна земля з усім тим, що сприймають наші тілесні чуття”. Третій каже: “Земля була невидима, непорядкована, й темрява панувала над безоднею”, — це значить, що той збір, який зветься небом і землею, — це була матерія, ще безформна й темна, з якої мало вийти розумне¹ небо, зване деінде небом небес, і земля², тобто вся тілесна природа, включно з цим тілесним небом, інакше кажучи, те, звідки мало вийти всяке видиме й невидиме створіння”. Інший каже: “Земля була невидима й непорядкована, і темрява панувала над безоднею”. Це не та безформність, яку Святе Письмо назвало “небом і землею”; вона існувала вже раніше. Це ж її Святе Письмо називає невидимою, непорядкованою землею й темною безоднею. Це ж із неї, сказано вже в ньому, Бог створив небо й землю, тобто духовне й тілесне створіння”. Ще інший каже:

¹ Тобто духовне.

² Пс. 115, 16.

“Земля була невидима й непорядкована, темрява панувала над безоднею”, — тобто сама безформність уже була матерією, що з неї, як сказано в Святому Письмі, Бог створив небо й землю, тобто всю тілесну масу Всесвіту, поділену на дві великі частини — одну вищу, другу нижчу, — з усіма вміщеними в них створіннями, що їх ми звичайно бачимо”.

Частина XXII

Книга Буття не згадує про створення багатьох речей

31. Цим двом останнім поглядам можна зробити такий закид: “Якщо ви не хочете, щоб словами “небо й земля” позначали ту безформну матерію, то мусите визнати, що там було щось, чого Бог не створив, а чим скористався, створюючи небо й землю. Бо ж у Святому Письмі не сказано, що Бог створив цю матерію, хіба що йдеться про ту, яка була названа словами “небо й земля” або тільки “земля”, тому що сказано: “На початку Бог створив небо й землю”. А щодо подальших слів: “Земля була невидима й непорядкована”, — за допомогою яких Святе Письмо називає цю безформну матерію, то ми під нею не можемо розуміти іншої матерії, як тільки ту, яку створив Бог там, де на самому початку написано: “Створив небо й землю”. На ці закиди захисники цих двох поглядів або одного з двох, про які ми згадали на останньому місці, могли б відповісти: “Ми цілком не заперечуємо того, що цю безформну матерію створив Бог, від якого походить усе справжнє добро¹. Для нас те, що створене й сформоване, є добром найвищої якості, але ми визнаємо, що те, що підходить для створення й формування, — це також добро, хоч і нижчої якості. А щодо того, що Святе Письмо замовчує те, що Бог створив цю безформність, то є ще й багато інших речей, про які не згадує Святе Письмо, як, наприклад, про створення Херувимів², Серафимів³, про Престоли, Царювання, Князівства, Могутності, які виразно розрізняє Апостол⁴ і які всі разом узяті — це очевидний твір Бога. Коли ж у словах “Він створив небо й землю” хочуть розуміти все, то що ж скажемо про води, над якими ширяв Дух Божий?⁵ Якщо їх розуміють під назвою “земля”, то як розуміти під цим словом безформну матерію, коли води

¹ 1 М. 1, 31.

² Про Херувимів маємо згадку у Кн. Буття, III, 24; Вихід, XXV, 22; Чисел VII, 89; Кн. Ісаї, XXXVII, 16.

³ Про Серафимів згадує тільки Ісаї, VI, 2 і 6.

⁴ Святий Апостол Павло у Посланні до колосян, I, 16; подібну класифікацію ангелів знаходимо ще в його Посланні до коринтян, XV, 24, і в Посланні до римлян, VIII.

⁵ 1 М. I, 2.

являють нашим очам таку красу? А якщо навіть треба розуміти і так, то чому ж Святе Письмо каже, що з цієї безформної матерії створений і небосхил, названий небом, а не говорить про створення вод? Бо ж вони вже ні невидимі, ні безформні, ті води, що, як ми бачимо, пливають з такою гармонійною красою. Чи, може, вони одержали свою красу в ту хвилину, коли Бог сказав: “Нехай зберуться ті води, що під небосхилом”¹, так що вже саме згромадження мало б означати час, коли вони були сформовані? Але що ж сказати про води, які понад небосхилом? Коли б вони залишилися безформними, то не могли б заслужити такого почесного місця, і ніде у Святому Письмі не читаємо, яке слово сформувало їх. Так само є речі, про які Книга Буття не згадує, що їх створив Бог, хоч це цілком безсумнівне для правдивої віри і для здорового розуму. І треба було б втратити розум і глузд, щоб відважитися твердити, що ці води співвічні Богові, мовляв, Книга Буття зовсім не говорить про те, коли їх створено. Отже, чому ж ми не розуміємо у світлі Правди того, що цю, ще також несформовану матерію, яку Святе Письмо називає невидимою й непорядкованою землею й темною безоднею, Бог створив із нічого, і що вона навіть не співвічна Йому, хоч у Святому Письмі час її створення докладно не визначений?”

Частина XXIII

*Августин висловлює свій погляд
на такі розбіжні пояснення Святого Письма*

32. Я вислухав ці розбіжні погляди, розважив їх, наскільки мені дозволяло моє безсилля, яке сповідаю Тобі, Богові моему, хоч Ти його добре знаєш. Я вважаю, що можуть виникнути два роди непорозумінь щодо свідчень, виявлених за посередництвом знаків через гідних довіри тлумачів: одне спирається на правду самих речей, друге — на намір того, хто їх тлумачить. Бо ж одна справа шукати правди щодо самої дії створення, а інша — шукати того, що Мойсей, цей визначний раб Твоєї віри, хотів своїми словами дати зрозуміти тим, що його читають і слухають.

Щодо першої трудності, то нехай відійдуть далеко від мене всі ті, хто помилкові вчення приймає за незаперечну правду. А щодо другої, то далеко від мене всі ті, які міркують, що Мойсей сказав олжу! Але ж я хочу поєднатися в Тобі, Господи, радіти в Тобі з тими, що живляться Твоєю правдою в повноті Твоєї любові. Приступімо разом до Твоєї Книги й шукаймо там Твоїх думок у думці раба Твого, перо якого було тільки Твоім тлумачем.

Частина XXIV

*З правдивих думок важко визначити ту,
яку мав на думці Мойсей*

33. Однак хто ж із нас зуміє вловити цю думку між такими численними можливостями, які з'являються перед тим, хто шукає розуміння Твоїх слів у тому чи в тому значенні, щоб могли похвалитися, ніби він так добре розгадав їх, що навіть може твердити: “Ось те, що хотів сказати Мойсей, ось що означає його оповідання”, — і може впевнено доводити, що це оповідання правдиве і що намір самого Мойсея був такий чи такий!

Щодо мене, то дивись, Господи, я, раб Твій¹, який урочисто обіцяв Тобі сповідатися в цій книжці і який благає у Твого милосердя можливості вірно завершити цю обітницю², я тверджу з усією впевненістю, що Ти Своім незмінним Словом створив усе, і то як видимі, так і невидимі речі. Але хіба ж я можу так само впевнено сказати, що Мойсей мав намір ствердити те саме, коли писав: “На початку Бог створив небо й землю”? Отже, якщо перше твердження для мене певне у світлі Твоєї Правди, то хіба я такий певний при читанні в його дусі його справжньої думки, коли він так висловлювався?

Бо ж, кажучи “на початку”, він міг дуже добре розуміти “на початку самого створення”. Під словами “небо” й “земля” він, можливо, хотів дати нам зрозуміти духовну й тілесну природу, ще не сформовану й не досконалу, а в стані безформного зародка. Я бачу, що ці дві думки — одну й другу — можна вважати однаково правдивими. Але яку з них мав на оці Мойсей, коли так висловлювався, того я не розрізняю як слід. Зрештою, що б він не мав на оці, пишучи ці слова, чи одну з цих двох думок, чи якусь іншу, якої я тут не зазначив, я певний того, що такий великий муж бачив правду і висловив її так, як слід.

Частина XXV

*Августин поборює тих, що захищають свої твердження
між двома однаково правдивими поглядами*

34. Нехай уже ніхто не докоряє мені, кажучи: “Правдива думка Мойсея зовсім не така, як ти кажеш; вона така, як кажу я”. Бо коли б мені хтось сказав: “Звідки ти знаєш те, що Мойсей розумів значення тих слів саме так, як ти пояснюєш?” — то я б не мав права горіжитися і, можливо, відповів би так, як уже відповів вище,

¹ Пс. 116, 16.

² Пс. 22, 27.

¹ 1 М. I, 9.

розвиваючи свої докази на випадок, коли б мав справу з суперником, якого важко перемогти. Але коли він мені заявляє: "Правдива думка Мойсея зовсім не така, як кажеш ти, а така, як кажу я", — а не заперечує обгрунтованості ні одного, ні другого погляду, тоді, о Життя вбогих, о Боже мій, Ти, у лоні якого немає ніякої суперечності, зроби моє серце спокоем, щоб я міг терпіти таких людей!

Коли вони мені таке говорять, то це не тому, що вони люди, натхнені Божим духом, і не тому, що вони це ясно бачили в серці раба Твого. Ні, це люди горді; вони нічогосінько не розуміють з думки Мойсея, вони люблять тільки свою думку, не тому, що вона правдива, а лише тому, що це їхня думка. Бо ж інакше вони однаково любили б і думку іншого, якщо б вона була правдива, так як я люблю їхнє твердження, що це правда. Але вже тим самим, що їхній погляд правдивий, він перестає бути їх власністю. Та коли вони люблять цей погляд тому, що він правдивий, тоді він немовби належить і їм, і мені, бо він стає тоді спільним добром усіх тих, що люблять правду.

Так само, коли вони стоять на тому, що правдива думка Мойсея не така, як я собі уявляю, а така, як міркують вони, то таке домагання не подобається мені, і я його відкидаю. А коли б навіть воно було й правдиве, то їх одчайдушність спиралася б не на знання, а на зухвальство, не на вище відчуття, а на гордість.

Ось чому, Господи, страшні суди Твої! Саме тому, що Твоя правда не належить ні мені, ні тому чи іншому. Вона належить нам усім. Ти відверто закликаєш нас, щоб ми стали її учасниками, і Ти додаєш грізну острогоу, щоб ми не вважали правди за приватну власність, якщо самі не хочемо бути позбавленими її. Бо кожен, хто присвоює собі для свого особистого вжитку це добро, яке Ти дав для спільного користування, і хоче присвоїти собі те, що Ти виділив для всіх, той відлучений від спільного майна і володіє лише своїм власним, він переходить таким чином від правди до брехні, бо "хто говорить брехню, говорить із свого власного майна"¹.

35. О Боже мій, найкращий судде, Ти сама Правда, вислухай мене, вислухай те, що я відповім тому супротивникові². Бо ж я говорю це перед Тобою, перед моїми братами, "що законно користуються правом", підпорядковуючи "його меті любов"³. Вислухай і дивись, що я відповім йому, якщо Тобі це подобається.

Ось якими братніми й миролюбними словами я звернувся до нього: "Якщо ми обидва бачимо, що те, що ти кажеш, правдиве, то де ж, питаю тебе, ми бачимо це? Цілком певно, що ні я не бачу цього в тобі, ні ти не бачиш у мені. Ми обидва бачимо це в незмін-

ній Правді, яка стоїть понад нашим розумінням. Коли ж ми погоджуємося щодо цього світла Господа Бога нашого, то чому ж сперечаємося щодо думки нашого ближнього? Адже ми не можемо бачити її так, як бачимо незмінну Правду. Коли б з'явився сам Мойсей і сказав нам: "Ось яка була моя думка", — то ми б не бачили його слова, але повірили б у нього. Отже, стережися, "щоб ми не піднімалися один над одним"¹ щодо Святого Письма. Любімо Господа Бога нашого "усім нашим серцем, усією душею нашою, усією нашою думкою, а нашого ближнього, як нас самих"². Якщо б ми не вірили, що Мойсей мав на увазі тільки ці дві заповіді любові в усьому тому, що він думав у тих Книгах, ми приписували б Господові брехню, приділивши духові його раба думку, вищу від тієї, яку Господь подав йому. Але дивись, яку величезну кількість абсолютно правдивих думок можна витягти з тих слів! Яким же божевіллям було б нерозважно твердити в тих згубних суперечках, що Мойсей мав на увазі саме таку з тих думок, і тим самим наражати на образу любов — ту єдину мету, задля якої він сказав усі ті слова, які ми намагаємося пояснити".

Частина XXVI

"Я хотів би бути Мойсеєм"

36. А однак, Боже мій, Величе моєї покори, Відпочинку моєї праці, Ти, що чуєш мою сповідь і відпускаєш мої гріхи тим, що наказуєш мені любити ближнього мого, як самого себе, я не можу повірити, що Мойсей, Твій вірний раб, одержав від Тебе менше дарів, ніж я сам прагнув би, коли б народився в його часи. Ти покликав мене, щоб я, виконуючи свою місію, служив Тобі всім серцем моїм, моєю любов'ю й розподіляв поміж людьми ті писання, що по стількох віках мали стати спасенними і довести свою перевагу над усіма вченнями брехні й гордині.

Я хотів би бути Мойсеєм, бо хіба ж усі ми не походимо з тієї самої "маси"?³ Бо "чим же була б людина, якщо б Ти не пам'ятав про неї?"⁴ Так, я хотів би бути Мойсеєм і хотів би, щоб Ти доручив мені написати Книгу Буття, або щоб я одержав від Тебе здатність до висловлювання і такий стиль, щоб навіть ті мої читачі, які ще не здатні зрозуміти того, як Бог створює, не могли відмовлятися від моїх лекцій через їх складність, і щоб ці останні, як і ті, що вже здатні слухати мої лекції, могли знайти в коротких словах раба

¹ I Кор. IV, 6.

² Мт. XXII, 37; 39. 5 М. VI, 5.

³ Пор.: Рим. IX, 21.

⁴ Пс. 8, 5.

¹ Ів. VIII, 44.

² Єр. XVIII, 19.

³ I Тим. I, 8; 5.

Твого всю правду, яку їм уже відкрили їх розмірковування, і, врешті, коли б хтось, помітивши у світлі Твоєї правди якесь інше пояснення, міг також знайти його в тих самих словах.

Частина XXVII

*Незважаючи на свою простоту,
Святе Письмо багате*

37. Як джерело, що струменями води, які його живлять, зрошує ширші простори і є багатшим у своєму річищі, ніж будь-який струмок, що впливає з нього й протікає через багато місць, так і розповіді того, хто провіщає Твої слова, з яких у майбутньому треба буде черпати стільки пояснень, викликає у кількох простих словах струмисько прозорої правди, звідки кожен черпає собі до вподоби частину правди, скільки може, щоб згодом розвинути її в довгих словесних викрутасах.

Бо є такі, що, читаючи або слухаючи ті слова, уявляють собі Бога як людину або якусь масу, наділену безсмертністю, що за якимсь новим і несподіваним рішенням поза собою, так би мовити, на віддалі, створила небо й землю, два велетенські тіла, одне вгорі, а друге внизу, де містяться всі ества. Коли вони чують слова: “Бог сказав: “Нехай це станеться!” — і це сталося”, — то уявляють собі слова, що почалися й закінчилися, що звучать і проминають, і, щойно вони прозвучали, постало ество, покликане для того, щоб народитись. Інші їхні пояснення також мають на собі знаки тієї самої звички до тілесного розуміння. І в їхніх мовби ще дитинних душах, — поки в тому найпростішому роді слів, наче в материнському лоні, виконується їх немичність, — зводиться рятівна споруда віри, аби, спираючись на неї, вони були певні, що Бог створив усі істоти, дивовижне розмаїття яких вони озирають своїми відчуттями. Але горе тому, хто, знехтувавши цією гаданою простотою Твоїх слів, вихилився в зухвалому безсиллі поза кубельце, у якому він виховався. Він упаде, безталанний. Змилосоєрдя над ним, Господи Боже, затримай перехожих, щоб не розтопали ногами цього маленького пискляти, яке ще не поросло пір'ям, пошли свого ангела, щоб заніс його назад до його гніздечка, аби воно там жило, аж доки навчиться літати!¹

Частина XXVIII

Святому Письму можна надати різні значення

38. Але є й інші, для кого ці слова вже не гніздечко, а тинисті кущі, куди вони, побачивши фрукти, що криються під листям, залюбки літають і, щебечучи, шукають їх і видзобують.

Коли вони читають або слухають слова Книги Буття, вони бачать, що всі часи, минулі й прийдешні, підлягають Твоїй вічності й сталості, що триває, і що взагалі немає ніякого тлінного створіння, якого б Ти не створив, і що Твоя воля, будучи тим самим, що й Ти, створила всі ці речі, а сама не зазнала ніякої зміни, і що в ній не зродилося ніяке рішення, яке б не існувало раніше; вони бачать, що Ти створив їх, не запозичивши зі Свого образу форми всіх істот, а зачерпнувши з нічого безформну, ні в чому не подібну до Тебе субстанцію, здатну прийняти форму за Твоїм образом і подобою, повертаючись до Тебе Одного¹, в задалегідь визначеному й приділеному кожній істоті гатунку, через що “всі створіння цілком добрі”, чи то вони залишаються довкруги Тебе, чи більше або менше віддаляються від Тебе в часі й просторі. Вони довершують чудесні переміни Всесвіту або самі підлягають їм.

Вони бачать те все й радіють у світлі Твоєї Правди, оскільки їх безсилля дозволяє це їм на цьому світі.

39. Хтось інший, обмірковуючи слова: “На початку Бог створив...”, — під словом “початок” розуміє Мудрість, “бо ж вона сама говорить нам”; інший, досліджуючи ці самі слова, під “початком” розуміє зачаття створення, і розуміє це так: “Бог створив на початку” — означає “Бог створив спершу”.

Поміж тими, хто під словом “початок” розуміє, що Бог створив у своїй Мудрості, одні під словами “небо” й “земля” розуміють придатну для впорядкування матерію, з якої створили небо й землю, інші вірять, що тут ідеться про вже сформовані й розрізнені субстанції. Ще інші хочуть, щоб слово “небо” означало вже сформовану духовну природу, а слово “земля” — природу безформну, матеріальну.

Але розбіжні й пояснення тих, що під словами “небо” й “земля” розуміють ще безформну матерію, яка мала послужити для сформування неба й землі: один бачить у ній спільне джерело надчуттєвих і чуттєвих створінь, а інший вірить, що звідти мала вийти тільки чуттєва, тілесна маса, яка містила в своєму безмірному лоні всі видимі ества, доступні нашим чуттям.

Така сама розбіжність і в тих, хто вірить, що в даному разі небо й земля означають уже впорядковані й поставлені на своє місце

¹ Пор.: Пс. 51, 3. Йов. XXXIX, 15. П. Мак. XV, 23. Мт. XI, 10.

¹ Пор.: Плотин. Еннеади, III, 8, 10.

творіння. Один має на думці невидимий і видимий світ, інший — тільки видимий, у якому ми бачимо світле небо й землю, околицю темряви, з усіма ествами, що їх вони містять у собі.

Частина XXIX

Деякі парафрази викликають серйозні заперечення

40. Але той, хто розуміє слова “На початку Бог створив...” у значенні “Він створив на самому початку”, не має іншого джерела, щоб залишитися при правді, як розуміти “небо” й “землю” у значенні матерії неба й землі, тобто суміші надчуттєвого й тілесного творива. Адже, коли він хоче розуміти під цим уже сформовану суміш, то можна б цілком слушно поставити йому таке запитання: “Коли Бог створив це найперше, то що ж Він створив потім?” З тієї хвилини, коли цілість була вже створена, він уже не знайде нічого більше й нерадо почує такі слова: “Що означає це найперше, коли нічого не настало потім?”

Коли він гадає, що спершу Бог створив безформну матерію, а згодом надав їй її форму, то це не є нісенітницею, але за умови, що він зуміє відрізнити те, що має першість з огляду на вічність, з огляду на час, з огляду на вибір, з огляду на походження. Я, наприклад, з огляду на вічність кажу: Бог випереджає всі речі; з огляду на час — квіт випереджає овоч; з огляду на вибір — овоч кращий за квіт; з огляду на початок — звук випереджає спів. З цих чотирьох першостей друге й третє дуже легко зрозуміти, а перше й четверте, навпаки, — дуже важко. Бо надто рідкісне, недосяжне, Господи, бачення, споглядання Твоєї вічності, яка, хоч сама й незмінна, створює змінні речі, а отже, має першість перед ними. І якого ж то меткого розуму потрібно було б на те, щоб без великого зусилля зрозуміти першість звуку перед співом! Бо насправді спів — упорядкований звук; отже, якась річ може цілком добре існувати, хоч вона й невпорядкована, але те, що не існує, не може бути впорядковане. Так і матерія раніша, ніж те, що з неї створене: її першість спирається ні на те, що її роль дійова (бо ж вона радше пасивна), ані на першість щодо часу, бо ми не починаємо видавати звуків, які ще не впорядковані, які ще не є співом, щоб їх згодом впорядкувати й згармонізувати в мелодію співу, як обробляють дерево, з якого зроблять скриню, або срібло, що з нього зроблять посуд. Ці матеріали в дійсності випереджають у часі зроблені з них предмети. Але не так воно зі співом. Коли співають, то чути голос пісні, і тут немає спочатку невпорядкованого відгомону, який згодом укладається у спів. Бо як тільки він пролунає, голос проминає, і не знайдеш з нього ні крихітки, яку б мистецтво могло вловити й згармонізувати. Отже, спів — це голос, у якому він існує: його

голос — це його матеріал, що набирає форми для того, щоб стати співом. Ось чому, як я вже казав, звук, що є матеріалом, стоїть попереду співу, який є формою. Ця першість не спирається на творчу силу, бо ж це не звук мистецтва співу, а лише через фізичний орган він підпорядковується душі співака, щоб вона створила з нього спів. Ця першість зовсім не часова: звук видано тоді ж, що й спів. Ця першість не спирається й на виборі, бо ж звук не кращий за спів, тому що спів — це не що інше, як звук, звук, зодягнений у красу. Ні, ця першість спирається хіба лише на те, що вона початкова, бо ж спів не набирає своєї форми, щоб стати звуком, а звук, щоб стати співом.

За цим прикладом хай той, хто зможе, зрозуміє, що матерія Все-світу була створена найперше, і назвали її “небом” і “землею” тому, що саме з неї створили небо й землю. Вона не була створена найперше з огляду на час, бо час постає тільки тоді, коли речі набули форми; отже, ця матерія була безформна, і вона не з’явилася в часі, хіба що з самим часом. А однак про неї не можна нічого сказати, якщо їй не нададуть правдоподібної часової першості, незважаючи на нижчість її справжньої вартості, бо, справді, краще те, що вже набуло форми, ніж те, що її ще не має. Випередила її Вічність Творця, щоб субстанція, з якої мали бути створені речі, була створена з нічого.

Частина XXX

Новий заклик до Заповіді любові й пошуку Правди

41. Серед такої розбіжності правдивих поглядів самій Правді належить встановити згоду, аби наш Бог змилосердився над нами, “щоб ми законно користувалися законом”, застосовуючи його до чистої любові — мети заповіді!¹

Або ще ось: коли б мене хтось запитав, яке саме з-поміж тих пояснень мав на думці Мойсей, Твій раб, то я б забув правдиву мову моїх сповідань, якщо б не зізнався Тобі, що я не знаю нічого. Хоча я знаю, що ті погляди правдиві, за винятком тілесного розуміння, щодо якого я вже висловив свою думку. Однак ті, що погоджуються із згаданою думкою, — це “маленькі діти доброї надії”, яких не лякають слова Твоєї Книги, такі величні у своїй простоті й такі багаті у своїй короткості.

Але всі ми, як я міркую, хто бачить і говорить правду про цей текст, любимо одні одних і любимо й нашого Бога² — джерело Правди, якщо ми спрагли не химер, а самої Правди. Шануймо раба

¹ I Тим. I, 8; 5.

² Пор.: Мт. XXII, 37; 39.

Твого, який поділяє це Письмо, який сповнений Твоїм Духом, і вірно, що він, списуючи Твоє одкровення, мав на увазі тільки те, що найвеличніше і що найбільше означається світлом Правди й плодом користі.

Частина XXXI

Мойсей міг мати на увазі всі правдиві значення

42. Так само, коли один скаже мені: “Мойсей думав те саме, що й я”, — а другий: “Навпаки, його правдива думка — це моя!”, — я відповідаю йому більше в релігійному дусі: “Чому ж би він не мав на думці обох пояснень, якщо вони обидва правдиві?” А коли вбачають у цих словах третє і четверте значення, і так далі, то чому ж, якщо значення правдиве, вони не вірять у те, що Мойсей бачив їх усіх, він, що через нього Єдиний Бог достосував Святі Писання до розуміння стількох читачів, які мають бачити в них розбіжні речі однаково правдивими?

Щодо мене, то я з глибини серця сміло заявляю: якщо б мав написати щось для найвищої поваги, то волів би радше написати це так, щоб кожен міг почути в моїх словах відгук правдивих думок, які формувалися б на самих речах, ніж подати одне-єдине значення, таке ясне, що виключало б інші, хоча б у них не було жодного фальшу, який міг би мене образити. Я також, Боже мій, остерігаюся бути таким нерозважним, щоб вірити в те, що такий великий муж не одержав від Тебе такої ласки! Так, Мойсей під час писання мав у думці, в уяві, всі ті правди, які ми змогли відкрити в його словах, як і ті, що їх можна в них відкрити, а яких ми не можемо або ще не змогли знайти.

Частина XXXII

Остання молитва.

Святий Дух передбачив усі значення

43. Врешті, Господи, Ти, що є не тіло і кров, а Бог, коли людина не бачила всього, то хіба Твій Святий Дух, “який повинен провадити мене на правдивий шлях”, не знав чого-небудь з того, що Ти хотів оголосити тими словами прийдешнім читачам, хоч Твій тлумач з-поміж багатьох правдивих значень мав, може, на думці тільки одне? Якщо це так, то нехай те значення, яке він мав на думці, буде вище за всі інші. Але нам, Господи, відкрий це значення або інше правдиве, яке Ти хочеш; відкрий нам або те саме значення, що й Своему рабові, або покажи інше в тих самих словах, але Ти Сам годуй нас, щоб ми не стали іграшкою блуду.

Дивись, Господи Боже мій, як багато я написав. Чи ж вистачить мені сил і часу, що його маю в своєму розпорядженні, щоб я за цим методом дослідив усі Твої книги? Отже, дозволь мені якнайбільше обмежити мою сповідь щодо них і вибрати за Твоїм натхненням єдине правдиве, певне й добре значення, хоча б мені на вернулося багато інших значень там, де вони можуть повернутися. Хай мої сповідання будуть такі вірні, щоб тоді, коли відкрию думку Твого тлумача, я міг її точно передати, бо такою є мета, яку повинні мати перед собою мої зусилля. А якщо я цього не досягну, то нехай скажу принаймні те, що Твоя Правда хотіла мені сказати тими словами, бо ж і Мойсеєві вона сказала те, що хотіла.

Частина I

Подяка

1. Волаю до Тебе, Боже мій, “Милосердя моє”¹, що створив мене й не забув про того, хто забув про Тебе. Закликаю Тебе до моєї душі, яку Ти готуєш для того, щоб вона прийняла Тебе з тугою, якою Ти натхнув її. Не покидай того, хто волає до Тебе, бо ж Ти попередив мене² раніше, ніж я волаю до Тебе, Ти безнастанно наполягав на тому, щоб я почув Твій далекий голос, щоб обернувся до Тебе і щоб покликав до себе Того, хто мене кличе до Себе.

Бо Ти, Господи, викреслив усі мої грішні вчинки, щоб не доводилось Тобі карати мене за вчинки рук моїх, винуватців моєї невірності, і Ти надто випередив усі мої добрі вчинки, щоб винагородити діла рук Своїх³, які створили мене; бо Ти був раніше, коли мене ще не було, і я зовсім не заслужив на те, щоб Ти дав мені буття. А однак я існую завдяки Твоїй доброті, що випередила все те: Ти дав мені буття й усе те, з чого Ти мене створив. Бо ж Ти цілком не потребував мене, і я не таке добро, щоб Ти міг мати з мене якусь допомогу, Господи мій і Боже мій. Якщо я маю служити Тобі, то не для того, щоб полегшити труди Твої, або щоб не зменшилася могутність Твоя, коли вона буде позбавлена моєї служби, або щоб Ти домагався від мене обожнювання так, як земля домагається обробітку зі страху перед неврожаєм. Ні, я повинен служити Тобі, шанувати Тебе, щоб досягнути блаженне життя, бо я одержав від Тебе буття, здатне до блаженства.

Частина II

*Всяке створіння, навіть у своїй первісній формі,
взяло своє буття з Божої доброти*

2. Бо ж саме з повноти Твоєї доброти існує кожне Твоє творіння, щоб добро, яке для Тебе ні в чому не може бути корисним ані зрівнятися з Тобою не може, все-таки було, оскільки воно змогло утворитися від Тебе.

Чим заслужили собі Твого добродійства небо й земля, що Ти створив їх “на початку”?⁴ Я запитую духовну й тілесну природу,

які Ти створив “у Мудрості”¹, чим заслужили вони на те, що від цієї Мудрості залежить навіть те, що в них є недосконале, безформне чи то в духовному елементі, чи в елементі тілесного, навіть те, що змагає до безладу якнайдалшої неподібності до Тебе? Духовна істота, навіть безформна, все-таки вища за оформлене тіло; несформований тілесний елемент завжди кращий за чисте ніщо; отже, усе те було б залишилося безформним під Твоїм Словом, якщо б те саме Слово не покликало його до Твоєї Єдності, надавши йому форми й величі, що походить від Тебе Єдиного, найвишого Добра. Чим же заслужили собі всі речі в Тебе того, щоб досягнути принаймні цю безформність, вони, що без Тебе навіть не могли б бути тим, чим вони є?

3. Чим заслужила в Тебе тілесна матерія, щоб принаймні існувати “невидимою й непорядкованою”? Бо ж вона не могла бути навіть такою, коли б Ти не створив її. А якщо її не було, то вона не могла заслужити в Тебе свого існування.

Яку ж заслугу мало перед Тобою духовне створіння ще в своєму зародку, створене хіба тільки для того, щоб воно — темне, подібне до безодні, неподібне до Тебе — тільки тріпотіло б, коли б те саме Слово не привело його до того самого Слова, що його створило, яке, осяяє його промінням, стало світлом, хоча не рівним, але все-таки подібним до Твого образу?

Бо як для тіла бути і бути гарним — це не те саме, бо ж інакше жодне тіло не було б гідке, так само й для створеного духа жити й жити мудро — це різні речі, бо ж інакше кожен дух був би незмінний у своїй мудрості. Але “йому благо завжди прилягати до Тебе”² з побоювання перед втраченою того світла, яке він досягнув, звернувшись до Тебе, і яке втратив би, відвертаючись від Тебе, і зі страху перед тим, щоб не попасти в життя, подібне до темної безодні. Бо й ми ж, духовні створіння тому, що маємо душу, ми відвернулися від Твого світла. Ми були “колись темрявою”³ в цьому житті і скніємо над тим, що ще залишилося з нашої ночі аж до того часу, коли будемо справедливостю у Твоєму Єдиному Синові, немов “гори Божі”: бо ми були “судами Твоїми”, що подібні до “глибокої безодні”⁴.

¹ Пс. 59, 18.

² Пор.: Пс. 59, 11.

³ Пор.: Пс. 18, 21.

⁴ 1 М. I, 1.

¹ Пс. 104, 24.

² Пс. 73, 28.

³ Еф. V, 8.

⁴ II Кор. V, 21. Пс. 36, 7.

Частина III

Усе походить із Божої ласки

4. А щодо слів, які Ти виголосив на початку створення: “Нехай стане світло!” — і стало світло”¹, — то я не без правдоподібності прикладаю їх до духовного створіння, що було вже якимсь життям, бо ж воно вже освітлювалося Твоїм світлом. Але як воно не заслужило в Тебе стати життям, здатним так само одержувати Твоє світло, якщо вже стало життям, не заслуживши в Тебе дару Твого світла? Бо ж його безформність не подобалася б Тобі, якщо б вона не стала світлом не через сам факт свого існування, а споглядаючи світло, що освічує, внутрішньо об’єднуючись з ним.

Так, тільки Твоїй єдиній ласці воно завдячує те, що живе і що живе блаженно, повернене щасливою зміною до Того, хто не знає жодної зміни ні на краще, ні на гірше, — до Тебе, єдине Буття, для якого жити — це те саме, що жити блаженно, тому що Ти Сам є блаженством стосовно Себе.

Частина IV

Бог дав існування створінням тільки через свою доброту

5. Чого ж, отже, не ставало б Тобі для Твого щастя, Творцем якого є Ти Сам для Себе, якби усі створіння не існували або залишились безформними? І якщо Ти їх створив, то не тому, що вони були Тобі потрібні. Ні, це з надміру Твоїї доброти Ти надав їм форму, а не тому, що Твої радощі потребували сповнятися ними. Такій досконалій істоті, як Ти, не подобається їхня досконалість. Ти їх удосконалюєш, щоб вони подобалися Тобі. Ти ж не маєш нічогісінько від досконалої істоти, що сподівалася б своєї досконалості від їхньої досконалості. Твій “Святий Дух ширяв над водами”, але ж вони не піднімали його так, начеб він спочивав на них, бо Святий Дух дозволяє спочивати в собі тим, про яких кажуть, що він “спочиває” в них². Та це Твоя нетлінна й незмінна воля, що вистачає сама собі, ширяла понад створеним Тобою життям, Тобою, для кого жити і жити блаженно — це не те саме; бо ж вона не перестає жити навіть тоді, коли ширяє в темряві, але життю треба звертатися до свого Творця, більше й більше жити біля джерела життя, бачити світло в його світлі³ і знайти також досконалість, освітлення, блаженність.

¹ 1 М. I, 3.

² 4 М. XI, 25.

³ Пор.: Пс. 36, 10.

Частина V

Пресвята Трійця

6. Ось виринає у моїй “загадці”¹ Трійця, тобто Ти Сам, Боже мій, тому що Ти, Отче, створив “небо й землю” “на початку” нашої мудрості, яка є Твоєю Мудрістю, бо зроджена з Тебе, рівна і співвічна Тобі, тобто створив у Твоєму Синові. Я вже багато сказав про “небо й землю”, про “невидиму і невпорядковану” землю, про безодню темряви, сказав про пливку і хвилясту безформність духовного створіння, яке повинне було звернутися до Творця всякого життя, щоб його світло надало йому життя і краси і щоб там було небо того іншого неба, що створене пізніше між землею і водою.

І вже під цим ім’ям “Бога” я зрозумів Отця, що створив усі ті речі під словом “початок”; я зрозумів Сина, у якому Він створив, і на основі моєї глибокої віри в Трійцю Бога я шукав цієї Трійці у Твоїх святих віщуваннях. І ось “Твій Дух ширяв над водами”. У цьому я зрозумів тепер Трійцю мого Бога — Отця, Сина, Духа Святого, Творця Всесвіту!

Частина VI

Завдання Духа за Книгою Буття

7. Але чому, о справжнє Світло, я наближаю до Тебе моє серце зі страху, щоб воно не підказало мені якогось пустого вчення? Розвій його темряву, скажи мені, закликаю Тебе любов’ю, нашою матір’ю, молю Тебе: скажи мені, чому, щойно назвавши небо й землю, невидиму й невпорядковану, і темряву, що блукає над безоднею, Твоє Письмо назвало Духа Твого? Хіба ж не тому, що треба було показати його таким, щоб про нього можна було б сказати, що він “ширив угорі”. А цього не можна було б сказати, коли б спочатку не згадувалося про те, над чим можна собі уявити ширяння Твого Духа, бо ж він не ширяв ні над Отцем, ні над Сином. Та й сам вислів був би невлавним, якщо б Дух ширяв над нічим. Отже, треба було на першому місці вгорі вказати, над чим він ширяв, тому що не потрібно було б ніякої згадки про це, коли б було сказано просто “ширив”. Але чому ж не треба було уявити собі і його інакше, тільки таким, що “ширив”?

¹ Пор.: I Кор. XIII, 12.

Частина VII

Дари Святого Духа: любов і мир

8. А звідси, хто може, хай іде за розумінням Твого Апостола, коли той заявляє, що “любов Твоя розлилася в нашому серці через Святого Духа, даного нам”¹, коли він навчає нас духовним речам, і показує нам “величний шлях” любові, і схиляє за нас коліна перед Тобою, щоб ми пізнали “величне знання любові Христа”².

Ось чому “угорі” на початку він “ширяв над водами”.

Але кому ж і якими словами говорити про той тягар похотей, що тягне нас у безодню, і про любов, яка, навпаки, підносить нас на вершини завдяки Святому Духові, що “ширяв над водами”? Кому скажу це? Якими словами скажу? Чи ми поринаємо й виринаємо? Але ж тут не може бути питання простору, у якому ми потопуємо і з якого виринаємо. Це порівняння було б водночас повне схожості й несхожості. Це наші почуття, чуттєва любов, нечистота нашого духу, що непокоїть нас тягарем журби, яка оволоділа нами. І це Твоя святість підтягає нас на вершини любов’ю Божої безжурності, щоб ми піднесли вгору наші серця до Тебе, туди, де Твій Дух “ширяв над водами”³, і щоб ми прийшли до найвищого спочинку, коли наша душа переступить межі “вод”, що без субстанції.

Частина VIII

*“Хай буде світло!”**З’єднання з Богом — єдине блаженство*

9. Упав ангел, упала душа людини, і своїм упадком вони показали, у яку глибину темряви була б занурилася безодня, що містила в собі всі духовні створіння, якщо б Ти не сказав на початку: “Хай буде світло!”, і якщо б світло не виникло, і якщо б усі духи Твого Царства Небесного не прив’язалися слухняно до Тебе, щоб запевнити собі мир у Твоєму Дусі, який незмінно ширяв понад усім тим, що змінне. Бо ж інакше навіть небо неба було б для Тебе тільки темною безоднею, а нині воно “світло в Господі”⁴.

У нужденному неспокої духів, які впали, які позбавлені одягу Твого світла, не видно нічого, крім їхньої темряви. Ти достатньо свідчиш про велич, до якої Ти підніс розумне створіння, а те, що йому не потрібно було нічого меншого за Тебе, аби засмакувати в

своєму щасті й своєму спокої, є доказом того, що воно не могло б бути самодостатнім. Це Ти, Боже наш, “що освітлюєш нашу темряву”, Ти зодягаєш нас своїм світлом, а “наша темрява буде як сонце опівдні”¹.

Дай мені, Боже мій, і віддай мені Себе — я люблю Тебе! Оскільки моя любов ще надто квола, зроби її сильною. Я не можу виміряти, скільки недостає моїй любові, щоб вона була достатньою, щоб моє життя кинулося у Твої обійми й не відривалося, доки не сховається в тайні Твого обличчя². Я знаю тільки те, що всюди, крім Тебе, не лише поза мною, а й у мені я відчуваю нудьгу, а всі скарби, що не є моїм Богом, — це для мене нестатки.

Частина IX

Чому тільки Святий Дух ширяв над водами?

10. А Отець і Син — чи вони не ширяли над водами? Коли це ширяння сприймаємо як ширяння тіла у просторі, то ці слова не могли б стосуватися навіть Святого Духа, але якщо бачимо там незмінний маєстат божественності понад усім, що змінюється, то і Отець, і Син, і Святий Дух “ширяли над водами”.

Але чому ж Святе Письмо говорить тільки про Твого Духа? Чому тільки щодо нього говорять про місце, де він був, місце, що, власне, не є місцем? Він єдиний показаний як той, що є “Даром Бога”³, даром, у якому ми радіємо спочинком, де тішимося Тобою. Наш спочинок — це наше “місце”.

До цього захисту підносить нас любов, а “Твій Святий Дух” підносить “нашу покору”, вирвану з “брам смерті”⁴. Мир для нас — у “добрій волі”⁵. Кожне тіло тяжить до властивого йому місця; але ж прямує з доконечної потреби не тільки вниз: воно прямує й на своє власне місце. Вогонь здіймається вгору, камінь падає вниз. Одного і другого тягне їхня питома вага: вони шукають властивого їм місця. Олія, влита у воду, спливає над водою; вода, влита в олію, поринає вниз. Одні й друге мають свою питому вагу й прямують на своє місце. Те, що не на своєму місці, хвилюється, аж доки не знайде його, і тільки тоді воно є в стані спокою. Мій тягар — це моя любов, і це вона несе мене, хоч би куди я прямував. Твій Дар запалює нас і підносить нас угору — ми палаємо й ідемо. Піднімаємося східцями нашої душі і співаємо Пісню сходинок. Це Твій

¹ Рим. V, 5.

² I Кор. XII, 31. Еф. III, 14; 19.

³ Пс. 124, 5.

⁴ Еф. V, 8.

¹ Пс. 18, 29; 138, 12.

² Пс. 31, 21.

³ Дії II, 38.

⁴ Пс. 9, 15.

⁵ Пор.: Лк. II, 14.

вогонь, Твій добродійний вогонь запалює нас, і ми йдемо, здіймаємося вгору¹, до миру Єрусалима. Яка ж це була розкіш, коли я почув: “Ідемо в дім Господа”². Це “добра воля”, що вмістить нас там, і ми вже нічого не багатимемо, крім того, щоб “перебувати там повік”³.

Частина X

Блаженство чистих духів

11. Блаженне творіння, яке не знало іншого стану! Воно б само відрізнялося від того, яким є воно саме, якщо б саме в ту хвилину, коли воно було створене, Твій Дар, що ширяв понад усім змінним, не підняв його тим Твоїм невинним покликком: “Хай стане світло!”⁴ Бо й у нас існує різниця між тим часом, коли ми були темрявою, і тим, коли стаємо світлом⁵. Але у Святому Письмі сказано лише те, чим було б це творіння без божественного освітлення; сказано, що це творіння було спочатку хистким та млистим, щоб очевидно стала причина, і стало іншим — тобто, звернувшись до неослабного світла, зробилося самим світлом. Хто може, нехай розуміє, нехай просить Тебе про зрозуміння. Чому ж це докучає мені? Чи ж я те світло, “що освітлює кожну людину, яка приходить на цей світ”⁶?

Частина XI

Яким чином можна дійти до думки про Трійцю?

12. Хто ж може зрозуміти всемогутність Трійці? Хто ж не говорить про неї, якщо справді про неї говорить? Рідкісна це душа, яка, говорячи про Трійцю, знає, про що говорить. І сперечаються, і перемовляються, але ніхто без внутрішнього спокою не бачить цього видіння.

Я б хотів, щоб люди приглядалися до трьох явищ у собі самих, а вони всі три дуже відрізняються від Трійці. Я вказую на них для того, щоб і вони проявлялися, щоб люди пробували задуматися над цим і здали собі справу з того, як далеко вони від цієї тайни.

¹ Пс. 84, 6; 119, 1.

² Пс. 122, 6; 1.

³ Пс. 61, 5; 8.

⁴ 1 М. I, 3.

⁵ Еф. V, 8.

⁶ Ів. I, 9.

Ці три явища такі: бути, пізнати, хотіти. Я існую, я знаю, я хочу. Я той, хто знає і хто хоче. Я знаю, що я існую і що я хочу. І я хочу існувати і знати.

Отже, до якої міри наше життя нероздільне в цих трьох проявах? Життя одне, розуміння одне, суть одна, і їх не можна розрізнити по-справжньому; хто може, нехай це розуміє! Кожен віч-на-віч із самим собою нехай уважно приглянеться до себе, нехай побачить і відповідь мені¹. Зрештою, якщо б навіть і знайшлася там якась подібність і якщо б ми вміли її виявити, то не треба собі уявляти, що вже маємо доступ до незмінної дійсності, яка панує над цими проявами і яка існує постійно, знає постійно і бажає постійно. Це співіснування трьох явищ, що становлять у Бозі Трійцю, або ця троїстість — чи міститься вона в кожній Божій Особі? А може, ця потрійна сполука чудодійно здійснюється в одиничності, що водночас є багатократністю, Трійця, що сама в собі є для себе самої нескінченною метою, завдяки якій вона існує, і знає себе, й незмінно вистачає для себе в невичерпній величі своєї єдності? Хто ж зуміє легко створити собі поняття цієї тайни? Хто знайде слова, щоб висловити її? Хто ж матиме відвагу якось сформулювати її?

Частина XII

Містичне пояснення Книги Буття, I, 1—3.

При встановленні Церкви Бог чинить так, як при створенні світу

13. Іди далі, віро моя, у сповіді своїй. Скажи Твоєму Господеві: “Свят, свят, свят! Господь мій, Бог мій!”² Це ж у Твоєму Імені охрестили нас, Отче, Сину і Святий Душе!³ Це ж у Твоє Ім'я й ми хрестимо, Отче, Сину і Святий Душе!⁴ Тому що й у нас самих Бог створив Своїм Христом “небо й землю”, тобто духовні й тілесні члени Своєї Церкви. А наша “земля”, поки прийняла форму науки, була “невидима й невпорядкована”. І ми були закутані темрявою невігластва, “бо Ти караєш людину за її гріх”, і “Твій суд — це глибока безодня”⁵.

Але як Твій Дух “ширяв понад водами”, Твоє милосердя не покинуло наших злиднів. І Ти сказав: “Нехай буде світло!”, “Покайтеся, бо наближається Царство Небесне!”⁶. І у внутрішньому

¹ Пор.: Плач I, 12.

² Іс. VI, 3.

³ Мт. XXVIII, 19.

⁴ 1 Кор. I, 15.

⁵ Пс. 39, 12; 36, 7.

⁶ 1 М. I, 3. Мт. III, 2; IV, 17.

хвилюванні нашої душі “ми пригадали собі Тебе, Господи, на берегах Йордану, на горі”¹, піднесеній до Твоєї висоти, що знизилася для нас. І не подобалася нам темрява наша, і ми звернулися до Тебе, і “стало світло”. І ось “ми недавно були темрявою, а нині ми світло в Господі”².

Частина XIII

В якому значенні ми вже є “світлом”?

Наша обнова не може бути досконалою в цьому житті

14. А однак ми тільки у вірі є світлом, а не в баченні. “Бо ми спаслися надією”. Бо видима надія — це не надія³. “Бездня кличе безодню”, але це вже “голосом Твоїх водоспадів”⁴. Той, хто каже: “Я не міг говорити до вас як до духовних істот, а як до істот тілесних”⁵, — він ще не вірить, що доторкнувся до мети, і, “забуваючи про все, що позад нього, він прямує до того, що перед ним”⁶, і “він стогне під своїм тягарем”⁷, а “його душа спрагла Бога живого, як олень, що прагне джерельної води”, і він волає: “Коли ж нарешті я дійду?”⁸ — бажаючи “бути під покровом своєї оселі, що на небі”⁹, і в безодні, що внизу, кидає такі слова: “Не пристосуйтеся до цього світу, а перемініться, обновіть вашу душу”¹⁰... “Не будьте хлоп’ятами за своїм розумом, а будьте малюками щодо лукавства, щоб Ви були досконалі своїм розумом”¹¹... Ой ви, безглузді галати, хто ж вас зачарував?”¹² Але це вже не його голос, це вже Твій. Це Ти послав з висоти неба Духа Твого через того, що, здіймаючись аж до неба, “відкриває заповори дарів Твоїх”, щоб “повновода ріка звеселяла Твоє місто”¹³.

Бо це ж до нього зігхає приятель нареченого, маючи вже в собі начатки Духа, але все ще сам до себе зігхає, вичікуючи всиновлення і відкуплення; жива частка нареченої (Церкви), він ревно старається, бо ж він “приятель нареченого”, його старання для неї, а не для

¹ Пс. 42, 7. (Тобто — Христі).

² Еф. V, 8.

³ II Кор. I, 9; IV, 18. Рим. VIII, 24.

⁴ Пс. 42, 8.

⁵ I Кор. III, 1.

⁶ Фил. III, 13.

⁷ II Кор. V, 4; 2.

⁸ Пс. 42, 3.

⁹ II Кор. V, 2.

¹⁰ Рим. XII, 2.

¹¹ I Кор. XIV, 20.

¹² Гал. III, 1.

¹³ Мал. III, 10. Пс. 46, 5.

себе¹, бо голосом Твоїх “водоспадів”, а не своїм, кличе він другу безодню — предмет своєї ревності і своїх побоювань. Він боїться, щоб “так, як змії обманув своїм лукавством Єву, не зіпсувався і їхній дух і не втратив чистоти”², яка є в нашого нареченого — Твого Єдинородного Сина. Але яким блискучим буде це світло, коли “ми побачимо Його таким, яким Він є”³, і висохнуть сльози мої, що стали для мене хлібом моїх днів і ночей, коли раз у раз запитують мене: “Де ж Твій Бог?”⁴

Частина XIV

Віра й надія зміцнює душу

15. А я сам також волаю: “Де ж Ти, Боже мій? Де Ти?” “Відпочиваю трошки в Тобі”⁵, коли “видихаю свою душу криком радощів і величання, справжнім святковим співом”⁶. Але вона ще сумна, бо провалюється і стає безоднею; чи, радше, відчуває, що вона ще є безоднею. Але моя віра, та віра, яку Ти освітив уночі перед моїми ногами, каже їй: “Чому сумуєш, душе моя, і чому хвилюєш мене? Уповай на Господа”, Його Слово — це світильник перед ногами твоїми⁷. Уповай, витримай, доки промине ніч — мати безбожників, доки промине гнів Господа, той гнів, синами якого були колись і ми⁸, коли були темрявою. Сліди цієї темряви ми волочимо в нашому тілі⁹, що вмерло через гріх, аж доки легенький вітерець дня не прийде розвіяти тіні¹⁰. Уповай на Господа”. “Від рання стоятиму й оглядатиму; завжди величатиму Його”. “Від рання стоятиму і побачу спасіння обличчя мого”, мого Бога¹¹, “Того, що оживить навіть наші смертні тіла через Духа, що живе в нас”¹², тому що він милосердно ширяв над темною хвилею нашого внутрішнього життя. І в цій життєвій прощі ми одержали від нього запоруку, що будемо колись світлом; і ми вже спаслися надією, і з синів ночі й темряви ми стали синами світла й синами дня¹³.

¹ Ів. III, 29. Рим. VIII, 23.

² II Кор. XI, 3.

³ I Ів. III, 2.

⁴ Пс. 42, 4.

⁵ Пор.: Йов. XXXII, 20.

⁶ Пс. 42, 5.

⁷ Пс. 42, 6; 119, 10.

⁸ Еф. II, 3.

⁹ Рим. VIII, 1.

¹⁰ Писн. II, 17.

¹¹ Пс. 5, 4; 43, 5.

¹² Рим. VIII, 11.

¹³ I Сол. V, 5; II, 4. Рим. VIII, 2.

Поміж одними й другими нема нікого, хіба тільки Ти, що вмієш розрізнати в непевності людського знання, тому що Ти досліджуєш наші серця й називаєш світлом день, а темрявою ніч¹. Хто ж, крім Тебе, зможе це розрізнити?² Бо хіба ми маємо щось, чого б не одержали від Тебе; посудину честі з тієї ж маси, з якої виготовлено й іншу — посудину безчестя³.

Частина XV

*Алегорії: небосхил — це Святе Письмо;
води над небосхилом — ангели*

16. І хто ж, як не Ти, Господи, розпростер над нами небосхил поваги у Твоєму Божому Письмі? “Бо небо скрутиться, як книжка”⁴, а тепер воно розтягається над нами, як шкура. Однак ще вища повага Твого Божого Письма, відколи спочили в смерті смертні, через яких Ти нам розділив його. І Ти знаєш, Господи, Ти знаєш, яким чином Ти зодягнув у шкуру людей, коли через гріх вони стали смертними⁵. Отже, Ти розтягнув, як шкуру, небосхил своїх святих книг⁶, Твоїх завжди доладних одкровень, які Ти встановив над нами через послугу смертних людей. Бо ж із самою їх смертю опора поваги в похвалах, якими вони вшановували Тебе, високо простягається над усім, що внизу, так високо, як у такій величі не простягалась, якої вона не мала навіть за їхнього життя. Бо тоді Ти ще не простягнув неба, як шкуру; Ти тоді ще не проголосив по всьому світі голосної слави їх смерті.

17. Нехай ми, Господи, побачимо небеса — твір Твоїх рук!⁷ Зніми з наших очей хмару, якою Ти заслони́в їх. Ось тут міститься свідчення Твоє, що “дає Мудрість недоліткам”⁸. Докінчи Твою славу, Боже мій, “устама цих немовлят, цих маленьких, які ще при грудях!”⁹ Ні, ми справді не знаємо інших книг, які б так принижували гордість, які б завдавали більшої поразки ворогові, судовому захисни-

¹ 1 М. I, 5.

² 1 Кор. IV, 7.

³ Рим. IX, 21.

⁴ Іс. XXXIV, 4. (Треба розуміти сувій, бо в старовині так скручували том і вкладали в округлу посудину).

⁵ Пор.: Виклад псалма, 104, 1, §8: “Шкура означає смертність; тим-то й ті двоє людей — наші прародичі, справники гріха людського роду, стали смертними та були вигнані з раю; а щоб позначити їх смертність, їх убрали в шкурятяні сорочки”. Там же знаходимо, що Бог розтягнув небо, як шкуру, щоб ми розуміли небо як Святе Письмо. Цю повагу положив Бог найперше в Своїй Церкві.

⁶ Пор.: Пс. 104, 2.

⁷ Пс. 8, 4.

⁸ Пс. 19, 8.

⁹ Пс. 8, 3.

кові, що захищає свої власні гріхи, аби опертися перемир'ю, яке Ти йому пропонуєш. Я не знаю, Господи, ні, я не знаю інших таких чистих віщувань¹, здатніших схилити мене до сповіді, зігнути покійно мій карк під Твоє ярмо й запросити мене до безкорисливої служби Тобі.

Нехай я зрозумію їх, Батьку Доброти! Зроби мені, покійному, ту ласку, бо ж Ти для покійних душ так міцно устаткував їх.

18. Я вірю, що є інші води над цим небосхилом; води невмируші й відділені від земної тлінності². Нехай величають Тебе ті надземні воїнства ангелів, воїнства, яким не треба оглядати цього небосхилу, ані вчитися Твого слова читанням! Вони раз у раз бачать Твоє обличчя³ й читають у ньому без послідовності складів у часі, читають те, чого хоче споконвічна воля. Це водночас читання, вибір, розкошування. Це читання триває завжди, і те, що вони читають, не проминає. Вони читають незмінність Твого задуму, предмет їхнього вибору і їхньої любові. І ця книга не замикається ніколи, не згортається, бо ж Ти Сам для них є цією книгою, і Ти вічний, тому що це Ти вмістив їх над небосхилом, встановленим Тобою над безсиллям народів унизу, щоб вони піднімали до нього свої очі й пізнавали милосердя Твоє, яке в часі заповідає Тебе, хто є Творцем часу. Бо “Милосердя Твоє на небесах, а Твоя Правда здійснюється аж до хмар”⁴. Проходять хмари, але небо триває. Проповідники Твого Слова переходять із цього життя в інше, але Твоє Письмо простягається над народами аж до кінця віків. “Промине небо й земля, але не проминуть Твої Слова”⁵. Ця шкура скрутиться, а “трава”, над якою вона простягалась, зів'яне з усією красою квітів. “Але Твоє Слово триває у віках”⁶. Воно з'являється нам у загадці хмар, через дзеркало неба, але не таке, як воно в дійсності, тому що, хоч ми самі й улюблені діти Твого Сина, нам ще не явилось те, чим ми будемо. Він дивився на нас через серпанок Свого тіла, Він попестив нас, Він запалив нас любов'ю, і ми побігли за “запахом Його пахощів”⁷. Але коли Він покажеться, ми будемо подібні до Нього, тому що “побачимо Його таким, яким Він є”⁸. Бачити Його таким, яким Він є, Господи, — ось наш привілей, яким ми ще не можемо скористуватися.

¹ Пор.: Пс. 12, 7.

² Пс. 148, 4–5.

³ Пор.: Мт. XVIII, 10.

⁴ Пс. 36, 6.

⁵ Мт. XXIV, 35.

⁶ Іс. XL, 6–8. Як. I, 11.

⁷ Пісн. I, 3.

⁸ I Ів. III, 2.

Частина XVI

Ніхто не знає Бога так, як Він знає Сам Себе

19. Бо так само, як Ти Єдиний маєш безумовне буття, Ти Єдиний маєш і правдиве пізнання, Ти, що існуєш незмінно, знаєш незмінно, хочеш незмінно. Твоя Істота хоче і знає незмінно, Твоє знання є і хоче незмінно, Твоя воля є і знає незмінно. І не здається справедливим перед лицем Твоїм, щоб наскільки незмінне світло знає само себе, настільки і його могло знати освітлене ним змінне створіння. Ось чому моя душа стає перед Тобою, як земля без води¹. Так само, як вона сама себе не може освітити, не може й сама через себе заспокоїти своєї спраги. Бо ж “у Тобі знайдемо джерело життя, і як у Твоєму світлі — побачимо світло”².

Частина XVII

*Гірка вода (1 М. I, 9) — це світ,
суха земля — це добро*

20. Хто ж позбирав у одну-єдину масу води гіркоти?³ Вони всі прямують до тієї самої мети — до минушого земного щастя, і з уваги на нього вони роблять усе, хоч би якою незліченною була різномірність хвилювань, що їх непокоїть. Хто ж інший, як не Ти, Господи, сказав водам, щоб зібралися в одне місце, а сухій землі — щоб показала⁴, спрагла Тебе? Це ж Твоє море, і це Ти створив його; це Твої руки сформували цю суху землю⁵. Бо це не гіркота води, це сполюка вод називається морем. Бо Ти приборкуєш злі похоті душ, Ти встановлюєш межі, яких їм не дозволено переступати, Ти змушуєш їхні хвилі розбиватись об Себе, і таким чином Ти впорядковуєш море за наказом Твого володіння, що простягається понад усім⁶.

21. А щодо тих душ, які спрагли Тебе, і з'являються перед Твоїм лицем, і які Ти з цілком іншою метою відділив від усякого єднання з морем, Ти зрощуєш їх водою, що впливає з таємного солодкого джерела, щоб земля приносила плоди, і вона приносить свої плоди, і, підкорючись наказам Господа Бога Свого, наша душа народжує твори милосердя “відповідно свого роду”⁷: любов і порятунок

¹ Пор.: Пс. 143, 6.

² Пс. 36, 10.

³ Про цей вислів говорить Августин у “Викладі псалма”, 64, 6, § 9.

⁴ Пор.: 1 М. I, 9.

⁵ Пс. 95, 5.

⁶ Пор.: Йов. XXXVIII, 8; 11.

⁷ 1 М. I, 11–12.

ближнього в його матеріальній скруті¹. Вона сама в собі носить насіння цього співчуття з огляду на подібність з ним, бо ж це відчуття нашої нужди наказує нам милосердитися над тими, що терплять нужду, і допомагати так, як хотілося б, щоб так допомагали й нам, коли б ми опинилися в подібній скруті. І ця допомога стосується не тільки легких речей, що легкі, як трава; ця допомога, як урожайне дерево, обтяжене фруктами і добродійствами, запевняє опіку й міцну, мужню підпору, щоб вирвати того, що терпить несправедливість, із рук власть імушого і забезпечити йому захисну тінь і сильну підпору слушної справедливості.

Частина XVIII

*Нехай ця “суха земля” стане родючою.
Через добро можна змінитися аж до споглядання.
Праведників можна порівняти з зорями.
Дари “мудрості” вищі за дари знання*

22. Ох, Господи, Ти, що розділяєш за своїм звичаєм радощі й силу, дозволь також, щоб “зродилася з землі правда, щоб з висоти неба споглянула справедливість”² і щоб “показалися світила на небосхилі”³. Поділімся з голодним шматком хліба, дозволюмо зайти під нашу стріху беззахисному вбогому, зодягнім голого й не гордуємо нашими одноплемінниками!⁴

А коли наша земля зродить такі плоди, споглянь на них і скажи: “Це добре”. Нехай наше світло “заясніє в нашому часі”⁵, і нехай це жниво добрих справ, хоча б і не знати яке маленьке, дозволить нам здійснюватися щораз вище і серед розкошів споглядати Слово Життя, а тоді ми покажemoсь у світі, як “світила”, прикріплені до небосхилу Твого Письма.

Бо ж саме там Ти розмірковуєш з нами, щоб ми могли прокласти межу між тими речами, що осягаються розумом, і тими, що сприймаються відчуттями, як кладемо межу між днем і ніччю; або між душами, відданими речам, що осягаються розумом, і речам, які сприймаються відчуттями, щоб Ти вже не Сам у таїні Свого судження, як перед створенням небосхилу, проводив межу між світлом і темрявою, але щоб і Твої духовні раби, вміщені й розподілені на цьому ж небосхилі після виявленої в усьому світі Твоєї ласки, світили над землею, і відмежовували день від ночі, і визначали перебіг

¹ Пор. глумачення у “Викладі псалма”, 66, 6.

² Пс. 85, 12.

³ 1М. I, 14.

⁴ Іс. LVIII, 7.

⁵ Іс. LVIII, 8.

часів, адже старі минули, а нові ось настали, адже ближчим є наше спасіння, ніж ми у те вірили; воно ближче й тому, що ніч проминула, а день наблизився, адже Ти благословляєш вінець Твого року, посилаючи женців на своє жниво, де над засівом працювали інші, посилаючи і на інший засів, чиє жниво наприкінці.

Так Ти вислуховуєш бажання праведника і благословляєш його літа. Але Ти, Ти завжди Той Самий, а Твої літа, що зовсім не проминають¹, — це наче житниця, “яку Ти готуєш для літ, що проминають”.

23. Твій вічний намір у слухний час розподіляє на землі небесні блага: одним дано через Святого Духа Слово Мудрості, як “більше світило”, призначене для тих, що радіють світлом осяйної Правди, як ранньою зорею дня; інші одержують від того самого Духа Слово Знання — “менше світило”; ще інші — віру, або силу лікувати, чи вічувати, чи бачити духів, або ж дар мов. А всі ці дари наче зорі, бо ж усі вони, — це твори одного й того ж Духа, “що розділяє кожному свої добродійства, як йому завгодно”, і який велить появлятися і світити цим зорям “для добра всіх”².

Але те Слово Знання містить у собі всі правдиві таємниці, що відмінюються за часами так, як сам місяць, оскільки ці інші дари, про які я вже згадав, порівнявши їх із зорями, різняться від того ясного світла Мудрості, радості дня, що заповідається, оскільки вони є лише сутінком ночі. Вони, зрештою, необхідні для тих, до кого цей Твій дуже розумний раб не міг звертатися як “до істот духовних, а як до істот тілесних”³, він, що “проповідує Мудрість тільки між досконалимими”⁴.

А щодо тілесної людини, то вона, неначе “немовлятко у Христі”⁵, ще повинна живитися молоком, аж доки набере сил, щоб споживати тверду їжу, і щоб її очі витримували промені сонця, та щоб вона не почувала себе покинутою вночі, а щоб вдовольнялася ясністю місяця і зір.

Ось Твої повчання, які Ти дав нам, Боже наш, Найвища Мудросте, у Твоїй Книзі, Твоєму небосхилі, щоб ми були спроможні розрізняти все в чудових роздумах, — щоправда, обмежених ще “знаменнями, часами, днями й літами”.

Частина XIX

Шлях до досконалості.

Нове алегоричне тлумачення “сухої землі”

24. Але найперше “обмийтеся, очистіться, відкиньте єхидність з ваших сердець і з-перед моїх очей”, щоб показалася “наша земля”. Навчіться чинити добро, віддайте справедливість сироті й заступайтеся за вдову, щоб земля родила буйні трави й фруктові дерева. Приходьте, і розмовлятимемо разом, каже Господь, щоб загорілися на небосхилі неба “світила” й сяяли над землею.

Той багач питав доброго Вчителя, що має діяти, аби досягти вічного життя. Добрий Учитель, якого багач вважав тільки людиною, а який добрий тільки тому, що Він Бог, — відповів йому: “Якщо ти хочеш дійти до Життя, дотримуйся заповідей, відкинь геть від себе гіркі води нікчемності й єхидності, остерігайся вбивства, перелюбства, крадіжки й фальшивого свідчення, щоб показалася “суха земля” і щоб з неї зродилася пошана батька й матері й любов ближнього”. — “Я ж те все зробив”, — відповідає багач¹. “Звідки береться так багато терня, коли земля родюча? Іди, викорчуй густі чагарники захланності, продай те, що посідаєш, збагатись плодами, роздавши їх убогим, і матимеш скарб на небесах; опісля ж іди за Господом, якщо хочеш бути досконалим; стань товаришем тих, кому говорить Слово Мудрості Той, Хто знає, що слід приділити дню, а що ночі”². Отже, ти також пізнаєш їх, щоб і для тебе вони стали “світिलाми” на небосхилі неба. А це неможливе, якщо не буде там твого серця, а твоє серце не зможе там бути, вже там нема твого “скарбу”³, як ти чув це від доброго Вчителя. Але засумувала неродюча земля, і терня заглушило Слово⁴.

25. Але ви, “вибраний роде”, ви, “слабосилі цього світу”, ви, що зреклися всього, щоб іти за Господом, ідіть за Ним, присоромте сильних⁵; своїми променистими ногами ступайте за ним і світліть на небосхилі, щоб небеса оповідали Його славу, відділяючи світло “досконалих”, які ще не дорівнюють ангелам, від “темряви” недолітків, для яких ще не втрачена вся надія⁶. Світліть над усією землею! Нехай день, роз’яснений сонцем, сповістить дню Слово Мудрості, і нехай ніч під променями місяця сповістить ночі Слово Знання!⁷

¹ Мт. XIX, 16–22. Мр. X, 17–22. Лк. XVIII, 18–27.

² Пор.: I Кор. II, 6.

³ Мт. VI, 21.

⁴ Пор.: Лк. XVIII, 23. Мт. XIII, 7.

⁵ Лк. XVIII, 28. I Кор. I, 27.

⁶ Рим. X, 15. Ис. XLII, 7. Пс. 19, 2.

⁷ Пс. 19, 3.

¹ Пс. 102, 28.

² I Кор. XII, 7–11.

³ I Кор. III, 1; II, 14.

⁴ I Кор. II, 6.

⁵ I Кор. III, 1.

Місяць і зорі нехай світять ночі, але ніч нехай не затемнює їх сяйва, бо ж вони самі освічують її міру, відповідно до якої вона може те світло сприймати. Так, як це сказав Господь: “Нехай засвітяться світила на небосхилі неба”¹, “несподівано долинув з неба шум, немовби рвучкий вітер, і появилися немовби вогненні язики, що розділилися, й осіли на кожному з них”², і “засяяли на небі світила, що мають слово життя”³. Розбігайтеся всюди, святі вогні, величне полум'я! Бо це ви — світло світу, і ви не ховаєтесь⁴ під “четвериком”. Той, до кого ви прив'язалися, піднесений до слави, і Він нас підніс. Розбігайтеся всюди, об'явіться всім народам!

Частина XX

Плазуни, обдаровані живими душами (1 М. I, 20), — це Тайни.

Птахи, що літають над землею, — посланці Слова Божого.

Чуттєві знаки вічних правд

створені з огляду на людське безсилля.

Треба, щоб душа здійснювалася від чуттєвих знаків до правди, яку вони означають

26. Нехай почне й море; нехай народжує ваші твори; нехай води виведуть плазунів, обдарованих живими душами⁵. Бо, “відділивши вартісне від безвартісного”, ви стаєте устами Бога⁶, якими Бог каже: “Нехай виведуть води... не живу душу (це ж земля виводить її), а плазунів, обдарованих живою душею, і птахів, що літають над землею”⁷. Ці плазуни, Боже мій, — це Твої Тайни. Завдяки діянням Твоїх святих вони переповзли через хвилі спокус цього світу, щоб покрити народи водою хрещення, яке дане у Твоєму Імені. І так само вивелися великі дива, які можна порівняти з морськими тваринами, а слова Твоїх посланців літали над землею⁸, на небосхилі Твоїєї Книги, повага якої повинна взяти під свій покров їх лет, куди б вони не подалися. Бо ж “це не гутірка, не розмови, голосу яких зовсім не чути. Їх звук пролинув над усією землею, а їх слова перелетіли аж на край світу”⁹; Твоє благословення, Господи, помножило їх.

¹ 1 М. I, 14.

² Дії II, 2—3.

³ Пор.: Фил. II, 15—16. Ів. I, 1.

⁴ Мудр. III, 7. Мт. V, 14.

⁵ 1 М. I, 20.

⁶ Пор.: Єр. XV, 19.

⁷ 1 М. I, 20.

⁸ Пор.: Дії II, 11.

⁹ Пс. 19, 4—5.

27. Чи, може, я брешу? Чи, може, змішую й переставляю, не вмючи відрізнити нового пізнання речей, що на небосхилі, від того, що відбувається в бурхливому морі, під небосхилом? Але ж ні! З одного боку, є речі, поняття яких постійне, обмежене і не зростає з роду в рід, наприклад, світло мудрості й знання. Але, з другого боку, ці речі допускають численні та різноманітні дії матеріального плану; внаслідок безнастанного зростання вони помножуються під Твоїм благословенням, Боже мій. Ти дав нам подолати безсилля наших чуттів, що так легко позбавляються смаку, дозволяючи, щоб Єдина Правда здійснювалася й формувалася перед духом на тисячу ладів через тілесні рухи.

Ось що виводять води, але тільки завдяки Твоєму Слову. І все те народилося з самої потреби народів, що стали чужими для Твоїєї вічної Правди, але тільки завдяки Твоєму Євангелію, тому що це ті води, які виплюснули зі свого лона ті плоди, гірка млявість яких була причиною того, що Твоє Слово заступилося за них, щоб видобути їх звідтіля.

28. І кожен твір гарний, коли він виходить з-під Твоїєї руки; але Ти, Ти незрівнянно кращий, бо Ти Творець Всесвіту. Якщо б Адам не впав так низько, то з його лона не вийшли б гіркі хвилі океану,— маю на думці людський рід з його глибокою цікавістю, бурхливою пихою та крилатою змінністю. Отже, розділювачі¹ Твого Слова не потребували б на лоні хвиль переставляти Твоїх учнів і Твої таємні слова в тілесних і чуттєвих учинках. Бо так я пояснюю слова “плазуни” і “птахи”. Але люди, хоч вони й посвячені, хоч і втаємничені в ці символи, не переступили б матеріальних тайн, яким вони підпорядковані, коли б їх душа, здійснюючись угору, не піднялася до духовного життя за початковим Словом і не прямувала до повної досконалості.

Частина XXI

“Жива душа”, що її виводить земля, — це душа насправді християнська

29. Ось чому, завдяки Твоєму Слову, не морські безодні, а земля, вже відділена від гірких вод, привела на світ не плазунів, обдарованих живою душею, і птахів, але насправді живу душу². Ця душа не потребує хрещення, обов'язкового для поган, тому що вона сама потребувала його тоді, коли ще була вкрита водами. Бо інакше не можна увійти в Царство Небесне, відколи Ти поставив таку умову вступу. Вона вже не домагається надприродних чудес, щоб увірувати³. Вона

¹ Апостоли.

² 1 М. I, 24.

³ Ів. IV, 48.

вірить, хоча б і не бачила знаків і чудес, тому що вона вірна земля, вже відділена від гіркої невірності морських вод. Отже, мови — це знамено не для вірних, а для невірних¹. Земля, яку Ти встановив на водах, зовсім не потребує тих птахів, яких Твоє Слово вивело з вод. Пошли, отже, їй Твоє Слово через Своїх вістунів. Ми можемо тільки розповісти їх вчинки, але це Ти дієш у їх вчинках, щоб вони творили живу душу.

Земля виводить їх, бо ж вона є причиною цієї дії душі, так само як море було причиною виведення плазунів, обдарованих живою душею, і птахів під небосхилом. Але земля не потребує цих істот, хоч вона споживає зловлену в глибинах рибу² при цьому столі, що його Ти зготовив перед очима вірних³. А коли її зловили в глибинах, то для того, щоб живити суху землю! А ці птахи — це діти моря, однак вони множаться на землі. Бо коли людське безвір'я було причиною першого євангельського проповідання, то навіть самі вірні черпають звідти заохочення й щедre благословення. А щодо живої душі, то вона виводить свій початок із землі, бо ж для вірних нема нічого кориснішого від зречення любові цього світу, щоб жила для Тебе їх душа та дума, що було вмерла, живучи в розкошах⁴ — смертельних розкошах, Господи, бо Ти — живі розкоші чистого серця.

30. Отже, хай Твої слуги працюють на землі не так, як на водах безвір'я, — провіщаючи і промовляючи дивами, таємними знаменнями та містичними висловами, які, викликаючи страх перед тими загадковими знаками, здатні привернути увагу неосвіченості — матері подиву, бо такий вступ до віри для синів Адамових, які забули про Тебе⁵, як довго вони відвертаються від Твого обличчя і стають “безоднею”. Але нехай раби Твої працюють наче на сухій землі, вже відділеній від крутежу безодні, і нехай вони, живучи на очах вірних, закликають наслідувати їх, і нехай стануть для них зразком⁶.

Ось так, не лише щоб слухати, а й щоб виконувати, нехай вірні прихилиють вуха свої до наук: “Шукайте Бога, і житиме душа ваша”⁷, і земля виведе живу душу. “Не пристосовуйтеся до цього світу”⁸, тримайтеся здалека від нього, бо душа не живе, хіба тільки

тоді, коли обминає ті речі, пожадання яких спричиняє загибель. Бережіться незмірно дикої гордості, бездіяльної насолоди розкоші й оманливої видимості знання¹: ось тут дикі освоєні потвори, домашні укуські тварини, вужі без отруйної ядучості, адже вони — це виражені алегорією порухи душі. Однак пихата жадоба звеличення, розкошування насолодами, дурман пустої цікавості — ось порухи мертвої душі, якої навіть смерть не позбавила руху. Вона вмирає, віддалившись від джерела життя, цей світ мимоходом ловить її, і вона пристосовується до нього.

31. Але Твоє Слово, Боже мій, — це “джерело вічного життя”, і “воно не проминає”². Ось чому воно обороняє нас, щоб ми не збилися з пуття. “Не пристосовуйтеся до цього світу”, — каже воно, щоб земля, зрошена джерелом життя, вивела живу душу — душу, чисту перед Твоїм Сином, завдяки Твоїм Євангелістам, душу, наслідувачку наслідувачів Твого Христа³. Таке значення слів “за його родом”, бо приятель наслідує того, кого любить. “Будьте так, як я, — каже Апостол, — бо ж я такий, як ви”⁴.

Таким чином, будуть у “живій душі” тільки величні звірі, й їх поведінка буде лагідна. Бо ж Ти Сам навчав так: “Поводься завжди лагідно, й усі любитимуть тебе”⁵. Домашні тварини також будуть добрі: коли вони їдять, то не жиріють з достатку, а коли не їдять, не терплять злиднів⁶. Добрі вужі не матимуть отруйної ядучості, щоб шкодити, а будуть хитрими, щоб остерігатися: вони й не досліджуватимуть дочасної природи, хіба остільки, оскільки потрібно, щоб від створення сягнути зором до зрозуміння вічності⁷. Бо всі ті тварини служать розумові, коли вони звернули зі смертного шляху, живуть і стають добрими.

Частина XXII

Обновлена душа відважно прямує до вищих духовних благ

32. Бо ось так, Господи Боже наш, Творче наш, як тільки наші почуття, які нас умертвляли, доки ми вели ледаче життя, звільняються від будь-якої любові до цього світу, якщо наша душа, живши добре, буде врешті справді жива, і коли здійсниться слово, яке Ти сказав устами Твого Апостола: “Не пристосовуйтеся до цього

¹ I Тим. VI, 20.

² Пор.: Ів. I, 3; IV, 14.

³ Пор.: I Кор. XI, 1.

⁴ Гал. IV, 12.

⁵ Пор.: Еккл. III, 19.

⁶ Пор.: I Кор. VIII, 8.

⁷ Пор.: Рим. I, 20.

¹ I Кор. XIV, 22.

² По-грецьки ἰθὺς (риба). Це перші букви слів Ἰθὺς Χριστὸς Θεοῦ υἱός (Ісус Христос Син Божий Спаситель). Риба була символом християн. Символ цей і його значення викладає святий Августин.

³ Пор.: Пс. 23, 5. Лк. XXIV, 42—43.

⁴ I Тим. V, 6.

⁵ Пор.: I М. III, 8.

⁶ Пор.: I Сол. I, 7.

⁷ Пс. 69, 33.

⁸ Рим. XII, 2.

світу”, — шойно тоді сповняться і тепер додані Тобою слова: “Але перемініться обнотою Вашого серця”¹. Бо Ти не сказав: “Нехай стане людина за своїм родом”, а: “Створім людину за Нашим образом і Нашою подобою”², — щоб ми могли переконатися, яка воля Твоя.

Ось чому цей розділювач Твого Слова, що привів на світ стільки синів через Твоє Євангеліє³, не хотів мати “маленьких немовлят”, щоб їх годувати молоком і леліяти, як пестунка⁴, сказав: “Перемініться обнотою вашого серця, щоб пізнати волю Бога, яка є доброю, приємною й досконалою”⁵. Чому Ти не кажеш: “Нехай стане людина...”, а: “Створім людину”; не за її родом, але “за Нашим образом і за Нашою подобою”? Бо той, хто обновлений духовно, хто споглядає й розуміє Твою Правду, не потребує, щоб інша людина вказувала йому шлях, щоб він робив так, як “його рід”. Завдяки Твоїм вказівкам він сам здає собі справу з того, яка воля Твоя, і з того, що “добре, приємне й досконале”. Ти навчаєш його, бо ж він уже тямущий і може побачити Трійцю в Єдності й Єдність у Трійці. Ось чому Ти сказав у множині: “Створім людину”, а згодом в однині: “І Бог створив людину”. Ти сказав у множині: “За Нашим образом”, а потім в однині: “За образом Бога”. Таким чином, людина обновляється, “щоб пізнати Бога за образом Того, Хто її створив”⁶, а “духовний засуджує все”, що треба засуджувати, але “його самого не судить ніхто”⁷.

Частина XXIII

*“Духовний” створений на те, щоб судити й карати,
але тільки в означених межах*

33. “Він засуджує все” — це значить, що він має владу над морськими рибами, над небесними птахами, над домашніми тваринами, тваринами й дикими звірюками, над усією землею, над усіма плазунами, що плазують по поверхні⁸. Цю владу здійснює він за своїм розумінням, завдяки якому його осягає суть “Божого Духа”⁹. Зрештою, “людина, піднесена до такого ступеня почесі, не зрозуміла своєї величі; вона зрівнялася з нерозумними тваринами і стала

подібна до них”¹. Ось як у нашій Церкві, Боже мій, за Твоєю ласкою, що Ти її приділив, — бо ми Твої твори, а Ти створив нас між добрими творами², — і там не лише ті, що наказують за Духом, а й ті, що за Духом підкоряються тим, хто їм наказує. Ти створив і людські “жіночу й чоловічу”³ істоти у Твоїй духовній ласці, у якій з огляду на статі “нема ні самця, ні самиці, ні єврея, ні грека, ні раба, ні вільного”⁴. Отже, “духовні” — ті, що наказують, як і ті, що підкоряються, — судять “духовно”. Однак їх суд не стосується духовних думок, які ясніють на небосхилі, — до них не належить суд, що стосується високої поваги, — ні навіть про Святу Твою Книгу, навіть там, де виникає якась неясність, ми їй підпорядковуємо наше розуміння й несхитно віримо, що навіть те, що залишається закритим перед нашим зором, могло бути сказане тільки в цілковитій певності і що воно є правдою. Так само й людина, хоча вже й “духовна”, й “обновлена в пізнанні Бога, за образом Того, Хто її створив”⁵, повинна дотримуватися закону, а не засуджувати його. Вона вже не дозволяє ділити людей на “духовних” і “тілесних”. Таке розрізнення неможливе, Боже мій, а можливе воно хіба тільки для Твого быстрого зору. Тоді, коли їх “твори” ще не показалися, ми не можемо пізнати їх “за їх плодами”⁶. А Ти, Господи, навпаки, Ти вже пізнаєш, Ти вже розподілив їх і покликав з таємним наміром перед самим створенням небозводу. Жоден “духовний” не судить бурхливої юрби цього світу⁷: бо як же йому судити “тих, що назовні”, коли він не знає тих, що ввійдуть туди, щоб засмакувати солодошів Твоєї ласки, ні тих, що залишаться у вічній гіркоті безбожності?

34. Отож так само людина, яку Ти створив “за Своїм образом”, не одержала влади ні над небесними світилами, ні навіть над самим тайним небом, ані над днем, ані над ніччю, що їх Ти покликав до існування перед створенням, ні над тим “збором вод”, яким є море. Вона одержала владу тільки над морськими рибами, над птахами небесними, над усіма тваринами, над усією землею й над усіма гадами, що повзають по поверхні землі.

Вона судить і схвалює те, що “добре, а не схвалює того, що погане, чи то в урочистості тайн, якими посвячують тих, кого Твоє милосердя знаходить на дні вод, чи в тих святкових бенкетах, де використовують цю рибку з безодні для того, щоб нею живилася

¹ Рим. XII, 2.

² 1 М. I, 26.

³ Пор.: 1 Кор. IV, 15.

⁴ Пор.: 1 Кор. III, 1–2. 1 Сол. II, 7.

⁵ Рим. XII, 2.

⁶ Кол. III, 10.

⁷ 1 Кор. II, 15.

⁸ 1 М. I, 26.

⁹ Пор.: 1 Кор. II, 14.

¹ Пс. 49, 21; 13.

² Еф. II, 10.

³ 1 М. I, 27.

⁴ Гал. III, 28.

⁵ Кол. III, 10.

⁶ Пор.: Мт. VII, 20.

⁷ Пор.: 1 Кор. IX, 12.

вірна земля, чи то в словах і в розмовах, що підпорядковані повазі Твоєї Книги, і які, наче птахи, літають під небосхилом: пояснення, виклад, розмова, диспут, благословення й заклики, що вихоплюються з уст звучними знаками, щоб народ відповів: "Амінь!" Якщо всі ті слова виголошуються, то причиною їх є прірва в безодні світу, засліплення тіла, що, не вмючи побачити чистої думки, приневолює видавати звуки, що вдаряють у вуха. Отож, хоч птахи множаться на землі, все ж початок свій вони виводять з вод.

"Духовний" судить також, визнаючи те, що добре, а не визнаючи того поганого, яке він знайде в творах, у звичаях вірних, в їх милостинях, що наче є овочами землі; він судить "про живу душу", пристрасті якої приборкані чистотою, постом, побожними роздумами¹ про ті всі речі, які він сприймає тілесними чуттями. Врешті, він може судити там, де він має змогу поправити.

Частина XXIV

Алегоричне пояснення слів "ростить і множтеся".

Виправдання алегоричного методу

35. Але що це? Яка ж це тайна? Ось, Господи, це Ти благословляєш людей, щоб вони "росли, множилися і сповняли землю". Хіба ж немає в тім з Твого боку потаємного наміру, щоб дати нам зрозуміти? Чому ж Ти так не поблагословив свігла, яке Ти назвав "днем", ані небозводу, ні світл, ні зір, ні землі, ні моря? Я б радо сказав, Боже мій, що створив нас за Своїм образом так, як б радо сказав, що Ти хотів залишити людині привілей цього благословення, коли Ти не поблагословив так само риб і морських тварюк, щоб вони росли, множилися й сповняли морські води, і птахів, щоб множилися на землі. Я б також радо сказав, що це благословення було збережене для родів, що розмножуються шляхом власного розроджування, якщо б я бачив, що воно простягається на дерева, рослини й тварини землі. Але ж насправді "ростить і множтеся" не було сказано ні до трав і дерев, ні до тварин і гадів, хоч і вони всі розмножуються як риби, і птахи, і люди, і зберігають свій рід.

36. Отже, що ж мені сказати, Світло моє, Правдо? Що ця фраза не має жодного значення, що вона сказана на вітер? Напевно, ні, Отче побожності! Далека від раба Твого Слова думка твердити таке! А коли я не розумію значення цього слова, то нехай краще послугуюються ним кращі, тобто розумніші за мене, оскільки кожного Ти наділив відповідною мірою розуміння.

Але схвали принаймні моє визнання Тобі, Господи, що я не можу повірити, що Ти сказав це на вітер. І я не замовчу цієї думки,

яка приходить мені в голову під час читання цього місця. Бо ж вона правдива, і я не бачу того, що могло б мене стримати від такого пояснення, яке виникає з образних місць Твоїх Книг. Я знаю, що те саме поняття, яке дух розуміє на один лад матеріальними образами, може бути виражене на тисячні лади, а з другого боку, дух сприймає на тисячні лади поняття, що його такий образ означає на один лад. Дивись на просте поняття любові Бога й любові ближнього. Скільки ж то різних символів, яка безліч мов,— а в кожній мові яка безліч зворотів, щоб висловити це у чуттєвій формі!

У такому значенні зростають і множаться живі плоди вод! Зверни ще раз увагу на це, мій читачу. Ці слова, що їх Святе Письмо виголошує тільки на один лад: "На початку створив Бог небо й землю"¹, — хіба ж не викликають вони тисячі пояснень, не внаслідок підступних помилок, а у зв'язку з різноманітністю правдивих поглядів? Ось у такому значенні зростає і множитья людське потомство!

37. Коли ж ми розберемося в самій суті речей не в алегоричному, а в їх властивому значенні, то побачимо, що слова "ростить і множтеся" стосуються всіх істот, що народжуються з насіння. Коли ж ми їх сприймаємо образно, а я радше розумію спрямованість Святого Письма, яке недаремно наділило тим благословенням одних лише риб і людей, — ми ж знаходимо величезні кількості у духовних і тілесних створіннях (як на небі, так і на землі, у душах праведних і неправедних); як у "світлі", так і в "темряві"; у побожних авторів, що дали нам закон (наприклад, на небосхилі, встановленому між водою й водою); у суспільстві гіркоти народів (неначе в морі); у ревності побожних душ (наче на суходолі); у творах милосердя, що практикується в цьому житті (так, як у посівних рослинах і фруктових деревах); у духовних дарах, що беруться до уваги з огляду на їх корисність для людини (наприклад, у небесних "світилах"); у пристрастях, підпорядкованих правилам стриманості (так, як у "живій душі")!

В усіх цих різновидах зустрічаємося з такими поняттями, як безліч, плодовитість, зростання. Щодо зростання й безлічі, що спирається на тому, що про одну й ту ж річ можна сказати багатьма способами і один вислів можна розуміти багатьма способами, то ми їх знаходимо тільки в тілесних образах і в інтелектуальних поняттях.

Ці матеріальні символи, на нашу думку, дорівнюють родам, що їх сплодили води, через наше таке грішне тіло вони стають необхідними; інтелектуальні поняття рівняються з людським родом: вони народжуються з плодовитості нашого розуміння.

¹ Пор.: II Кор. VI, 5—6.

¹ I М. I, I.

На мою думку, Господи, Ти сказав водам і людям: “Ростіть і множитесь”. Я вірю, що в цьому благословенні Ти дав нам спроможність і владу проголошувати на тисячні лади єдине поняття й розуміти на тисячні лади єдине, але неясне речення. Так сповняються води моря: для порушення їх потрібні різні пояснення; і от земля також сповнилася продовжуванням людського роду: її посуха зраджує спрагою правди, але це розум, що володіє нею.

Частина XXV

*Плоди землі — це побожні вчинки того,
хто проголошує Слово Боже*

38. Хочу сказати, Господи Боже мій, і про те, які думки піддають мені подальші слова Твоєї Святої Книги. Я скажу це без страху, бо скажу тільки правду, адже ж це Твоє натхнення диктує мені, щоб я сказав те, чого Ти хочеш. Я ніколи не вірив, що можу говорити інакше, ніж з Твого почину, бо Ти — це сама “Правда”¹, а “кожна людина — брехун”². І той, що “говорить брехню, говорить її, черпаючи із свого”³. А я, щоб говорити правду, черпатиму з Твого.

Отже, Ти також дав нам як поживу “різне самосійне зілля з насінням, на всіх земних просторах, тонку деревину, що має в собі зародок зерна свого плоду”⁴, і не лише нам одним, а й усім птахам небесним, земним тваринам і гадам, за винятком риб і морських тварюк.

Я вже сказав, що ці плоди землі — це образ, алегорія вчинків милосердя, що їх, як необхідні для цього життя, постачає нам родюча “земля”. Це була така “земля”, що побожний Онисифор, над домом якого Ти розпростер своє милосердя, тому що він часто підтримував Твого Павла, не соромлячись його кайданів⁵. Так само робили й інші брати, що постачали йому в Македонії те, чого йому бракувало⁶; так само багате жниво, з якого принесли вони плоди. І коли Павло жаліється, що деякі “дерева” не дали йому плодів, які повинні були дати, каже: “У першій моїй обороні біля мене не було нікого, усі мене покинули. Нехай це не береться до уваги!”⁷ Ці плоди належать тим, що втаємничили нас у науку розуму, допомагаючи нам зрозуміти божественні тайни. Ми зобов’язані їм за

них, бо ж вони люди; а ми зобов’язані їм за них остільки, оскільки вони “живі душі”, що подають нам зразки всіх форм наслідування себе щодо стриманості; ми зобов’язані їм, як “птахам” небесним, за благословення, яке вони щедро розсіпають по землі, по “всіх просторах”, де тільки звучить їх голос¹.

Частина XXVI

*У якому дусі слід приймати матеріальну допомогу.
Справжня нагорода за добродійні вчинки*

39. Ті, що живляться тими плодами, це саме ті, що знаходять у них радість, які відкидають ті, що “роблять череву своїм Богом”². Ба, навіть у тих, що їх роздають, “плід” — це не те, що вони дають, а намір, з яким його дають.

Таким чином, я добре бачу, звідки походить радість Апостола, що “служив своєму Богові, а не своєму череву”, я це бачу і з цілого серця приєднуюся до цієї радості. Бо він одержав через Епафродита дари филип’ян³. Але я добре бачу, з чого він радів. Це ж із тієї самої причини радості, якою він живиться, бо ж він завжди говорить правду: “Я вельми зрадив у Господі, побачивши, що нарешті процвітає те сприяння, яке ви виявляли у відношенні до мене і яке вам уже набридло”⁴. Отже, вони в’янули від довгого обридження, сохли й не принесли “плодів” добрих учинків: і радіє Павло, коли бачить, що вони знову процвітають не для нього, не тому, що допомогли йому в потребі. Бо ж він додає: “Це ж не з моєї власної потреби говорю це, бо я навчився вдовольнятися тим, що маю. Я вмю жити в нестатках і в достатках. В усьому і всюди я навчився бути ситим і відчувати голод, жити в достатках і терпіти нестатки. Я все можу в тому, що мене підкріплює”⁵.

40. Яка ж причина твоєї радості, великий Павле? Чим радієш, чим живишся ти, людино, відновлена для пізнання Бога за образом Того, що тебе створив, жива душе, такої великої стриманості крилатий язик, що сповідаєш божественні тайни?⁶ Ось таким душам належить-таки пожива. Але що ж живить тебе? Радість! Послухаймо таке: “Однак ви добре зробили, що берете участь у моєму горі”⁷. Ось його радості, ось його пожива: вони добре зробили не тому, що зменшилися його нестатки. Бо ж він сам каже Тобі: “У скорботі

¹ Ів. XIV, 6. Пс. 115, 1.

² Рим. III, 4.

³ Ів. VIII, 44.

⁴ I М. I, 11.

⁵ Пор.: II Тим. I, 16.

⁶ II Кор. XI, 9.

⁷ II Тим. IV, 16.

¹ Пс. 19, 5.

² Фил. III, 19. Пор.: Рим. XVI, 18.

³ Пор.: Фил. IV, 18.

⁴ Фил. IV, 10.

⁵ Фил. IV, 11—13.

⁶ Пор.: I Кор. XIV, 2.

⁷ Фил. IV, 14.

Ти втішив серце моє”¹. Бо ж він уміє жити в достатках і терпіти нестатки у Тобі, що підкріплюєш його. “Ви знаєте також, ви, филип’яни, — пише він, — що на початку мого проповідування Євангелія жодна Церква не ділилася зі мною за рахунком Давання і Приймання, крім єдиних вас. Бо ж ви послали мені до Солуна один раз, а згодом і вдруге, щоб допомогти мені в потребі”². А тепер він радіє, тому що вони повернулися до своїх добрих учинків, він щасливий, бо бачить, що вони процвітають, немов поля, що оновилися зеленню врожаю.

41. Хіба він має на думці особисту користь, коли каже: “Чи ви послали те, щоб допомогти мені в потребі?” Чи він з цього радіє? Напевно — ні. І звідки ми це знаємо? Тому що він сам далі каже: “Бо я шукаю не подарунка, а плоду”³.

Я навчився від Тебе, Боже мій, відрізнити подарунок від плоду. Дар — це сама річ, що її дає той, хто допомагає нам у злиднях, а саме: гроші, їжа, напій, одяг, притулок, а врешті будь-яка допомога. “Плід” — це добра і права воля того, хто дає. Добрий Учитель не тільки каже: “Той, хто прийме пророка...”, а й додає: “в ім’я пророка”; він не тільки каже: “Той, хто прийме праведника...”, а й додає: “в ім’я праведника”. Це ж за такою умовою один одержить відплату пророка, другий — відплату праведника. Він не тільки каже: “Той, хто подасть чашу свіжої води одному з моїх смиренних учнів...”, а й додає: “тільки нехай це буде в ім’я учня”. Згодом знову: “Справді кажу вам: він не втратить своєї заплати”⁴. Прийняти пророка, праведника, подати учневі чашу свіжої води — ось той дар; а робити так з огляду на їхній стан пророка, праведника, учня — це плід. Таким “плодом” годувала Ілля вдова, яка знала, що годує Божого чоловіка, і годувала його саме тому⁵. Пожива, яку він одержував від крука, була лише “подарунком”: це не був внутрішній Ілля, що так живився, а Ілля зовнішній — тіло Іллі, що могло згинуть з нестачі такого харчу.

Частина XXVII

Що означають риби і морські тварини?

42. Так, Господи, хочу сказати всю правду перед лицем Твоїм. Бо неuki й невіруючі, яких не можна втаємничити у віру⁶ ні залучити їх до неї, хіба що тайнами, тими дивними чудесами, що їх,

¹ Пс. 4, 2.

² Фил. IV, 15—16.

³ Фил. IV, 17.

⁴ Мт. X, 41—42.

⁵ I Пар. XVII, 6—16.

⁶ I Кор. XIV, 23.

як віримо, символізують “риби” й “морські тварюки”, не хочуть вдаватися до фізичної допомоги в опіці над Твоїми дітьми або допомагати їм у кожній потребі довічного життя, не знаючи, чому вони повинні так робити, ні з якою метою; ані вони не дають, ані ті не одержують від них ніякої правдивої поживи, тому що одні не дають цієї милостині зі святим і правим заміром, а другі не радіють їхніми дарунками, у яких вони ще не бачать жодного “плоду”. Бо душа живиться тільки тим, чим вона радіє. Ось чому риби й морські тварини не живляться тією поживою, що її видає єдина земля, уже відділена й очищена від гіркоти морських хвиль.

Частина XXVIII

Твір створення по суті дуже добрий

43. І Ти оглянув, Боже мій, усе, що Ти створив, і Ти визнав, що воно добре¹. Ми його оглядаємо й кажемо, що воно дуже добре. І Ти побачив, що кожен рід Твоїх творів, які сталися, коли Ти сказав: “Нехай стануться!”, — добрий. Я нарахував, що сім разів написано, що Ти бачив створене Тобою, а восьмий раз тоді, коли Ти, поглянувши на свої твори, визнав, що вони не лише добрі, а навіть дуже добрі у своїй цілості. Бо якщо оглядати їх кожний зокрема, то вони тільки добрі. І це підтверджує краса кожного тіла, бо тіло, складене з усіх гарних членів, стає набагато кращим через гармонійну сполуку цієї цілості, ніж кожний член зокрема, незалежно від його краси, яку оглядаємо окремо.

Частина XXIX

Чи Бог бачив свої твори в часі?

44. І я напружувався, щоб з’ясувати, сім чи вісім разів Ти бачив, що Твої твори були добрими і що вони Тобі подобалися. Але я не знайшов у Твоєму видінні речей, що були б підпорядковані часові, які дозволяли б мені зрозуміти, що Ти оглядав стільки разів те, що Ти створив. І тоді я заволав: “О Господи! Невже ж неправдиве Твоє Письмо, яке Ти продиктував, не в нещирість і не сама Правда?”² Чому Ти кажеш мені, що у Твоєму видінні немає часу, якщо Твоє Письмо каже мені, що Ти день за днем бачив, що Твої твори добрі, — я їх порахував декілька разів?”

Твоя відповідь ось тут, бо Ти мій Бог³. І Ти говориш дзвінким голосом до внутрішнього вуха раба Твого. Розбиваючи мою глухоту,

¹ I М. I, 31.

² Ів. III, 33.

³ Пор.: Пс. 50, 7.

Ти кричиш до мене: “Чоловіче! Те, що говорить Мое Письмо — кажу Я Сам! Тільки воно говорить у часі, а Мое Слово виривається з часу, бо ж воно триває зі Мною у вічності, що дорівнює Моїй. Так само те, що ви бачите через Мого Духа, Я також бачу; те, що ви кажете через Мого Духа, Я також кажу, але ж ви бачите ті речі в часі, а Я не бачу їх у часі, — так само ви кажете в часі, а Я не кажу того в часі”.

Частина XXX

Помилкові уявлення маніхейців про створення

45. І я чув, Господи Боже мій, і я злизав на моїх устах краплю солодоців Твоєї Правди. Я зрозумів також, що є люди, яким не подобаються Твої твори, багато з яких Ти, мовляв, створив з необхідності, як, наприклад, упорядкування неба, розміщення зірок; мовляв, Ти не зачерпнув цього з Себе, бо воно вже було деінде, створене іншою рукою; мовляв, Ти його тільки позбирав, упорядкував, щоб після перемоги над Твоїми ворогами збудувати з того твердиню цього світу, могутній bastion, призначений для того, щоб тримати все те в неволі й утримати його від того повстання проти Тебе; що решти Ти не створив і не впорядкував, як, наприклад, усі тілесні створіння, маленькі тварини й усе, що тримається корінням землі; що все те було створене, сформоване ворожим духом, іншою натурою, яка не є Твоїм твором, а залишається ворожою до Тебе в нижчих частинах Всесвіту.

Ось що кажуть ці навісні, тому що вони не бачать Твоїх справ через Твого Духа і не пізнають Тебе в них.

Частина XXXI

Як можна скласти собі правдиве уявлення про створення.

Мудрець хвалить те, що миле Богові

46. Але є ті, що бачать речі через Твого Духа, — це Ти бачиш у них. Отже, коли вони бачать, що ті речі добрі, то це Ти бачиш, що вони добрі. Якщо якась річ подобається їм з любові до Тебе, то це Ти, який у тих самих речах подобаєшся їм, а все, що нам подобається через Твого Духа, подобається Тобі в нас. “Бо хто ж із людей знає те, що діється в людині, як не дух людини, що в ній? Так само ніхто не знає того, що діється в Бозі, хіба тільки Дух Божий. А щодо нас, — додає Апостол, — то ми одержали не духа цього світу, а Духа, що походить від Бога, щоб ми пізнали речі, які дав нам Бог своєю ласкою”¹.

¹ I Кор. II, 11–12.

Отже, я маю право цілком певно сказати: “Ніхто не знає того, що в Бозі, хіба тільки Дух Божий”. Отже, яким чином і ми самі знаємо “те, що нам дав Бог”? Відповідь на це готова: “Навіть того, що ми знаємо через Його Духа, не знає ніхто, хіба тільки Дух Божий”. Бо ж слушно сказано тим, що говорили під впливом Духа Божого: “Це не ви, що говорите”¹. Так само законно можна сказати й тим, що знають через Духа Божого: “Це не ви, що знаєте”. І так само тим, що бачать під тим самим впливом: “Це не ви, що бачите”. Так само й ми, коли бачимо через Духа Божого, що якась річ добра, то це не ми, а Бог бачить, що вона добра.

Ось перший випадок: хтось уважає поганим те, що добро — це вчення людей, про яких я говорив вище. Ось і другий: коли щось добре, то людина бачить, що воно добре; так само: коли багатьом подобається Твоє творіння, бо ж воно добре, то це не Ти, Хто їм подобається в ньому, і вони воліють радіти з нього, а не з Тебе. Ось, врешті, ще й третій приклад: ця людина бачить, що якась річ добра, і це Бог, який бачить у ній, що вона добра, і що це Його люблять у Його Творі. Отже, ця любов могла б зродитися не інакше, як тільки під впливом Духа, що його дав нам Бог, бо “любов Бога розлилася в нашому серці через Духа Святого, який даний нам”² і через якого бачимо, що все те, що в якийсь спосіб існує, є добрим, оскільки воно від Того, Хто існує не в якийсь спосіб, а існує саме тому, що існує³.

Частина XXXII

Образ творів усього Всесвіту

47. Дяка Тобі, Господи!⁴ Бачимо небо й землю, тобто матеріальне творіння в його вищих і нижчих частинах, чи радше духовне творіння й творіння матеріальне; а для прикраси тих частин, які збираються для того, щоб утворити чи то збір маси світу, чи то збір усього творіння, ми бачимо світло, створене й відділене від темряви. Бачимо небосхил, чи той, що вміщений між вищими, духовними водами й водами матеріальними, нижчими, найперш народжене тіло Всесвіту, чи ті повітряні простори, що також називаються небом, куди літають птахи небесні, між водами, що знімаються у вигляді легкої пари, щоб спадати росою в погідні ночі, і важкими водами, що пливуть на землі. Бачимо красу вод, зібрану на широких рівнинах моря, суху землю, то цілком оголену, то таку, що прибрала форму,

¹ Мт. X, 20.

² Рим. V, 5.

³ Пор.: 2 М. III, 14.

⁴ Об. XI, 17.

аби стати видимою й упорядкованою, — матір рослин і дерев. Бачимо, що над нашими головами сяють світила, дню вистачає самого сонця, ніч тішать місяць і зорі — знаки й міра часів. Бачимо, що вологу стихію наповнюють риби, тварини, птахи, бо густина повітря, що підтримує літ птахів, черпає свою чіпкість із випарів води. Бачимо, що лице землі прикрашається земними тваринами; бачимо створену за Твоїм образом і Твоєю подобою людину, яка верховодить над нерозумними тваринами. Це завдячує вона тій саме подібності, тобто привілеєві розуму й розуміння. І так само в душі людини з одного боку є думка, що наказує, а з другого — послух, що підпорядковується. Так само жінка, створена фізично для чоловіка, має, як і він, розсудливе розуміння, однак з уваги на стать вона підпорядкована статі чоловічій. Це так само, як спонукана до дії підпорядковується розумінню, щоб одержати від нього краший напрям виконання.

Ось ми бачимо те все: кожен з тих творів добрий.

Частина XXXIII

*Бог створив світ з матерії,
створеної в той самий час*

48. Хай славлять Тебе Твої твори, щоб ми любили Тебе, і любимо Тебе, щоб Твої твори славили Тебе! Вони мають у часі початок і кінець, схід і захід, поступ і занепад, красу й недосконалість. Мають, отже, то ранок, то вечір і свою, то таємну, то явну, послідовність.

Ти створив їх з нічого — не з Себе, не з якоїсь матерії, що була б для Тебе чужою або створеною вже перед Тобою, а з матерії співствореної, тобто створеної Тобою, водночас, оскільки Ти сформував усе без жодного часового проміжку.

Інша в дійсності матерія неба й землі, інший зовнішній вигляд неба й землі. Цю матерію Ти створив з безумовного нічого, а цю форму Ти взяв з безформної матерії, і ці дві дії сталися водночас: матерія набула своєї форми без найменшої затримки.

Частина XXXIV

*З'ясування духовних правд,
що містяться в оповіданні про створення*

49. Ми розмірковували й над духовними правдами, які Ти хотів наочно показати, чи то в порядку послідовності Твоїх творів, чи в порядку їх опису. Ми бачили, що всі вони, взяті окремо, добрі; і в Твоєму Слові, Єдинородному Синові, ми бачили небо й землю, голову й тіло Церкви, призначені перед усіма часами, без ранку й

без вечора. Але щойно Ти побачив у часі нас і почав виконувати те, що було призначене всією вічністю сповіщати про Твої приховані наміри упорядкувати наш безлад, бо над нами тяжили наші гріхи, а ми далеко від Тебе заглибилися в безодню темряви, над якою ширяв Твій Дух¹, щоб у відповідь пору прийти нам на поміч. Ти виправдав безбожників; Ти відділив їх від грішників; Ти укріпив повагу Своїх Книг між тими, вищість яких не схиляється, хіба тільки перед Тобою, і тими внизу, щоб були підпорядковані першим. Ти зібрав в одне тіло й оживив одним духом громаду невірних, щоб виявилася добра воля вірних, яка народжує твори милосердя й розділяє свої земні блага між убогими, щоб вони досягнули Царство.

А згодом Ти засвітив на небосхилі деякі світила — Твоїх святих, що посідали Слово Життя, і всі вони, сповнені дарами Духа, царювали блиском своєї найвищої слави. А згодом, щоб напоїти Своєю вірою невірні народи, Ти зачерпнув із тілесної матерії тайни, видимі дива, сповістливі голоси, згідно з небосхилом Твоїх Книг — джерелом благословення для Твоїх вірних. Згодом Ти сформував живу душу Своїх вірних у життєвій силі чистоти й упорядкованих почуттів. Потім Ти оновив їх за Своїм образом і подобою, оновив душу, що не була нікому підпорядкована, хіба тільки Тобі, і не потребувала наслідувати людську повагу; Ти, як жінку чоловікові, підпорядкував розумну діяльність провідному розумові. Ти хотів, щоб усім Твоїм слугам, що повинні вдосконалювати вірних у цьому житті, ті самі вірні постачали те, чого вимагає їхня довічна необхідність, а саме любов ближнього, що має принести таку велику користь прийдешньому життю. Бачимо всі ці твори і бачимо, що вони дуже добрі, тому що Ти бачиш їх у нас, Ти, що дав нам Духа, щоб через Нього ми могли бачити їх і любити в них Тебе.

Частина XXXV

Кінцева молитва.

Відпочинок сьомого дня і його символічне значення

50. Господи Боже, дай нам мир², тому що Ти дав нам усе — мир відпочинку, мир Суботи, мир без вечірнього присмерку! Бо весь цей прекрасний порядок дуже добрих речей, сягнувши своїх меж, проміне. Вони стануть вечором так, як стали ранком.

¹ 1 М. I, 2.

² II Сол. III, 16.

Частина XXXVI

Сьомий день не мав вечора

51. Але сьомий день не має вечора, він не має заходу, бо Ти посвятив його, щоб він тривав вічно. І відпочинок, що Ти зробив сьомого дня, сповнив колісь Твої “дуже гарні” твори (хоч Ти створив їх у повному спочинку) і є для нас символом, що наперед сповіщає голос Твоєї Книги: ми також колісь після завершення наших творів, ще не “дуже добрі”, хіба остільки, оскільки Ти дозволяєш це, спочинемо в Тобі в Суботі вічного життя!

Частина XXXVII

Як Бог спочиває в нас

52. І Ти також тоді спочинеш в нас цілком так, як нині дієш у нас. Наш спочинок буде в нас, як наші твори є Твоїми через нас. Але Ти, Господи, в Тебе діяльність і відпочинок тривають вічно. Ти не бачиш у часі, Ти не дієш у часі, Ти не спочиваєш у часі. Однак це Ти робиш наше бачення у часі, Ти твориш навіть сам час і відпочинок наприкінці часу.

Частина XXXVIII

Різниця між пізнанням Бога й пізнанням людини

53. Отже, ми бачимо створені Тобою речі тому, що вони існують, але ми бачимо це тому, що Ти їх бачиш, ми чуттями бачимо, що вони існують, духом бачимо, що вони добрі. Але Ти, Ти бачив їх створеними вже тоді, коли бачив, що їх треба створити.

Сьогодні, коли наше серце одержало від Твого Духа поняття Добра, ми спроможні чинити добро. Раніше в наших поганих учинках ми покидали Тебе. Але Ти, Боже Єдиний і Добрий, Ти ніколи не переставав робити добро. Деякі з наших учинків можуть бути добрі завдяки Твоїй ласці, але ж вони не вічні. Однак ми сподіваємося, що колісь, після їх довершення, ми побачимо спочинок у Твоїй безконечній святості. Але Ти — Добро, що не потребує ніякого іншого добра — Ти вічно в спочинку, бо спочинок — це Ти!

І яка ж людина дасть людині розуміння цієї правди? Який ангел дасть ангелові? Який ангел людині? Ні, це в Тебе треба просити цього, в Тобі треба шукати, до Тебе треба стукати. Так, так, тільки так дістанемо, знайдемо, і Твої двері відчиняться нам!¹

Кінець

“Сповідь” Аврелія Августина
і сучасна українська духовність

Аврелій АВГУСТИН (Aurelius AUGUSTINUS) — один із небагатьох найшанованіших отців і вчителів християнської Церкви. Час не спроможний ані стерти його образ у людській пам'яті, ані породити сумнів щодо глибини, істинності та щирості його творів. Автор величних філософських і богословських трактатів лишив нам одну з найобширніших спадщин у світовій літературі, спродукувавши майже 100 творів у 232 книгах.

Августин народився 13 листопада 354 року в невеликому містечку Тагасті тогочасної римської провінції Numidia Proconsularis (нині — Сук-Ахрас в Алжирі). Тагаст був розташований поблизу міста Гіппона (Hippo Regius), з єпископським титулом якого Аврелій Августин здобуде світову славу та навечно увійде до Церковної Історії. Таке визнання судилося йому, можливо, як дар Божий за багаторічні, тяжкі й солодкі мук пізнання Христової Науки.

Адже Августин народився не в сім'ї ревних правовірних християн і Таїнство хрещення прийняв зрілим мужем у віці Спасителя до Пасхи 387 року. Його батько Патрікій був язичником і готував сина до доброї службової кар'єри. Мати Моніка хоча й була християнкою, але, звичайно, за життя батька суттєво вплинути на виховання і життєві уподобання Аврелія не могла. Отож супутниками юності Аврелія, як і більшості його однолітків, були розваги з ц'яними гульбицями, зазвичай зі “жрицями кохання”, жорстокі видовища тогочасного цирку та скандальні походиеньки. Час безтурботних веселощів із друзями юності став предметом роздумів і спокути в його “Сповіді”.

Початкову освіту Августин здобув у рідному Тагасті, а вищий філософський і риторичний вишкіл — у столичному Карфагені. Спізнав він і подружнє життя, хоча й не освячене Церквою.

У пізнанні істини Августин був наполегливий і старанний, вірив у силу науки і дуже поцінував власну освіченість. Таким же натхненням обдаровував він своїх учнів за років професорства на батьківщині, в Карфагені, Римі та Мілані, дбаючи про церковне вивищення духу через проповідь. Саме принципи світопізнання, за його переконанням, спонукають до необхідності Богопізнання.

Тернистий шлях Августинового Богопізнання проліг через дев'ятилітнє маніхейське служіння й проповідництво, яке він подолав і прийняв святе хрещення від міланського єпископа Амвросія. Особливий вплив за того періоду справили на нього творіння апостола Павла, що, ймовірно, скріпили волю до хрещення.

Аврелій Августин полишає професорську практику, остаточно переконавшись у її суєтності. Йому потрібен час і свобода для дедалі глибших інваріантних пізнань Істини. Для цього він переїздить 391 року до Гіппона та засновує перший монастир (не в сучасному, звичайно, розумінні).

Повдвіжницька християнська діяльність пресвітера Аврелія Августина логічно підносить його 395 року в єпископське достоїнство. Подальші три з половиною десятиліття єпископського служіння гідно вінчають земну путь отця Церкви і служителя Істини. Жив Августин, як воїн Христовий, та так і спочив у Бозі, як воїн, 28 серпня 430 року у місті Гіппоні, яке саме тоді

¹ Пор.: Мт. VII, 8.

було обложене зажерливими вандалами. У VIII столітті його останки було перевезено з острова Сардинії до собору Святого Петра міста Павії.

Вселюдського значення духовна спадщина Августина настільки значуща й вагома, що її неможливо вкласти в межі якогось одного напрямку або віросповідання. Недарма Римсько-Католицька Церква канонізувала його як Святого та причислила до перших чотирьох найавторитетніших Учителів Церкви. Вселенське Православ'я шанує його як Блаженного та Оця Церкви. Протестанти ж вважають Августина одним із найфундаментальніших теоретиків християнства.

Яких тільки проблем людського буття не порушував Августин у своїх творах та, зокрема, й у “Сповіді”: походження людей як живих істот, гріховність новонароджених, поняття часу, влада людини та багато-багато інших... Принагідно відзначу, що Августин розвивував і нечестивих “астрологів”, себто усіяких затемновачів істини, які проявляють бурхливу діяльність саме за перехідних суспільних періодів.

Аврелій Августин своєю “Сповіддю” заклав основи європейської традиції автобіографічного письма як особливого літературного жанру, хоча наприкінці IV століття житійна література вже мала певну історію й традицію. Учені, які вивчали індивідуальний духовно-релігійний досвід, зверталися до духовних лідерів з проханнями описати власне життя, навернення до віри, психологічні й моральні переживання тощо.

Очевидно, подібний випадок став поштовхом для написання Августином своєї “Сповіді”. Наприкінці 394 року Аліпій — Августинів соратник, з яким він разом прийняв святе хрещення, активно листувався з пресвітером міста Ноли (Італія) Пауліном, котрий врешті попросив його описати власний духовно-релігійний досвід. Аліпій з невідомих причин не зробив того, але звернувся з таким проханням до Августина. Саме Августин і написав для Пауліна автобіографію Аліпія, що пізніше ввійшла до його “Сповіді” (книга 6, розділ 7). Паулін же, зацікавившись життям Августина, зажадав автобіографічного опису від нього самого. Так постала Августинова “Сповідь”.

На той час у християнському світі оповідання з сюжетами віросповідних навернень були вже досить поширені. Топіка жанру базувалася, як правило, на оповідах про дві протилежні частки життя, важкий хресний шлях пізнання істинного вчення, дар Божий у вигляді несподіваного духовного прозріння та Його благодаті тощо. Але матеріал, звичайно, був біографічно або автобіографічно насичений.

Августинова “Сповідь” структурно складається з 13 книг, які своєю чергою поділяються на розділи. Суть композиційної єдності, ймовірно, полягає в поєднанні трьох смислів поняття сповіді: розкаяння у свідомих і несвідомих гріхах, всеосяжна влячність Господеві та беззастережне сповідання віри. Але коли вічні й нещодобні істини християнства мають бути виписані автором типово, то особисті духовні й психологічні переживання якраз і передають усю унікальну неповторність особистості в бурях вселюдського моря та океані часу і простору.

Для того щоб передати все багатство почуттів, драматизм психологічних реалій і душевного стану, Августин використовує особливі метафори, образи, певну гру смислів поняття у контексті. Цікавий факт: ортодокс у сповіданні, він послуговується новотворами в лексиці.

“Сповідь” стала популярною й розійшлася в багатьох списках ще за життя Августина. Це свідчить про її фактологічну достовірність стосовно тогочасних подій та духовний поступ Августина. Психологічна сповідь як

автобіографія сповідального типу знайшла своє продовження у творах Петрарки, Данте, Гете, Руссо, Толстого.

Я не переповідатиму Аврелія Августина, бо то марна справа, адже краще від нього ніхто не скаже. Як зазначив свого часу Петрарка: “З Августином, звичайно, зрівнятися не може, по-моєму, жодна людина; адже коли за його насиченого талантами часу йому, на мій погляд, не було рівних, то хто зрівняється з ним нині?” (Петрарка Ф. Естетические фрагменты. — М., 1982. — С. 301). Сподіваюся, що український читач з насолодою сам порине у святоотчий океан духовності. Одначе треба бодай стисло сказати про те, що дає нам прочитання Августина і чому нам докопче вартує сьогодні читати його твори. А передусім тому, що, як це не дивно, ті далекі часи можна порівняти із нашими теперішніми в Україні.

Епоха Аврелія Августина — переломна у багатьох сферах буття. Звернімо увагу на духовно-моральні та універсально-світоглядні, які найбільше турбують і нас нині суших. Цілісне осмислення їх, очевидно, можливе з опертям на його принципові концепти. Августин твердив, що не лише таке осмислення, а й щоденне буття не можна правдиво здійснювати, керуючись лише одним розумом. Повсякчас необхідно спиратися на досвід попередників і сучасників, а особливо на *віру*.

Чи не так і ми доходимо висновку, що нинішні супротивні суспільно-політичні сили в Україні можуть знайти спільні точки дотику та інтереси, звернувшись до засадничих вічних цінностей людства, які й відображені у вірі. Отож реальним механізмом єднання всіх народів і людей доброї волі є знову-таки релігія.

Приклад, досвід і покайний шлях Аврелія Августина потверджують, що переосмислення власного попереднього життя та принципове повернення до служіння святій справі й високій істині свого народу — то винці прояви людського духу. Його наука розважливості й терпеливості засвідчила не лише можливість, а й доконечну необхідність подібних трансформацій. Хочу надіятися, що більшість національних лідерів і зверхників сучасного українського політичного істеблішменту правдиво розкаються у своєму комуністичному минулому та щиро прагне прислужитися розквітові рідної нації. Їхне каяття і народна мудрість прощення, дасть Бог, вигорять ту симфонію національного буття, в якій комфортно й надійно почуватиметься і богослов, і хлібороб, і політик, і лікар, і всяк суціль на її теренах. Августинова “Сповідь” навчає такій душевній праці, безкомпромісно висвітлюючи одночасну велич і немічність створіння Господнього — Людини.

За наших теперішніх умов посттоталітарного суспільства надзвичайно актуальними є осмислення трагічних наслідків утопічних спроб убагати соціальний поступ у прокрустове ложе умоглядних комуністичних схем, що породили псевдорелігійні форми суспільної свідомості та ілюзії легкої заміни споконвічної етнорелігійної ментальності людських спільнот на класово-атеїстичну. Для України тягар тих наслідків подвійно важчий, бо етноси з неповною структурою або з набутими неприродними псевдорелігійними елементами втрачають здатність до повноцінного структурного відтворення як свого духовного, так і матеріального тіла.

Національно-духовна ідентифікація людини здійснюється не тільки по крові, а значною мірою внаслідок дії етнокультурних і загальноцивілізаційних духовних чинників. Соціалізація (засвоєння особою соціонормативної культури, що ми здебільшого називаємо загальнолюдськими цінностями), а тим паче інкультурація особи (тобто опанування нею всього духов-

ного і практичного багатства рідної нації) може здійснюватися лише за умови функціонування етнічного й релігійного факторів у процесах соціального поступу.

Вибір людиною культурних і соціально значущих орієнтирів духовно-історичної спадщини своєї нації надзвичайно важливий для повноцінного її відтворення й функціонування. На цьому ґрунті цілком можлива природна толерантна акумуляція етноарейальних (компактних) та етнодисперсних (розпорощених) груп (засвоєння етнокультурних цінностей державотворчої нації іноетнічними вкрапленнями, або національними меншинами), що стане підвалинами національного миру в Україні.

Аналіз поступу суспільної духовності переконує, що насправді українське суспільство ніколи не сягало того рівня секуляризації, котрий йому приписували. І причина того — не лише ідеологічні пресинги, утопії, банальні приписки тощо, а й брак істинної рефлексії духовного світу людини. Радянська імперія була не країною масового атеїзму, а швидше ареалом масового поширення псевдорелігії. І таке сталося не без активної участі самих церковних діячів, передусім Російської Православної Церкви.

У справах віри Августин визнавав та обґрунтовував можливість насильства. Своєрідно трагічну інтерпретацію і застосування такого погляду маємо в ідеологічних шуканнях і політичних реалізаціях наших недавніх попередників ХХ століття. Парадоксальність ситуації має історичну аналогію з часів Аврелія Августина: тоді у Римській імперії віруючого християнина карали на смерть, звинувачуючи його в атеїзмі, за відмову визнати принцип божественності імператора.

Знайомство з патристикою, зокрема з творами Аврелія Августина, мусить надихнути багатьох на благочестиву думку: коли такі стовпи й подвижники духу шукали опори та моралі у Бозі, то нам і поготів. Тим часом ідеологія більшовизму викривила суспільне світосприйняття, що зумовило неправдиве світконструювання. Загалом та ідеологія — своєрідний класовий расизм, і, напевне, ще небезпечніший, ніж фашизм. Вона набагато підступніша та облудливіша, бо завше вбирається у шати рівності й соціальної справедливості, чим украй притуплює пильність людської цивілізації. За ідеології фашизму люди з різними світоглядами швидко починають розуміти, що колір волосся та шкіри або певний розріз очей не дають жодних переваг та не є гарантією високого розуму й цивілізованості, що все суще таки рівне хоч перед Богом, хоч перед Природою. А тому знищення, ба навіть утиски одне одного через такі природні ознаки є непростимий гріх.

Класова ж ідеологія сіє розбрат і ворожнечу уже не лише між націями й державами, а, що найстрашніше, — всередині єдинокровних етносів, нацьковує брата на брата, сина на батька. Вона навчає нищити ближнього заради шматка хліба, розбещуючи тим самим душу людини, доводить, що пограбувати, навіть убити простіше, ніж працюю здобути належне благополуччя. Благородний порив людської духовності "умерти за ідею" класова ідеологія виродила в потворну формулу "убити за ідею". Сповідь та покаяння за десятки мільйонів невинно замучених жертв і сьогодні неприйнятні для адептів комунізму. Можливо, наука "Сповідь" Августина придасться їм, адже будь-який досвід піддається переосмисленню, а всякий гріх підлягає прощенню після щирого розкаяння й спокутування. Люди мають благодатний дар забувати й прощати недобре, гірке. Відомо, що ліками тут можуть бути добрі справи й щире служіння своєму народові.

Ворожість та агресивність суспільства, у тому числі й у міжнаціональних відносинах, значною мірою спричинилася виправленням духовності націй та цілковитим ігноруванням етнорелігійних чинників. Покаятний приклад Августина вчить, що як би не помилялася людина, але щире прагнення істини й розкаяння приведуть її до чистих джерел моральності свого народу, допоможуть стаги сильною і мудрою, не дадуть збитися на манівці та спокуситися фальшивими цінностями.

За умов соціалістичної духовної автаркії офіційний поділ нації на світоглядній основі завдав особливої шкоди. А мудрий Августин свого часу застерігав, що не можна ділити людей на духовних і тілесних. Підступність такого поділу в абсолютному й тотальному впливові на людину, проникненні в найсокровенніші індивіда — у його віру та світогляд, у внесенні розбрату навіть до родини — цього останнього bastionу автентичності особи. Чималою мірою це також зумовлює неприродний стан людської психіки, а витак агресивність та ворожість, адже особа в такому суспільстві постійно перебуває під пресом ідеологічного тиску, що спричиняє роздвоєність на рівні індивідуальності, втрату психологічної рівноваги та соціальної комфортності.

До цивілізованого функціонування релігійних інститутів у соціумі повертає нашу увагу Августин через таїну життя, котре є радше "живою смертю". Потреба мирного співіснування ідеалістичного й матеріалістичного світоглядів посилюється ще й тим, що навіть сприйняття історичної концепції виникнення релігії не дає підстав вважати, що вона зникне раніше самої людини. Як показує історичний досвід розвитку суспільства, насильницьке елімінація релігійних інститутів не знищує саму релігійність. Очевидно, причини й форми релігійності постають та розвиваються разом із людиною, яка, можливо, теж є історичним феноменом. "Усе, що існує, варте смерті," — казав Гете.

Через суб'єктивне сприйняття Августин у своїй "Сповіді" майстерно показує нам історію сучасної йому епохи. Недарма ж він вважається фундатором християнської *філософії історії*. І майбутнє, якщо всерйоз не сприймати утопічні фантазії, у доступних огляду межах бачиться як етнічним, так і релігійним. Воно неодмінно й має бути таким для безперервного успадкування надбань цивілізації. Але перед нами, як колись і перед Аврелієм Августином, непереможно постає проблема трансформації духовного й історичного досвіду нації у форми й методи, не адекватні формам і методам їх творення.

Є дві підвалини, дві основи людства, які тримають його духовність та дають можливість самоусвідомлювати себе. Це національність і релігійність, або, точніше, етнічність і релігія. Вони настільки універсальні, що є рушієм усіх процесів людського буття та надають епоконфесійної специфіки всім сферам духовної й матеріальної діяльності. Заглянувши щонайдалі у синів століть, ми не знайдемо там безетнічних або безрелігійних людських спільнот. Саме отих цілісних спільнот, здатних забезпечити життєдіяльність і повноцінне самовідтворення людини, а не окремих індивідів, нехай і в чималих кількостях.

Етнокультура як творення унікального дає можливість задовольнити трансцендентні потреби людини, але не повністю, оскільки вона більш приземлена порівняно з релігією. Ще аристотелівська традиція розглядала людину як істоту двохіпостатну, мінливу, котра потребує коригування власних нестійких форм. Християнство сприйняло таке тлумачення, стверджуючи, що людина, як слабка гріховна істота, неспроможна сама впоратися зі

своєю гріховністю. Щоправда, Арістотель вбачав можливості зміни людини у полісі. Августин же у “Сповіді” зумів показати драматичну суперечливість становлення особи.

Пізніше традиція епохи просвітителів і гуманізму стверджуватиме споконвічну доброту й безневинність людини, які нівечить жорстоке середовище, а тому потрібно, мовляв, лишень змінити (поліпшити) умови соціально-економічного й культурного буття, як людська доброта й благочестя не забаряться в проявах. Звідси ж і наголос на рацію, що пізнає та змінить умови, а відтак і порятує людину.

Історія свідчить, що надмірне захоплення позитивізмом породжує грубі форми воєнничого атеїзму, як то виявилось в практиці соціалістів і комуністів. Їхній позитивістський прагматизм дозволяв в обмеженому, а нерідко й спотвореному вигляді функціонувати етнокультурі та водночас жорстоко переслідував релігію, особливо ті її гілки, які утверджували національну самосвідомість та державницький менталітет або принаймні сприяли виживанню етнокультури й самої нації. Августин нагадає нам, що Бог створив людину з правом на вільний вибір добра і зла.

Реалії дійсності потвердили, що етнокультура сама не в змозі задовольнити потреби трансцендентного у бутті людини (смислу життя), яке не вичерпується земним існуванням. Августин переконується, що раціональне пізнання неспроможне замінити потребу трансцендентного у бутті особи.

Вивчення творів Августина дає нам підстави висувати, що жодна форма суспільної свідомості не може претендувати на ту роль, яку виконує в силу своєї суті релігія в етносоціальному поступі, а саме: задоволення трансцендентних потреб людини. Напевне, мав рацію датський теолог і філософ Сьорен К’єркегор, коли твердив, що “віра — найбільша і найважча з усіх справ” (4, с. 29). Та коли людина переймається нею в тяжких муках, то витрутіти віру в ній практично неможливо.

В Україні відрубання Церкви від народу було протиприродним і великою мірою спричинило теперішню неповноту структури української культури як духовної, так і матеріальної. Бо саме в тілі (організмі) національної Церкви живе духовність і святість нації, її мова, архітектура, звичай. Загалом відкидання релігійних інституцій стало причиною неповної інкультурації українців з подальшими наслідками манкуртства, угодовства і т.ін. Без засвоєння біблійних істин, пише Августин, адекватне розуміння духовних надбань людства стає надзвичайно проблематичним. Отже, відлучення комуністичним режимом української нації від Святого Письма було його духовним вихолощенням і ігноруванням ізоляцією від світового досвіду минулого й сучасності. А неадекватне розуміння багатства духовної спадщини земних цивілізацій значною мірою спричиняє духовно-ідеологічні катастрофи та соціальну напругу.

Звичайно, трансформація й адаптація конкретного віросповідання у конкретній нації має специфіку. Наприклад, неоднаковою була доля і роль християнства у німців та українців. Різні й пласти духовної спадщини Августина були пріоритетними в них. Протестантизм найперше віддає перевагу вченню Августина про божественний присуд, божественну благодать, обраність до порятунку тощо. Для інших пріоритетною є його теорія гармонії віри і розуму або безкомпромисна боротьба з маніхейством, пеллагіанством та донатизмом. До речі, його історичне значення для українства досліджене недостатньо, незважаючи на те, що переклад російською мовою творів Августина здійснили ще минулого століття саме професори Київської Духовної

Академії (див.: Творения Блаженного Августина, епископа Иппонийского: Библиотека творений Отцов и Учителей Церкви Западной. — Изд. 1-е. — Ч. 1—11. — К., 1880—1908).

Для сучасного українського суспільства проблема церковного національного будівництва актуальна, як ніколи. Устійнення моралі нації, привнесення в неї духу демократизму й терпимості неможливе без релігійного потенціалу везгалі і національної форми Церкви зокрема. Маємо високо цінувати те, що певний демократизм здавна був властивий духові Української Церкви, про що так добре виписав у своїх працях Михайло Грушевський: “Народне українське життя не прийняло ортодоксії й зісталося назавсігди при певній духовній і релігійній свободі — широкім погляді на віру і мораль”.

Віротерпимість українців є однією із ознак їхньої ментальності, відбитою в народній сентенції: “І сю віру, і ту Бог дав”. Отож безпосереднє звернення українського народу і Церкви до святоотчих духовно-історичних святинь справить життєдайний вплив на його поступ. Нині ж бо маємо сподівання, що національні Церкви, не обтяжені тягарем зради свого народу, вестимуть його до власної державності, а та своєю чергою інституватиме УПЦ як самостійну Українську Церкву, котра з часом також стане на сторожі духовних інтересів українського народу. Августин вказує шлях, яким належить іти до такої мети: *сповідь і розкаяння*. При цьому належить твердо пам’ятати, що сповідь і розкаяння — це не прийняття навічно тавра вини, а навпаки — це вище очищення, оновлення і “народження згори”. Адже мета сповіді, — пише Августин, — “показати себе не таким, яким я був, але таким, який я тепер”. Таким чином, усякому, хто щиро змінюється і вдосконалюється, сповідь велими бажана, бо фіксує його найновіший, а отже, найчистіший стан.

Виходячи з національних інтересів та безпеки свого народу, Україні для створення умов стабільного поступу українського суспільства вкрай потрібна реалізація духовно-культурних проєктів, які забезпечували б успадкованість та опанування духовно-історичних надбань Батьківщини. Керуючись принципом, що самодостатня реалізація потенції нації можлива лише за власної територіально-організаційної влаштованості у формі *суверенної держави*, Україна, не втручаючись у внутрішню канонічну діяльність Церков, має всіма наявними засобами сприяти постановно та зміцненню Української Помісної Православної Церкви. Тоді незмірно посиляться тенденції закорінення в свідомості українського народу ідеї власної української державності, а відтак і його консолідації.

Реалізуючи стратегію релігійно-церковної розбудови і дбаючи про свої геоконфесійні інтереси, Україна тим самим змінює баланс найвпливовіших сил у Вселенському Православ’ї та відчутно модернізує геоконфесійну ситуацію з вигодами для власного народу. Долучення до світових надбань духовної культури є гарантом правдивої толерантності і цивілізованої інтеграції української нації в європейські й світові суспільно-культурні процеси.

Стратегія максимально можливої інтеграції у світове співтовариство, а згодом і в Європу, життєво необхідна для України. Визначну роль тут мають зіграти не лише Українські Церкви, а й можливості для українського суспільства доступатися до класичної світової спадщини рідною мовою. Допоки українська нація не засвоїть усіх надбань людства рідною мовою, допоти вона не позбавиться хуторянства і комплексу меншовартості.

Таке духовне переосмислення додасть сили для *замирення* Українських Церков і єдності українського народу. Відтак кожна конфесія і Церква посядає своє духовне й соціально-політичне місце, що гамуватиме амбіції, приховану і неприховану ворожнечу тощо. Всі суб'єкти етносоціального поступу української нації матимуть власну сферу впливу, а *єднатиме* всіх ідея української державності.

Проблема духовно-інтелектуального поступу та формування громадянського суспільства неодмінно висуває потребу створення найсприятливіших умов для видавничої і просвітницької діяльності в Україні. Українська держава мусить заохочуватися цією справою, свідомо проводячи протекціоністську політику в зазначеній сфері.

Видання українською мовою творів Аврелія Августина також вносить ваговиту частку у формування справжньої толерантності до світоглядного й політичного плюралізму, у плекання свідомих й активних будівничих Української держави.

Українська Церква як національна духовно-культурна інституція, котра стоїть на сторожі морального здоров'я української нації, має посісти належне їй місце. Українську Церкву треба утверджувати всіма наявними засобами, включаючи державні потенції, оберігаючи, безумовно, її внутрішню автономію та не порушуючи догматів і канонів, що регулюють сутнісні структурно-функціональні основи віросповідання. Але найкращим способом утвердження Української Церкви, а відтак духовності й моралі, є донесення до найширших кіл громадськості колосальної духовної спадщини світової цивілізації, перлиною якої, безумовно, є “Сповідь” Аврелія Августина.

Сповідуваним християнством цінності є вічні, вони лише можуть уявлятися людиною в різних формах. Але загалом їх не здатні порушити недолугі вигадки про “кризу” або “крах” релігії, про які так часто полюбляли говорити наші недалекі попередники та за інерцією ще повторюють і деякі сучасники.

Філософські та релігієзнавчі дослідження переконують, що треба свідомо розрізняти поняття релігії і Церкви. Релігія не може піддаватися ні кризі, ні крахові, ні чому б там не було. Іпозія відсутності релігії може виникати лише у свідомості окремого індивіда. Об'єктивно ж релігія функціонує завжди, оскільки її феномен є не що інше, як зв'язок із Богом, а людство в цілому його зберігає постійно.

Згідно ж із християнським богослов'ям, Церква складається із двох сфер: небесна, торжествуюча, і земна, яка ще бореться і є видимою тут для нас. Господь очолює всю Церкву, суть якої — наше спасіння. Земна Церква, яку складають прості смертні і гріховні люди, може мати певні трансформації зовнішніх форм. Пошук оптимуму між суттю та формою Церкви і сприймається деякими дослідниками, політиками й ідеологами як “криза”, “крах” тощо. Та коли б вони звернули увагу на поради Августина про “вільну цікавість в науці”, то, можливо, їм легше було б збагнути розмаїтість Універсуму навіть і в доступній, видимій нам частині.

Августин вражає нас, звичайно, не лише своєю “Сповіддю”. Заслужують на увагу всі його твори. Але жанр передмови до конкретної праці обумовлює певні обмеження в зверненні до них. Особливе місце в корпусі його спадщини посідає також всеосяжний твір “Про Град Божий” (“De civitate Dei”), створений у зрілому віці, між 412 і 426 роками. Структурно — це 22 книги, 10 з яких присвячені руйнації язичницької сповідної теорії і філософії, а

наступні 12 (символічно! — ніби 12 Апостолів) розбудовують грандіозну християнську систему.

Цією знаменитою працею Августин ніби вивершує свою багатолітню боротьбу супроти ворогів християнства, а найперше супроти язичництва. І це не випадково. Адже коли в розколах і навіть ересях проявляються лише деякі принципи, що суперечать християнству, то язичництво акумулює в собі всі принципові протилежності щодо нього. Тому й постала потреба в концептуальному запереченні давніх, дохристиянських теорій про Всесвіт і людство. Будівля “Граду Божого” є, властиво, першим узагальненням й універсальною теорією історичного буття людства як єдиного організму, що скеровується Божим Провидінням.

Августин навчав розрізняти і пам'ятати про два протилежні види людських спільнот. Перший — “град земний” у вигляді держави. Він заснований на “любові до себе, доведений до презирства до Бога”. А другий — “град Божий” у вигляді духовної спільноти, який фундується на “любові до Бога, доведений до презирства до себе”. Аврелій Августин проаналізувавши суспільне й державне буття, яскраво показав “морок суспільного життя”, а тому й схарактеризував державну владу як “велику розбійницьку зграю” (“De civitate Dei”, XIX, 6).

Звичайно, Августин, як реаліст, визнавав необхідність державної влади, її насильницькі методи. Хоча для нього всяке насильство є зло, що існує внаслідок гріховної недосконалості людини. Тут варто нагадати й трансформацію обгрунтування Августиним права та обов'язку Церкви використовувати примусову силу держави для напучування неправовірних на шлях віри, яке в конкретній історичній ситуації породило зловісні плюди для українців.

Після багатьох віків по хрещенню Українська Церква була підбита Московському Патріархові, що принесло найбільш згубні наслідки для неї та її історії. Прадавній цезаропатизм Російської Православної Церкви надавав можливість світській владі (як царській, так і радянській) *впливати на народи подвійно і тотально*: “знизу” — безпосередньо на віруючих і нижній клір, “зверху” — на Священноначаліє і всю ієрархію. Отже, “низи” (основна маса населення) опинялися під подвійним пресом — влади та розбещених цією-таки владою церковних владик, що багатократно вимагає вищого картесису. Тісне переплетення історії Української Церкви із загальноцерковною історією та особливо історією й дійсністю Російської Церкви спонукає нас до глибокого й послідовного їх вивчення, тим паче що ці галузі знання були під особливою опікою російського імперіалізму за всіх часів.

Епоха Аврелія Августина позначена вельми бурхливими процесами становлення й поширення християнства. Так само бурхливо відбувається нині реадaptaція християнства на наших теренах. Тому й нам не треба дивуватися гостроті та напруженості такого процесу. Історія Церкви знає й драматичніші часи. Перші Вселенські Собори взагалі відбувалися під знаком герцо, подеколи навіть фізичного. Суперечки розгорялися і за чистоту віри, і за істинність тлумачень, і за ту або ту обрядовість тощо. Додаймо до цього й те, що світські володарі ніколи не стояли осторонь церковних і релігійних справ, а навпаки, брали в них безпосередню та найактивнішу участь, навіть головуючи на деяких Соборах. Така церковна й суспільна історія вчить нас терпляче, з розумінням ставитися до колізій міжцерковних взаємин і релігійного життя наших співгромадян.

Водночас треба наголосити, що страшна вада лицемірного спілкування у Храм “власть імущих” із народом несе надзвичайне розтління в уми

людей, витруюючи в них останні крихти духовності й праведної віри, насаджуючи зневіру та переконаність, що все, навіть і в Церкві, є обман, фальш та лицедійство на потребу політиканів у клобуках і без них. Саме від такого неправдивого й ганебного використання релігії застерігає нас Августин у “Сповіді”, заклинаючи до глибокого інтимного спокутування власних гріхів і очищення.

Праці Августина “Сповідь” і “Про Град Божий” перекладені багатьма європейськими мовами. Перші видання були здійснені ще на початку XVI ст. (видання Амербаха, Базель, 1506). Одне з найвідоміших видань в 11-ти томах, що не втратило значення й понині, побачило світ у Парижі протягом 1679—1700 років. Окрім згаданого першого київського видання “Сповіді” у 1880—1908 роках, було здійснено його 2-е видання (також у Києві) впродовж 1901—1915 років, але тільки до 8-ї частини. За нашого часу “Сповідь” видрукувано 1978 року в московському щорічнику “Богословские труды”, де, до речі, опубліковано також статтю архієпископа (нині митрополита) Питирима “О Блаженном Августине” (с. 3—24). “Сповідь” вийшла також окремим московським виданням 1991 року з прекрасною передмовою А. Столярова та хронологічним списком творів Августина за основними виданнями.

Обсяг надрукованої літератури про самого Августина виходить за межі звичайного огляду, адже тільки перелік назв у систематизованих бібліографічних покажчиках займає понад 200 сторінок (*див.*: *Andresen C. Bibliographia Augustiniana. 2 Aufl., Darmstadt, 1973*), а кількість їх постійно зростає. На жаль, ці публікації не перекладено ні українською, ні російською мовами, а тому ширше коло людей ознайомитися з ними не може. Проте одна з класичних праць французького філософа Етьєна Анрі Жильсона (1884—1978) — *Gilson E. Introduction à l'étude de Saint Augustin. 3 ed., P., 1949* — була зреферована в московському Інституті наукової інформації суспільних наук (ИНИОН) (*див.*: *Работы Э. Жильсона по культурологии и истории мысли. — РЖ. — Вып. I. — М.: ИНИОН, 1987. — С. 208-260*).

Сподіваюся, що читач цього першого українського видання “Сповіді” Аврелія Августина перейметься почуттям гордості за свою націю, котра, незважаючи на нещадні столітні політичні й культурні суховії, підіймається до найвищих зразків духовності світової цивілізації.

Автобіографія може бути викладена в різних літературних формах. Неодмінним є лише індивідуальне суб'єктивне сприйняття світу, людства, власного буття і свого місця. Оскільки “Сповідь” Аврелія Августина є не просто літературно опрацьованою автобіографією, а саме сповіддю перед Творцем, то дослідники вважають її широю й правдивою. Себо вона вповні виконує специфічну місію — адекватно рефлексувати та передати іншим особистий досвід автора, адже краще від нього самого знати його ніхто не здатен.

Публікація “Сповіді” свідчить ще й про нашу невичерпні духовні потенції. Адже переклад цього величного твору з латинської Юрій Мушак завершив у Тернополі 22 червня 1939 р., тобто ще до більшовицького “золотого вересня”, який і відкинув видрук цієї титанічної праці більш ніж на півстоліття.

Український переклад “Сповіді” вирізняється приємним та доладним стилем, гарними, компактними заголовками кожного розділу, що є добрими путівниками для читача.

Видавництво “Основи” повертає нам добру славу філософського і богословського Києва. Адже саме київське видання понад сто років тому дало

можливість ознайомитися широкою громадськістю з “Твореннями Блаженного Августина”, які вже понад півтора тисячоліття служать добрим обґрунтуванням основ християнського віровчення, філософії й моралі, дають значний імпульс дослідженням у сфері правничих теорій та філософії історії.

На нашому нелегкому, але єдиному правдивому шляху до природного братерства такі постаті, як Августин, є тими вершинами й орієнтирами, які не дають остаточно заблукати в нетрях повсякденних життєвих клопотів, зневаживши найцінніший дар Божий — людське життя.

Сергій ЗДІОРУК

Августин (Святий) — походження: II, 3, 5; IV, 4, 7; IV, 7, 12; дитячі літа: 1, 6, 7, ін.; хлоп'ячі літа: 1, 8, I3, ін. Августин у школі: 1, 9, 14; виїзд до Мадаври: II, 3, 5; юнацький вік Августина: II, 1, 1, ін.; Августин продовжує свої студії в Карфагені: III, 1, 1, ін.; захоплення цирковими гриццями: III, 2, 2; любовний зв'язок із єдиною жінкою: IV, 2, 2; лектура "Гортенсій": III, 4, 7; маніхейство: III, 6, 10, ін.; V, 7, 12; V, II, 21, ін.; Августин ритор: IV, 2, 2; IV, 7, 12; Августин у Римі: V, 8, 14, ін.; Августин у Мілані: V, I3, 23; Августин і Амвросій: V, I3, 23, ін.; душевний стан Августина від тридцятого до тридцять першого року життя: VI, II, 18, ін.; Августин і неоплатонізм: VII, 9, I3, ін.; лектура Послать Апостола Павла: VII, 21, 27; навернення Августина: VIII, 12, 28—30; по наверненні: IX, 2, 2, ін.; хрещення Августина: IX, 6, 14; Августин під час писання "Сповіді": X, 4, 6, ін.

Авраам — III, 7, 13; лоно Авраамове: IX, 3, 6.

Адам, Адамові сини — I, 9, 14; VIII, 10, 22; XIII, 21, 30.

Адеодат — IX, 6, 14; IX, 12, 29.

Академія (нова) — V, 10, 19; V, 14, 25; VI, 11, 18.

Аліній — VI, 7, 11, ін.; VI, 12, 21; VII, 19, 25; VIII, 6, 13—14; VIII, 8, 19; VIII, 12, 29; IX, 4, 7; IX, 6, 14.

Амвросій (святий) — V, 13, 23; V, 14, 24; VI, 4, 6; Амвросій і Моніка: VI, 2, 2; Амвросій і Августин: VI, 3, 3; IX, 5, 13; Амвросій і Юстина: IX, 7, 15, ін., гімни Амвросія: IV, 10, 15; V, I3, 23; IX, 12, 32; X, 34, 52; XI, 27, 35.

Амвросієва базиліка — IX, 7, 16.

Анаксімен — X, 6, 9.

Антоній (святий) — VIII, 6, 14—15; VIII, 12, 29.

Анубіс — VIII, 2, 3.

Аполлінаристи, учні Аполлінарія — VII, 19, 25.

Аріани — IX, 7, 15.

Арістотель — IV, 16, 28.

Афанасій (святий) — X, 33, 50.

Африка — V, 12, 22; VI, 15, 25; VIII, 6, 14; IX, 3, 6; IX, 8, 17.

Вавилон — II, 3, 8; VIII, 2, 4.

Валентиніан (цар) — IV, 3, 5; IX, 7, 15.

Венера — VIII, 2, 3; планета: IV, 3, 4.

Вергілій — I, 14, 23.

Верекунд — VIII, 6, 13; IX, 3, 5—6.

Вікторин — VIII, 2, 3—5.

Віндікіан — VII, 6, 8.

Гіерій — IV, 14, 21.

Гіппократ — IV, 3, 5.

Гомер — I, 14, 23; I, 16, 25.

Гортенсій — III, 4, 7; VIII, 7, 17.

Греки — IX, 12, 32; X, 20, 29; XIII, 23, 33.

¹ У алфавітному покажчику римськими цифрами позначено номери книг, арабськими — номери частин книг.

Галати — XIII, 13, 14.
Гервасій (святий) — IX, 7, 16.

Давид — III, 7, 13; IX, 4, 8; X, 31, 46; 33, 50.
Даная — I, 16, 26.
Дідона — I, 13, 20—21.

Еводій — IX, 8, 17; IX, 12, 31.
Ельпідій — V, 11, 21.
Еней — I, 13, 20—22.
Епафродит — XIII, 26, 39.
Епікур — VI, 16, 26.

Єва — I, 16, 25; V, 8, 15; XIII, 13, 14.
Єврейська мова — XI, 3, 5.
Єгипет — VII, 9, 15.
Єгиптяни — VII, 9, 15, VIII, 6, 14.
Єрусалим — IX, 13, 37; X, 35, 56; XII, 16, 23; XIII, 9, 10.

Зевс — I, 16, 25—26.

Іван Хреститель (святий) — X, 31, 46.
Ілля — X, 31, 46; XIII, 26, 41.
Ісаак — III, 7, 13; X, 34, 52.
Ісав — VII, 6, 10; VII, 9, 15; X, 31, 46.
Ісаія — IX, 5, 13.
Італія — I, 17, 27; італійський: VI, 1, 1 н.; IX, 6, 14.

Йордан — XIII, 12, 13.
Йосиф — X, 34, 52.

Карфаген — I, 13, 22; II, 3, 5; III, 1, 1; IV, 7, 12; V, 3, 3; V, 7, 13; V, 8, 14; V, 11, 21; VI, 7, 11; VI, 9, 14; VI, 10, 17; VII, 2, 3; X, 16, 25; X, 21, 30.
Кассіакум — IX, 3, 5.
Катіліна — II, 5, 11.
Кіпріян (святий) — V, 8, 15.
Креуса — I, 13, 22.

Латина — X, 20, 29.

Мадавра — II, 3, 5.
Македонія — XIII, 25, 38.
Маніхеець — V, 3, 6; V, 5, 8; V, 7, 12; твори маніхейця: V, 7, 13.
Маніхейці — III, 10, 18; III, 12, 21; V, 3, 3; V, 7, 12; V, 10, 19; V, 13, 23; V, 14, 24—25; VI, 1, 1; VI, 7, 12; IX, 4, 8.
Марія (Діва) — V, 10, 20.
Медея — III, 6, 11.
Мілан — V, 13, 23; VI, 10, 16—17; VIII, 6, 15; IX, 6, 14.
Моніка — IX, 13, 37; Моніка й Августин-юнак: II, 3, 6; Моніка пориває, згодом еднається з Августином: III, 11, 19; видіння Моніки: III, 12, 21; Моніка і святий Амвросій: VI, 2, 2, ін.; Моніка хоче одружити

Августина; Моніка в Кассіакумі: IX, 10, 23; смерть Моніки: IX, 8, 17; IX, 11, 27 ін.; молитва за Моніку: IX, 13, 34—37.

Навігій — IX, 11, 27.

Небрідій — IV, 3, 6; VI, 7, 11; IV, 10, 17; VI, 16, 26; VII, 2, 3; VII, 6, 8; VIII, 6, 13—14; IX, 3, 6; IX, 4, 7.

Неоплатонізм — VII, 9, 13—15; VIII, 9, 13, ін.

Орест — IV, 6, 11.

Остії — IX, 8, 17; IX, 10, 23; IX, 11, 28.

Павло (святий) — VII, 21, 27; VIII, 6, 14; XIII, 25, 38—40.

Павло (проконсул) — VIII, 4, 9.

Патрікій — IX, 9, 19; IX, 13, 37.

Пілад — IV, 6, 11.

Платоніки — VII, 9, 13; VII, 20, 26; VIII, 2, 3.

Понтікіан — VIII, 6, 14—15; VII, 7, 16—18.

Протасій (святий) — IX, 7, 16.

Рим — V, 8, 14—15; IX, 10, 18—19; V, 12, 22; V, 13, 23; VI, 8, 13; VI, 10, 16; VIII, 2, 3—4; IX, 3, 5.

Романіан — VI, 14, 24.

Савло — VIII, 4, 9.

Салюстій — II, 5, 11.

Сенека — V, 6, 11.

Симмах — V, 13, 23.

Смплікіан — VIII, 1, 1; VIII, 2, 3—4; 5; VIII, 5, 10.

Тагаста — II, 3, 5; IV, 7, 12.

Теренцій — I, 16, 26.

Товій — X, 34, 52.

Тревери — VIII, 6, 15.

Троя — I, 13, 22.

Фавст (маніхейць) — V, 3, 3; V, 6, 10; V, 7, 12—13; V, 13, 23; VI, 11, 18.

Филип'яни — XIII, 26, 39—40.

Фірмін — VII, 6, 8—10.

Фотин — VII, 19, 25.

Христос (Ісус) — I, 11, 17; III, 4, 8; III, 6, 10; V, 9, 16; V, 14, 25; ін.

Цирк (ігрища) — VI, 7, 11; VIII, 6, 15.

Ціцерон — III, 4, 7; VIII, 7, 17.

Юліан (цар) — VIII, 5, 10.

Юнона — I, 17, 27.

Юпітер — I, 16, 25—26.

Юстина (цариця) — IX, 7, 15.

Яків — III, 7, 13; VII, 6, 10; VII, 9, 15; X, 34, 52.

КНИГА ПЕРША

Частина I. Похвальна молитва	3
Частина II. Бог є в людині — людина в Бозі	4
Частина III. Бог усюди цілий і нічим не обмежений	4
Частина IV. Невимовна велич Бога	5
Частина V. Августин хоче очистити мешкання серця, щоб поже- твувати його Богові.	5
Частина VI. Дитячий вік. Господні дари для маленької дитини	6
Частина VII. Чи дитина в колісці не має гріха?	8
Частина VIII. Хлоп'ячий вік. Як дитина вчиться говорити	10
Частина IX. Виховання. Журба й терпіння Августина у школі. Нелю- дяні вчителі	10
Частина X. Любов до ігрищ	12
Частина XI. Перші впливи християнства. Недуга. Августин домага- ється хрещення	12
Частина XII. Шкільні примуси. Бог обернув це на користь	13
Частина XIII. Поетичні байки.	14
Частина XIV. Причини ненависті Августина до грецької мови й літе- ратури	16
Частина XV. Августин бажає присвятити Богові те, чого навчився в школі	16
Частина XVI. Августин засуджує міфологію як предмет науки	17
Частина XVII. Зразки завдань тієї школи, де Августин відзначається своїми здібностями. Августин засуджує навчання молоді літератури	18
Частина XVIII. Моральна журба, викликана пустим красномовством	19
Частина XIX. Згубний вплив такого виховання на душу Августина	20
Частина XX. Августин дякує Богові за фізичні й інтелектуальні дари	21

КНИГА ДРУГА

Частина I. Юнацький вік. Перші збурення	22
Частина II. Августин обвинувачує своє розпусне життя сімнадцяти- річного юнака	22
Частина III. Часи неробства й празникування. Материнські поради та вказівки.	24
Частина IV. Радощі з капостей. Історія однієї крадіжки	26
Частина V. Які причини негідних вчинків	27
Частина VI. Августин у своїх вчинках бажав тільки зла задля самого зла	28
Частина VII. Августин пригадує свої гріхи без страху. Він вірить, що Бог простив їх йому	29
Частина VIII. Психологічний аналіз радощів співвини	30
Частина IX. Наслідки поганого товариства.	30

Частина X. У Богові всяке добро	31
---	----

КНИГА ТРЕТЯ

Частина I. Августин у Карфагені. Жадоба почуттів	32
Частина II. Пристрасть до театральних вистав. Суть драматичних розваг	32
Частина III. Августин-студент. "Руїніки". Розгнуданість Августина в Карфагені	34
Частина IV. Перші інтелектуальні потяги. "Гортенсій"	35
Частина V. Обман Августина при читанні Біблії	36
Частина VI. Августин і маніхейство. Те, що спочатку манило й притягало	37
Частина VII. Августин пояснює, чому аргументи маніхейців переконували його, хоч їм бракувало здорового глузду	39
Частина VIII. Сталі та змінні складники моралі	41
Частина IX. Бог судить діла людини по-своєму, а люди по-своєму	42
Частина X. Маячіння маніхейців	43
Частина XI. Сон Моніки	44
Частина XII. Єпископ передірає навернення Августина	45

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Частина I. На манівцях. Дев'ять років у тенетах маніхейства	47
Частина II. Добра віра, якої навчає Августин. Августин навіть у безпутстві зберігає порядність. Віпраза Августина до магичних практик	48
Частина III. Августин зізнається, що цікавився астрологією	49
Частина IV. Пісня дружби. Смерть Августинового приятеля. Безмежний біль Августина	51
Частина V. Тайни сліз	52
Частина VI. Після втрати друга життя для Августина стало ненависне	53
Частина VII. Від'їзд до Карфагена	54
Частина VIII. Час — найкращий лікар і розрадник	54
Частина IX. Блаженний, хто друга любить в Бозі	55
Частина X. Проблема краси. Перші праці Августина. Уподобання до створених речей, хоча б вони були не знати які гарні, — це обман душі	56
Частина XI. Створіння змінюються, незмінний тільки Бог	57
Частина XII. Правдиве щастя тільки в Бога	58
Частина XIII. Августина цікавить проблема краси. "Гарне і пригоже"	59
Частина XIV. Розвідка, присвячена Герію, яким Августин захопився до нестями	59
Частина V. Кілька зауважень щодо змісту розправи "Гарне і пригоже". Розум Августина, затемнений тілесними образами, не міг збагнути духовних істот	61
Частина XVI. Проникливий розум Августина: без сторонньої допомоги він розуміє категорії Арістотеля. Однак Арістотелева книжка завадила йому по-справжньому осягнути поняття Бога	63

КНИГА П'ЯТА

Частина I. Розчарування Августина в маніхействі. Августин спонукає душу хвалити й любити Бога	66
---	----

Частина II. Грішник даремно оминає Бога	66
Частина III. Прибуття Фавста до Карфагена. Двінація і плями людського знання. Вади маніхейства з наукового погляду	67
Частина IV. Блаженний, хто знає Бога	69
Частина V. Брехня маніхейця щодо науки про природу	70
Частина VI. Августин і Фавст. Солodka бесіда Фавста й незнання вільних наук	71
Частина VII. Знеохочений незнанням Фавста, Августин відрікається від маніхейців. Перші кроки навернення	73
Частина VIII. Августин у Римі. Причини його від'їзду. Журба Моніки	74
Частина IX. Августин занедужує. Материні молитви виліковують його з недуги	76
Частина X. Взаємини Августина з маніхейцями в Римі. Спокуси скептицизму. Причини розриву з маніхейством	77
Частина XI. Слабкі аргументи маніхейців проти Святого Письма. Зв'язки Августина з католицькими мужами	80
Частина XII. Августинові починають не подобатися римські студенти за їхні вибрики	80
Частина XIII. Августин у Мілані. Зустріч із святим Амвросієм	81
Частина XIV. Під впливом Амвросія Августин відривається від маніхейства і стає "оглашеним"	82

КНИГА ШОСТА

Частина I. Відновлення антикатолицьких упереджень Августина. Моральний стан Августина, у якому знайшла його мати Моніка у Мілані	84
Частина II. Моніка, щоб повинитися перед Амвросієм, без вагання жертвує деякими своїми побожними практиками	85
Частина III. Августин зволікає з тим, щоб порозумітися з Амвросієм. Публічна наука Амвросія висвітлює Августинові чимало спірних питань	86
Частина IV. Під впливом проповідей Амвросія Августин розуміє науку Церкви	88
Частина V. Чого не можна зрозуміти, в те треба вірити	89
Частина VI. Безрадність честолюбства. Мрії про щастя. Випадок показує Августинові марноту	90
Частина VII. Аліпій і Августин	92
Частина VIII. Яким шляхом прийшло до Аліпія його захоплення театром	94
Частина IX. Прикра пригода Аліпія	95
Частина X. Безкорисливість і чистий характер Аліпія. Небрідій ділиться сумнівами з Августином і Аліпієм	96
Частина XI. Вагання Августина при виборі способу життя	97
Частина XII. Питання одруження	99
Частина XIII. Дипломатія Моніки	100
Частина XIV. Проект спільного життя	101
Частина XV. Рабство radoшів	102
Частина XVI. Даремна погоня за щастям-оманою	102

КНИГА СЬОМА

<i>Частина I.</i> Метафізичні сумніви. Августин визнає труднощі, які він мав, поки звільнився від помилкової концепції Бога	104
<i>Частина II.</i> Закиди Небрідія проти маніхейців	105
<i>Частина III.</i> Джерело зла і відповідальність людини	106
<i>Частина IV.</i> Бог — найвище Добро. Він нетлінний	107
<i>Частина V.</i> Сумнів Августина щодо початків зла	108
<i>Частина VI.</i> Як Августин порвав з астрологією	110
<i>Частина VII.</i> Августина не перестає мучити питання, де й у чому криється корінь зла	112
<i>Частина VIII.</i> Бог не давав Августинові спокою доти, доки він не пізнав правди	114
<i>Частина IX.</i> Августин і неоплатонізм. Августин читає твори неоплатоніків у латинському перекладі. Він знаходить божественність Слова, але на знаходить покори його втілення	114
<i>Частина X.</i> Світло з лектури	116
<i>Частина XI.</i> Яким чином створіння існує й не існує?	117
<i>Частина XII.</i> Кожна істота добра у своїй основі	118
<i>Частина XIII.</i> Усі Божі діла добрі, кожне у своєму роді	118
<i>Частина XIV.</i> Августин нарешті пробуджується, щоб пізнати правдивого Бога	119
<i>Частина XV.</i> Усі речі — це учасники правди й доброти Бога	120
<i>Частина XVI.</i> Підступність волі — причина зла	120
<i>Частина XVII.</i> Якими сходинками піднімався Августин до пізнання Бога	120
<i>Частина XVIII.</i> Без уваги на інтелектуальну користь Августин відчуває, що йому ще бракує покірності	121
<i>Частина XIX.</i> Христос — тільки мудрець	122
<i>Частина XX.</i> Книги платоніків зробили Августина мудрішим, але порожнім	123
<i>Частина XXI.</i> Тайну смиренності Августин знаходить у Святому Письмі, головним чином у святого Апостола Павла	124

КНИГА ВОСЬМА

<i>Частина I.</i> Подяка. Августин удається за порадою до Сімплікіана. Жінка — останній вузол, що зв'язує Августина зі світом	127
<i>Частина II.</i> Сімплікіан оповідає Августинові про навернення ритора Вікторина	129
<i>Частина III.</i> Бог і ангели радіють з навернення грішника	131
<i>Частина IV.</i> Чому ми радіємо з навернення великих людей?	133
<i>Частина V.</i> Дві волі	134
<i>Частина VI.</i> Наближається спасіння. Оповідання Понтікіана	135
<i>Частина VII.</i> Вирішальний перелом. Душевна боротьба Августина	138
<i>Частина VIII.</i> Душевна боротьба Августина на городі в Мілані. Безсилля волі та його справжні причини	140
<i>Частина IX.</i> Наказові розуму підкоряється тіло, а розум противиться своєму наказові. Чому?	141
<i>Частина X.</i> Дві протилежні волі, але душа одна	142
<i>Частина XI.</i> Останні розмірковування: боротьба душі з тілом	144
<i>Частина XII.</i> Бери, читай! Рішення. Аліпій радіє зі зміни Августина. Радощі Моніки	145

КНИГА ДЕВ'ЯТА

<i>Частина I.</i> По наверненні. Молитва подяки	148
<i>Частина II.</i> Августин зрікається свого звання ритора. Чому Августин тримав у таємниці своє рішення. Стан здоров'я дає Августинові чесне виправдання	149
<i>Частина III.</i> Душевний стан Верекунда. Віддача майна у розпорядження Августина і його приятелів. Де обертався Небрідій?	150
<i>Частина IV.</i> Побут Августина в Кассіакумі. Зворушення Августина під час читання псалмів, переважно IV псалма. Видимий знак Божої опіки	152
<i>Частина V.</i> Офіційна відставка Августина. Августин переходить під провід Амвросія	156
<i>Частина VI.</i> Августин повертається до Мілана, щоб там прийняти хрещення. Адеодат — “син його гріха”	156
<i>Частина VII.</i> Початок співу на Заході. Відкриття тіл мучеників Гервасія та Протасія	157
<i>Частина VIII.</i> Еводій. Смерть Моніки. Яке виховання одержала Моніка. Як Моніка вилікувалася від поганої звички	159
<i>Частина IX.</i> Як Моніка привернула до себе свого чоловіка. Моніка і її оточення. Таємниця вчинків. Заслуга впливу	161
<i>Частина X.</i> Захоплення Остії. Моніка відчуває свій близький кінець. Розмова з Монікою про блаженність вічного життя	163
<i>Частина XI.</i> Останні слова. Прощання Моніки. Трагедія болю	165
<i>Частина XII.</i> Трагедія болю	166
<i>Частина XIII.</i> Молитва за Моніку	168

КНИГА ДЕСЯТА

<i>Частина I.</i> Пізнати Бога — це вся подія Августина	171
<i>Частина II.</i> Сила сповіді, що з глибини душі звертається до Бога	171
<i>Частина III.</i> Ця сповідь стосується людей; коли вони вислухають її з любов'ю, можуть з неї скористати. Актуальність думки Августина з любов'ю, можуть з неї скористати. Актуальність думки Августина	172
<i>Частина IV.</i> З якою метою?	173
<i>Частина V.</i> Щоб пізнати себе як слід, Августин потребує Божої допомоги	174
<i>Частина VI.</i> Августин шукає Бога. Він любить Бога, але хто є Бог? Бог не збігається з природою	175
<i>Частина VII.</i> Можна пізнати ці таємниці, але треба піднести понад органічним і чуттєвим життям	177
<i>Частина VIII.</i> Місце пам'яті. Чуттєва пам'ять	177
<i>Частина IX.</i> Пам'ять інтелектуальна	179
<i>Частина X.</i> Наука не входить у пам'ять через чуття	180
<i>Частина XI.</i> Засвоювати знання, незрозумілі чуттям, — це накопичувати відомості, розсіяні в розумі	180
<i>Частина XII.</i> Пам'ять містить у собі математичні числа, правила вимірів, незрозумілі для чуттів	181
<i>Частина XIII.</i> Пам'ять пригадування	182
<i>Частина XIV.</i> Пам'ять почуттів і зворушень	182
<i>Частина XV.</i> Яким чином у пам'яті відсутня дійсність	183
<i>Частина XVI.</i> Пам'ять забуття	184
<i>Частина XVII.</i> Дивна життєздатність пам'яті. Щоб пізнати Бога, не треба переступати пам'ять	185

Частина XVIII. У якому розумінні пам'ять допомагає здійснитися до Бога	186
Частина XIX. Що таке пригадування?	186
Частина XX. Ми завдячуємо пам'яті наше поняття й наше бажання щастя	187
Частина XXI. Яким чином блаженне життя міститься в пам'яті	188
Частина XXII. Блаженне життя тільки в Бозі	189
Частина XXIII. На чому ґрунтується блаженне життя?	190
Частина XXIV. Бог міститься в пам'яті, бо в ній знаходимо правду	191
Частина XXV. У якому закапелку нашої пам'яті перебуває Бог?	192
Частина XXVI. Справжнє ставлення людей до Бога	192
Частина XXVII. Душевний стан Августина під час редагування "Сповіді"	193
Частина XXVIII. Життя — це постійні спокуси	193
Частина XXIX. Ласка Бога — це підпора нашої слабості	194
Частина XXX. Тілесні похоті	194
Частина XXXI. Гін їжі і напоїв	195
Частина XXXII. Похоті запаху	198
Частина XXXIII. Похоті слуху. Церковні співи	198
Частина XXXIV. Похоті очей	200
Частина XXXV. Інша форма тієї самої похоті — цікавість	201
Частина XXXVI. Гордість життя	204
Частина XXXVII. Схильність серця до нагальної похвали	205
Частина XXXVIII. Марна похвала шкодить чесноті	207
Частина XXXIX. Вподоба в самім собі	207
Частина XL. З'ясування і висновки десятої книги	208
Частина XLI. Не можна одночасно посідати правди й олжі	209
Частина XLII. Поганий метод неоплатоніків, яким вони хотіли дійти до Бога	209
Частина XLIII. Ісус Христос — це єдиний справжній Посередник	210

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

Частина I. Нова подяка. Обов'язки Августина перед Богом	212
Частина II. Августин просить у Бога допомоги, щоб зрозуміти Святе Письмо	212
Частина III. Пояснення першої глави Книги Буття. Августин закликає Правду, що говорила через Мойсея. Оскільки Мойсея нема, то лише Бог може просвітити його щодо справжнього значення Святого Письма	215
Частина IV. Небо й земля дають очевидний доказ, що вони створені	215
Частина V. Увесь Всесвіт вийшов з одного Божого Слова	216
Частина VI. Вічним Словом Бог створив усе. Але як можна увити собі це Слово Бога?	217
Частина VII. Слово Боже — це Син Божий, співвічний з Отцем	217
Частина VIII. Споконвічне Слово — це єдиний наш Учитель	218
Частина IX. Це Слово промовляє до нашого серця	219
Частина X. Воля Бога не має початку. Нахабність деяких заперечень думки про створення	219
Частина XI. Час не може бути виміром вічності	220
Частина XII. Відповідь на наведені вище закиди: що робив Бог перед створенням неба й землі?	220
Частина XIII. Перед створенням природи не було ніякого часу	221

Частина XIV. Аналіз поняття часу	222
Частина XV. Яку маємо міру часу?	223
Частина XVI. Коли треба вимірювати час?	224
Частина XVII. Де знаходиться минувшина й прийдешність?	225
Частина XVIII. Яким чином минувшина й прийдешність стають те-першністю?	225
Частина XIX. Віщування прийдешності	226
Частина XX. Висновки аналізу трьох часів	227
Частина XXI. Нові труднощі вимірювання часу	227
Частина XXII. Августин просить Бога розвіяти цю темряву, щоб він зрозумів ці таємниці	228
Частина XXIII. Природа часу. Гіпотези	229
Частина XXIV. А може, час — це міра руху?	230
Частина XXV. Августин просить Бога пояснити йому ці труднощі	231
Частина XXVI. Час не може бути мірою часу. Пояснення Августина щодо розуміння часу	231
Частина XXVII. Яким чином вимірюємо час у нашому розумі	232
Частина XXVIII. Час вимірюємо розумом	234
Частина XXIX. Кінцеві роздуми про єднання з Богом	235
Частина XXX. Не було часу без створення істот	235
Частина XXXI. Бог пізнає по-своєму, а люди по-своєму	236

КНИГА ДВАНADЦЯТА

Частина I. Пояснення першої глави Книги Буття. Розуміти Святе Письмо нелегко, але треба розраховувати на допомогу Бога	237
Частина II. "Небеса небес" Співця псалмів	237
Частина III. Темрява над безоднею	238
Частина IV. Перша невпорядкована матерія	238
Частина V. Як Августин дійшов до розуміння тієї матерії	238
Частина VI. Як треба уявляти собі матерію	239
Частина VII. Звідки ж походила матерія? Чи небо більше і краще за землю?	240
Частина VIII. Первісна матерія створена з нічого	240
Частина IX. Чому немає згадки про час у першій фазі діяльності? Що значить "небеса небес"?	241
Частина X. Августин просить Правду допомогти йому в пошуках	242
Частина XI. Що вже осягнув Августин і чого навчився від Бога	242
Частина XII. Елементи творіння, що підлягають часу: ангели і безформна матерія	244
Частина XIII. Духовні творіння й безформна матерія. Святе Письмо не вичисляє днів, коли говорить про створення неба й землі	244
Частина XIV. Глибока думка Святого Письма	245
Частина XV. Правда Святого Письма повсякчасна, хоч пояснюють її по-різному	245
Частина XVI. Є супротивники, з якими Августин відмовляється дискутувати	248
Частина XVII. Новий перегляд розбіжних пояснень. Як розуміти слова "небо" й "земля"?	249
Частина XVIII. Августин ставить вільну засаду, яку можна застосувати до будь-якого тлумачення Святого Письма	250
Частина XIX. До якої міри треба бути впевненим. Ясні й безсумнівні правди	251

Частина XX. Кожен може вибирати між цими правдами. Різне пояснення перших рядків Книги Буття	251
Частина XXI. Слова “Земля була невидима й непорядкована” можна пояснювати по-різному	252
Частина XXII. Книга Буття не згадує про створення багатьох речей	253
Частина XXIII. Августин висловлює свій погляд на такі розбіжні пояснення Святого Письма	254
Частина XXIV. З правдивих думок важко визначити ту, яку мав на думці Мойсей	255
Частина XXV. Августин поборює тих, що захищають свої твердження між двома однаково правдивими поглядами	255
Частина XXVI. “Я хотів би бути Мойсеєм”	257
Частина XXVII. Незважаючи на свою простоту, Святе Письмо багате	258
Частина XXVIII. Святому Письму можна надати різні значення	259
Частина XXIX. Деякі парафрази викликають серйозні заперечення	260
Частина XXX. Новий заклик до Заповіді любові й пошуку Правди	261
Частина XXXI. Мойсей міг мати на увазі всі правдиві значення	262
Частина XXXII. Остання молитва. Святий Дух передбачив усі значення	262

КНИГА ТРИНАДЦЯТА

Частина I. Подяка	264
Частина II. Всяке створіння, навіть у своїй первісній формі, взяло своє буття з Божої доброти	264
Частина III. Усе походить із Божої ласки	266
Частина IV. Бог дав існування створінням тільки через свою доброту	266
Частина V. Пресвята Трійця	267
Частина VI. Завдання Духа за Книгою Буття	267
Частина VII. Дари Святого Духа: любов і мир	268
Частина VIII. “Хай буде світло!” З’єднання з Богом — єдине блаженство	268
Частина IX. Чому тільки Святий Дух ширив над водами?	269
Частина X. Блаженство чистих духів	270
Частина XI. Яким чином можна дійти до думки про Трійцю?	270
Частина XII. Містичне пояснення Книги Буття, I, 1—3. При встановленні Церкви Бог чинить так, як при створенні світу	271
Частина XIII. В якому значенні ми вже є “світлом”? Наша обнова не може бути досконалою в цьому житті	272
Частина XIV. Віра й надія зміцнює душу	273
Частина XV. Алегорії: небосхил — це Святе Письмо; води над небосхилом — ангели	274
Частина XVI. Ніхто не знає Бога так, як Він знає Сам Себе	276
Частина XVII. Гірка вода (ІМ. I, 9) — це світ, суха земля — це добро	276
Частина XVIII. Нехай ця “суха земля” стане родючою. Через добро можна змінитися аж до споглядання. Праведників можна порівняти з зорями. Дари “мудрості” вищі за дари знання	277
Частина XIX. Шлях до досконалості. Нове алегоричне тлумачення “сухої землі”	279
Частина XX. Плазуни, обдаровані живими душами (ІМ. I, 20), — це Тайни. Птахи, що літають над землею, — посланці Слова Божого. Чуттєві знаки вічних правд створені з огляду на людське безсилля	

Треба, щоб душа здійнялася від чуттєвих знаків до правди, яку вони означають	280
Частина XXI. “Жива душа”, що її виводить земля, — це душа насправді християнська	281
Частина XXII. Обновлено душа відважно прямує до вищих духовних благ	283
Частина XXIII. “Духовний” створений на те, щоб судити й карати, але тільки в означених межах	284
Частина XXIV. Алегоричне пояснення слів “ростить і множиться”. Виправдання алегоричного методу	286
Частина XXV. Плоди землі — це побожні вчинки того, хто проголошує Слово Боже	288
Частина XXVI. У якому дусі слід приймати матеріальну допомогу. Справжня нагорода за добродійні вчинки	289
Частина XXVII. Що означають риби і морські тварини?	290
Частина XXVIII. Твір створення по суті дуже добрий	291
Частина XXIX. Чи Бог бачив свої твори в часі?	291
Частина XXX. Помилкові уявлення маніхейців про створення	292
Частина XXXI. Як можна скласти собі правдиве уявлення про створення. Мудрець хвалить те, що миле Богові	292
Частина XXXII. Образ творів усього Всесвіту	293
Частина XXXIII. Бог створив світ з матерії, створеної в той самий час	294
Частина XXXIV. З’ясування духовних правд, що містяться в оповіданні про створення	294
Частина XXXV. Кінцева молитва. Відпочинок сьомого дня і його символічне значення	295
Частина XXXVI. Сьомий день не мав вечора	296
Частина XXXVII. Як Бог спочиває в нас	296
Частина XXXVIII. Різниця між пізнанням Бога й пізнанням людини	296
Сергій Здіорук. “Сповідь” Аврелія Августина і сучасна українська духовність	297
Алфавітний покажчик	308

Святий Августин

СПОВІДЬ

Переклад з латини
Юрія Мушака

Відповідальна за випуск *Тетяна Соломаха*
Редактор *Анатолій Чердаклі*
Технічний редактор *Галина Скороход*
Коректор *Юлія Мороз*

Формат 60 × 90 1/16. Папір офсетний № 1.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Зам. № 9735.

Видавництво "Основи".
252133, Київ, бульв. Лихачова, 5.

Фірма "Віпол".
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

НБ ПНУС

750294

Святий Августин.
А 18 Сповідь / Пер. з латин. Ю. Мушака; Післям. С. Здіорук.
ка. — К.: Основи, 1999. — 319 с.

ISBN 966-500-035-7

Автобіографічний твір Святого Августина (354—430), християнського теолога й церковного діяча, родоначальника християнської філософії історії, видатного представника західної патристики. Християнський неоплатонізм Августина, пануючи майже десять століть, справив величезний вплив на розвиток західноєвропейської філософії та суспільно-політичне життя.

Для широкого кола читачів.

ББК 86.3

...коли десь є якийсь розум
такого високого знання й
такого глибокого передбачення,
який би пізнав минувшину і
прийдешність так добре, як я
пізнаю загальновідому пісеньку,
то цей розум збуджував би подив
аж до переляку й остовпіння.
Бо ж перед ним не сховалося б
нічого ні в минувшині, ні в
прийдешності віків, так само як
мені, коли я співаю цю пісеньку,
видно, скільки рядків я вже
проспівав від початку, а скільки
ще лишається мені до кінця.

Святий Августин

НБ ПНУС

750294